

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLERDE ULUSLARARASI AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Haziran 2024

EDİTÖRLER

PROF. DR. GÜLSÜN İŞSEVEROĞLU

DOÇ. DR. SALİH BATAL

 SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2024

ISBN • 978-625-6319-11-0

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLERDE
ULUSLARARASI
AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Haziran 2024

Editörler

PROF. DR. GÜLSÜN İŞSEVEROĞLU
DOÇ. DR. SALİH BATAL

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

SENDİKAL BAĞLILIĞIN İŞ MEMNUNİYETİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİ*

Zeynep Vildan GÜNDOĞAN 1

Bölüm 2

TELEFON DOLANDIRICILIĞINA MARUZ KALMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER*

Veli Coşkun DEMİR 21

Bölüm 3

2000'DEN GÜNÜMÜZE KÜÇÜK VE ORTA BOY FİRMA TEMELLİ ÜRETİM ÖRGÜTLENMESİNDE DÖNÜŞÜM: BİR ÖRNEK AYAKKABI ÜRETİMİ

N. Berna GÜLER 45

Bölüm 4

KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE GELİŞİMİ*

Deniz HACISÜLEYMAN..... 63

Bölüm 5

KOBİLERİN FİNANSAL SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE KONVANSİYONEL VE İSLAMİ MODELLERİN MUKAYESESİ

İ. Ebru YAZICIOĞLU, Osman OKKA..... 79

Bölüm 6

İŞLETMELERDE DİJİTAL OLGUNLUK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖRNEK VAKA

Seda CENGİZ 103

Bölüm 7

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNE ULAŞMADA DÖNGÜSEL
EKONOMİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN SWOT ANALİZİ

İhsan OLUÇ..... 121

Bölüm 8

SOSYAL POLİTİKA BAĞLAMINDA YEREL YÖNETİMLERDE İKLİM
DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARI TEPEBAŞI BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Cumhur HAVAN 143

Bölüm 9

TÜRKİYE'DE 2020-2023 YILLARI ARASINDA HALKA ARZ OLAN
ENERJİ ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL GETİRİ VE ORAN ANALİZİ

Emrah KÖROĞLU..... 173

Bölüm 10

MAHALLİ İDARELER ÖZELİNDE DOLAYLI VERGİLERİN
İNCELENMESİ

Hakan BAYTAK, Nimet VARLIK 191

Bölüm 11

TÜRKİYE'DE MUHASEBE DENETİMİ VE TARİHÇESİ'NE GENEL
BAKIŞ

Emine CAN..... 205

Bölüm 12

MUHASEBENİN TARİHSEL GELİŞİMİNDE HESAP KAYIT
YÖNTEMLERİ VE HESAP PLANI KODLAMA YÖNTEMLERİ

Necati DEMİRBAŞ, Zülkif YALÇIN 225

Bölüm 13

SİYASAL İLETİŞİM

Göktuğ ŞEKER 235

Bölüm 14

OSMANLI EKONOMİSİNDE DUYUN-I UMUMİYE İDARESİNİN ROLÜ

Aysun GEZE..... 249

Bölüm 1

SENDİKAL BAĞLILIĞIN İŞ MEMNUNİYETİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİ*

Zeynep Vildan GÜNDOĞAN¹

* Gündoğan, Z. V. (2024). Sendikal Bağlılığın İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

¹ Uzman, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Orcid: 0000-0003-3286-9002

GİRİŞ

Günümüzde iş yerlerinde çalışanların sendikal bağlılığı, işveren ve çalışan arasındaki ilişkilerin önemli bir parçasıdır. Sendikalar, çalışanların haklarını koruma, çalışma koşullarını iyileştirme ve işverenle müzakereler yapma gibi önemli işlevlere sahiptir. Bu yönüyle çalışanların sendikal bağlılığı, çalışanların sendikal örgütlenmeye olan inançlarını ve katılımlarını ifade eder.

Sendikalar, çalışanların çıkarlarını korumak ve haklarını savunmak amacıyla oluşturulmuş örgütlenmelerdir. Bu örgütlenmeler, çalışanların bir araya gelerek kolektif bir güç oluşturmasını sağlar ve işverenle müzakereler yapma imkânı verir.

Sendikal bağlılık, iş yerinde çalışanların sendikal örgütlenmeye olan inanç ve katılımlarını ifade eder. Sendikalar, çalışanların haklarını koruma, çalışma koşullarını iyileştirme ve işverenle müzakereler yapma gibi önemli işlevlere sahiptir. Sendikal bağlılık, çalışanların iş yerinde daha fazla söz sahibi olmalarını ve işlerinden daha fazla tatmin olmalarını sağlar. İşverenler için de sendikal bağlılık, iş yerinde verimliliği ve iş barışını artıran önemli bir faktördür.

İş yerindeki sendika tanıtımı işlevi de büyük bir öneme sahiptir. Sendikalar, çalışanlar arasında sendikal bilinci artırmak ve sendikal bağlılığı teşvik etmek için tanıtım faaliyetleri yürütür. Sendika tanıtımı, çalışanların sendikalar hakkında daha fazla bilgi edinmelerine ve sendikal faaliyetlere katılım sağlamalarına yardımcı olur.

1. SENDİKAL BAĞLILIK

1.1 Sendika Tanıtımı İşlevi, Önemi Ve Yönetim Süreci

Sendika Tanımı

Sendika, köken bakımından oldukça eskilere uzanabilen bir kavramdır. Yunan ile Roma hukuk sistemlerinde sıklıkla kullanılmakta olan “syndic” terimi, bir birlik veya kent temsilini sağlayabilmek ile görevli kişileri tabir etmektedir. “Syndicat” kavramı ise “syndic” teriminin görevlerini ve ilgili görevlerin uygulanmasını tabir etmek amacıyla kullanılmıştır. (Işık, 1962).

Beatrice Webb ile Sydney öncülüğünde sendika kavramı ilk defa: “Çalışma şartlarını daha iyi seviyeye taşımak ve de koruyabilmek adına işçiler tarafından kurulan sürekli topluluk” olarak tanımlanmıştır. (Mahiroğulları, 2013).

Ülkemizde sendika kavramı ve sendikacılık terimi, 6356 sayılı kanunla korunmakta olup, işçiler ya da işverenlerin iş ilişkilerinde ortak sosyal ile ekonomik haklarını korumak ve de geliştirebilmek adına bir iş kolunda

faaliyet gösteren kuruluşları ifade etmektedir. Sendika hakkında birçok tanımlama yapılmış olup, bazı önemli tanımlamalar şunlardır:

Sendikalar hem kişisel hem de sosyal sorunlara çözüm geliştirebilmek için toplanan kişilerin kurmuş olduğu sivil toplum örgütlerine verilen isimdir.

Sendika, üyelerinin çalışma ile yaşam şartlarını daha iyi seviyeye getirmek amacı besleyen, endüstri devriminin doğurduğu işçi sınıfının menfaatlerini korumak ve de daha iyi seviyeye getirmek amacıyla kurulan bir örgüttür. Bahsi geçen sendikalar, işçilerin işverenlere ve de hükümetlere karşı menfaat ile haklarını koruyabilmek adına oluşturmuş oldukları topluluklardır. (6356, SK, Md, 2/ğ)

Sendikaların varlık sebebi ile mesleki kimliklerinin gereği olarak ortaya koydukları çalışmalar, işçi sendikalarının temel fonksiyonlarını teşkil etmektedir. Bu faaliyetler arasında şunlar bulunmaktadır: (6356, SK, Md, 2/ğ)

- Üyelerin yararına olacak şekilde toplu iş sözleşmesi yapmak.
- Toplu iş anlaşmazlıklarında yetkili olan makamlara başvuruda bulunmak.
- Üyelerin hem mesleki hem de mevzuat eğitimini yapmak.
- Üyeler faydasına olacak şekilde farklı kültürel etkinlikler tertip etmek.
- Bilgilendirici yayın faaliyetleri yapmak.
- Mesleki konular ile alakalı uluslararası kuruluşlar ile iletişimde bulunmak.

Sendikaların İşlevi

Sendikaların temel amacı, sosyal, ekonomik ve siyasal etkinlikler ile sosyal politikaların oluşmasına katkı sağlamak, üyelerin ya da dar gelirli grupların iş şartlarının daha da iyileştirilmesi ve de hayat standartlarının daha yüksek bir seviyeye taşınması amaçlanmıştır. Sendikalar, kanunla düzenlenmemiş konuları veya mevcut mevzuatın ötesindeki konularda, toplu iş sözleşmesi yoluyla çalışanlar lehine farklı ekonomik ve sosyal haklar kazanabilmek için çalışırlar.

Sendikalar, işverenlerle anlaşmalar yaparak, işçilerin mesleki niteliklerini artırmayı, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerini almayı, çalışma koşullarını iyileştirmeyi, sürdürülebilirliği sağlamayı, haklar konusunda bilinçlendirmeyi, kişisel gelişime katkı sağlamayı, ücret ve fazla mesai düzenlemelerini, eşit ücrete eşit ücreti amaçlar. İşgücü politikası, ILO C190 Şiddet ve Taciz Sözleşmesi'nin uygulanmasına ilişkin sosyal taraflarla anlaşmalar yapmak, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik karar alma mekanizmalarındaki engelleri azaltmaya yönelik politikaları takip etmek gibi temel işlevleri vardır.

Sendika Yönetim Süreci

Sendikaların kuruluşu, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu Sözleşme Kanununda belirtilen esaslara göre yapılır. Bu Kanun, işçi ve işveren sendikaları ile konfederasyonların kuruluş, yönetim ve denetimine ilişkin usul ve esasları kapsar. Örgütlenme süreçleri, toplu iş sözleşmelerinin yapılması, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi, grev ve lokavt gibi eylemlerin düzenlenmesi.

Birlikler, kuruluş serbesti ilkesine göre izinsiz kurulabilir ve faaliyet gösterdikleri iş kollarında faaliyet gösterirler. Sendika kurma hakkı fiil ehliyetine sahip gerçek ve tüzel kişilere tanınmıştır. Kuruluş aşamasında kuruluş sözleşmesi ile birlik merkezinin yer aldığı ildeki valiliğe başvurarak tüzel bir kişilik kazanırlar. Birlik yönetimi; yönetim ve denetim kurulu, genel kurul ile son olarak disiplin kurulundan meydana gelir.

1.2 İş Tatmini

Tanım ve Önem

İş doyumunu günümüzde insan hayatını etkileyen ve mutlu bir yaşamı belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Her yetişkin bireyin çalışan ya da çalışan adayı olması iş doyumunu kavramı içerisinde incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. Bu konuya bu kadar önem verilmesinin nedeni ise kurum ve işletmelerin temel kaynağı olan insan kaynağının verimlilik, verimlilik ve performans artışı ile kuruma ve işletmeye olumlu yansımalarıdır.

Türk literatüründe iş tatmini “iş doyumunu” olarak da adlandırılmaktadır ve bu kavramın birçok farklı tanımı bulunmaktadır. Farklı tanımlar arasındaki fark, iş doyumunu etkileyen birçok farklı faktörün varlığından kaynaklanmaktadır. İş doyumunun bazı tanımları şu şekildedir:

İş doyumunu, kişinin çalışma ortamından, örneğin işin kendisinden, idarecilerden, iş grubu ile iş organizasyonundan türetmeye çalıştığı hem içsel hem de rahatlatıcı bir duygudur.

İş Tatmini Üzerinde Etkisi Olan Faktörler

İş tatmini yakından etkileyen etmenler, örgütsel ve bireysel etmenler şeklinde ikiye ayrılır. (Allen ve Meyer, 1990).

Bireysel faktörler (medeni durum, yaş, cinsiyet vs.) iken, (ücret, işin niteliği, terfi fırsatları vs.) örgütsel faktörlerdir. İnsanların farklı bireysel ve kültürel özellikleri, insan kökenli farklı örgüt kültürleri ve iklimleri, çalışanların iş tatmini seviyelerini farklı şekillerde etkilemektedir (Tanış, 2017:111).

Bireysel Faktörler

Bireysel faktörler, insanların doğuştan sahip olduğu özelliklerle birlikte yaşamları boyunca kazandıkları deneyimler, beceriler ve bilgilerle ilgili

demografik değişkenleri içerir. İş tatminiyle ilgili yapılan bir araştırmada, aynı işi yaparak aynı ücreti alan çalışanlar arasında bile memnuniyet düzeyinin farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Çalışan bu durumdan memnun ve mutlu olurken, bir diğer çalışan mutsuz ve memnuniyetsiz olabilir. Bu nedenle, demografik özellikler farklı olduğunda iş tatmini düzeyinde farklılıklar görülebilir (Bal Akkoç, 2021: 27).

Cinsiyet

Cinsiyet, iş tatmini üzerinde etkili olan en önemli faktörlerden biridir. Kadınlar ve erkekler, sektör ve iş koluna bağlı olarak farklı iş tatmini düzeylerine sahip olabilir. Erkekler, ağır ve tehlikeli işlerde kadınlara kıyasla daha yüksek iş tatmini yaşayabilirler. İş hayatında cinsiyetçi yaklaşımların varlığı, kadınlar veya erkekler için iş tatminini düşürebilir. (Şimşek, 2021: 28).

Yaş

Yaşın ilerlemesiyle birlikte işi sahiplenme ve işe ait olma hissinin artması, yüksek ücret etkisiyle birlikte iş tatmininin artmasına neden olabilecek faktörler arasındadır. Ayrıca, yaş ilerledikçe çalışanın pozisyonunda yükselme ve hedeflenen kariyer hedeflerine ulaşma durumu, iş tatminini artırıcı bir etkiye sahiptir. Daha genç çalışanların yüksek maddi ve manevi ihtiyaçları, beklentileri ve iş tecrübesinin az olması nedeniyle işverenin bu ihtiyaçları karşılamaması, genç çalışanlarda düşük memnuniyet düzeylerine yol açabilmektedir (Gül, 2021: 65).

Eğitim Düzeyi

Çalışanların eğitim düzeylerinin artmasıyla birlikte genel bir kanı, iş tatmininde azalma ve iş değiştirme eğiliminde artış olduğudur. Bireyin eğitim düzeyi, işinden beklentisini etkileyebilir. Yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin beklentileri daha yüksek olabilir ve bu beklentilerin karşılanmaması tatminsizliğe yol açabilir (Çağlar, 2018: 34).

Medeni Durumu

İş tatmini ve medeni durum arasındaki ilişkiyle ilgili yapılan araştırmalar net bir sonuç ortaya koymasa da birçok çalışmada evli çalışanların bekârlara nazaran daha üst seviyede bir iş tatminine sahip olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bahsi geçen husus, evli çalışanların evdeki mutluluk ve doyumlarını iş hayatına yansıtmaları veya evliliğin çalışanların iş hayatındaki beklentilerinde değişikliklere yol açmasından kaynaklanabilir (Tekne, 2019: 88).

Statü

Yapılan araştırmalar, statü ile iş doyumunun arasında doğrudan ve de tutarlı bir bağlantının bulunduğunu ortaya koymuştur. Toplum içinde daha yüksek statüye sahip meslek gruplarında, genellikle daha yüksek iş tatmini

seviyeleri gözlemlenmiştir. Yöneticiler, uzmanlar ve serbest çalışanlar gibi yüksek düzeydeki iş görenlerin, işçi sınıfında yer alan çalışanlara kıyasla daha üst seviyede bir iş doyumuna sahip oldukları ifade edilmektedir. Aynı zamanda, işlerini ve de başkalarını yönetme sorumluluğu olan bireylerin iş tatmini düzeyinin daha yüksek olduğu kabul edilmektedir. (Deniz, 2014: 31,32).

Örgütsel Faktörler

Örgütlerin belirlediği hedeflere ulaşabilmesi için iş tatmini son derece önemlidir. Bu bağlamda, iş tatminin sağlanması ve yüksek tutulması, örgüt başarısının belirleyici faktörleri haline gelmiştir. Bu nedenle, örgütler çalışanların iş tatminini ve tatmin düzeylerini gözlemlemeli ve iş tatmini seviyelerini yüksek tutacak politikalar benimsemelidir. İş tatminin sağlanması, çalışanların örgüte bağlılığını artırma, örgütün bir parçası olma hissini güçlendirme, stresin azalmasına ve işin kalitesinin ve verimliliğinin artmasına olumlu etkiler sağlamaktadır. Diğer yandan, iş tatminsizliği işe devamsızlık, olumsuz tutum sergileme, mutsuzluk ve işten ayrılma gibi sonuçlara neden olabilmektedir (Ünal, 2019: 31,32).

İşin Niteliği

İşin niteliği, çalışanların iş tatmini düzeyini etkileyen önemli faktörlerden biridir. Çalışanlar, yaptıkları işlere duydukları gurur nedeniyle tatmin olurlar. Bu nedenle, birçok araştırmacı işin niteliğinin iş tatmini üzerinde etkili olduğuna inanmaktadır (Sayar, 2019: 24).

İşin kapsamlı olması, çeşitlilik içermesi, çalışanın kendisi ve çevresi için anlamlı olması, sorumluluk gerektirmesi, işin sonucunda çalışana verdiği haz, çalışanın bilgi ve yeteneklerini kullanma fırsatı vermesi ve yaratıcılık gerektirmesi, iş tatminini etkileyen faktörlerdir. (Somoncuoğlu, 2013: 67).

Ücret

Ücret, yapılan iş ve hizmet karşılığında belli periyotlarda anlaşma dahilinde ödenen sabit para olarak tanımlanır. Günümüz koşullarında çalışanlar için en önemli konulardan biri olan ücret, sosyal yaşamlarını etkileyen birçok ekonomik ve politik faktör arasında en önemli konular arasında yer alır (Ünal, 2019: 33).

Çalışma Arkadaşları

İnsanların büyük bir bölümü iş yerinde arkadaşlarıyla birlikte zaman geçirdiği için, iş arkadaşlarıyla uyumlu ilişkiler kurmak büyük önem taşır. Günümüzde bireysel çalışmaların sayısı azalmakta ve çalışanlar, iş yerinde arkadaşça ilişkiler kurmayı ve iletişim içinde olmayı tercih etmektedir. İş arkadaşları arasındaki sağlıklı iletişim, çalışanların iş tatminini artırır ve olumlu bir etki yapar (Çevirme, 2021: 37).

Çalışma Şartları

Çalışma koşulları ile iş tatmini arasındaki ilişki incelendiğinde, çalışmanın özellikleri, koşulları, çalışma saatleri, işletmenin vizyonu ve misyonu, sosyal haklar, yetki verilmesi gibi faktörlerin çalışanın iş tatmini düzeyini etkilediği görülmüştür (Taşdemir, 2017: 48). Ayrıca, işin tehlikeli olması, çalışana fiziksel ve psikolojik olarak zorlaması, iş ortamının fiziksel durumu da iş tatminini etkileyebilir. Çalışma koşulları hem bireysel hem de işin rahat bir şekilde yapılabilmesi açısından önemlidir. Çalışanların, evleriyle işyerlerinin yakın olması, hijyenik, modern ve işlerini sürdürebilmeleri için gerekli araç gereçlere sahip iş yerlerinde çalışmayı tercih etmek istedikleri gözlemlenmiştir (Çift yıldız, 2015: 47).

Yönetici Davranışları

İş görenin yöneticisiyle ilişkisindeki tatmin düzeyi, iş tatmini üzerinde etkili bir faktördür. İş gören ve yönetici arasında açık, net ve beklentileri karşılayan bir iletişim olduğunda, iş görenlerin ve yöneticilerin iş tatminleri paralel bir ilişki gösterir. İşyerinde elde edilen kazanımların adil bir şekilde dağıtılması, işverenlerin iş görenlerin haklarını savunduklarına dair bir gösterge olarak kabul edilir. İş görene yönelik davranışlar, iş görenlerin işlerine bağlılığını artırır, iş yerinin vizyon, misyon ve hedeflerini benimsemelerini sağlar ve sonuç olarak yüksek performans ve verimlilik göstermelerini destekler (Kaya, 2019: 23).

1.3 İş Tatminsizliğinin Sonuçları

Çalışanlar ve bağlı oldukları kuruluş, iş tatminsizliği nedeniyle çeşitli olumsuz durumlarla karşı karşıya kalabilir. Tatmin duygusunun azalması veya kaybolması, çalışanlarda performans azlığı, işe devam etme sorunları, isteksizlik, işten ayrılma eğilimi veya daha uygun olacak bir işin arayışı gibi çeşitli sonuçlara yol açabilir. Bu olumsuz etkilerden etkilenmek istemeyen kuruluşların, çalışanların ihtiyaçlarına hassasiyet göstererek bireylerin iş tatminine önem vermeleri gerekir. İş tatminsizliği, personellerin performansını negatif yönlü etkilediğinden dolayı hala daha oldukça önemli bir kavram olarak kabul edilmektedir (Şimşir ve Seyran, 2020: 31).

İş performansı ile iş doyumunu hakkında çalışan kurumsal davranışı araştırmacıları, uygulayıcılara iş doyumuna önem göstermeleri gerektiğini ve de bunun kurumun hem etkinliği hem de verimliliği bakımından önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. İş tatminsizliği durumunda ortaya çıkabilecek sorunlar, çalışan devir hızında artış, sık sık işe gitmeme, ihmal, gerilim, çatışma ve memnuniyetsizlik gibi unsurlarla ilişkilendirilmektedir ve bu durumlar işçi memnuniyetinde ve müşteri memnuniyetinde azalmaya yol açabilir (Güngören, 2017: 70).

Bireysel Sonuçlar

İş tatminsizliği, bireysel sonuçları açısından aşağıdaki şekilde sıralanabilir. İş tatminsizliği, stresle birlikte çalışanın işe katkı düzeyinin azalmasına neden olur. Ayrıca, ruhsal sorunlar ortaya çıkabilir ve mevcut psikosomatik rahatsızlıklar tetiklenebilir. Tatminsizlik, çalışanların ruh sağlığını olumsuz etkiler ve faaliyetlerinde ve başarılarında azalmaya yol açar. Aynı zamanda işyerinde aradığı memnuniyeti bulamayan çalışanlarda hayal kırıklığı, saldırganlık, kayıtsızlık ve direnç gibi ruhsal sorunlar görülebilir (Günay, 2015: 53-54).

İş Tatmininin Örgütsel Sonuçları

İş tatmini düşük olan çalışanlarda işten kaçınma; mesai saatlerine uymama, sık sık istirahat raporu almak, geç gelişler, direnme gösterme, sık sık molalar verme, hataların artması gibi olumsuz durumlar ortaya çıkabilir (Emre, 2016: 21). İşgücü devir hızı, bir işletmede belirli dönem içerisinde işi bırakan personel sayısının ilgili dönem içerisindeki toplam personel sayısına olan oranıdır. İşgücü devir hızı, işletme içinde istihdam ve işten çıkarma gibi faktörlerle de ilişkilendirilebilir (Yumuk, 2011: 60).

2. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

2.1 Örgütsel Bağlılığın Tanımı ve Önemi

Örgütsel bağlılık kavramı, genellikle bireylerin örgütün amaçlarını ve değerlerini benimseyerek örgütsel süreçlere aktif katılım isteğini ifade eder. Bireyler, örgüte karşı derin bir psikolojik bağlılık hisseder ve bu bağlılıkla birlikte ortak hedefler doğrultusunda hareket ederler (Sıgır, 2007:262).

Örgütsel bağlılık, çalışanların sadakati, birlikte kurumsal başarının ve devamlılığının temelini oluşturmaktadır. Yeterli örgütsel bağlılığa sahip ve sadakatli olarak nitelendirilen çalışanlar, kurumun amaçlarına ve hedeflerine daha fazlaca uyum sağlamakta, çalışma ortamı ve beklentilere yönelik memnuniyet düzeylerini aşmakta ve yüksek verimlilik ile sorumluluk bilinciyle hareket etmektedir. Yüksek bağlılık düzeyine sahip çalışanlar, kurumun amaçlarına ve hedeflerine sadece inanmakla kalmamakta, bu inanç ve bağlılığı tüm iş süreçlerinde uygulamaktadır (Balay, 2000; Mutlu, 2019).

2.2 Örgütsel Bağlılığı Etkileyen Faktörler

Örgütsel bağlılık, bireylerin örgüt hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla çalıştığı bir durumdur. Ancak bireyler, aynı ücret ve yan hakları alabileceği başka bir yerde çalışamayacaklarını düşündüklerinde mevcut işlerine bağlılık gösterirler. Bu bağlılığın, bu nedenlerden dolayı çeşitli sonuçlar doğurabileceği bilinmektedir. Bundan dolayı, örgütsel bağlılık üzerindeki faktörler önem arz etmektedir (Sabuncuoğlu, 2007:614-615).

Bireysel Faktörler

Örgütsel bağlılık üzerinde etkili olan kişisel etmenler, genellikle üç kategoriye ayrılır: kişisel nitelikler, iş beklentileri ile son olarak psikolojik sözleşmedir. Kişisel nitelikler, bireyin demografik yapısıyla ilişkilidir. Bu kategori cinsiyet, yaş; iş deneyimi, eğitim düzeyi ve medeni hal gibi çeşitli faktörleri içerir.

Örgütsel bağlılık arasında bulunan ilişkiye dair yürütülen faaliyetlerde çeşitli sonuçlar elde edilmiştir ve literatürde bu konuda farklı bulgular bulunmaktadır. Bazı araştırmalar, kadın çalışanların genellikle işyerine daha fazla duygusal bağlılık hissettiğini ve dolayısıyla daha yüksek örgütsel bağlılık gösterdiklerini göstermektedir. Öte yandan, diğer çalışmalar erkek çalışanların daha yüksek örgütsel bağlılık gösterdiğini öne sürmüştür (Şahin ve Kavas, 2016:125; Aktaran: Tüfekçi, 2016:54).

Örgütsel Faktörler

İşin önemi ile kalitesi, yönetim şekli, ücret seviyesi, örgütsel adalet, örgütsel kültür ile ödüller gibi çeşitli etmenler, örgütsel bağlılık üzerinde etkili olan unsurlar olarak değerlendirilmektedir. İş kalitesi, çalışanın görev ile sorumluluklarının net bir şekilde belirlenmesiyle bağlılığı artırmaktadır (Sığırı, 2007:265).

Diğer Faktörler

Bir kişinin uzmanlık kazanması ve mesleğinin önem kazanması, örgütsel bağlılık için önemli bir faktördür. Profesyonel çalışanlarla çalışan kurumsal örgütler, çalışanın örgütsel bağlılığını artırır (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2009:4-5).

3. ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN SONUÇLARI

Son 30 yılda, araştırmacıların ilgi odağı haline gelen örgütsel bağlılık kavramı, iş gücü devri, verimlilik, devamsızlık ve iş performansı gibi çeşitli iş davranışlarının üzerinde bulunan pozitif etkisiyle dikkat çekmektedir. Fakat, örgütsel bağlılığın neticeleri, düzeyi ve türüne bağlı olarak olumlu veya olumsuz şekilde değişebilir. Yüksek performans her zaman bağlılıkla sonuçlanmaz ve yüksek bağlılık da her zaman olumlu sonuçlar doğurmaz (Çetinel, 2008:79).

Özetle, örgütsel bağlılık, iş davranışları üzerinde olumlu etkisi olan bir kavramdır. Derecesi ve türüne bağlı olarak farklı sonuçlar doğurabilir. Düşük bağlılık derecesi devamsızlık, düşük verimlilik ve sabotaja yol açabilirken; belirsizlik durumlarında yenilikçi fikirler ortaya çıkarma avantajı sağlar. Yüksek bağlılık ise istikrarlı bir iş gücü ve daha yüksek performansı beraberinde getirebilir, ancak yasal veya ahlaki olmayan işlemlere eğilim gösterebilir. (Çetinel, 2008:79; Balay, 2000:83-86; Atay, 2006:90; Manetje, 2005:48; Keleş, 2006:92)

4. YÖNTEM

4.1 Amaç

Bu araştırma, katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda sorulara cevap aranmıştır:

1. Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeyleri nedir?

2. Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ile örgütsel bağlılık seviyeleri cinsiyetlerine göre bir farklılık gösteriyor mu?

3. Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeyleri yaşlarına göre farklılık gösteriyor mu?

4. Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ile örgütsel bağlılık dereceleri medeni hallerine göre bir farklılık gösteriyor mu?

5. Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ile örgütsel bağlılık seviyeleri eğitim seviyelerine göre bir farklılık gösteriyor mu?

6. Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık seviyeleri iş sürelerine göre herhangi bir farklılık gösteriyor mu?

7. Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeyleri sendikaya üyelik sürelerine göre farklılık gösteriyor mu?

8. Katılımcıların sendikaya bağlılık düzeyleri ve iş memnuniyetiyle örgütsel bağlılığın arasında bulunan ilişki anlamlı mıdır?

9. Katılımcıların iş memnuniyetiyle örgütsel bağlılık seviyeleri, birlikte, sendikal bağlılıklarını anlamlı şekilde öngörülmede midir?

10. Katılımcıların iş memnuniyeti ile örgütsel bağlılık alt boyut seviyeleri, birlikte, sendikal bağlılıklarını anlamlı şekilde öngörmekte midir?

4.2 Evren ve Örneklem

Araştırma evreni, gıda sektöründe çalışan işçilerinden oluşmaktadır. Hedef kitle Ankara ilindeki sendikal örgütlü işyerlerinde çalışan üyelerdir. Örneklem, sendikaların etkin olduğu 5 farklı iş yerindeki toplam 2.400 işçi arasından tesadüfi seçilen 500 işçiden oluşmaktadır. Anket çalışmaları, her iş yerinde farklı zamanlarda gerçekleştirilmiş ve öncesinde işyerindeki sendikayı temsil edenler ile işçilere bilgi aktarma toplantıları yapılmıştır. Araştırma, yüz yüze görüşme yöntemi ve online olarak gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Toplamda 500 anket formundan 400'ü yanıtlanmış ve bu formların 385'i temel alınarak analizler ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Veri toplama sürecinde “anket” tekniğinden yararlanılmıştır. Sendikal Bağlılık Ölçeği için 28, İş Tatmini için 20, Örgütsel Bağlılık için 18 ifadeden oluşan ölçekler kullanıldı. Toplamda 66 ifade anketlerde yer aldı ve bu ifadeler, ölçeklere göre aşağıda detaylarıyla belirtildi. Ek olarak, anket formunda katılımcıların demografik bilgilerini içeren 8 ifade bulunmakta olup, tüm sorular çoktan seçmeli olarak uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler:

Anket formu dâhilindeki demografik bilgi formu, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Formda yer alan değişkenler cinsiyet, yaş, medeni hali, eğitim, hizmet süresi, sendika üyelik durumu ve sendika üyelik süresi olarak 7 ifadeden oluşmaktadır.

Araştırma kapsamında 385 katılımcıya ulaşılmıştır. Katılımcıların 297'si erkek, 88'i kadındır. Yaş dağılımına baktığımızda, katılımcıların çoğunluğunun (%43.6) 30-39 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Onu sırasıyla (%30.1) 40-49 yaş ve (%22.6) 18-29 yaş aralığındaki katılımcılar takip etmektedir. 50 yaş ve üzerindeki katılımcıların sayısı ise en az düzeydedir (%3.6, n=14).

Katılımcıların medeni durumlarına göre incelendiğinde, en yüksek oranda (%76.6) evli katılımcılar olduğu görülmektedir. Bekar katılımcılar ise ikinci sırada yer almaktadır (%22.6, n=87). Eğitim düzeyine göre incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun lise mezunu olduğu (%69.4, n=267) görülmektedir. İlkokul ve ortaokul mezunu katılımcılar (%18.4, n=71) ile ön lisans mezunu katılımcılar (%6.8, n=26) sırasıyla diğer eğitim seviyelerini takip etmektedir. Lisans mezunu katılımcı sayısı ise en az düzeydedir (%5.5, n=21).

Çalışma süresine göre değerlendirildiğinde, en fazla katılımcının (%40, n=154) 1-5 yıl aralığında çalıştığı görülmektedir. Onu sırasıyla (%31.2, n=120) 6-10 sene ve (%15.3, n=59) 11-15 sene aralığındaki katılımcılar takip etmektedir. 16-20 yıl aralığındaki katılımcıların oranı (%8.8, n=34) ve 21 yıl ve üzeri çalışanların oranı (%4.7, n=18) ise daha düşüktür.

Katılımcıların sendika üyeliği sürelerine göre incelendiğinde, en yüksek oranda (%46.2, n=178) 2 yıl ve daha az süredir sendika üyeliği bulunan katılımcılar görülmektedir. Onu sırasıyla (%21.6, n=83) 10 yıl ve üzeri, (%19.5, n=75) 6-10 yıl ve (%12.7, n=49) 10 yıl aralığındaki katılımcılar takip etmektedir.

Sendikal bağlılığın iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılığa etkisini anlamak için yapılan bir alan araştırması hakkında da bilgi verilecektir. Alan araştırması, gerçek çalışma ortamlarında yapılan araştırmalarla elde edilen verileri kullanarak konuya daha derinlemesine bir bakış sunar.

4.3 Verilerin Analizi

Araştırma çerçevesinde 400 tane kişiye erişilmiştir. Araştırmada yer alan sorulara cevap vermek için hangi istatistiksel yöntemlere başvurulacağına karar vermek için ilk olarak uç değerler ile kayıp değerler ele alınmıştır. Veri setinde kayıp değer bulunmadığı görülmüştür. Negatif maddeler (ÖB3, ÖB4, ÖB6 ile ÖB14) ters şekilde kodlanmıştır ve uç değer incelemesi gerçekleştirilmiştir. Tek değişkenli uç değerler adına ölçeğe ait puan Z standart puanına dönüştürülmüş, +3 ile -3 aralığı haricindeki 10 kişiye ait değerler ise veri setinden çıkartılmıştır. Çok parametrelili uç değerler adına Mahalanobis puanı bulunmuş ve değeri 0.01'in altında olan 5 kişiye ait değerleri veri setinden çıkarılmıştır. Uç değerlerinin temizlenmesinin ardından 385 kişiye ait veri ile analizlere devam edilmiştir.

Bu formül, katılımcıların ölçek alt boyutlarının seviyelerini belirlemek için kullanılmıştır. Formül, genellikle kategoriler arasındaki adımın hesaplanması için kullanılır: (Son kategori – İlk kategori) / Kategori sayısı. Bu formülde, ölçekler ve boyutlar için sayılar belirlendiğinde, (5-1) / 5 = 0.80 değeri hesaplanmıştır. Bu değer, kategoriler arasındaki adımın yüzde 80'i anlamına gelir.

Verilerin analizinde, bir dizi istatistiksel yöntem ve teknikler kullanılmıştır. Bu kapsamda betimsel istatistikler, veri gruplarının genel özelliklerini tanımlamak üzere kullanılmıştır. Standart sapma, ortalama, maksimum ile minimum değerler, veri grubunun merkezi, dağılımı ve aralığını göstermektedir. İstatistiksel testler arasında; ilişkisiz örneklemeler One-Way ANOVA, T testi, Mann-Whitney U testi, Kruskal-Wallis H testi ve Pearson Korelasyon Katsayısı gibi farklı teknikler bulunmaktadır. Bu testler gruplar arasındaki farkları medyan ve ortalama değerler arasındaki ilişkileri, anlamlı farklılıkları belirlemek ve gruplar arasındaki ilişkileri anlamak amacıyla veri setine uygulanmıştır. Analizlerin gerçekleştirilmesinde SPSS 28 yazılımı kullanılmıştır. Bu yazılım, istatistiksel analizlerin yapılmasında ve verilerin detaylı olarak incelenmesinde sıkça tercih edilen bir araçtır.

4.4 Bulgular-Değerlendirme

Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeylerinin incelenmesi

Katılımcıların Sendikal Bağlılık, Sendika İçini Çalışmaya İsteklilik, Sendikaya Sadakat, Sendikal İnanç, İş Memnuniyeti, İçsel ve de Dışsal Motivasyon, Duygusal Bağlılık, Örgütsel Bağlılık, Devam Bağlılığı ile son olarak Normatif Bağlılık düzeylerinin ortalama seviyede olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak, Sendikaya Karşı Sorumluluk düzeyinin de daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeylerinin cinsiyetlerine göre incelenmesi

Katılımcıların Sendikaya Sadakat, Sendika Karşısında Sorumluluk, Sendika İçini Çalışmaya İsteklilik, Sendikal İnanç, İş Memnuniyeti, Dışsal ile İçsel Motivasyon, Örgütsel Bağlılık, Duygusal Bağlılık, Devam Bağlılığı, Normatif Bağlılık puanları cinsiyetlerine göre normal dağılım göstermektedir. Ancak Sendikal Bağlılık puanları cinsiyetlere göre normal dağılım göstermemektedir. Bu nedenle, Sendikaya Sadakati, Sendika İçini Çalışmaya İsteklilik, Sendikaya Karşı Sorumluluk, Sendikal İnanç, İş Memnuniyeti, İçsel ve Dışsal Motivasyon, Örgütsel ve Duygusal Bağlılık, Normatif Bağlılık ile son olarak Devam Bağlılığı için ilişkisiz örneklem t testi kullanılmıştır. Sendikal Bağlılık için ise Mann Whitney U testi yapılmıştır.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre Sendikaya Sadakat, İş Memnuniyeti, İçsel Motivasyon, Dışsal Motivasyon ve Normatif Bağlılık puanlarının anlamlı düzeyde bir farklılık sergilediği açık bir şekilde görülmektedir ($t(381) = -2.709, p < .05$; $t(381) = 3.251, p < .05$; $t(381) = 2.999, p < .05$; $t(381) = 3.171, p < .05$; $t(381) = 1.804, p < .05$). Sendikaya Sadakat adına erkeklerin puan ortalaması, kadınlarınkinden çok daha üst seviyededir (= 44.59 vs. 42.20). İş Memnuniyeti, İçsel Motivasyon, Dışsal Motivasyon ve Normatif Bağlılık alanında kadınlar, erkeklere göre daha yüksek puanlar almaktadır. Ancak katılımcıların cinsiyetlerine göre Sendikaya Karşı Sorumluluk, Sendika İçini Çalışmaya İsteklilik, Örgütsel Bağlılık, Sendikal İnanç, Duygusal Bağlılık ve Devam Bağlılığı puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($t(381) = 1.194, p > .05$; $t(381) = -.134, p > .05$; $t(381) = .630, p > .05$; $t(381) = 1.549, p > .05$; $t(381) = -.953, p > .05$; $t(381) = 1.191, p > .05$). Bu sonuçlar, cinsiyetlerin Sendikaya Karşı Sorumluluk, Sendika İçini Çalışmaya İsteklilik, Örgütsel Bağlılık, Duygusal Bağlılık, Sendikal İnanç ile Devam Bağlılığı üzerinde etkili olmadığını ve farklı cinsiyetlere sahip katılımcıların bu konularda benzer düşündüklerini göstermektedir.

Katılımcıların cinsiyetleri ışığında Sendikal Bağlılık seviyelerinde görülen farklılık, anlamlı düzeyde farklılık değildir ($U = 11525.500, p > .05$). Bu durum, katılımcıların cinsiyetlerinin Sendikal Bağlılık düzeylerini etkilemediğini ve farklı cinsiyetlere sahip katılımcıların bu konuda benzer düşündüklerini göstermektedir.

Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeyleri yaşlarına göre incelenmesi

Sendikal bağlılık puan ortalamaları yaşa göre değişmektedir ve değerler oldukça ilginçtir. Örneğin, Sendikal İnanç puanları 19.87 ile 20.21 arasında değişmektedir ki bu oldukça yüksek bir değerdir. İş memnuniyeti puan ortalamaları ise 63.69 ile 67.18 arasında değişmektedir ve çalışanların genel

olarak işlerinden memnun olduklarını göstermektedir. Ancak, bu bilgiler tek başına bize farklılıklar hakkında net bir bilgi vermez.

Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeyleri medeni durumlarına göre incelenmesi

Sonuçlara göre, katılımcıların medeni durumlarına göre Sendika Karşısında Sorumluluk, Sendikaya Sadakat, Sendika İçini Çalışmaya İsteklilik, İş Memnuniyeti, Sendikal İnanç, İçsel ve Dışsal Motivasyon, Örgütsel Bağlılık, Devam Bağlılığı, Duygusal Bağlılık ile son olarak Normatif Bağlılık puanlarında anlamlı düzeyde herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Bu durum, farklı medeni durumlara sahip çalışanların, bahsedilen konularda benzer düşüncelere sahip olduklarını göstermektedir.

Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeyleri eğitim durumlarına göre incelenmesi

Sonuçlara göre, katılımcıların eğitim durumlarına göre Sendikaya Sadakat, Sendika İçini Çalışmaya İsteklilik, Sendikal İnanç, Sendikal Bağlılık, İş Memnuniyeti, İçsel ve Dışsal Motivasyon, Örgütsel Bağlılık, Devamı Bağlılığı, Duygusal Bağlılık ile son olarak Normatif Bağlılık puanlarında anlamlı düzeyde herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Bu durum, farklı eğitim durumlarına sahip çalışanların, bahsedilen konularda benzer düşüncelere sahip olduklarını göstermektedir.

Ancak, Sendikaya Karşı Sorumluluk puan ortalamaları eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Post-hoc test sonuçlarına göre, Ön lisans/Lisans mezunu olanların Sendikaya Karşı Sorumluluk puan ortalaması, ilkokul-ortaokul ve lise mezunu olanların puan ortalamalarından daha yüksektir. Bu durum, daha yüksek eğitim seviyesine sahip olanların Sendikaya Karşı Sorumluluk konusunda daha yüksek puanlar verdiğini göstermektedir.

Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeyleri çalışma sürelerine göre incelenmesi

Çalışma sürelerine göre yapılan analize göre, Sendikaya Karşı Sorumluluk, İçsel Motivasyon ve Normatif Bağlılık puanlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Post-hoc testi sonuçlarına göre, Sendikaya Karşı Sorumluluk puanlarında 16 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip katılımcıların puan ortalaması, 6-10 sene iş süresi olanlardan çok daha üst seviyede bulunmuştur. İçsel Motivasyon puanlarına bakıldığında, 16 sene ve daha fazla iş süresi bulunan katılımcıların puan ortalaması, 1-5 sene ile 6-10 sene iş süresi bulunan kimselerin puan ortalamalarından daha yüksek olarak belirlenmiştir. Normatif Bağlılık puanlarına göre ise, 16 sene ve daha fazla iş süresi bulunan katılımcıların puan ortalaması, 6-10 sene çalışma süresine sahip olanlardan daha yüksek olarak bulunmuştur.

Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeyleri sendikaya üyelik sürelerine göre incelenmesi

Çalışanlar sendikaya üyelik sürelerine bağlı olarak değerlendirildiğinde, Sendikal Bağlılık düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($\chi^2 = 1.842$, $p > .05$). Bu durum, farklı sendikaya üyelik sürelerine sahip çalışanların Sendikal Bağlılık konusunda benzer düşüncelere sahip olduğunu göstermektedir. Çalışanların sendikaya üyelik süreleri, Sendikal Bağlılık düzeylerini etkilememekte olup, farklı üyelik sürelerine sahip olan çalışanlar arasında benzer bir bağlılık düzeyi bulunmaktadır.

Katılımcıların sendikal bağlılık, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi

Sendikal bağlılık ve sendikaya olan sadakat arasında kuvvetli bir pozitif ilişki belirlenmiştir. Bu durumda, sendikal bağlılığın yükselmesiyle sendikaya duyulan sadakat da artmaktadır. Benzer şekilde, sendikal bağlılık düzeyi ile sendikaya karşı duyulan sorumluluk birbirleri ile bütünlük göstermekte ve aralarında olumlu bir ilişki gözlenmektedir. Yani sendikal bağlılığın artmasıyla, sendikaya karşı duyulan sorumluluk hissi de artmaktadır.

Ayrıca, sendikal bağlılık düzeyi sendika için çalışmaya isteklilik arasında orta düzeyde ve anlamlı bir pozitif ilişki mevcuttur. Yani sendikal bağlılık arttıkça, sendika için çalışmaya olan istek artmaktadır. Benzer şekilde, sendikal bağlılık düzeyi ile sendikal inanç düzeyi arasında da yüksek düzeyde ve anlamlı bir pozitif ilişki gözlenmektedir. Sendikal bağlılık arttıkça sendikal inanç da artmaktadır.

Bununla birlikte, sendikal bağlılık düzeyi ile iş memnuniyeti pozitif ve anlamlı bir bütünlük göstermektedir. Yani sendikal bağlılık arttıkça iş memnuniyeti de artmaktadır. Bu anlamlı ve pozitif bütünlük sendikal bağlılık düzeyiyle içsel motivasyon ilişkisinde de bulunmaktadır. Sendikal bağlılık arttıkça içsel motivasyon da artmaktadır.

Katılımcıların iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık düzeyleri, birlikte, sendikal bağlılıklarını anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

İş tatmini ve örgütsel bağlılık, sendikal bağlılık puanlarıyla orta seviyededir. Aynı zamanda anlamlı bir ilişki gösterir. Bu ilişki, iş tatmini ve örgütsel bağlılık değişkenlerinin sendikal bağlılıktaki varyansın yaklaşık %23.4'ünü açıkladığını gösterir. İş tatmini ve örgütsel bağlılık, sendikal bağlılık üzerinde göreceli olarak daha önemli etkilere sahiptir. Regresyon analizi verilerine bakıldığında, iş tatmini ve örgütsel bağlılık değişkenleri, sendikal bağlılığı anlamlı şekilde öngören faktörlerdir. Dolayısıyla, sendikal bağlılık aşağıdaki matematiksel model kullanılarak tahmin edilebilir: Sendikal Bağlılık = 49.019 + 0.274 İş Tatmini + 0.454 Örgütsel Bağlılık.

Tablo 1. Sendikal bağlılığın yordanmasına ilişkin standart çoklu regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	β	T	p	İkili r	Kısmi R
Sabit	49.019	4.794		10.225	.000		
İş Tatmini	.274	.045	.320	6.161	.000	.439	.301
Örgütsel Bağlılık	.454	.100	.235	4.537	.000	.397	.226
$R = .484$, $R^2 = .234$, $F_{(2, 384)} = 58,277$, $p = .000$							

Katılımcıların iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık alt boyut düzeyleri, birlikte, sendikal bağlılıklarını anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

İçsel ile dışsal motivasyon kavramları normatif ile duygusal bağlılıkla süreklilik gösteren (devam) bağlılık değişkenleri birlikte değerlendirildiğinde, sendikal bağlılık puanlarıyla orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki gösterir. Bu ilişki, bu beş değişkenin sendikal bağlılıktaki varyansın yaklaşık %24.7'sini açıkladığını gösterir. İçsel motivasyon, normatif bağlılık, dışsal motivasyon, devam bağlılığı, duygusal bağlılık ile son olarak sendikal bağlılık üzerinde bulunan görelî önem sırasını belirler. Regresyon katsayılarının anlamlılığına göre, içsel motivasyon ve devam bağlılığı değişkenleri sendikal bağlılık üzerinde önemli yordayıcılar olarak ortaya çıkar. Normatif bağlılık, dışsal motivasyon ve duygusal bağlılık değişkenleri, sendikal bağlılığı etkilemede istatistiksel olarak anlamlı bir rol oynamamaktadır. Regresyon analizi verilerine bakıldığında, sendikal bağlılık şu matematiksel modelle tahmin edilebilir: Sendikal Bağlılık = $56.131 + 0.543$ İçsel Motivasyon + 0.617 Devam Bağlılığı.

SONUÇ

Araştırma kapsamında edilen bulgulara göre, Sendikaya Karşı Sorumluluk, Sendikal İnanç, Sendika İçini Çalışmaya İsteklilik; Duygusal Bağlılık, Örgütsel Bağlılık ile Devam Bağlılığı puanlarının, farklı yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim seviyesi, iş ve üyelik süresi gibi çeşitli demografik faktörlerle ilişkili olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum, çalışanların bu değişkenler açısından benzer düşüncelere sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçları, organizasyon içindeki çeşitli demografik gruplar arasında, sendika karşısında sorumluluk, sendika içini çalışmaya isteklilik ile bu gibi faktörlere yönelik benzer düzeyde tutum ve davranışlar sergilenmesini vurgulamaktadır. Bu bulgular, çalışma ortamında ortak bir sendikal kültürün varlığını göstererek, sendikal bağlılığı etkileyen faktörlerin homojen şekilde dağıldığını göstermektedir.

Bu bilimsel analizde, sendikal bağlılık düzeyleri ile çeşitli bağlılık ve motivasyon ölçütleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analiz sonuçlarına

göre, sendikal bağlılık düzeyleri ile sendikaya sadakat, sendika içini çalışmaya isteklilik, sendika karşısında sorumluluk, sendikal inanç, işi memnuniyeti, içsel ve dışsal motivasyon, örgütsel ve normatif bağlılık ile devam bağlılığı düzeyleri arasında olumlu düzeyde ilişkiler bulunmaktadır.

Özellikle sendikal bağlılık düzeyinin artmasıyla birlikte, sendikaya olan sadakat, karşı sorumluluk, işi memnuniyeti, içsel ve dışsal motivasyon, devamı bağlılığı, örgütsel bağlılık ve son olarak normatif bağlılık düzeylerinin de arttığı gözlemlenmiştir. Bu ilişkiler genellikle orta düzeyde olup, istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .05$).

Ancak, duygusal bağlılık düzeyleri ve sendikal bağlılığın arasında anlamlı düzeyde herhangi bir bağlantı tespit edilmemiştir ($r = -.096$, $p > .05$). Benzer şekilde, sendikaya sadakat düzeyleri ve duygusal bağlılığın arasında da anlamlı düzeyde herhangi bir bağlantı bulunmamıştır ($r = -.006$, $p > .05$).

Bu bulgular, sendikal bağlılık düzeyinin çalışanların sendikaya karşı tutumlarını, motivasyonlarını ve bağlılıklarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu sonuçlar, sendika yönetimlerinin ve çalışanların sendikal bağlılığı artırmaya yönelik çabalarının iş memnuniyeti, motivasyon ve bağlılık düzeylerini olumlu yönde etkileyebileceğini öne sürmektedir.

Sendikaların varlığını sürdürebilmesi, üyelerinin katılımıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, bağlılığın sürekli olması için üyelerin talep ve beklentileri düzenli olarak değerlendirilmelidir. Sosyal faaliyetler düzenlemek, üyelerin katılımını artırmak ve bu katılan üyeleri özel olarak ödüllendirmek, sendikaların üyeleriyle güçlü ve sürdürülebilir bir bağ kurmalarına yardımcı olabilir. Maddi kazanımların geçici etkisine karşı, duygusal bağlılık üzerinde odaklanmak, sendikaların üyeleriyle daha anlamlı bir bağ kurmalarını sağlayabilir.

Diğer yandan, sendikaların örgütsel iletişim stratejileri, bağlılığı güçlü bir şekilde etkilemektedir. Yayın organlarının, üyelerle etkili bir iletişim kurma konusundaki önemi büyüktür. Bu organlar, üyelerin taleplerini dikkate alarak bilgilendirici bir içerik sunmalıdır. Araştırma ayrıca, sendikaların sosyal ve kültürel normlara uyum sağlamaları gerektiğini de vurguluyor. Değişen normlara adapte olmak, özellikle farklı kuşaklardan gelen çalışanları anlamak ve onların beklentilerine uygun faaliyetler düzenlemek, sendikaların gelecekteki başarısını etkileyebilir. Bu bağlamda, sendikaların daha fazla araştırma yapması ve farklı sektörlerdeki üyeler üzerinde odaklanan çalışmalar gerçekleştirmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Bal Akkoç, S. (2021). Örgütsel Adaletin İş Tatmini Üzerine Etkisi: Hakkâri İli Merkez İlçesi Devlet Okullarında Çalışan Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi,
- Balay, Refik (2000), *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*, Ankara: Nobel Yayın Dağ.
- Çetinel, E. (2008). ‘Örgütsel Güven İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma’. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevirme, B. (2021). Örgütsel Adaletin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Beylikdüzü Belediyesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, 1-78, İstanbul.
- Çiftiyıldız, K. (2015). İnsan Kaynakları Bilgi Sistemlerinin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Doğu Marmara İSO 500 Firma Örneği Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1-169, Sakarya
- Deniz, V. (2014). İş Tatmininin Örgütsel Bağlılıktaki Rolü: Hazır Giyim Sektörüne Yönelik Bir Araştırma Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 31,32-110, Zonguldak
- Gül, B. (2021). Bankacılık Sektöründe Performansa Etkisi Açısından İş Tatmini: Bir Kamu Bankası İş Tatmini Araştırması Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 65-137, İstanbul.
- Gültekin, N., & Sığrı, Ü. (2007). Bir kültür boyutu olarak” bireycilik-ortaklaşa davranışçılık” ve örgütsel yansımaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2).
- Günay, Ziya (2015), İş tatmini, 360 Derece Performans Değerleme ve Algılanan Performans İlişkisi: Bir Telekomünikasyon Şirketi Örneği
- Güngören, M. (2017). Algılanan örgüt kültürünün iş tatmini ve iş performansı üzerindeki etkisi: havacılık sektöründe bir araştırma.
- Kaya, O. (2007). ‘Örgütsel Bağlılık: Emniyet Genel Müdürlüğü Merkez Birimde Bir Uygulama’. Yüksek Lisans Tezi. Ankara:Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Mahiroğulları, A. (2013). *Dünyada ve Türkiye’de Sendikacılık*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Özdevecioğlu Mahmut (2003), “Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 18 (2), ss. 113-130.
- Sabuncuoğlu, E. Tolay, “Eğitim, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, *C. 7 (2)*, 2007, ss. 613-628.

- Sayar, F. (2019). Beş Faktör Kişilik Özelliklerine Göre Kamu Çalışanlarının İş Tatmin: Afyonkarahisar Örneği Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 24-120, Isparta.
- Somoncuoğlu, A. B. (2013). Psikolojik Güçlendirme ve İş Tatmini Arasındaki İlişki Ve Bir Uygulama Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 71- 138, İstanbul.
- Şenakın, G. (2014). İş Doyumu Ve Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Şimşek, S. (2021). Çalışanların Örgütsel Güç Ve Örgütsel Adalet Algılarının İş Tatmini Üzerindeki Etkisi Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 28-112, Aksaray,
- Şimşir, İ., & Seyran, F. (2020). İş tatmininin Önemi ve Etkileri. Meyad Akademi, 1(1), 25-42.
- Tanış, A. (2017). İş Karakteristikleri, İşyeri Güvenliği, İş Tatmini Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkileri: Çok Kültürlü Ortamda Bir Çalışma. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Isparta.
- Tekne, S. (2019). Yöneticilerin Yönetim Tarzlarının Çalışanların İş Tatmini Ve Örgütsel Bağlılıklarına Etkisi: Buna Yönelik Bir Uygulama Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 88-306, İstanbul.
- Tüfekçi, Ulviye, Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2016.
- Ünal, E. (2019). Örgütsel Adaletin İş Tatminine Etkisi Üzerine Bir Araştırma: Adana Mersin Örneği Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 31-95, Mersin.
- Yumuk, Y., & Koyuncu, M. (2011). Otel işletmelerinde işe yabancılaşmanın iş tatmini üzerine etkisi: Nevşehir ilinde bir uygulama (Master's thesis, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi).
- Yüceler, Aydan, "Örgütsel Bağlılık ve Örgüt İklimi İlişkisi: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.22, 2009, ss.445-458.

Bölüm 2

TELEFON DOLANDIRICILIĞINA MARUZ KALMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER*

Veli Coşkun DEMİR¹

* Demir, V. C. (2024) Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalmayı Etkileyen Faktörler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Orcid: 0000-0002-7153-3387

1. Giriş

Teknolojinin gelişim hızı ile insanlar günlük yaşamlarını sanal platformlarda takip eder hale gelmiştir. Özellikle internet merkezli alışveriş süreci artmış ve müşteri hizmetlerinin insanlara ulaşma potansiyeli genişlemiştir. İnsanlar telefonlarıyla hem mobil görüşme hem de online sistem ile rezervasyon işlemleri, bankacılık hizmetleri, evden elektronik cihaz yönetimi, sosyal medya iletişimleri gibi pek çok alanda ilgili birimlerle iletişim kurmaktadır. Bu durum tüketiciye amaçları doğrultusunda zaman ve para tasarrufu kazandırmaktadır. Bununla birlikte bu süreçlerin bazı olumsuz etkilere kapı açtığı düşünülmektedir. Bunun temel noktası mobil iletişim ve internet hizmetlerinin potansiyelidir.

İnternetin büyümesi ve yaygınlaşması kullanıcılara kolaylık sağladığı gibi dolandırıcılık riskini de artırmaktadır. Bu durumun internet ortamındaki kişiler arası güven algısını da olumsuz etkilediği gerçeği yadsınamaz (Rusch, 1999; Norris ve diğerleri, 2017)

Tüketiciler online platformlar kullanarak bazı hizmetlerden faydalanmak için kimlik bilgilerini paylaşmakta, yüz veya parmak tanıma şifresi ile bilgilerini vermekte, belge bilgilerini ulaştırmakta olmasından ötürü dolandırıcılık faaliyetlerine yönlenim sağlamaktadır (Norris ve diğerleri, 2019). Dijitalleşme ile siber suç küresel anlamda büyük bir güvenlik sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Dolandırıcılar kurbanlarını tuzağa düşürmek için zamana yayarak bir çok teknik oluşturmaktadır. Burada dolandırıcıların asıl hedefi çoğunlukla mali dolandırıcılık yapmaktır (Levi, 2014). Kabul edilen iletişim mekanizması kötüye kullanma planına bağlıdır, ancak suçluların genellikle kurbanlarıyla bir tür etkileşime ihtiyacı vardır. Örneğin, etkileşim kanalı bir web sayfası, bir e-ticaret sayfası veya anlık mesajlaşma kişisi veya bir telefon numarası dolandırıcılığı olabilir. Birçok dolandırıcılık planında telefon numaraları önemli bir rol oynar. Örneğin, suçlular yetkililer tarafından halka açık veya gizli forumlarda telefon numaralarına göre analiz edilmiştir. Tek tıklama dolandırıcılığı gibi diğer çevrimiçi dolandırıcılık vakalarında, bir telefon numarasının kullanılması, dolandırıcılığın kurbanı daha meşru görünmesini sağlayabilir ve dolandırıcılar mağdurları dolandırmak için sıklıkla telefonu kullanırlar. Kurbanların bilgilerine kısmi veya genel ulaşım desteği sağlanarak mobil iletişim sayesinde tüketicilerle iletişimle kurarak kurbanları ikna etme özellikle günümüzde en yaygın kullanılan telefon dolandırıcılığı tekniği olarak göze batmaktadır. Genel olarak literatür tarandığında yurtiçinde telefon dolandırıcılığı ile oldukça az çalışmanın yapıldığı gözlemlenmiştir.

Telefon dolandırıcılığına maruz kalma ile ilgili tespit edilmesi gereken ana noktalardan biri dolandırıcıların neden bu yönlenimde buldukları sorusunun cevabında yer almaktadır. Burada dolandırıcılar için ana amacın mali kazanım olduğu noktasında yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede çalışmanın

amacı oluşturulmuş ve literatüre önemli katkılarda bulunacağı düşünülmüştür. Bu çalışmanın amacı, insanların telefon dolandırıcılığına maruz kalmayı etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu doğrultuda telefon dolandırıcılığına maruz kalmada hangi faktörlerin değişiklik gösterdiği saptanabilecektir. Araştırma sonucunda tespit edilecek bulguların telefon dolandırıcılığına maruz kalan insanları anlama ve süreçleri yorumlama açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca gerçekleştirilen araştırmada incelenen bilgi güvenliği farkındalığının telefon dolandırıcılığına maruz kalmada ne kadar etili olduğu hakkında da önemli fikirler vereceği de düşünülmektedir.

2.Literatür Taraması

“Dolandırıcılık” çok genel bir tanımla hileli davranışlarla karşındakini aldatarak çıkar sağlamak anlamına gelmektedir. Dolandırıcılık suçunun en temel özelliği; failin sahip olduğu kurnazlık, plan yapma, uyum sağlama ve ikna kabiliyeti ile mağdurların tecrübesizliğini, dikkatsizliğini ve kolay yoldan para kazanma arzularını kullanarak gelir sağlaması olarak tanımlanabilir (Bilen, 2012: 6). Pek çok dolandırıcılık türü vardır ve suçluların işleyiş biçimleri önemli ölçüde değişebilir (Buchanan, 2013). Telefon dolandırıcılığı, kimlik hırsızlığı, ilişki dolandırıcılığı, mucizevi tedavi ve zayıflama tedavisi dolandırıcılığı, vergi dolandırıcılığı, kimlik avı, çevrimiçi dahil olmak üzere 50’den fazla dolandırıcılık türü içermektedir (Button, Lewis and Tapley, 2009).

Tüm dolandırıcılık türleri, hedeflerine ulaşmak için küçük farklılıklarla iyi tanımlanmış bir model izler (Langenderfer and Shimp, 2001). İlk olarak, potansiyel kurbanların tespit edilmesi gerekir. Potansiyel kurban listeleri genellikle telefon rehberleri, halka açık şirketlerin bilgileri, sosyal medyada yer alan kişisel bilgiler, zengin kişilerle ilgili medya makaleleri gibi açık kaynak dizinlerinden ve daha önce mağdur edilmiş kişilerin kişisel bilgilerini içeren bir potansiyel kurban listesi kullanılarak elde edilir (Button, Lewis and Tapley, 2009; Levi, 2008). Kişisel ve finansal bilgiler, kimlik avı, telefon görüşmeleri, mail veya meşru siteler gibi görünen web siteleri aracılığıyla da alınabilir (Kaniuk, 2016). Bazı deneyimlerle potansiyel dolandırıcılık eğitimlerini arttırabilirler. Örneğin, ikna edicilik ve cüretkarlık, bilgi, araçlar veya uç kolaylaştırıcılar gibi faktörlerle desteklemeleri olasıdır.

Aldatma ve yanlış bilgilendirme yoluyla, dolandırıcılar, bireylerin kafasını karıştırmak için basit bir işlemi aşırı karmaşık bir duruma dönüştürmeyi amaçlayarak, objektif kalmalarını ve dolandırıcılığı fark etmelerini zorlaştırırlar (Button et al., 2009; Langenderfer ve Shimp, 2001). Bireylerin dolandırıcılığa düşmesinin nedenlerinden biri güven verici görünüm ve yaklaşımlarıdır (Bidgoli ve Grossklags, 2017; Button et al., 2009; Button, Nicholls, Kerr and Owen, 2014). Olivier, Burls, Fenge ve Brown’ın (2015) kitlesel pazarlama dolandırıcılığı kurbanları üzerine yaptığı çalışmada, bireylerin başlangıçta dolandırıcılıklara meşru kaynaklardan geliyormuş gibi gördükleri için dahil

oldukları sonucu bulunmuştur. Meşru bir görünüm sergilemek ve kurbanla güvene dayalı bir ilişki geliştirmek, dolandırıcının araç setinin bir parçasıdır denilebilir. Button et al. (2014) odak gruplarını kullanarak yaptığı çalışmada, bireylerin çevrimiçi dolandırıcılıklara düşmesinin ana nedenlerinden birinin “güven ve otoriteye başvurma” olduğu durumu olarak belirtilmiştir. Bunun için dolandırıcılığın meşru görünmesini sağlamak ve korkutma tehditlerini daha inandırıcı kılmak için sıklıkla yetkili kişilerin veya kurumların kimliğine büründükleri görülmüştür (Bidgoli and Grossklags, 2017).

Son yirmibeş yılda, mobil iletişim teknolojileri önemli birçok gelişme yaşamıştır. Bu alan kolaylık, üretkenlik ve güvenlik hissi açısından bir çok olumlu tarafı olmasına karşın, yine de yeni “suç alanlarının” ortaya çıkmasına izin vermiştir. Teknoloji hizmetlerinde büyüyen bir olay olarak görülen cep telefonu dolandırıcılığı, Türkiye’de ve Dünyada her yıl ciddi mali ve sosyal zarar meydana getirmektedir. Dolandırıcılığın artan yaygınlığı ve buna karşı koyma yollarının geliştirilmesi, telefon dolandırıcılığını ilgilendiren konulardır. Bu şirketlerin dolandırıcılıkla mücadelede sorumlu çalışanları ise mücadelelerini engelleyen teknolojik, kurumsal ve yasal zorluklar karşısında çaresiz kalmaktadır (Labs, 2017; Dinçel, 2019).

Literatürde “hücresele dolandırıcılık” veya “cep telefonu dolandırıcılığı”- kavramını içeren net, kesin, kapsamlı bir tanımı yoktur. Dolandırıcılık, en kolay işleyiş şekliyle, kayıp bir taşınabilir aygıtı bulup kullanmaktan, hatta yasa dışı bir şekilde sahiplik ve kullanım talebinde bulunmak için bir tüketiciden çalmaktan (basit hırsızlık) oluşur. (Torney, 2017).

Dolandırıcılık, en karmaşık ve sofistike çalışma biçiminde, dolandırıcıların teknik bilgisinin yanı sıra, teknolojik ve bilgisayar ekipmanı kullanarak telefon cihazlarının manipüle edilmesini gerektirir. İki çalışma modu arasında, para ödeme niyeti olmadan aylık plana abonelik elde etmek için kimlik hırsızlığı sonucu işlenen dolandırıcılıkta vardır (Baugh, 2017).

Mevcut araştırmalar, dolandırıcıların iyi satış becerilerine sahip olma eğiliminde olduklarını ve talepleriyle işbirliği yapmalarını sağlamak için kişileri telefon görüşmelerinin meşru olduğuna ikna edebildiklerini göstermektedir. Pek çok dolandırıcılık, bir “kazan dairesi” olarak çalışmak için meşru çağrı merkezlerinin yapısını almaktadır (Button et al., 2009).

Dolandırıcılar, dolandırıcılığı başarılı kılmak için bir ekip olarak çalışır (Phillips, 2016). Yapı, tıpkı meşru bir telefonla pazarlama şirketinde olduğu gibi, bireyleri dolandırıcılıklarına katılmaya ikna etmek için yazılı bir satış konuşması kullanan satış temsilcilerini, kapatıcıları ve yeniden doldurucuları içermektedir (Shover et al., 2003). İnternetin büyümesi ve yaygınlaşması kullanıcılara kolaylık sağladığı gibi dolandırıcılık riskini de artırmaktadır. Bu durumun internet ortamındaki kişiler arası güven algısını da olumsuz etkilediği gerçeği mevcuttur (Rusch, 1999; Norris et al., 2017).

Dolandırıcılık türleri günümüzde önemli ölçüde değişim göstermiş ve simdiye kadar öncelikli olarak araştırılan kimlik avı dolandırıcılıklarından belirgin şekilde farklılaşmıştır (Liu et al., 2014). Bu noktada farklı özelliklere sahip mobil internet ödeme platformlarını hedef alan bir dizi yeni aldatma planı ortaya çıkmıştır. Örneğin dolandırıcılar ve hedef alınan kişiler arasında gerçek zamanlı telefon veya metin etkileşimleri gerçekleşmekte ve dolandırıcıların hedefteki kişilere gerçek zamanlı yanıtına göre farklı dolandırıcılık stratejileri uygulamasına neden olma suretiyle bir dolandırıcılık ilişkisi gerçekleşebilmektedir (Zhu et al., 2014; Lehoucq, 2003). Aynı zamanda bu dolandırıcılıklar, hedefteki kişileri beklenmedik şekillerde ulaşmak için çok farklı yollar sunup, karmaşıklıktan yararlanabilmektedir (Buell, 2011). Bu noktada dolandırıcılığı tespit etmeyi ve eşzamanlı olarak müdahale etmeyi daha da zorlaştıran durumlar oluşabilmektedir. (Deckert et al., 2011). Dolandırıcılar ve mağdurlar arasındaki etkileşim ve işlemler genellikle ayrı platformlarda yapıldığından, tek bir platformda dolandırıcılığı belirlemek için yeterli bilgi ve kanıt bulunmamaktadır. (Abdallah, 2016).

Dolandırıcılık vakalarını azaltmak için, ödeme platformu araştırmacıları genellikle, potansiyel olarak riskli işlemler için açılır pencere uyarıları olan karara yardımcı araçlar kullanır (Velikonja, 2012; Kovacs et al., 2016). Ancak engeller, uyarıların etkili olmasını engellemektedir. İşlem sırasında, mağdur, dolandırıcıyla derin bir kişilerarası ilişki kurarak psikolojik faktörleri devreye sokabilmektedir (Duffield et al., 2001). Bu noktada yine bazı çalışmaların ise telefon dolandırıcılığına maruz kalma nedenlerini psikolojik ve sosyolojik kavramlar üzerinde açıklandığı gözlemlenmiştir (Wicherts, 2011). Bu kavramlar aldatılma ve hile temelli tutum, algı, kültür veya kişilik gibi başka bir davranışsal uzantısı olan psikolojik konuyla ilintili olabilir (Epstein, 2016). Örneğin maruz kişide oluşan şüphe ve otomatik süreçlerin potansiyel olarak kimlik avı aldatmacasına yol açtığı gözlemlendiği üzerine çalışmalar mevcuttur (Choi et al., 2017). Ya da bir kararla ilgili olmayan bir dolandırıcılık mesajı alan bir kişinin ruh hali, örneğin işyerinde konuşmaktan korkarken bir kimlik avı e-postasına yanıt vermeyi seçmesi arasındaki etkileşimin nasıl olduğu üzerine de bazı çalışmalar da gözlemlenmiştir (Dhamija et al., 2006). Başkaca bir çalışmada hileli bilgilere gömülü şikayetlerle (korku şikayetleri gibi) doğrudan tetiklenen duygusal durumlar, aldatıcı etkiye maruz kaldığında kişisel karar vermeyi ve bilgilerin işlenmesini etkiler ve duyguyu sürdürme/duyguyu onarma bakış açısını ortaya koyduğu belirtilmiştir (Heller, 2009; Narayanan et al., 2012).

3. Analiz

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın ilgili literatür çalışmalarına bakılmış, çalışmanın önemi, amacı, hipotezleri, modeli, parametreleri ile ölçeklerin neler olduğu, ilgili ölçeklerin ulaşıldığı kaynaklar ifade edilmiştir. Bunun dışında yine ilgili çalışmanın örneklem ile evreni, kısıtları ile yöntemi açıklanmıştır.

Araştırmanın amacı, insanların telefon dolandırıcılığına maruz kalmayı etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu doğrultuda telefon dolandırıcılığı maruz kalmada hangi faktörlerin değişiklik gösterdiği saptanabilecektir

Araştırma modelimizde telefon dolandırıcılığını etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılması için bağımlı ve bağımsız değişkenlerden faydalanılmıştır. Çalışma çerçevesinde yapılan literatür taraması sonucunda araştırmada test edilecek hipotezler aşağıda gösterilmektedir;

Çalışma kapsamında belirlemiş olduğumuz modelimizde telefon dolandırıcılığını etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılması için bağımlı ve bağımsız değişkenlerden faydalanılmıştır. Çalışma kapsamında yürütülen literatür taraması neticesinde araştırma içerisinde test edilecek olan hipotezler sırası ile aşağıda verilmiştir;

H_1 : Bilgi Güvenliğinin Farkındalığının Ölçeğinin Alt Boyutlarının cinsiyet parametresi çerçevesinde anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

H_2 : Bilgi Güvenliğinin Farkındalığının Ölçeğinin Alt Boyutlarının yaş doğrultusunda anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

H_3 : Bilgi Güvenliğinin Farkındalığının Ölçeğinin Alt Boyutlarının eğitim parametresi uyarınca anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

H_4 : Bilgi Güvenliğinin Farkındalığının Ölçeğinin Alt Boyutlarının gelir durumu parametresi uyarınca anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

H_5 : Bilgi Güvenliğinin Farkındalığının Ölçeğinin Alt Boyutlarının telefon dolandırıcılığı ile karşı karşıya kalma parametresi uyarınca anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

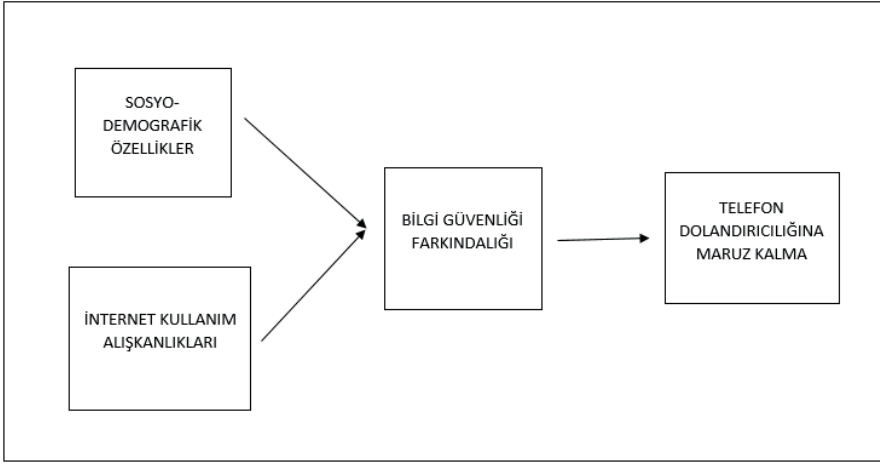
H_6 : Bilgi Güvenliğinin Farkındalığının Ölçeğinin Alt Boyutlarının internet dolandırıcılığı ile karşı karşıya kalma parametresi uyarınca anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

H_7 : Bilgi Güvenliğinin Farkındalığının Ölçeğinin Alt Boyutları sosyal medyayı kullanım sıklığı parametresi uyarınca anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

H_8 : Bilgi Güvenliğinin Farkındalığının Ölçeğinin Alt Boyutları arasında anlamlı düzeyde bir bağıntı bulunmaktadır.

Yukarıda açıklanan araştırma hipotezlerine göre araştırma modeli, Şekil 1'deki gibi ifade edilebilir.

Şekil 1.
Araştırma Modeli

Araştırmanın konusu gereği evreni telefon dolandırıcılığına maruz kalan insanlardır. Ancak anakütleye ulaşmak zaman ve maliyet bakımından zor olması sebebiyle örneklem seçilmiştir. Bu sebeple araştırmanın evreni telefon dolandırıcılığına maruz kalan ve kalmayan herkes olarak belirlenmiştir. Böylece, örneklem farklı ölçeklerden örnek barındıracak şekilde tasarlanmıştır.

Örnekleme ulaşmak için tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Araştırmada, 200 kişiden elektronik ortamdan veri toplanmıştır. Araştırmanın analizinde de bu veriler kullanılmıştır. Araştırmada veri elde etmek için anket yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmaya katılan telefon dolandırıcılığına maruz kalmayı etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılması amacıyla, anket formu hazırlanmıştır. Ankette 5 soru sosyo-demografik özellikleri ölçmek için, 5 soru telefon ve internet kullanma alışkanlıklarını ölçmek için sorulmuştur. Ayrıca 36 ifadeden oluşan bilgi güvenliği farkındalığı ölçeği 5'li likert şeklinde hazırlanarak sorulmuştur. Araştırma verileri SPSS 24.0 programı ile analiz edilmiştir. Öncelikle katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile ilgili tanımlayıcı analizler yapılmıştır. Daha sonra ölçekler geçerlilik ve güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada kullanılan ölçek için faktör analizi yapılarak boyutlara ayrılmıştır. Her bir alt boyuta isim verilmiştir ve analizlere bu alt boyutlar üzerinden devam edilmiştir. Ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmada bununla birlikte ölçeklerin alt boyutları ile sosyo-demografik sorular parametrik testlere tabii tutulmuştur. İki seçenekli sorulara t-testi 3 ya da daha fazla seçenekli sorulara ANOVA analizi yapılmıştır. ANOVA analizinde anlamlı çıkan sorulara post-hoc analizlerinden LSD analizi yapılmıştır.

Araştırma sonucu elde edilen veriler yüzde (%) ve frekans (f) cinsinden ifade edilerek çeşitliliğine göre sınıflandırılmış, ayrıca tablolar oluşturularak yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Anket katılımcılarının sosyo-demografik özellikleri; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu, telefon dolandırıcılığına maruz kalma, internet dolandırıcılığına maruz kalma ile sosyal medya kullanım sıklığı sınıflandırmalarına göre Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1.

Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Cinsiyet	Kadın	89	44.5	44.5	44.5
	Erkek	111	55.5	55.5	100.0
	Toplam	200	100.0	100.0	
Yaş		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	17-23	143	71.5	71.5	71.5
	24-30	8	4.0	4.0	75.5
	31-36	27	13.5	13.5	89.0
	37-43	20	10.0	10.0	99.0
	44-50	2	1.0	1.0	100.0
	Toplam	200	100.0	100.0	
Eğitim Durumu		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	Ortaokul	1	0.5	0.5	0.5
	Lise	19	9.5	9.5	10.0
	Lisans	164	82.0	82.0	92.0
	Yüksek lisans	15	7.5	7.5	99.5
	Doktora	1	0.5	0.5	100.0
	Toplam	200	100.0	100.0	
Gelir Durumu		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
	0 – 8500 TL	107	53.5	53.5	53.5
	8501- 12.000 TL	23	11.5	11.5	65.0
	12.001 – 15.500 TL	9	4.5	4.5	69.5
	15.501 – 19.000TL	18	9.0	9.0	78.5
	19.001 – 22.500 TL	10	5.0	5.0	83.5
	22.500 ve üzeri	33	16.5	16.5	100.0
	Toplam	200	100.0	100.0	

		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma	Evet	22	11.0	11.0	11.0
	Hayır	178	89.0	89.0	100.0
	Toplam	200	100.0	100.0	
		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
İnternet Dolandırıcılığına Maruz Kalma	Evet	40	20.0	20.0	20.0
	Hayır	160	80.0	80.0	100.0
	Toplam	200	100.0	100.0	
		Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Sosyal Medya Kullanım Sıklığı	Düşük	13	6.5	6.5	6.5
	Orta	108	54.0	54.0	60.5
	Yüksek	79	39.5	39.5	100.0
	Toplam	200	100.0	100.0	

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Geçerlilik Analizi

Bu araştırmada katılımcıların bilgi güvenliği farkındalıklarını ölçmek için Güldüren ve Keser (2015) tarafından geliştirilen “Bilgi Güvenliği Farkındalık Düzeyi Belirleme Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 36 ifadeden oluşmaktadır ve 5’li likert / 1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3= Ne katılıyorum Ne katılmıyorum, 4= Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) tipinde hazırlanmıştır. Bilgi Güvenliği Farkındalık Düzeyi Belirleme Ölçeği saldırı ve tehditler, mahremiyet ve kişisel verilerin korunması olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Aşağıda BGFÖ faktörleri ve bu faktörlere ilişkin soru maddeleri Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2.

Bilgi Güvenliği Farkındalık Ölçeği Alt Boyutlara Göre Dağılımı

Boyutlar	İfadeler
Saldırı ve Tehditler	7-25
Mahremiyet	26-36
Kişisel Verilerin Korunması	1-6

Tablo 3. KMO ve Bartlett’s Testi Bulguları

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Uygunluk Ölçümü	0,966
	Yaklaşık Ki-Kare
	9771.896
Barlett Testi	Serbestlik Derecesi
	630
	Anlamlılık
	0

KMO Bartlett's Testi, örneklemin faktör analizi yapılabilmesine uygun olup olmadığını göstermektedir. Tabloya göre oluşan ölçeğin örneklem yeterliliği KMO değeri, $0,966 > 0,90$ ile çok iyi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçtan örneklemin faktör analizi için uygun olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçeğin Güvenirlilik Analizi

Araştırmanın bu bölümünde kullanılan ölçeklerin güvenirlilik analizinden yararlanılmıştır. Güvenirlilik katsayısının hesaplanmasında en yaygın yöntem olan Cronbach's Alpha yöntemi kullanılmıştır. Cronbach's Alpha katsayısının yorumlanmasında aşağıdaki Tablo 3 baz alınmıştır.

Tablo 3.
Cronbach Alpha Değeri Aralığı İçin Güvenirlilik Yorumu

Cronbach Alpha	Güvenirlilik
$0,80 \leq \alpha < 1,00$	Ölçek yüksek derecede güvenilirdir.
$0,60 \leq \alpha < 0,80$	Ölçek oldukça güvenilirdir.
$0,40 \leq \alpha < 0,60$	Ölçeğin güvenirliliği düşüktür.
$0.00 \leq \alpha < 0.40$	Ölçek güvenilir değildir.

Bilgi Güvenliği Farkındalık Düzeyi Belirleme Ölçeğine uygulanan güvenirlilik analizinin sonuçları aşağıda özetlenmiştir.

Tablo 4.
Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeği Güvenirlilik Analizi

Cronbach's Alpha	Değişken Sayısı
0,985	36

Yukarıdaki tabloya göre yorumlandığında Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeği yüksek derecede güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

3.4. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

H_1 : Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Araştırmaya katılanların cinsiyetlerine göre bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemek için T-testi yapılmıştır. T-testinin sonuçları Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5.

Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları ile Cinsiyet Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik T-testi

Faktör	Cinsiyet	N	Mean	P
Saldırı ve Tehdit	Kadın	89	2.7782	0.013
	Erkek	111	3.1660	
Mahremiyet	Kadın	89	3.3483	0.568
	Erkek	111	3.4464	
Kişisel Verilerin Korunması	Kadın	89	3.3221	0.270
	Erkek	111	3.5015	

Yukarıdaki tablo incelendiğinde saldırı ve tehdit alt boyutunun cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Erkeklerin saldırı ve tehdit alt boyut ortalamalarının (3,1660) kadınlardan daha yüksek (2,7782) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bilgi güvenliği farkındalığı alt boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur Dolayısıyla H_1 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

H_2 : Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Araştırmaya katılanların yaşlarına göre bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemek için Tek Yönlü ANOVA yapılmıştır. Analizin sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6.

Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları ile Yaş Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik Anova Testi

	Genel Anl.	Yaş	Ortalama	Farklılık
Saldırı ve Tehdit	0,457	17-23	3.0317	-----
		24-30	3.0724	
		31-36	3.0897	
		37- 43	2.5421	
		44-50	3.1579	
Mahremiyet	0,384	17-23	3.4259	-----
		24-30	3.6705	
		31-36	3.5657	
		37- 43	2.9091	
		44-50	3.4091	

		17-23	3.4464	
		24-30	3.6667	
Kişisel Verilerin Korunması	0,316	31-36	3.5926	-----
		37- 43	2.9250	
		44-50	3.3333	

Araştırmaya katılanların yaşlarına göre göre bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Dolayısıyla H_2 hipotezi reddedilmiştir.

H_3 : Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları eğitime göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Araştırmaya katılanların eğitim durumlarına göre bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemek için Tek Yönlü ANOVA yapılmıştır. Analizin sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7.

Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları ile Eğitim Durumu Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik Anova Testi

	Genel Anl.	Eğitim	Ortalama	Farklılık
	0,357	Ortaokul	1.8947	-----
		Lise	3.3241	
Saldırı ve Tehdit		Lisans	2.9448	
		Yüksek lisans	3.0912	
		Doktora	4.3158	
	0,355	Ortaokul	1.5455	-----
		Lise	3.5550	
Mahremiyet		Lisans	3.3808	
		Yüksek lisans	3.4667	
		Doktora	5.0000	
	0,074	Ortaokul	1.0000	-----
		Lise	3.7719	
Kişisel Verilerin Korunması		Lisans	3.3587	
		Yüksek lisans	3.8222	
		Doktora	3.5000	

Araştırmaya katılanların eğitim durumlarına göre göre bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Dolayısıyla H_3 hipotezi reddedilmiştir.

H_4 : Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları gelir durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Araştırmaya katılanların gelir durumlarına göre bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemek için Tek Yönlü ANOVA yapılmıştır. Analizin sonuçları Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8.

Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları ile Gelir Durumu Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik Anova Testi

	Genel Anl.	Gelir	Ortalama	Farklılık
Saldırı ve Tehdit	0,311	0 – 8500 TL	2.9434	-----
		8501- 12.000 TL	2.7346	
		12.001 – 15.500 TL	2.7953	
		15.501 – 19.000TL	3.4737	
		19.001 – 22.500 TL	2.8526	
		22.500 ve üzeri	3.1707	
Mahremiyet	0,514	0 – 8500 TL	3.3585	-----
		8501- 12.000 TL	3.0672	
		12.001 – 15.500 TL	3.4040	
		15.501 – 19.000TL	3.8081	
		19.001 – 22.500 TL	3.5091	
		22.500 ve üzeri	3.5262	
Kişisel Verilerin Korunması	0,551	0 – 8500 TL	3.3489	-----
		8501- 12.000 TL	3.2101	
		12.001 – 15.500 TL	3.3333	
		15.501 – 19.000TL	3.7778	
		19.001 – 22.500 TL	3.4500	
		22.500 ve üzeri	3.6263	

Araştırmaya katılanların gelir durumlarına göre bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Dolayısıyla H_4 hipotezi reddedilmiştir.

H_5 : Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları telefon dolandırıcılığına maruz kalma durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Araştırmaya katılanların telefon dolandırıcılığına maruz kalma durumlarına göre bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemek için T-testi yapılmıştır. T-testinin sonuçları Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9.

Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları ile Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma Durumları Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik T-testi

Faktör	Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma	N	Mean	P
Saldırı ve Tehdit	Evet	22	2.5885	0,075
	Hayır	178	3.0435	
Mahremiyet	Evet	22	3.0372	0,128
	Hayır	178	3.4479	
Kişisel Verilerin Korunması	Evet	22	3.3864	0,883
	Hayır	178	3.4260	

Araştırmaya katılanların telefon dolandırıcılığına maruz kalma durumları ile bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Dolayısıyla H_5 hipotezi reddedilmiştir.

H_6 : Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları internet dolandırıcılığına maruz kalma durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Araştırmaya katılanların internet dolandırıcılığına maruz kalma durumlarına göre bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemek için T-testi yapılmıştır. T-testinin sonuçları Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10.

Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları ile İnternet Dolandırıcılığına Maruz Kalma Durumları Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik T-testi

Faktör	İnternet Dolandırıcılığına Maruz Kalma	N	Mean	P
Saldırı ve Tehdit	Evet	40	2.8013	0,224
	Hayır	160	3.0414	
Mahremiyet	Evet	40	3.3159	0,607
	Hayır	160	3.4244	
Kişisel Verilerin Korunması	Evet	40	3.2750	0,361
	Hayır	160	3.4583	

Araştırmaya katılanların internet dolandırıcılığına maruz kalma durumları ile bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Dolayısıyla H_6 hipotezi reddedilmiştir.

H_7 : Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları sosyal medya kullanım sıklığı göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Araştırmaya katılanların sosyal medya kullanım sıklığına göre bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemek için Tek Yönlü ANOVA yapılmıştır. Analizin sonuçları Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 11.

Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları ile Sosyal Medya Kullanım Sıklığı Arasındaki Farklılıkları İncelemeye Yönelik ANOVA Testi

	Genel Anl.	Sosyal Medya Kullanım Sıklığı	Ortalama	Farklılık
Saldırı ve Tehdit	0,012	Düşük	2.8502	
		Orta	2.7982	3>2
		Yüksek	3.2838	
Mahremiyet	0,005	Düşük	2.9720	
		Orta	3.2096	3>1
		Yüksek	3.7376	3>2
Kişisel Verilerin Korunması	0,031	Düşük	3.1923	
		Orta	3.2562	3>2
		Yüksek	3.6857	

Araştırmaya katılanların sosyal medya kullanım sıklığı ile bilgi farkındalığı ölçeği alt boyutları arasında yapılan ANOVA testine göre katılımcıların saldırı ve tehdit farkındalıkları sosyal medya kullanımı yüksek olanlar (3,2838) orta sıklıkta kullananlara göre (2,7982) daha yüksektir. Aynı şekilde sosyal medyayı yüksek (3,7376) sıklıkla kullananlar hem orta (3,2096) hem de düşük (2,9720) sıklıkla kullananlara göre mahremiyet farkındalıklarının anlamlı şekilde daha fazla olduğu görülmektedir. Sosyal medyayı yüksek (3,6857) sıklıkla kullananların orta (3,2562) sıklıkla kullananlara göre kişisel verilerin korunması farkındalıklarının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla H_7 hipotezi kabul edilmiştir.

H_8 : Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Bu bölümde Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ölçmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Analizin sonuçları Tablo 12'de gösterilmektedir.

Tablo 12.

Bilgi Güvenliği Farkındalığı Ölçeğinin Alt Boyutları arasında İlişkiyi Gösteren Korelasyon Matrisi

	Saldırı ve Tehdit	Mahremiyet	Kişisel Verilerin Korunması
Saldırı ve Tehdit	r	1	
	p		
	n	200	
Mahremiyet	r	.844**	1
	p	.000	
	n	200	200
Kişisel Verilerin Korunması	r	.756**	.838**
	p	.000	.000
	n	200	200

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Korelasyon tablosunda anlamlı çıkan sonuçlar aşağıda listelenmiştir;

Katılımcıların mahremiyet farkındalık boyutu ile saldırı ve tehdit boyutu arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur ($p=0,000$; $r=0,844$).

Katılımcıların kişisel verilerin korunması farkındalık boyutu ile saldırı ve tehdit boyutu arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur ($p=0,000$; $r=0,756$).

Katılımcıların kişisel verilerin korunması farkındalık boyutu ile mahremiyet farkındalık boyutu arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur ($p=0,000$; $r=0,838$).

3.5. Çapraz Tablolar

Araştırmanın bu kısmında telefon ve internet dolandırıcılığına maruz kalanların sosyo-demografik değişkenlere göre dağılımı incelenecektir.

Tablo 13.

Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma ve Cinsiyet

	Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma		Toplam	
	Evet	Hayır		
Cinsiyet	Kadın	10	79	89
	%	45.5%	44.4%	44.5%
	Erkek	12	99	111
	%	54.5%	55.6%	55.5%
Toplam	22	178	200	
Toplam %	100.0%	100.0%	100.0%	

Yukarıda katılımcıların cinsiyetin telefon dolandırıcılığın maruz kalma ile ilgili çapraz tablosu verilmiştir. Buna göre ankete katılan toplam 89 kadından 10'u telefon dolandırıcılığına maruz kalırken 79'u telefon dolandırıcılığına maruz kalmamıştır. Ankete katılan 111 erkekten 12'si telefon dolandırıcılığına maruz kalırken 99'u telefon dolandırıcılığına maruz kalmamıştır. Bu sonuçlara göre erkekler kadınlardan daha fazla telefon dolandırıcılığına maruz kaldığı söylenilebilir.

Tablo 14.

Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma ve Yaş

	Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma		Toplam	
	Evet	Hayır		
Yaş	17-23	14	129	143
	%	63.6%	72.5%	71.5%
	24-30	1	7	8
	%	4.5%	3.9%	4.0%
	31-36	1	26	27
	%	4.5%	14.6%	13.5%
	37-43	5	15	20
	%	22.7%	8.4%	10.0%
	44-50	1	1	2
	%	4.5%	0.6%	1.0%
	Toplam	22	178	200
	Toplam %	100.0%	100.0%	100.0%

Yukarıda katılımcıların yaş'a göre telefon dolandırıcılığın maruz kalma ile ilgili çapraz tablosu verilmiştir. Buna göre telefon dolandırıcılığına maruz kalanların %63,6'sı 17-23 yaş aralığında olanlar, %4,5'i 24-30 yaş aralığında olanlar, %4,5'i 31-36 yaş aralığında olanlar %27,7'sinin 37-43 yaş aralığında olanlar ve %4,5'inin 44-50 yaş aralığında olanlar olduğu görülmektedir. Buna göre yaşlı genç olanların daha fazla telefon dolandırıcılığına maruz kaldığı söylenebilir.

Tablo 15.
Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma ve Eğitim

		Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma		Toplam
		Evet	Hayır	
Eğitim	Ortaokul	0	1	1
	%	0.0%	0.6%	0.5%
	Lise	3	16	19
	%	13.6%	9.0%	9.5%
	Lisans	17	147	164
	%	77.3%	82.6%	82.0%
	Yüksek lisans	2	13	15
	%	9.1%	7.3%	7.5%
	Doktora	0	1	1
	%	0.0%	0.6%	0.5%
Toplam	22	178	200	
Toplam %	100.0%	100.0%	100.0%	

Yukarıda katılımcıların eğitim durumuna göre telefon dolandırıcılığın maruz kalma ile ilgili çapraz tablosu verilmiştir. Buna göre telefon dolandırıcılığına maruz kalanların %13,6'sı lise, %77,3'ü lisans, %9,1'i yüksek lisans olduğu görülmektedir. Ortaokul ve doktora mezunlarının hiç telefon dolandırıcılığına maruz kalmadıkları görülmektedir. En fazla telefon dolandırıcılığına maruz kalan grubun ise lisans mezunları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 16.
Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma ve Gelir

		Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma		Toplam
		Evet	Hayır	
Gelir	0-8500 TL	11	96	107
	%	50.0%	53.9%	53.5%
	8501-12000 TL	4	19	23
	%	18.2%	10.7%	11.5%
	12001-15500 TL	2	7	9
	%	9.1%	3.9%	4.5%
	15501-19000 TL	1	17	18
	%	4.5%	9.6%	9.0%
	19001-22500 TL	1	9	10
	%	4.5%	5.1%	5.0%
22500 TL ve üzeri	3	30	33	
%	13.6%	16.9%	16.5%	
Toplam	22	178	200	
Toplam %	100.0%	100.0%	100.0%	

Yukarıda katılımcıların gelir durumuna göre telefon dolandırıcılığın maruz kalma ile ilgili çapraz tablosu verilmiştir. Buna göre telefon dolandırıcılığına maruz kalanların %50'si 0-8500 TL arası gelire, %18,2'si 8501-12000 TL arası gelire, %9,1'i 12001-15500 TL arası gelire, %4,5'i 15501-19000 TL arası gelire, %4,5'i 19001-22500 TL arası gelire ve %13,6'sı 22500 TL ve üzeri gelire sahip olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre en fazla telefon dolandırıcılığına maruz kalanların 0-8500 TL arası gelire sahip olanlar olduğu söylenebilir.

Tablo 17.

Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma ve İnternette Dolandırıcılığına Maruz Kalma

		Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma		Toplam
		Evet	Hayır	
İnternette Dolandırıcılığına Maruz Kalma	Evet	15	25	40
	%	68.2%	14.0%	20.0%
	Hayır	7	153	160
	%	31.8%	86.0%	80.0%
Toplam		22	178	200
Toplam %		100.0%	100.0%	100.0%

Yukarıda katılımcıların internette dolandırıcılığına maruz kalma ve telefon dolandırıcılığın maruz kalma ile ilgili çapraz tablosu verilmiştir. Buna göre telefon dolandırıcılığına maruz kalanların %68,2'si aynı zamanda internet dolandırıcılığına da maruz kalmıştır. Telefon dolandırıcılığına maruz kalanların %31,8'i ise internet dolandırıcılığına maruz kalmadığını belirtmiştir.

Tablo 18.

Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma ve Sosyal Medya Kullanım Sıklığı

		Telefon Dolandırıcılığına Maruz Kalma		Toplam
		Evet	Hayır	
Sosyal Medya Kullanım Sıklığı	Düşük	3	10	13
	%	13.6%	5.6%	6.5%
	Orta	13	95	108
	%	59.1%	53.4%	54.0%
	Yüksek	6	73	79
	%	27.3%	41.0%	39.5%
Toplam		22	178	200
Toplam %		100.0%	100.0%	100.0%

Yukarıda katılımcıların sosyal medya kullanım sıklığına göre telefon dolandırıcılığın maruz kalma ile ilgili çapraz tablosu verilmiştir. Buna göre telefon dolandırıcılığına maruz kalanların %13,6'sı düşük sıklıkta, %59,1'i orta sıklıkta ve %27,3'ünün ise yüksek sıklıkta sosyal medya kullandıkları görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre orta sıklıkta sosyal medya kullananların en fazla telefon dolandırıcılığına maruz kaldıkları söylenilebilir.

4.Sonuç

Günümüzde bilgisayar ve telefon teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler kişisel bilgilerin elektronik ortamlarda olması internet ve telefon dolandırıcılıkların artmasına sebep olmuştur. Telefonların insanların hayatlarını kolaylaştırması ve taşınmasının kolay olması toplumun bütün kesimlerince kabul görmesini sağlamıştır. Aynı zamanda bu durum dolandırıcılık gibi maddi ve manevi zarar veren olayların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mobil telefonların yaygın olarak kullanılması nedeniyle dolandırıcıların en çok tercih ettiği cihazların başında gelmektedir (Thomas ve Diğ., 2004). Bu sebeple tezden makaleye çevrilen bu çalışmada dolandırıcılık türlerinden telefon dolandırıcılığı konu olarak seçilmiştir.

Bu çalışmada telefon dolandırıcılığına maruz kalmayı etkileyen faktörlerin araştırılmıştır. Araştırma konusunda uygun anket hazırlanmış ve Google anket yardımıyla veriler toplanmıştır. Toplamda 200 kişiye ulaşılmış ve toplanan veriler bilgisayar ortamında SPSS programı aracılığıyla analizlere tabii tutulmuştur.

Yapılan analiz sonuçlarına göre katılımcıların %11'i (22 kişi) telefon dolandırıcılığına maruz kaldığını belirtirken %89'u (178 kişi) herhangi bir telefon dolandırıcılığına maruz kalmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda katılımcılara internet dolandırıcılığına maruz kalıp kalmadıkları sorulmuştur. Toplanan verilere göre katılımcıların %20'si (40 kişi) internet dolandırıcılığına maruz kaldığını belirtirken %80'i (160) kişi internet dolandırıcılığına maruz kalmadığını belirtmiştir. Analiz sonuçlarına göre internet dolandırıcılığının telefon dolandırıcılığına göre daha yaygın olduğu söylenilebilir.

Araştırmada ayrıca katılımcıların bilgi güvenliği farkındalıkları da ölçülmüş ve analiz edilmiştir. Katılımcıların bilgi güvenliği farkındalıklarını sosyo demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığı parametrik testlerle ölçülmüştür. İki değişkenli sorular için T- testi ikiden daha fazla değişkenli sorular için ANOVA testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre erkeklerin kadınlara göre saldırı ve tehdit farkındalıklarının ($p=0,013$) daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar yapılan diğer araştırmalarla benzerlik göstermektedir (Dönmez, 2019). Aynı zamanda katılımcıların sosyal medya kullanım sıklıkları ile bilgi güvenliği farkındalıkları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Sosyal medyayı yüksek sıklıkta kullananlar orta sıklıkta kullananlara göre saldırı ve tehdit farkındalıklarının ($p=0,012$) yüksek olduğu so-

nucuna ulaşılmıştır. Sosyal medya kullanım sıklığı yüksek olanların hem orta sıklıkta hem de düşük sıklıkta kullananlara göre mahremiyet farkındalıklarının ($p=0,005$) daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde sosyal medya kullanım sıklığı yüksek olanların orta sıklıkta kullananlara göre kişisel verilerin korunması farkındalıklarının ($p=0,031$) yüksek olduğu analiz sonuçlarına göre bulunmuştur. Analiz sonuçları bize göstermektedir ki sosyal medya kullanım sıklığı arttıkça bilgi güvenliği konusunda farkındalık da artmaktadır. Bu durum sosyal medya kullanım sıklığı dijital okur yazarlığın da artmasına sebep olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bilgi güvenliği farkındalığı ölçeğinin alt boyutları ile diğer sosyo-demografik özellikler arasında anlamlı farklılıklar bulunamamıştır. Bu durumun çalışma grubundan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeğin alt boyutlarının kendi içindeki ilişkilerini öğrenmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda saldırı ve tehdit farkındalığı ile mahremiyet farkındalığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki ($p=0,000$; $r=0,844$). Yani saldırı ve tehdit farkındalığı arttıkça mahremiyet farkındalığı da artmaktadır. Katılımcıların kişisel verilerin korunması farkındalık boyutu ile saldırı ve tehdit boyutu arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur ($p=0,000$; $r=0,756$). Yani kişisel verilerin korunması farkındalığı arttıkça saldırı ve tehdit farkındalığı da artmaktadır. Yine aynı şekilde katılımcıların kişisel verilerin korunması farkındalık boyutu ile mahremiyet farkındalık boyutu arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur ($p=0,000$; $r=0,838$). Yani kişisel verilerin farkındalığı arttıkça mahremiyet farkındalığı da artmaktadır. Bulunan veriler bize göstermektedir ki farkındalık türlerinden birisinin edinilmesi diğerlerinin de edinilmesinde etkili olmaktadır.

Katılımcıların cinsiyetine göre telefon dolandırıcılığın maruz kalma durumlarına bakıldığında erkekler kadınlardan daha fazla telefon dolandırıcılığına maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre telefon dolandırıcılığına maruz kalanların yaşına bakıldığında 17-23 yaş aralığında olanların en fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre yaşı genç olanların daha fazla telefon dolandırıcılığına maruz kaldığı söylenilebilir.

Eğitim durumlarına bakıldığında en fazla telefon dolandırıcılığına maruz kalan grubun lisans mezunları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelir durumuna bakıldığında en fazla telefon dolandırıcılığına maruz kalanların 0-8500 TL arası geliri olanlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal medya kullanım sıklıklarına bakıldığında orta sıklıkta sosyal medya kullananların en fazla telefon dolandırıcılığına maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların internet dolandırıcılığına maruz kalma durumlarına bakıldığında telefon dolandırıcılığına maruz kalanların %68,2'si aynı zamanda internet dolandırıcılığına da maruz kalmıştır. Telefon dolandırıcılığına maruz

kalanların %31,8'i ise internet dolandırıcılığına maruz kalmadığını belirtmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmaya katılan katılımcıların bilgi güvenliği farkındalıkları ile sosyo-demografik değişkenler arasındaki farklılıklar ortaya çıkmıştır. Telefon dolandırıcılığı pek çok insanın maruz kaldığı bir durumdur. Ancak bu konu ile ilgili yeterli çalışmaların yapılmadığı görülmüştür. Tezden makaleye çevrilen bu çalışma ile telefon dolandırıcılığı konusunda literatüre önemli katkılar yaptığı düşünülmektedir. Bundan sonraki araştırmalarda sosyo-psikolojik faktörleri dikkate alarak telefon dolandırıcılığına maruz kalmayı etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılması tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Basu, A., & Wang, J. (2009). The role of branding in public health campaigns. *Journal of communication management*, 13(1), 77-91.
- Baugh, C. (2018). Organized crime in Mumbai responsible for popular CRA phone scam. Retrieved from <https://www.iphoneincanada.ca/news/cra-phone-scam/>
- Bidgoli, M., and Grossklags, J. (2017). "Hello. This is the IRS calling:" A case study on scams, extortion, impersonation, and phone spoofing. *2017 APWG Symposium on Electronic Crime Research (eCrime)*, Scottsdale: IEEE, 25-27 April.
- Bilen, M. (2012). Türk Ceza Hukuku'nda Dolandırıcılık Suçu. Yayımlanmamış Doktora Tezi. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Buchanan, G. F. (2013). Timing, sleep, and respiration in health and disease. *Progress in molecular biology and translational science*, 119, 191-219.
- Buell, S. W. (2011). What is securities fraud. *Duke LJ*, 61(3), 511.
- Button, M., Lewis, C. and Tapley, J. (2009). Fraud typologies and victims of fraud. National Fraud Authority. Retrieved from https://researchportal.port.ac.uk/portal/files/1926122/NFA_report3_16.12.09.pdf
- Button, M., Nicholls, C., Kerr, J., and Owen, R. (2014). Online frauds: Learning from victims why they fall for these scams. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 47(3), 391-408.
- Choi, K., Lee, J. L., & Chun, Y. T. (2017). Voice phishing fraud and its modus operandi. *Security Journal*, 30, 454-466.
- Deckert, J., Myagkov, M., & Ordeshook, P. C. (2011). Benford's Law and the detection of election fraud. *Political Analysis*, 19(3), 245-268.
- Dinçel, S. (2019). *Girişimcilik*. Togan.
- Dhamija, R., Tygar, J. D., & Hearst, M. (2006). Why phishing works. In *Proceedings of the SIGCHI conference on Human Factors in computing systems*, Montréal Québec, Canada, April 22 – 27.
- Duffield, G. M., & Grabosky, P. N. (2001). *The psychology of fraud* (Vol. 199). Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Epstein, B. J., & Ramamoorti, S. (2016). Today's fraud risk models lack personality. *The CPA Journal*, 86(3), 14.
- Heller, J. A. (2009). Fearing fear itself: Photo identification laws, fear of fraud, and the fundamental right to vote. *Vand. L. Rev.*, 62, 1871-1900.
- Kaniuk, R. S. (2016). Lawyer and IRS phishing e-mails become today's Nigerian e-mail scams. *Experience: The Magazine of the Senior Lawyers Division, American Bar Association*, 26(3), 10.
- Kovacs, L., & David, S. (2016). Fraud risk in electronic payment transactions. *Journal of Money Laundering Control*, 19(2), 148-157.

- Langenderfer, J., and Shimp, T. A. (2001). Consumer vulnerability to scams, swindles, and fraud: A new theory of visceral influences on persuasion. *Psychology and Marketing*, 18(7), 763–783.
- Lehoucq, F. (2003). Electoral fraud: Causes, types, and consequences. *Annual review of political science*, 6(1), 233–256.
- Levi, M. (2014). Organized fraud. In P. Letizia (ed.), *The Oxford Handbook of Organized Crime*. Oxford: Oxford University Press
- Liu, B., Nath, S., Govindan, R., & Liu, J. (2014). DECAF: Detecting and characterizing ad fraud in mobile apps. *Proceedings of the 11th USENIX Symposium on Networked Systems Design and Implementation (NSDI '14)*, Seattle, WA, USA, 2–4 April.
- Narayanan, M., Koo, B., & Cozzarin, B. P. (2012). Fear of fraud and Internet purchasing. *Applied Economics Letters*, 19(16), 1615–1619.
- Norris, G., Brookes, A., & Dowell, D. (2019). The psychology of internet fraud victimisation: A systematic review. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 34, 231–245.
- Olivier, S., Burls, T., Fenge, L. A., & Brown, K. (2015). “Winning and losing”: vulnerability to mass marketing fraud. *The Journal of Adult Protection*, 17(6), 360–370.
- Phillips, C. (2016). From ‘rogue traders’ to organized crime groups: Doorstep fraud of older adults. *The British Journal of Criminology*, 57(3), 608–626.
- Shover, N. (2003). Corporate crime, law, and social control. *Contemporary Sociology*, 32(4), 500.
- Rusch, J. J. (1999, June). The “social engineering” of internet fraud. *Internet Society Annual Conference*, San Jose, California 22 -25 June.
- Torney, C. (2017, December 27). New scams and how to avoid them. Retrieved from <https://www.saga.co.uk/magazine/money/spending/consumer-rights/scams/how-avoid-phone-scams>
- Velikonja, U. (2012). The cost of securities fraud. *Wm. & Mary L. Rev.*, 54, 1887.
- Wicherts, J. M. (2011). Psychology must learn a lesson from fraud case. *Nature*, 480(7375), 7–7.
- Zhu, H., Xiong, H., Ge, Y., & Chen, E. (2014). Discovery of ranking fraud for mobile apps. *IEEE Transactions on knowledge and data engineering*, 27(1), 74–87.

Bölüm 3

2000'DEN GÜNÜMÜZE KÜÇÜK VE ORTA BOY FIRMA TEMELLİ ÜRETİM ÖRGÜTLENMESİNDE DÖNÜŞÜM: BİR ÖRNEK AYAKKABI ÜRETİMİ¹

N. Berna Güler²

1 1999 yılında "İstanbul-Gedikpaşa" da Ayakkabı Sanayiinde Çalışma ilişkileri: Üretim Örgütlenmesi ve fason ekonomisi" (Marmara Üniversitesi S.B.E) doktora tez çalışmama dayandırılarak inceleme gerçekleştirilmiştir. Doktora çalışmam 2005 yılında "Fason Ekonomisi: Gedikpaşada Ayakkabı Üretimi" adı altında Bağlam yayınevi tarafından basılmıştır.

2 Doç. Dr. Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi bernag@marmara.edu.tr ORCID 0000-0002-3086-5334

Giriş

1970’lerde dünya ekonomisindeki kriz, kâr oranlarının düşüşü ve sermaye hareketliliğinin daralması karşısında küçük ölçekli üretimin farklılaşan ekonomik koşullarda esnek davranması ve uyum sağlamasıyla uluslararası rekabet arenasında rekabet gücünü elde ettiği ve üstünlük kazandığı gözlenmiştir. Bu oluşumla birlikte, büyük ölçekli firmalar üretim ölçeğini küçülterek ölçek ekonomisinin katılıklarını devreden çıkartan, üretimi “firma dışına yaptırma” eğilimi, hızlı değişime sahip olabilmek ve piyasa ihtiyaçlarının çok daha geniş bir yelpazesini tatmin etme gibi üstünlük taşımaya başlamıştır.

Üretimin yeniden yapılanması sürecinde ise küçük üretime dayalı üretim organizasyonlarının topladığı yerel/bölgesel alanların hızla uluslararası piyasalara entegrasyonu gerçekleşmesiyle birlikte küçük ve orta boy firmaların (KOBİ’ler) ve yerelliğe özgü dinamiklerle biçimlenen ağ türü örgütlenen üretim alanları önem kazanmıştır. Böylece dünya ölçeğinde sermaye birikim sürecine etkinlik kıldığı biçimde yerel ve bölgesel alanlar (mekânsal ölçekler) yeniden ve yeni kurallara göre tanımlanmaya başlamıştır. Böylece, dünya ölçeğinde küçük üretim tarzında örgütlenme yapılarının yıldızı parlamaya başlar. Küçük ve orta boy firmaların büyük ölçekli firmalara bağlayan, akışkan, karmaşık ve çeşitli dikey entegrasyon düzenlemeleri; küçük firmaların bir araya toplanmasıyla önemli yakınlık ekonomilerine yol açan sanayi bölgelerinin oluşumu; küçük firmaların güçlü finans ya da pazarlama örgütleri altında bütünleşmesiyle, farklı eşgüdüm sistemleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte, yeni ürünlerin piyasaya sürülmesine yüksek derece uzmanlaşmış ve küçük ölçekli piyasa üzerinde çalışma başlanmış, firma karlılığının kilit bir değişkeni olan devir hızı, üretimde bilgisayarlı yeni teknolojilerin kullanımı ve üretim akışının stoklarını radikal biçimde azalmasını sağlayan sistemlerin çarpıcı biçimde yükselmesine de tanık olunmuştur (Güler-Müftüoğlu, 2005).

Türkiye’de işletmelerin yüzde 99, 8’ini küçük ve orta boy firmalardan olurken istihdamın yüzde 73,8’i gerçekleşmektedir (TOBB, 2020). Bu durumda Türkiye ekonomisinin sektörel niteliğini “bir KOBİ denizi” olarak tanımlamamız yanlış olmayacaktır. Uluslararası ölçekte KOBİ’lere verilen önem, KOBİ’lerin ekonomik gelişmenin motoru olarak kabul edilebilirliğini sağlamaktadır. “Tek Pazar” içinde yer aldığımız, Avrupa Birliği ile Türkiye ilişkileri çerçevesinde de sanayi bölgeleri dahil olmak üzere genel olarak KOBİ’lere yönelik iyileştirme ve yenileştirme faaliyetleri ile firmalar arası değişim ilişkilerinin kurulmasında iş birliği yapılmaktadır. Firmalar arası değişim ilişkisinin kurulmasıyla ilişki ağlarının yaratılması, Avrupa Birliği’nin yanı sıra diğer bölgesel ve kıtasal güçlü firmalarına esneklik sağlarken, Türkiye’deki yerel ve ulusal düzeyde firmaların uluslararası firmalara eklenmesi gerçekleştirilmektedir.

Ana akım kalkınma iktisadi ve iktisadi büyüme yaklaşımı göre Türkiye'deki KOBİ'lerin gerek küresel piyasanın biçimlendirdiği kurumlara ve kurallara uyumu gerçekleştiren yasal düzenlemelerle uluslararası firmalara eklenmesi, gerekse küresel ölçekteki firmalar ile değişim ilişkisine yönelik iş birliğiyle, ekonomik gelişmenin sağlanıp toplumsal refahın artırılacağı iddia edilmektedir. Bu yaklaşım tümdengelim bakış açısıyla incelemelerin yapılması, mikro alan içinde var olan ilişkilerin görülmesi engel olurken, üretim tarzının niteliği inceleme dışında kalabilmektedir. Oysa ki tümevarım ve tümdengelim bakış açısıyla birlikte ele alındığında hem toplumsal ilişkilerin niteliğini hem de bütüncül inceleme yapabilmeyi zenginleştirecektir. Üretim ilişkilerini incelemek için ürünün türü/deseni, firma büyüklükleri, teknoloji kullanımı, birikim olanakları, emek kullanım biçimleri, üretim organizasyonu, pazara uzaklık/yakınlık, yerel/ulusal/uluslararası ölçekte üretim aşamasındaki pozisyonu, güç ilişkileri ittifakları, örgütlenmeleri ve ekonomi politikaları uygulayıcıları arasındaki ilişkiler öncelikli konular olmalıdır. Çalışmamızda ayakkabı üretimi seçilerek firmalar arası değişim ilişkileri ve üretim örgütlenmesinde tarihsel perspektifte konumlanışı ve günümüzde değişim dinamikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tarihsel Arka Plan: Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

İngilizce literatürde iki firma arasında değişim ilişkisi “subcontracting” terimi ile ifade edilmektedir. Terim zaman içinde farklı anlamlar kazanmakla birlikte farklı ilişkileri ifade edecek biçimde ayrıştırılmamıştır. Türkçe literatürde ise iki firma arasındaki değişim ilişkisini “taşeron”, “yan sanayi”, “fason” ve “alt sözleşme” ilişkisi terimleri ile ifade edilmektedir. Bu terimler farklı ilişkileri ifade etmek için kullanıldığı gibi her terim “subcontracting” teriminin tercümesi olup terimler birbiri yerine kullanılırken, ayrıştırılmadan geniş manada ifade edilen terimler olmaktadır. Dolayısıyla, Türkçe literatürde iki firma arasındaki değişim ilişkisini ifade eden terimlerin çeşitliği kavram kargaşası yaratmakta ve çalışmalarda değişim ilişkisinin niteliksel ayrımının yapılabilirliğini gölgelemektedir. Ancak genellikle Türkçe literatürde, İngilizce literatürde kullanan geniş manada ifade edilen “subcontracting” kavramının karşılığı olarak, “alt sözleşme” kavramı kullanılmaktadır. Geniş manada ifade edilen alt sözleşme kavramı, firmalar arasındaki değişim ilişkisinin eşitler arası bir ilişkiyi içerdiği varsayımından hareket edildiğini göstermektedir.

Alt sözleşme ilişkisini niteliksel ayrıma tabi tutan Sayer ve Walker (1992), denk ve eşit olan firmaların uzun dönemli ilişkilerinin dikey ve hiyerarşik ilişkiye (“hierarchical subcontracting”) dönüştürebildiğini ortaya koymaktadır (1992:132). Böylece alt sözleşme ilişkisinin niteliksel ayrımı sonunda dikey ve hiyerarşik ilişkinin, birbirine denk olmayan (teknolojik düzey, emek üretkenliği, sermaye yapısı gibi) kapitalist firmalarla küçük üreticilerin arasında olduğu gibi, uzun dönemli eşitler arası ilişkide var olabilmektedir. Türkçe

literatürde kavram karmaşasını önleyebilmesi için firmalar arasında bağımlılık boyutu içermeyen ekonomik ilişkiyi “yan sanayi ilişkisi” olarak tanımlanabilir. Diğer yandan iki firma arasında dikey hiyerarşik bağımlılık boyutu içeren ilişkiyi ise “fason ilişki” olarak tanımlayabiliriz (Aktar, 1990:73-74). Kuşkusuz böyle bir tanımlamayla firmalar arası değişim ilişkisinin analizini yapabilmeyi kolaylaştıracaktır. Böylece İngilizce literatürde kullanılan “hierarchical subcontracting” kavramının tercüme karşılığı “hiyerarşik alt sözleşme” kavramı yerine, hiyerarşik ve bağımlılık boyutunu ifade eden “fason” kavramını kullandığımızda somut analizleri sunabilmeyi ve yapabilmeyi kolaylaştıracaktır. Fason ilişkisinin özel bir hali ise “taşeron” ilişkidir: Üretimin eklentileri olan mal ve hizmetlerin alt firmanın ve/veya ana firmanın içinde başka bir firmanın çalışanlarına yaptırılmasıdır. Fason ve taşeron ilişkide yani bağımlılık ilişkisinde temel belirleyici olan istenilen standart, dizayn ve/veya model, miktar ve fiyat için en az maliyetle çalışmadır. Fason ve taşeron ilişki sadece sanayide değil aynı zamanda tarımda ve hizmetler kesiminde de geçerlidir. Küresel rekabet için en az maliyet ilkesi yerel/ulusal/küresel ölçekte firmalar arası değişim ilişkisinin devamlılığını sağlama veya zincire tutunma/yükselmenin gerekli koşuludur (Güler-Müftüoğlu, 2008).

Fason ilişkisi iki biçimde olmaktadır. Birincisi, ana firmanın üretim sürecinde yer alan parçalarının küçük firmalara aktardığı, üretim düzeyindeki fason ilişkisi; ikinci ise tüccar rolünü üstlenmiş, ana firmanın bir orkestra şefi gibi üretimi örgütlediği ticari düzeydeki fason ilişkisidir (Sayer ve Walker, 1992; Gereffi, 1999). Bağımlılık ilişkisi olan fason ilişkisinde en az maliyetle üretim yapmak, bu ilişkinin temel noktasını oluşturmaktadır. En az maliyetle üretimin gerçekleştirilmesi ilişkinin tepe noktasında yer alan güçlü ana firma için uluslararası arenada rekabet avantajı yaratmaktadır. Uluslararası rekabette başarılı sanayi bölgelerinde fason ilişkisi temelli yapılanmalar yer alırken, en az maliyetle üretimin gerçekleşmesi adına emek yönelimli tasarruflar uygulanmaktadır (Sayer ve Walker, 1992).

Tüm bu gelişmelerin beraberinde erken endüstrileşen ülkelerde üretimde hiyerarşik yapılanmaların ortaya çıkışı; aileye dayalı (patriyarkal), himayeci (paternalist) ve ez az ücretle işçi çalıştıran yerler (sweatshop) gibi eski çalışma sistemlerinin, üretim sürecinin eklentileri değil, ana direkleri olarak canlandırılmakta ve yaşatılmaktadır (Harvey, 1997). Diğer taraftan, küçük üretime dayalı örgütlenmelerin yükselişiyle beraber enformelleşme de hız kazanmıştır. Son dönemde elde edilen veriler ışığında, erken endüstrileşmiş ülkelerde hiyerarşik yapılanmaların beraberinde enformelleşmeyi hızlandırdığı ve enformelleşme düzeyinin geç endüstrileşen ülkelere gittikçe yaklaştığı ileri sürülmektedir (Portes ve Sassen-Koop, 1984). Bütün bu durumlar, sonuç olarak, emek üzerindeki denetime ve istihdam değişimine işaret etmektedir.

Küresel rekabet alanında avantaj elde etmek isteyen, bu avantajla ekonomik gelişmeyi hedefleyen geç endüstrileşen ülkeler ise fason ekonomisi-

nin hiyerarşik dinamiklerini kolaylıkla işletebilmesini olanaklı kılan yapısal koşullara sahiptir. Bu koşullar, sadece sanayi değil aynı zamanda hizmet ve tarımsal yapılarının temel niteliğinin heterojen özelliğe sahip olması, emek fazlasının bulunması ve parçalı emek piyasasının varlığıdır.

1980’li yıllar hızlı haberleşme ağı, parça üretimin dünya ölçeğinde saçılması, yeni liberal politikaların uygulanması: serbestleşme, ticarileşme, özelleştirme ve esnekleşme politikaları beraberinde dünya ölçeğinde sanayi bölgelerinde yapılan ampirik araştırma sonrasında gelişen ekonomilere öneriler küçük üretime dayalı üretim organizasyonu temelinde oluşturulan “esnek uzmanlaşma modeli” (Piore ve Sabel, 1984) hayli popüler olur. 1990’lı ve 2000’li yıllar küresel rekabetin baş döndürücülüğünde malların dünya ölçeğinde dolaşımı içinde firmalar arası değişim ilişkisi mercek altına alınır ve çeşitli adlarla tanımlanır. Bunlar: “Küresel meta zinciri” (Gerrife, 1999), “küresel değer zinciri” (Humphrey ve Schmitz, 2000; Kamplisky, 2000; Sturgeon, 2001) “küresel üretim ağı” dır (Coe vd., 2007).

Büyük firmaların küçük ve orta boy firmalarla ilişkisel bağlantıyı “zincir” oluşturmaya benzetilirken, zincirin güç ilişkisi içerdiği için katmanlı bir ilişkiden ziyade bu ilişkinin piramit yapıda olup, hiyerarşik ve dikey ilişkiyi içerdiği vurgulanır. Fason ilişkinin zemin katına eklenme ise son yüzyılın en fazla yaygınlaşarak çoğalan on altıncı yüzyılın temel üretim örgütlenme sistemi olan eve iş verme sistemi, bugünkü tanımlamasıyla “ev eksenli çalışma” yer aldığı ortaya konulur (Balakrishman ve Sayeed, 2002:18). Piramidin tepe noktası nihai büyük üreticinin yer alırken, aynı zamanda kârın biriktiği yerdir. Bu noktada rekabet geliştirilir, pazar payı büyütülür ve yeni bölgelere erişim sağlanır. Bağımlılık ilişkisinin en güçsüz tarafı en sonda yer alan ev eksenli çalışanlar oluştururken, tepe noktasının hemen ardındaki zincirde yer alan fasonculara ve taşeronculara ise “yarı bağımlı” (quasi-hierarchy) adlandırılması yapılmaktadır (Humphrey ve Schmitz, 2000).

Tüm bu gelişmelerin gösterdiği, uluslararası düzeyde firmalar arası değişim ilişkisinin yoğunlaştırılmasının eşitsiz ilişkileri derinleştirmekte, aynı zamanda kazananları tekleştirmekte, kaybedenleri ise yığılaştırılmaktadır. Bunun en etkin aracı ise hiç kuşkusuz uluslararası aktörlerdir. Bu aktörlerden biri UNIDO (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü) bir diğeri ise Dünya Bankası’dır. Dünya Bankası destekli projeler ve krediler dünya ölçeğinde alt sözleşme ilişkilerin yaygınlaştırılmasında etkili olmaktadır (Sturgeon ve Lester, 2004). “Yeni Sanayileşen Ekonomiler” (Newly Industrialized Economies) olarak adlandırılan ülkeler örnek gösterilmektedir. Bu örnek ülkeler ise Güney Kore, Hong Kong ve Singapur’dur. “Yeni Sanayileşen Ekonomi” olmalarını sağlayıcı etkenler şu şekilde sıralanmaktadır: Sürdürülebilir makro ekonomi istikrar; kalkınma için spesifik hedeflerin belirlenmiş ülke endüstrileşmesi; sanayinin yenileşmesi ve gelişim hareketliliği ihtiyacı için beceri birikiminin yaratılması; anahtar teknolojilerin öğrenilmesidir (Sturgeon ve Lester, 2004:35). Ancak As-

ya'nın yeni endüstrileşen ülkeleri uluslararası kurumların desteği ile ulusal politikaları aynılaştırmaya çalışıldıysa da yine de birbirinden farklılıklar göstermektedir. Diğer taraftan Amerikalı, Avrupalı ve Japon küresel lider firmalardan, yerel firmalar farklı etkilenmektedir. Bununla birlikte yeni sanayileşen Asya ülkeleri sanayi kabiliyetleri yerel teknolojik kritik yenileşmeyi sağlamak için olağan üstü çaba sarf etmektedir. Böylece açıklık ve istekliliğin yaratılmasıyla hızlı bir şekilde yerelin eklenmesi sağlanmaktadır. Küresel lider firmalar için yerel alanda düşük emek maliyeti ve materyaller önemli olmaktadır. Aksi takdirde zincirden çıkarılmaktadır. Ama aynı zamanda çok sayıda fasoncu ve taşeron çevrim dışına itilirse bu sistemin iflas edebileceği endişesi sarmaktadır (Sturgeon ve Lester, 2004:37). Bununla birlikte Kuzey Amerika ve Avrupa'nın bölgesel blokları ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) üstünlüğü bloklar içinde sistemli bir ilişki ağı oluşturulmaya çalışılıyorsa da Asya'nın en büyükleri olan Çin ve Hindistan düşük maliyetli ve yüksek hacimli üretim adacıkları, küresel lider firmaların gözdeleleri olmaktadır (Sturgeon ve Lester, 2004:74). Dolayısıyla gözde olmak için erken endüstrileşen ülkelerin sanayileşme stratejisini oluşturma, yerel firmaların uluslararası bağlantılarının kurulması uluslararası aktörlerin (AB, NAFTA, DB, IMF, DTÖ, UNIDO vs.) vasıtasıyla meşrulaştırılma çabası gün geçtikçe artmaktadır. Dünya ölçeğinde fasonlaşma ve taşeronlaşma altında sanayi, tarım ve hizmetler kesiminde ortaya çıkan mal ve hizmetler uluslararası standartlara (ISO 9000, ISO 14000 vs.) tabi kılınırken, dünya ölçeğinde istenilen standartta mal ve hizmetler bulunabilirliği sağlanmaktadır. Buna ilaveten haksız rekabetin önlenmesi için asgari emek standartların korunmasını amaçlayan ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) uluslararası alt sözleşme ilişkisinin erken endüstrileşen ülkelerde özendirici uygulamalarına dahil olurken, destek programları da oluşturmaktadır (ILO, 2004). Ancak ILO dünya ölçeğinde fasonlaşma ve taşeronlaşma ilişkisinin asimetric güç ilişkisinin içerdiği gerçeğini görmezden gelerek ve de bu ilişkinin temel kaygısının maliyet düşürmek olduğunu bunun içinde ulusal ve yerel düzeyde emek maliyetinin en az olma çabasının zorlandığı gerçeğini de göz ardı ederek dünya ölçeğinde emek standartların uygulama çabası açık olarak aysbergin su yüzünde kalan küçük kısmına hizmet etmektedir. Dünya ölçeğinde fasonlaşma ve taşeronlaşma daima maliyetlerin en düşük olduğu yerde var kalmaya devam etmesiyle her geçen gün emeğin kazanmış olduğu hak ve menfaatlerin yok edildiği adacıklar, keşfedilmektedir

2000'den Günümüze Türkiye'de Küçük Üretim Dayalı Üretim Örgütlenmesi: Ayakkabı Üretimine Dair Bir İnceleme

1980'li yıllarda ihracata dayalı büyüme modeli ve yeni liberal politikalar hayata geçirilmeye başlanmıştır. 1990'lı ve 2000'li yıllarda ise esnekleşme politikaları ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuk alanında hızla uygulanmaya geçerken aynı zamanda dünya ekonomisine eklenmede baş döndürücü bir hızın içine girilmiştir.

Türkiye’de yer alan firmaların yüzde 99,8’i KOBİ’lerden oluştuğunu giriş kısmında değinmiştik. Küçük üretime dayalı üretim örgütlenmesinin varlığı hem ulusal alanda küçük, orta boy ve büyük firmaların ilişkinin yaygınlığı, hem de uluslararası arenada KOBİ’ler cazibe alanı olarak görülmektedir. 1983 yılında UNIDO ve Dünya Bankası aracılığıyla Türkiye’ye uygulanan destek programı geliştirilmiş ve ulusal düzeyde organizasyonun gerçekleşmesi için KÜSGEM, Küçük Sanayi Geliştirme Teşkilatı’na (KÜSGET) dönüştürülür. 1990 yılında KÜSGET özerk olarak yapılandırılmış ve Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) adını almıştır. Uluslararası organizasyonların desteklediği KOBİ’ler ile ilgili projeler ise organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin oluşturulmasına yönelik olduğu görülmektedir. Bu projelerde amaç, istihdam yaratma, KOBİ’lerin rasyonelleştirilmesi ve bölgesel dengesizliğin giderilmesidir. 1963 yılından beri hazırlanmış olan tüm kalkınma planlarında da organize sanayi bölgelerinin ve küçük sanayi sitelerinin yapılması, küçük üretim politikasının ana konusunu oluşturmaktadır.

1980’li yıllara kadar uluslararası organizasyonların destek verdiği bölgesel dengesizliği gideren, bölgesel kalkınmayı amaçlayan organize sanayi bölgeleri kurulurken, 1980 sonrasında bölgesel birikime dayalı ülke çapında organize sanayi bölgelerin (OSB) ve küçük sanayi sitelerinin (KSK) oluşumu ön plana çıkmıştır. 1962-1983 arasında 4 tane organize sanayi bölgesi kurulurken, 192 tanesi 1984-2002 arasında kurulmuş; 2002-2022 arasında 348 ve 2022 yılında ise 16 adet OSB inşasının yapımına başlanmıştır.

Bununla birlikte 2001 yılında uygulanmaya başlayan IMF ve DB destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında yabancı yatırımcıları çekmeyi kolaylaştırıcı hedef doğrultusunda, 2002 yılında Endüstri Sanayi Bölgeleri Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanun çerçevesinde istenildiği takdirde “organize sanayi bölgeleri”, “endüstri sanayi bölgelerine” dönüştürülebilecektir. Bu bölgeler ve yatırımı gerçekleştiren yatırımcılar Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu ile getirilen teşviklerden yararlanabilecektir. Böylece KOBİ’lerin hızla uluslararası firmalara eklemelenmelerin gerçekleştirilmesini sağlayan mekanizmanın yasal düzenlemeyle hayata geçirilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu doğrultuda, KOBİ’lerin yeni teknolojilere uyumunu sağlamak ve yüksek/ileri teknoloji sağlayacak yabancı sermayenin ülkeye girişini hızlandıracak teknolojik alt yapıyı sağlamak olan, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu 2001 yılında çıkartılmıştır. 2022 yılı itibariyle Teknoloji Geliştirme Bölgeleri toplam 92 adet ve 32 adet de Endüstri Bölgeleri kurulmuştur.

KOBİ’lerin yabancı sermayeye eklemelenmesini hızlandıracak yasal düzenlemelerle, uluslararası piyasalara eklemelenme biçimi de belirlenmiştir. 2003 yılında kanunlaşan 4857 sayılı İş Yasası’nda yer verilen 30’dan daha az çalışılan işyerlerindeki işçiler iş güvencesinden yararlanamayacaktır. Bir yandan güvencesiz emek gücü yaratılırken, diğer yandan emek maliyeti ta-

sarrufuna olanak sağlaması hem uluslararası hem de yerel firmalara güç kazandırılmasına olanak tanınmıştır. Bir başka ifadeyle yeni iş güvencesi kanunu daha fazla küçülmenin olanaklarını yaratırken, küçük üretime dayalı örgütlenme yapılarının hızla çoğalmasına neden olduğunu bundan sonrada olacağını söylememiz yanlış olmayacaktır.

Öte yandan Avrupa Birliği müktesebatının üstlenilmesine ilişkin hazırlanmış olan Ulusal Program çerçevesinde, Türk ve AB tarafları arasında “Türkiye için Avrupa Stratejisi” kapsamında geliştirilmiş olan “Sanayi Stratejisi” doğrultusunda sanayi politikasının KOBİ’ler temelli hazırlanmış olduğunu görmekteyiz (DPT, 2000). Türkiye’de kırsal nüfusun azalmasıyla kent sel nüfusun artacağı düşünülerek ortaya çıkacak istihdam ihtiyacı nedeniyle ülke için KOBİ’lerin desteklenmesi kaçınılmaz bir kalkınma politikası seçeneği oluşturduğu vurgusu yapılmaktadır (DPT, 2000:754). AB müktesebatına uyum için Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yatırımları Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı, KOSGEB Kanunu, Avrupa Ortaklığı (Europartneriat) ve Akdeniz Ortaklığı (Medpartneriat) Toplantılarına İmalat Sanayi Sektöründeki KOBİ’lerin Katılımlarına İlişkin KOSGEB Yıllık Programları vs. hukuksal düzenlemeler oluşturulmuştur (DPT, 2000: 756). Öte yandan Birleşmiş Milletler “Küresel Sözleşme” programı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile iş birliği yapan Liderlik Geliştirme Enstitüsü, KOBİ’lerin etkin bir şekilde bütünleşmesini sağlayacak bir platform oluşturmak amacıyla, Birleşmiş Milletler “Küresel Sözleşme Programına Üye KOBİ’ler” projesini başlatılır. Diğer yandan da UNIDO’nun “Alt Sözleşme ve Ortaklık Değişimleri Programı” (Subcontracting and Partnership Exchanges (SPXs)) çerçevesinde 1990 yılında İstanbul Sanayi Odası işbirliği ile Türk Yan Sanayi Borsası kurulur. Elektronik ortamda Türk Yan Sanayi Borsası’nda yaklaşık 1800 firma alt sözleşme kapsamında yer almakta ve/veya yer almayı beklemektedir. UNIDO’nun Alt Sözleşme ve Ortaklık Değişimleri Programı çerçevesinde yeni gelişen ülkelerden Kosta Rica, Hindistan, Paraguay, Slovakya, Sri Lanka, Uruguay ve Türkiye’den örnekler sunulmakta, bu örnekler de dünya çapında ana/lider olmuş firmalarla alt sözleşme ilişkisiyle kurulan bağlantılar övgüyle bahsedilmiştir (Morsoc, 2003:37-38).

Türkiye’de 2000’li yıllarda “stratejik” tema adı altında hazırlanmaya başlayan her bir planda KOBİ’ler için önemli rol biçilir: 8. Kalkınma Planı (2001-2005), 9. Kalkınma Planı (2007-2013), 10. Kalkınma Planı (2014-2018), 11. Kalkınma Planı (2019-2023) ve en son 12. Kalkınma Planı (2024-2028)¹. Bunlarla birlikte 2011-2013 dönemi KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı’nı TOBB ve KOSGEP birlikte hazırlarlar. Planın başlangıcında yer alan “KOBİ’ler büyüyor, Türkiye büyüyor” başlığı dikkat çekicidir². En son olarak Sanayi ve

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Stratejik ve Bütçe Başkanlığı (2023), <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> (Erişim Tarihi 20.05.2024)

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. TOBB ve KOSGEB (2010) 2011-2013 KOBİ Strateji ve Eylem Planı, <https://www.tobb.org.tr/SiteAssets/Lists/DuyurularListesi/EditForm/KSEP%202011-2013.pdf> (Erişim Tarihi (18.05.2024)

Teknoloji Bakanlığı ve KOSGEP'in hazırladıkları 2024-2028 Stratejik Plan'da KOBİ'lerin teknolojik yenileme, ürünlerin ticarileşmesinde kolaylık ve küresel pazarlara açılma olanaklarını sağlayıcı konular belirlenmiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve KOSGEP, 2023).

Firmalar arasında değişim ilişkisini anlamak ve KOBİ'lere ilişkin olarak küçük üretime dayalı üretim organizasyonlarının bilgisini kavramak için tümden gelen bir metot değil, tümevarım kavrayışla nitel ve nicel yöntem tekniklerin kullanılarak bir ürünün, üretim sürecini ilişkisel ve bütünsel çerçevesini oluşturarak anlaşılabilir. Çalışmamız kapsamında 1995'den günümüze ayakkabı üretiminde değişimleri anlamak önemli olacaktır (Güler-Müftüoğlu, 2005). 1995 yılında Türkiye genelinde ayakkabı üretimi ile ilgili firmaların en fazla yoğun olarak bulunduğu Gedikpaşa'da alan çalışması yapılmıştır. Saha çalışması öncesinde işyerlerinin sayısı resmi kayıtlarda incelenmiş; ancak gerçekçi hiçbir veriye ulaşılamamıştır. Mahallede yapılan gözlem çalışmasında ayakkabı ile ilgili işyerlerinin yoğunluğunu açık olarak görülmüştür. Bunun üzerine harita yardımıyla bir çizelge oluşturulup işyerlerinin sayımı yapılmış ve mahallenin tüm dokusu açığa çıkarılmıştır. 1995 yılı başında İstanbul Ayakkabıcılar Esnaf ve Sanatkârlar Odası'na kayıtlı 212 üye bulunurken, yaptığımız işyeri sayımına göre, 705 ayakkabı üretimi ile ilgili işyerleri tespit edilmiştir. Bu da bize bir ayakkabı üretim merkezi olan Gedikpaşa'nın enformel niteliğe bürünmüş olduğunu göstermiştir. Ayrıca işyeri sayımı ile birlikte Gedikpaşa'da ayakkabı üretimi ile ilgili işyerleri, "ayakkabı üretimi yapılan işyerleri" ve ayakkabı imalatının üretim zincirinin "parça işlerini yapan işyerleri" olarak ikiye ayrıldığı görülmüştür. Böylelikle "parça işler" ayakkabı üretiminin işyerinin içinde yapılıp yapılmaması ve bu işyerini büyükten küçüğe doğru sınıflandırılmasında belirleyici olmuştur. Bu sınıflandırmaya göre: Büyük işyerleri, üretim zincirinin halkaları olan tüm parça işlerin işyeri içinde yapılan işyerleridir. Orta büyüklükteki işyerleri, bazı parça işlerin dışarıya verildiği işyerleridir. Küçük işyerleri, üretim zincirinde yer alan saya kesim ve montaj işlemi dışında bütün parça işlerin işyerine verildiği işyerleridir. Böylece ayakkabı üretimi ile ilgili işyerlerinin sınıflandırılması hâkim sınıflandırma olan işçi sayısına göre yapılmamış olup iş süreci, işin örgütlenmesi ve sınıflandırması gerçekçi biçimde belirlenmiş olur.

Gedikpaşa'da ayakkabı üretiminin üretim sürecinin evrimleşme dinamiklerini belirleyen ve sınırlayan olgu firmalar arası değişim ilişkisinin bağımlılık ilişkisi üzerine kurulu olmasıdır. Tüccarlar (perakendeciler/toptancılar), orta ve küçük firmaların üretimlerindeki model ve miktarın tek belirleyicisi durumdadır ve bağımlılık ilişkisi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Üreticiler tüccarlarla bağımlılık ilişkisi içindedir; çünkü piyasayı kontrol edebilecek yani, piyasa araştırması ve pazarlama yapabilecek işletme sermayesinden yoksundur. Tüccarlar, çok sayıda işletme sermayesinden yoksun üreticiler arasında devamlı artan ve kızışan rekabet ortamını kendi

menfaatleri için kullanırlar. Bunun anlamı üreticiler işi alabilmek için kendi aralarında fiyat düşürerek tüccarın belirlemiş olduğu fiyatı kabul etmesidir. Diğer yandan üretim süreci üzerinde özerkliğini kaybetmiş parça işe bağımlı kalarak az gelişmiş emek yoğun teknoloji ile çalışmayı sürdüren firmalar ile aynı mekânda bulunan nihai mal üreten üretici firmalar arasındaki ilişki bağımlılık ilişkisidir. Parça iş yapan firmalar ile üretici firmalar arasındaki bağımlılık ilişkisini kuvvetlendiren, parça iş yapan firmalar arasında devamlı artan kızgın rekabet ortamının varlığıdır. Bu firmaların devamlılıklarını sağlayan en önemli etken ise aile emeği ve çocuk işçi çalıştırarak maliyetlerini en az düzeyde tutmalarındır. Öte yandan ayakkabı sanayinde üretimin niteliğine özgü mevsim dalgalanmaları ve modanın değişimi ile oluşan ekonomik konjonktürle beraber bugün parça iş yapan işyeri sahibi, yarın ayakkabı üreticisinin yanında işçi olabilmekte ve daha sonra bunun tam tersi de olabilmektedir. Üretici olma riskini hiçbir zaman üzerine almayan tüccarlar ile imalatçılar ve imalatçılar ile parça iş yapanlar arasında hiçbir hukuki formel anlaşma yapılmaz. Dolayısıyla tüm anlaşma yüz yüze ve enformel biçimde yapılırken, böylece herhangi bir resmî belge imzalanmaz. Tüm bu koşullar enformel ilişkilerin derinleşmesine neden olur.

Gedikpaşa'da ayakkabı üretiminde bağımlılık ilişkisi, bir yandan küçük üretimin dönüşüm koşullarını belirleyen sermaye birikim sürecini hızlandırırken, diğer yandan sermaye birikim sürecini sınırlamakta, bu sınırlama küçük üretimin çözülmesine neden olurken, görelî konumun korunmasını da sağlayabilmektedir. Aynı dönemde derinlemesine görüşme yaptığımız Gedikpaşa'da parça iş yapan işyeri olarak çalışma yaşamına başlayan "Yeşil Kundura"nın sahibi, büyük işyeri (fabrika tipi örgütlenme) açıp dönüşümü gerçekleştirebilen en iyi örnektir. Bir diğer örnek ise derinlemesine görüşme yaptığımız "Beta" ayakkabı markasını oluşturan iki girişimci ilk önce Gedikpaşa'da ürünlerini yaptırırken sonrasında Merter'de büyük işyeri kurmuştur.

Gedikpaşa'da büyük işyerleri, bağımsız üretim yapan ve mevsim ortasında bir sonraki mevsimde moda olabilecek ayakkabı modelini belirleyip deri ve diğer yan malzemeleri stoklayabilen ve mevsim ortasında üretime başlayabilen gerekli parasal birikime ulaşabilmiş firmalardır. Birikimin kaynağı bir yanda bağımsız üretiminden sağlanırken diğer yanda fason ekonomisinin katı kurallarını kendi menfaatine kullanarak, üretim kapasitesinin aşıldığı dönemde aşılacak üretim miktarının işyeri dışında fason yaptırmakta, bu da karlılığı arttırmanın bir yolu olmaktadır. Birikim kaynağının diğer bir ögesi de ailenin işi olması ve aile üyelerinin ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılmasıdır. Büyük işyerleri, Gedikpaşa içinde bağımlı üretime ihtiyaç duymadıkları zaman ise terki diyar ederler. Böylece Gedikpaşa, fabrikalaşmayı da açığa çıkaran tarihsel kapitalist ilişkilerin mekânı olur. İhracata dayalı sanayileşme modelini uygulayan politika yapıcılarının ihracatın artırılmasında her koşulda gerçekleştirilmesi çabası, Hazar havzası ülkelerine ve Rusya pazarına "bavul

ticareti” adı altında enformel dinamiklerin için Gedikpaşa’yı satış mekânı yapar.

Görüşme yaptığımız 70 girişimci ve 70 işçinin tümü ayakkabıcılık mesleğine girişi; yakın çevresinde bulunan ve ayakkabıcı olan kişilerin (baba, yakın akraba (kardeş, amca, dayı ve kuzen) arkadaş, tanıdık ve hemşeri) vasıtası ile gerçekleşmiştir. Girişimcilerin ve işçilerin yarısından fazlası İstanbul dışı doğumlu olup, göç ile İstanbul’a yerleşenlerdir. Ayakkabı üretiminin enformel nitelikler taşıması ve az gelişmiş üretim teknolojisinin yaygın kullanımı, emek yoğun üretim yapılması, kente iç göçle yeni göç etmiş olan emek gücünün ayakkabı üretiminde daha kolay çalışmasına olanak sağlamıştır. Ayakkabıcıları mesleğin öğrenimi ise kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel ve enformel şekilde çırak-kalfa-usta düzeni içinde gerçekleşmiştir. 1990’lı yıllarda “çıraklık” adı altında istihdam edilen çocukların bir kısmı işyeri sahibi olan ustalar tarafından hüner aktarma işlevini gerçekleştirilmeyip, “kalifiye olmayan işçi” olarak çalıştırılmıştır. Çocuk emeğinin ucuz olması ve ustanın kısa zamanda az maliyetle üretim yapmak istemesi, çocuk emeğine talebi artırırken, çocuklar, “işçi” olarak istihdam edilirler. Bu oluşumun doğal bir sonucu da ayakkabı üretiminde çalışan çocuklar “işçileşmektedir”. Bayrakçı ve Altun’un (2023) 2019-2020 yılları arasında İstanbul Sultangazi ve Merter’de, İzmir’de ise Işıkkent’te ayakkabı üretiminde yaptıkları saha çalışmasında daha düşük ücretlerle dış göçle gelen çoğunlukla Suriyeliler olmak üzere Türkmen çalıştırıldığı tespit edilmiştir. Diğer yandan en az ücretlerle hüner aktarılmadan kızgın rekabet ortamında daha hızlı olmak için Suriyeli çocuk işçiler çalıştırdıkları ortaya konulmuştur. 1990’lı yıllardaki kötü çalışma koşulları, 2020’li yıllarda daha da ağırlaşarak devam etmektedir.

Saraçoğlu ve Balenger (2020) göçmen işçilerin, emek gücünün yeniden üretimi için gereken asgari ihtiyaçların çalıştıkları mekâna göre değil geldikleri mekâna göre tanımlanmasını “mekânsal ayarlama” olarak ifade etmektedirler. “Mekânsal ayar” sadece göçmen işçilerin değil, onların geldikleri mekânın koşullarının ulusal mekâna dahil edilmesini gerçekleştirir (2020: 167). Böylece ulusal ölçekte de çalışma koşulları en az maliyetle düzenlemesine olanak yaratılır.

Gedikpaşa’da ayakkabı üretimi ile ilgili işyerlerini, İkitelli’de yaptırılmış olan organize sanayi bölgesine içinde Aymakop Ayakkabıcılar Sitesi’ne kaydırılması planlanır. Organize sanayi bölgesine geçişin 31 Mart 1998 tarihinde tamamlanması öngörülür ancak tam, kesintisiz geçiş sağlanamaz. Bu geçişin gerçekleşmemesine neden olarak alt yapının tamamlanmamış olması gösterilirken, küçük üreticiler bu geçişe karşı direnirler. Bunun nedeni ise büyüme koşullarını gerçekleştiremeyen küçük üreticilerin organize sanayi bölgesine geçişle birlikte var olma mücadelesini devam ettirebilme koşullarının ortadan kalkacağı ve yok olacağını bilmesinin yanı sıra merkezi iş alanının dışında kalan İkitelli bölgesi, toptancı ve perakendecilerin tercih alanı olmamasıdır.

Gedikpaşa'da ayakkabı ile ilgili işyerleri yoğunluğu günümüze değin azalma gösterirken halen ayakkabı üretimi mekanının özelliklerini korumaya devam etmektedir³. Diğer yandan ayakkabı üreticileri Aymakop Ayakkabıcılar Sitesi'nin iş yerlerinin düzenlenmesinin “cezaevinden farkı yok”, “gün yüzünü göremiyoruz”, “Gedikpaşa'da nefes alacağımız yerler çoktu” söylemleri iş yerlerinin özellikleri, ihtiyaçları dikkate alınmadan yapılan düzenlemelerin sorunların devamlılığını sağlamaktadır. Organize sanayi bölgelerinin kurulması tek başına sorunların çözümde yeterli olmadığı görülmektedir.

2000'li yıllarda Gedikpaşa semtinde mağazalar, yeme-içme yerleri, turistik ticari faaliyetlerinin yapıldığı işyerleri Beyazıt caddesine paralel mahallenin aşağı sokaklarına doğru hızla yayılmaya başlar. Bu da işyerlerinin kira, satın alma fiyatlarını yükseltir. Yükselen rant karşısında üretim faaliyetlerinin yapıldığı işyerlerinin bir kısmı buldukları mekanları ticari işyerlerine bırakmak zorunda kalırlar. Bu koşullarda Gedikpaşa'nın dokusunun değişimiyle beraber üretim faaliyetlerinin sürdürülebilirliği olasılığının uzun dönemde kendiliğinden ortadan kalkabileceğini tahmin etmemiz güç değildir. Ancak bu ifadeden küçük üreticilerin kısa dönemde tamamen ortadan yok olacağı anlamının çıkmayacağını da vurgulamak gerekir. Derinlemesine yaptığımız görüşmeler sonucunda; bir kısım üreticilerin merkezi iş alanı dışında, ancak metropol alan içinde (Kartal, Maltepe, Beykoz) faaliyet göstermeye başladıklarını belirtirler. Bunun bir sonucu olarak diyebiliriz ki, hiçbir zaman üretici olma riskini üzerine almayan imalatçı rolünü üstlenen tüccarlar (toptancı ve perakendeci) küçük üreticileri, örgütleyebildikleri sürece devamlılıklarını sağlayabilecekler. Bayrakçı ve Altun'un (2023) çalışmasında 2019-2021 döneminde yapmış oldukları saha çalışmasında İstanbul metropol alanında ayakkabı üretimi yapan işyerlerinin Sultangazi ve Merter içinde toplaşmış olduğu dikkat çekicidir.

Günümüzde ayakkabı üretiminin en fazla yapıldığı yer İstanbul, ikinci sırada İzmir ve üçüncü sırada ise Konya yer almaktadır. Türkiye Ayakkabı Sanayicileri Derneği'nin (TASD) verilerine göre sektörde yaklaşık yirmi bin firmada, ortalama üç yüz bin kişi istihdam edilmektedir. Ayakkabı üretiminin yüzde 67'si endüstriyel firmalarda, yüzde 33'ü ise yarı endüstrileşmiş emek yoğun üretim teknolojilerinin kullanıldığı firmalarda gerçekleşmektedir (İSO, 2022).

Ayakkabı üretim pazarının ilk beşte yer alan firmaları Ziyılan Ayakkabı, Adidas, Deichmann, Nike Türkiye ve LC Waikiki'dir. Ziyılan Ayakkabı ise yüzde 20 pazar payı ile lider konumdadır Ziyılan Ayakkabı, FLO ismi altında zincir mağazalarına sahip olup Kinetix, Polaris yerli markaları ile dünyaca ünlü markaları satın alınması ve/veya lisans anlaşmalarıyla Luberjack, In Street, Nine West, Mercedes, Dockers by Gerli gibi markaları üretir. Beymen,

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Berna Güler Müftüoğlu (2010) <https://bianet.org/haber/dunden-bugune-gedikpasa-bir-ayakkabi-uretim-merkezi-124138> (Erişim Tarihi 20.05.2024)

kendi adını taşıyan markası ve İtalyan markasının lisans anlaşmasıyla Divarese ile 2020’de yüzde 2’ye yakın pazar payına sahip olur (İSO, 2022).

2008 dünya ekonomisinin krizi ve üretken sanayilerde küresel üretim zincirinin kırılması, toparlanma süreci ve 2018 yılında derinleşmeye başlayan Türkiye’nin artan döviz biçiminde sermaye ihtiyacı ve 2019-2021 döneminde pandemi ile birlikte küresel düzeyde üretim ve tüketim dengesi bozulurken küresel üretim zincirinden kopuş başlar. Bu süreçte ayakkabı üretimi de etkilenir ve yerel firmalardan Hotiç, Beta, İnci ve Yeşil gibi markala konkordato ilan ederler. Bununla birlikte firmaların borçlanmasında getirilen ödeme kolaylıklarıyla birlikte küçülme ve dijitalleşme süreçlerine adapte olunmasıyla devam edebilme şansını kazanırlar.

Küresel pazarda marka sahibi olmak rekabet üstünlüğü yaratırken, üretim standartlarını içeren sertifikalı lisans üretimler geç endüstrileşen ülkelere kaydırılır. Türkiye de bu ülkelerden biridir ve dünya ayakkabı üretimi pazarında Türkiye altıncı sırada yer alırken, toplam ayakkabı üretimi 437 milyon çift, küresel üretim içindeki yeri yüzde 2,4, küresel ayakkabı ihracatından aldığı pay ise sadece yüzde 0,6’tır. Bununla birlikte Türkiye’nin ayakkabı ihracatının yönelimi (ihracat/üretim) yüzde 57,7 ve ayakkabının ortalama çift başına dolar cinsinden fiyatı 2,7’dir (World Footwear, 2021). Dünyaca bilenen ayakkabı markalarına sahip İtalya ise dünya ayakkabı üretimi pazarı içinde on üçüncü sırada olup ayakkabının ortalama çift başına dolar cinsinden fiyatı 60,4 ve toplam ayakkabı üretimi 123 milyon çift ve de küresel üretim içindeki yeri ise 0,6’dır. Öte yandan İtalya’nın küresel ayakkabı ihracatı içindeki payı yüzde 8,0 ve de ayakkabı ihracatı yönelimi (ihracat/üretim) yüzde 126,4’tür. Böylece İtalya, daha az sayıda ama yüksek katma değerli, yüksek kaliteli ve yüksek fiyatla ürünlerini ihraç etmektedir (World Footwear, 2021).

Küresel ölçekte dünya üretken alanlarında kriz koşullarının devamlılığı çetin rekabetin varlığı, küresel pazar içinde pay kapma yarışı beraberinde büyük oyuncuların yarışı bırakmamak adına yarış kurallarını değiştirme üstünlükleri, üretim alanında kartların yeniden dağıtılmasını da zorunlu kılıyor. İklim krizi ve çevre kirliliği tüketim eğiliminde hassasiyetinin olmasını baz alınarak, bitki bazlı deri türevlerinin malzeme konusu yapılması, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen “LIFE GreenShoes4All” projesi içinde yer alanların “yeşil ayakkabı” tasarım ürünlerinin geliştirilmesinde kullanılacak yöntemlerin geliştirilmesi önümüzdeki sürecin rekabet alanının stratejik konusudur (İSO, 2022:28). Bununla birlikte yüksek katma değerli teknoloji yoğun ayakkabı üretiminde akıllı ayakkabılar, robotik teknolojiler, 3D boyutlu baskı teknolojileri, firmalar arası değişim ilişkisinin aktifleşmesinde tedarik zincirinin dijitalleşmesi, e-ticaret ve perakende satış teknolojileri kullanımı (İSO, 34-38) belirleyici olmaktadır. Tüm bu koşullar Türkiye gibi geç endüstrileşmiş ülkelerde yüksek teknolojik üretim mallarının (makinelere) üretilmemesi sorunu emek yoğun teknolojilerin kullanımı ve emek maliyetinin azal-

tilmasını sağlayıcı unsurların kullanılması ise toplumsal açıdan eşitsizliğin derinleşeceği öngörüsü yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan Türkiye’de ayakkabı üretimi yapan firmaların politika uygulayıcılarından bir dizi talepleri olduğunu görüyoruz. Özellikle KOBİ’in “Nitelikli Sanayi Sertifikasyon Sistemi” içinde ayakkabı üretici ve ihracatçı firmaların belirli kriterlere göre gruplandırılarak performanslarına bağlı olacak şekilde kamu tarafından yürütülen gümrükleme, KDV iadesi, Dahilde İşleme Rejimi (DİR), devlet yardımlar vb. çeşitli kamu hizmetlerinden avantajlı olarak yararlandırılmaları ve böylelikle firmaların uluslararası rekabette önünün açılması istenmektedir. Mevzuat için adım atılmasını istenilen konuların başında “Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri vatandaşlarına ya da Suriye uyruklu olup bu ülkelerden ülkemize giriş için vize alma aşamasındaki kişilere kolaylık sağlanması”dır. “İstanbul dışında emek gücünün daha ucuz yerlere” ayakkabı üretimi ile ilgili işyerlerinin kümelenmesinin desteklenmesi, bunun için sertifika ruhsat ve belgelendirme vb. zorunlulukların getirilmesi ve organize sanayi bölgelerinin açılmasını ifade edilmesi dikkat çekicidir (ISO, 125-133).

Ayakkabı üretimi ile ilgili işyerlerini sertifikaya ve standartlaşmaya tabi tutulan uygulamalar ve sıralamalar getirilmesi ulusal ve yerel düzeyde güçsüz konumdaki KOBİ’ler daha da güçsüzleşerek eşitsiz ilişkiler yoğunlaşabileceği gibi iflaslar, satın almalar ve şirket birleşmeleri gibi unsurların beraberinde mülsüzleşmenin, işsizliğin ve işçileşmenin artmasına neden olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan emek maliyetinin düşürülmesine yönelik uygulamaların da “eşit işe eşit ücret ödenme” ilkesini ortadan kaldırılabileceği gibi ücret genel seviyesinin düşmesine, eşitsiz ilişkileri kristalize ederek, geniş kesimlerin kötü yaşam koşullarıyla baş başa kalınmasının yolunun genişlemesini sağlayacağı gözden kaçırılmaması gerekir.

Sonuç Yerine

Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler, küresel piyasanın düzenlenmesinde etkin rol oynayan uluslararası kurumlar aracılığıyla biçimlenen uyum programları çerçevesinde kurumsal ve yasal düzenlemelerle küçük üretime dayalı esnek örgütlenme temelli yapılar biçimlendirilirken, küresel üretimle bütünleşmenin gereklilikleri de yerine getirilmeğe başlandığı gözlemlenir.

Değişen ve dönüşen dünya ölçeğinde üretim ilişkilerinde yakalanmak istenen fırsatlar ve avantajlar, her kesim için eşit olanaklar içinde gerçekleşmemektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin güç ilişkisi üzerine temellenmiş eşitsiz ilişkileri içermesi, güçlü konumda olan, fırsatları daha kolay yakalayıp gücüne güç katarken, bu durum bazı kesimler için güç kaybını, bazı kesimler için de olanaklardan eşitsiz yararlanmayı getirmektedir. Dolayısıyla firmalar arası değişim ilişkilerinde küresel piyasadaki fırsatlardan yararlanma olanağı büyük ve küçük firmalar için farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu noktadan

hareketle çalışmamızda firmalar arası değişim ilişkisinin niteliği, ayakkabı üretimi üzerinden incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Endüstrileşmenin ve birikim mücadelesinin stratejik alanı olan firmalar arası değişim ilişkisi, üretim ilişkisinin tarihsel gelişim sürecinde biçimsel yönden farklılaşma eğilimi gösterse de bugün geldiği noktada da nitelik bakımından eşitsiz ilişkiler üzerinde temellenmiş olduğunu görmekteyiz. Firmalar arası değişim ilişkisinin bugün geldiği aşamada üretimin en küçük birimden mahalleye, mahalleden yerele, yerelden ulusala, ulusaldan küresele tüm dünyaya dağılması ve saçılmasıyla firmalar arası değişim ilişkisinin koordinasyon işlevini karmaşık ve kompleks yapıya büründürmüştür. Bu karmaşık ve kompleks yapının işleyişinde etkin olmanın en önemli koşulu birikim yaratmak, ayakta kalmak, varlık göstermek ve zincirin tepe noktasına ulaşmaktır. Tepe noktasına ulaşma tekil firmalar için en önemli mücadele alanıdır. Bu mücadele alanı içinde eşitsiz ilişkiler içindeki farklı donanımdaki firmalar için de farklı anlamları içerir.

Farklı donanımdaki tekil firmalar, firmalar arası değişim ilişkisinin gelişim sürecinde birbirini besleyecek şekilde kesişme gösterdiği gibi aynı zamanda birbirini zayıflatabilir, birbirlerine engel olabilir, birbirlerine müdahale edebilirler ve süreç içinde birbirlerini dönüştürebilirler. Örneğin zayıf donanımlı küçük üreticiler çözülür ve/veya yutulurken mülksüzleşme, işçileşme ve işsizlik yaşanır, bununla birlikte politika uygulayıcıları eliyle yenilerinin yaratılması teşvik edilir. Avrupa Birliği KOBİ fonları, bölgesel kalkınma amaçlı (UNDP, UNIDO, AB) KOBİ fonları, buna örnektir. Firmaların en tepede yer alma mücadelesi toplumsal kesimlerin bütününe nüfus edilmeye çalışılır. Eşitsizlik ilişkileri derinleşirken, insan-insan, insan-mekân arasında ilişkilerin bozucu etkisi artarken toplumsal kesimler arasında yaşlı-genç-çocuk işçi, kadın-erkek işçi, yerli-yersiz işçi, yurtlu-yurtsuz işçi vs. bölünmeler yaygınlaşmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınma idealizmi; derinleşen eşitsizlik ve bölünmeyi ortadan kaldıracak mı, nasıl? Sorusunun cevaplanması için daha fazla eleştirel, ilişkisel ve bütünsel analizlere ihtiyacımız vardır.

KAYNAKÇA

- Aktar, A. (1990) Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi. İstanbul: AFA Yayıncılık
- Balkrishnan, R ve A. Sayeed (2002) “Subcontracting: The Push-Pull Factor”, The Hidden Assembly Line Gender Dynamics of Subcontracted Work in Global Economy, Edit: R. Balakrishnan, USA Kumarian Press Basic Books, Publishers, New York.
- Bayrakçı, O ve Altun, F. (2023) “Kayıt Dışı Çalışma Suriyeli Sığınmacılara Farklı Bakışlar”, Sosyal Çalışma Dergisi, Cilt:7, Sayı 2, 59-80.
- Coe, N.M. ve P.Dicken, M.Hess (2007) Global Production Network Realizing The Potential Economic Geography Research Groupe Working Paper Series No.05.07
- DPT (2000) Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin Türkiye Ulusal Programı (2001-2003), Cilt 2, Ankara.
- Gereffi, G. (1999). “A Commodity Chains Framework for Analyzing Global Industries”, American Behavioral Scientist, Edited by M.Angel and E.Harigittai, Princeton University, USA.
- Güler-Müftüoğlu, B. (2005) Fason Ekonomisi: Gedikpaşada Ayakkabı Üretimi, İstanbul: Bağlam Yayınevi
- Güler-Müftüoğlu, B. (2008) “Firmalar Arası Değişim İlişkisi: Fasonlaşma ve Taşeronlaşma”, Toplum ve Hekim, Cilt: 23, Sayı: 4, 243-253.
- Güler-Müftüoğlu, B. (2010) <https://bianet.org/haber/dunden-bugune-gedikpasa-bir-ayakkabi-uretim-merkezi-124138> (Erişim Tarihi 20.05.2024)
- Harvey, D. (1997) Postmodernliğin Durumu, çev. S. Savran, Birinci Baskı, İstanbul: Metis yayınları.
- <https://www.tobb.org.tr/SiteAssets/Lists/DuyurularListesi/EditForm/KSEP%202011-2013.pdf> (Erişim Tarihi (18.05.2024)
- Humphrey J. ve Schmitz H. (2000). Governance and Upgrading: Linking, Industrial Cluster and Global Value Chain Research, IDS Working Paper 120, Brighton: Institute Development Studies.
- ILO (2004) The Chancing Structure Of International Trade Linked to Global Production Systems: What are the Policy implications?, Working Paper No: 33, Geneva.
- İSO (2022). Ayakkabı ve Yan Sanayi Raporu, İstanbul: İlbey Matbaa.
- Kamplisky R. (2000) “Spreading The Gains From Globalisation: What Can Be Learned From Value Chain Analysis?” IDS Working Paper 110, Brighton: Institute Development Studies.
- Morcos, J.L. (2003) International Subcontracting Versus Delocalization, , UNIDO, Vienna
- Piore, M. ve Sabel, C.F. (1984). The Second Industrial Divide-Possibilities for Prosperity-,

- Portes, A. ve Sassen-Koop, S. (1987). "Making It Underground: Comparative Material on The Informal Sector in Western market Economic", *American Journal Sociology*, Vol.93, No.1, 30-61.
- Saraçoğlu, C. ve Balenger, D. (2020). "Türkiye'de Suriyeli İşçileri Mülteci İşçileri Konumlandırmak: Mekânsal Ayar, Sermaye ve Devlet", *Praksis*, Sayı: 51, 159-179.
- Sayer, A. ve Walker, R. (1992). *The New Social Economy-Reworking The Division of Labor-*, Blackwell Publishers, UK.
- Sturgeon T. (2001) "How Do We Define Value Chains and Production Networks", *IDS Bulletin*, Vol: 32.
- Sturgeon, T.J. ve Lester, R.T. (2004) *The New Global Supply Base: New Challengers For Local Suppliers In East Asia Global Production Networking And Technological Change in East Asia*, Edit: S.Yusuf, M.A. Altaf, K.Nabeshima, The World Bank and Oxford University Pres, 35-88.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Stratejik ve Bütçe Başkanlığı (2023) <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> (Erişim Tarihi 20.05.2024)
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve KOSGEP (2023) Stratejik Plan 2024-2028.
- TOBB ve KOSGEP (2010) 2011-2013 dönemi KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı. <https://www.tobb.org.tr/SiteAssets/Lists/DuyurularListesi/EditForm/KSEP%202011-2013.pdf> (Erişim Tarihi (18.05.2024)
- TOBB (2020). Türkiye'nin KOBİ'leri, 26 Aralık Bülteni.
- World Footwear (2021). *World Footwear 2021 Yearbook*.

Bölüm 4

KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE GELİŞİMİ*

Deniz HACISÜLEYMAN^{1}*

¹ Dr., <https://orcid.org/0000-0002-0169-2294>, hacisuleymand@gmail.com

^{**} İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı

^{**} Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Fatma Bahar ŞANLI danışmanlığında Deniz HACISÜLEYMAN tarafından tamamlanmış olan "Kooperatiflerin Ekonomik Büyüme ve İstihdam Üzerine Etkisi: İtalya Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Kooperatif Kavramı ve Teorik Çerçevesi

İşletmelerin örgütlenme şekillerini sahiplik yapılarına bağlı olarak sınıflandırmak mümkündür. Bir işletmenin sahiplik yapısı, o işletmenin yönetimini ve faaliyetleri sonucunda kimin fayda sağlayacağını belirlemektedir. İşletme kavramı söz konusu olduğunda çoğunlukla sermayedar sahipli yapılar anlaşılmaktadır. Bu tür işletmelerde girişimciler sermayenin belirli bir kısmını oluşturmakta ve işletmenin yönetimi bu amaçla oluşturulmuş yönetim kurulları tarafından denetlenmektedir. Bu tür işletmelerin yanında devletin sahipliğinde bulunan kamu iktisadi teşekkülleri de bir diğer işletme yapısını temsil etmektedir. Kamunun sahipliğindeki işletmelerin idaresi vatandaşlar tarafından seçilmiş politikacılar tarafından gerçekleştirilmektedir. Kamu iktisadi teşekkülleri piyasada rekabetçi değil daha çok düzenleyici bir role sahiptir ve kamu yararı gözeterek faaliyetlerde bulunmaktadır (Birchall, 2012: 265,266).

Çok uluslu kapitalist şirketler de dahil olmak üzere kapitalist teşebbüsler ve kooperatifler, kurumsal örgütlenmenin çeşitli yapılarını yansıtmaktadır. Her iki yapının da özgün iç düzenlemeleri bulunmaktadır. Paydaşlarının müşterek bir hedef etrafında bir araya gelmesi sonucunda oluşturulan bu örgütler diğer gerçek ve tüzel kişilerle olan ilişkilerinde tekil bir varlık olarak hareket etmektedir. Günümüze dek uzun bir süre boyunca eş zamanlı olarak varlık gösteren geleneksel kapitalist şirketler ve kooperatiflerin birbirlerinden büyük ölçüde etkilendiğini ifade etmek mümkündür. Ulus devletler de hem kooperatifçilik hareketleri hem de geleneksel kapitalist örgütler tarafından temsil edilen çeşitli fikirlerden etkilenmiş ve esinlenmiştir (Vargas-Cetina, 2011: 127).

Kooperatifler ile geleneksel sermayedar odaklı işletmeler arasında görülen farklılıkları Birleşik Devletler Ulusal Kooperatif İşletmeleri Birliği, kooperatiflerin bazı özgün özelliklerini belirterek şu şekilde açıklamaktadır (Ortman, King, 2007:42);

- Kooperatiflerde mülkiyet, harici yatırımcılara değil kooperatifin ortaklarına aittir ve ortaklar arasından kendileri tarafından seçilen yönetim kurulu idareyi üstlenmektedir. Alınan kararlarda her ortak, kooperatifteki yatırımından bağımsız olarak bir oy hakkına sahiptir.
- Kooperatiflerde ortaya çıkan gelir artığı üyeler arasında dağıtılır ve bu dağıtım sermayeye katılıma göre olmayıp kooperatif ile olan alışveriş esasına göre gerçekleştirilmektedir.
- Kooperatifler, kar elde etmek gayesi ile değil üyelerinin gereksinimlerine yanıt verecek şekilde kaliteli mal ve hizmetin uygun fiyatla temin edilmesini sağlamak doğrultusunda faaliyet göstermektedir.

Uluslararası Kooperatifler Birliği tarafından yapılan tanımlamaya göre kooperatif; müşterek mülkiyete ve demokratik yönetime sahip bir girişim yoluyla ortak sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçların karşılanması için gönüllüce bir araya gelmiş olan bireyler tarafından oluşturulan özerk birlik olarak ifade edilmektedir (ICA, 1995:3). Uluslararası Kooperatifler Birliği tarafından ortaya konulan tanımlama çerçevesinde kooperatifler; mülkiyeti ortaklarına-üretici, tüketici veya işçiler- ait olan işletmeler olarak ifade edilmektedir. Kooperatiflerin varlığının gerekçesi ortaklarının ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Kooperatifler, giriş-çıkış serbestisinin bulunduğu demokratik şekilde idare edilen ve gönüllü ortaklığa dayalı işletmelerdir. Kooperatiflerde işletme sermayesi ortakları tarafından doğrudan yatırımla ve yaratılan artık gelirler aracılığıyla sağlanmaktadır. Kooperatiflerde elde edilen net kazancın bir kısmı kooperatifle olan alışverişlerine bağlı olarak ortakları arasında dağıtılmaktadır (Majee, Hoyt, 2011:51).

Kurum veya şirket anlamlarında kullanımı bulunan *korporasyon* kavramı, yasal düzenlemeleri Roma Hukuku'na ve Napolyon yasalarına dayanan İspanya, İtalya, Fransa gibi Avrupa ülkelerinde ve Güney Amerika'nın büyük bölümünde yalnızca sınırlı sorumlu hissedar şirketlerini kasteden dar bir çerçevede ile sınırlandırılmamıştır. Daha ziyade dayandığı köken olan *corpus* kavramının niteliğine de çağrışımla gövde, vücut ve yapı anlamları da kavramın kapsamındadır. 20. yüzyılın başlarından itibaren insanbilim literatüründe de korporasyon kavramı sıklıkla akrabalığa veya ortak hak ve mülkiyetlere sahip olup tek vücut gibi hareket eden kabile yapılarına atıfta bulunmaktadır (Vargas-Cetina, 2011:128). Benzer şekilde Latince kökene dayanmakta olan *kooperasyon* kavramı da 14. yüzyıldan itibaren literatürde izlenebilmekte olup ortak bir gayenin elde edilmesi için birlikte hareket edilmesi, bir işin birlikte gerçekleştirilmesi anlamlarına gelmektedir (Draperi, 2006:2). Tarihi bakış açısıyla kooperatifçilik irdelendiğinde tarih boyunca belirli ekonomik ve sosyal odaklarla ilintili olan bir gelişim süreci ile karşılaşmaktadır. Ekonomik sorunlar ve sosyal hareketlerin meydana geldiği yer ve zamanlarda kooperatiflerin oluşumuna da rastlanmaktadır (Zeuli, Cropp, 2004:5). Çağdaş anlamda kooperatiflerin oluşumu ise Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan yaşam koşullarındaki kötüleşmeye karşı işçi ve çiftçiler tarafından bir çözüm aracı arayışının sonucudur. 18. yüzyılın ortalarından itibaren endüstriyel ilerlemeye paralel şekilde öncelikle Avrupa'da ve daha sonra Kuzey Amerika'da modern kooperatiflerin kurulduğu ve yaygınlık kazandığı görülmektedir. Kooperatifçiliğin düşünsel mayasının yaratılmasında önemli rol oynayan Philippe Buchez, Etienne Cabet, Charles Fourier, William Thompson ve Robert Owen gibi aydınlar aynı zamanda görüşleri doğrultusunda birtakım kooperatiflerin oluşmasına yönelik girişimleri ile de önemli katkıda bulunmuştur (Shaffer, 1999:40-47).

Kooperatifçilik düşüncesi ve deneyleri her ne kadar ilk olarak kendisi ile başlamamış olsa da Robert Owen sıklıkla Britanya’da kooperatifçiliğin kurucusu ve babası olarak nitelendirilmektedir. Rekabetçiliğin bir karşıtı olarak kooperasyonun Ütopyacı teoride olduğu kadar pratik uygulamalarda da köklü bir geçmişe sahip olduğunu belirtmek mümkündür. Kooperatifçilik hareketinin gelişiminin önemli bir kaynağı Fransız Devrimi’nin yarattığı politik dalgalanma olmuştur. Büyüyüp güçlenen kapitalizmin beraberinde getirdiği değişimler ve düzensizliklerin yanında artık endüstriyel bir işçi sınıfı da ortaya çıkmıştır (Mellor vd., 1988: 1,2).

Kooperatifçiliğin bir hareket olarak oluşumu göz önüne alındığında Sanayi Devrimi ile birlikte 19. yüzyıl boyunca ortaya çıkan gelişmelerin bir sonucu olduğu kadar ekonomik, politik ve toplumsal değişimin ve işçinin eylemci bir yapıya kavuşmasının da önemli bir aracı olduğu görülmektedir. Yerel toplulukların yaşamında önemli bir role sahip olan kooperatifçilik hareketi, Britanya başta olmak üzere birçok ülkede 19. yüzyıl boyunca olduğu kadar 20. yüzyılda da bu önemini korumaktadır. Kooperatifçiliğin ön plana çıkmasının ardındaki temel faktörlerden biri özellikle işçi sınıfını oluşturan bireylerin hilesiz olduğuna emin oldukları ürünleri makul bir fiyat düzeyinden elde etme ve bunu kendi demokratik katılımlarını da içerecek bir çerçevede gerçekleştirme isteğidir. Britanya örneğinde bunun gerçekleşmesinin öncüsü ve kooperatifçilik hareketine temel teşkil etmesi açısından da önemli bir girişim ise 1844 yılında Rochdale Öncüleri olmuştur. Üyelerinin ekonomik koşullarının iyileştirilmesine ek olarak sosyal, kültürel ve politik açılardan da gelişimlerinin sağlanması yoluyla emekçi ailelerin daha iyi bir hayata kavuşturulması kooperatifçiliğin ruhunu oluşturmaktadır (Jackson, 2016:28,29).

Rochdale Öncüleri, kooperatif faaliyeti sonucunda elde edilen gelir artışının ortaklar arasında paylaşımı ilkesini benimsemiştir. Rochdale Öncüleri tarafından benimsenen bu strateji, kooperatifin yerel ölçekte başarılı olmasını sağlamanın yanında oldukça etkili bir örnek model olarak diğer birçok kooperatif tarafından da bir ilke olarak kabul edilmiştir. Rochdale’in hayata geçirdiği sosyal dayanışma yaklaşımı ve temsil ettiği yararlılık, tutumluluk ve özüne yardım ruhu özellikle işçi sınıfına mensup birçok insanın dikkatini ve ilgisini çekmiştir. Böylece İngiltere’nin kuzeyi ve İskoçya başta olmak üzere kooperatifçilik hareketi büyük bir ivme kazanmıştır. 1871 yılında İngiltere’de kooperatif toplulukları toplam 250.000 ortaktan oluşmakta iken 1889 yılına gelindiğinde bu sayı 850.000 düzeyine ulaşmıştır (Jackson, 2016:30).

19. yüzyıl aynı zamanda kooperatifçilik üzerine teorik literatürün de şekillenmeye başladığı dönem olarak öne çıkmaktadır. Kooperatifçilik üzerine ortaya konulan literatürün öncüleri arasında 1886 yılında Fransa’da *Ecole Nimes*’in kurucularından August Fabre, Edouard Boyve ve Charles Gide gibi isimler yer almaktadır. Kooperatifçilik eğitimi üzerine yayınlanan *L’emanci-*

pation dergisine çeşitli katkılarda bulunan Gide aynı zamanda 1883 yılında *Principles of Political Economy* adlı eserini yayımlamıştır. 1900 yılında yayımladığı ve bir kilometre taşını temsil eden *La Cooperation* adlı eserinde ise kooperatifçilik görüşünü Rochdale ilkeleri ile ilişkilendirmiştir. Kooperatifçilik ilkelerine olan akademik ilginin artması ile birlikte Avrupa ve Kuzey Amerika genelinde bunların öğretilmesi ve farklı türlerde kooperatiflerin de faaliyete geçmesi yönünde bir teşvik de yaratmıştır. 1896 yılında El Salvador'da Universidad Nacional bünyesinde kooperatifçilik kürsüsü kurulmuş ve yine aynı yılda kurulan Uluslararası Kooperatifler Birliği 1898 yılında Birleşik Krallık dahilinde toplantılarına başlamıştır (Williams, 2007:11).

Dönemin önde gelen sosyal ekonomistleri sınıf çatışmalarını azaltarak toplumsal barış ve uyumun elde edilmesini sağlayacak önlemler üzerine fikirler öne sürmüştür. Yaygın olarak öne sürülen görüş karların paylaşılarak bu hedeflerin elde edilebileceği yönünde olmuştur. Charles Gide ise hem piyasa ekonomisinin hem de devlet sosyalizminin bir alternatifi olarak kooperatifçiliği sosyal ekonominin başlıca unsuru olarak kesin bir şekilde savunmuştur. (Westlund, 2003:164,165).

Politik iktisadın ilkeleri üzerine değerlendirmelerinde sermaye sahipleri ile işçiler arasındaki ilişkiye değinen John Stuart Mill, insanlığın ilerleme ve gelişme süreci devam ettikçe işçi sınıfının yönetimde hiç söz hakkının bulunmadığı bir işletme şekli yerine sermayenin topluca işçilere ait olduğu ve yönetiminin yine işçiler tarafından kendi aralarından seçilerek belirlendiği eşitliğe dayanan işletme şeklinin egemen olacağını savunmuştur (Taylor, 2016:85). Edward Vansittart, Charles Kingsley ve Frederick Maurice tarafından hazırlanan kooperatif kanunu, günümüz kooperatifler kanunlarına örnek teşkil eden bir öncül niteliğindedir (Koraltan vd., 1971:5). Günümüzde Avrupa Birliği'ni oluşturan ülkeler başta olmak üzere Avrupa'da kooperatiflere yönelik yasal düzenlemelerin hayata geçirilmeye başlandığı 19. yüzyıla dek uzanan bir kooperatifçilik deneyiminden söz etmek mümkündür. Kooperatifçilik mevzuatları zamanın ruhuna uygun olarak birtakım değişikliklere uğramakla birlikte temel ilkeler hala aynıdır. Kooperatifler gönüllülük esasına dayanan ve demokratik karakterini koruyan ve özellikle yerel topluluklarla sıkı bağları olan kuruluşlar olarak varlığını sürdürmektedir (Bijman, Iliopoulos, 2014:498).

Draheim'e göre kooperatif, toplumsal bir grup olarak değerlendirildiğinde kooperatif ruhu veya birlik ruhu (*genossenschaftsgeist* veya *esprit de corps*) etrafında bir araya gelen bir ortak akli temsil etmektedir. Uyumlu bir sosyal birliktelik ancak bu ruh sayesinde sağlanabilmektedir. Gerçek bir kooperatif de rasyonel düşüncenin yanında söz konusu ortak hissiyata da sahip olmalıdır. Ortak kooperatifçilik ruhu kooperatifin istikrarı, gelişimi ve rekabet gücü gibi faktörler üzerinde oldukça etkili olmaktadır (Draheim, 1952:43-44).

Ortakları tarafından demokratik şekilde idare edilen kooperatiflerin önemi, geleneksel hissedar şirketlerinden farklı olarak ortaklarına karşı daha sorumlu ve şeffaf olmaları, ekonomik problemlerin yanında sosyal problemlere de yanıt sunmaları, yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmaları gibi özelliklerine dayanmaktadır. Endüstriyel faaliyetlerin içerisinde de kooperatifler 150 yıldan fazla bir süredir önemli bir paydaş olarak yer almaktadır. Perakende satış alanında tüketici kooperatifleri modern perakende zinciri yapısının öncüleri olarak ön plana çıkmıştır ve İskandinavya başta olmak üzere Avrupa'nın birçok yerinde bugün de önemli aktörler olarak yer almaktadır. Tarım sektörü incelendiğinde tarımsal işleme ve pazarlama alanlarında faaliyet gösteren kooperatiflerin piyasa paylarının birçok ülkede %100'e yakın olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra bankacılık, sigortacılık, sağlık hizmetleri ve konut sektörlerinde de kooperatifler önemli bir rol oynamaktadır. (Kalmi, 2007:625).

2. Dünyada Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi

1895 yılında Londra'da toplanan Birinci Uluslararası Kooperatifler Kongresi'ni takiben 1896 yılında oluşturulan Uluslararası Kooperatifler Birliği'ne katılım başlangıçta kooperatiflere ortak olma zorunluluğu aranmaksızın kooperatifçilik hareketine katkıda bulunmak isteyen bireylere açıkken 1902 yılından itibaren bireysel katılım engellenmiş 1910 yılından itibaren ise yalnızca ulusal federasyonlar katılımcı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu federasyonlar birliğin doğrudan üyeleri, federasyonlara dahil olan kooperatifler de birliğe dolaylı yoldan üyeler haline gelmiştir (Parker, 1944:1159).

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Uluslararası Kooperatifler Birliği bünyesinde temsil edilen ülke, kooperatif ve ortak sayıları Tablo 1'de gösterilmektedir. 1913 yılında 23 ülkeden 55 ulusal kooperatif konfederasyonu ve konfederasyonlara dahil 3.871 kooperatifin Uluslararası Kooperatifler Birliği çatısı altında bulunduğu görülmektedir. 1930 yılına gelindiğinde ise 40 ülkeden toplam 193.000 kooperatif ve 56.000.000 ortak sayısına artış gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Uluslararası Kooperatifler Birliği Üyelikleri (1913-1938)

Yıl ve Örgüt Türü	Temsil Edilen Ülke Sayısı	Örgüt Sayısı	Ortak Sayısı	Gelir (£)
1913	33	3.871	20.000.000	-
1930	40	193.000	56.000.000	3.201.450.352
1932	41	-	99.600.000	-
1933	39	-	107.700.000	-
1935	-	132.494	65.676.533	3.644.886.997
1938	34	168.672	72.384.164	1.811.895.494
Tüketici	31	35.837	52.950.623	934.370.002

Toptan satış	26	1.017	97.061	715.318.899
Üretici-İşçi	10			9.693.277
Üretici-Federasyon	5			7.758.037
Tarımsal	14	43.668	5.155.286	95.461.022
Kredi-Birlik ve Federasyon	16	87.378	14.074.076	43.418.123
Sigortacılık ve diğer	14	772	107.118	5.876.134

(Parker, 1944:1161)

- veri mevcut değil

1930'ların başlarında Nazilerin iktidara gelmesi sonucunda Alman kooperatiflerinin yapısı çarpıtılmış daha sonra da kooperatifçilik hareketi tamamen engellenmiştir. 1938 yılında Almanya'nın Avusturya'yı ilhakının ardından Avusturya'da da kooperatifçilik aynı akıbete uğramıştır. 1935 yılında Sovyet hükümetinin kentsel kooperatifleri feshetmesi sonucunda kooperatif ortağı sayısında 30 milyona varan bir azalma yaşanmıştır. İtalya'da ise Faşist rejimin yükselişi ile birlikte 1920'lerin başında Uluslararası Kooperatif Birliği üyeliği yitirilerek, kooperatifler de rejimin kontrolü altına alınmıştır. 1939 yılında Franco'nun İspanya'da Cumhuriyet'i ortadan kaldırıp yönetimi ele geçirmesinin ardından İspanya da birlikteki üyeliğinden çekilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Çekoslovakya, Norveç, Danimarka, Polonya, Fransa, Belçika ve Hollanda da uluslararası bağlarını yitirmiştir. Bu ülkeler dışında Uluslararası Kooperatifler Birliği dahilinde bulunmayan ülkeler ise Portekiz, İran ve Türkiye olarak ifade edilmektedir (Parker, 1944:1160).

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda gelişmiş ülkelerde kooperatifçilik hareketi bir süre daha büyümesini sürdürmüştür. Doğu Avrupa ülkelerinde büyük ölçüde hükümet etkisi ve kontrolü altında olacak şekilde Sovyet tarzı kooperatif örgütlenme modeli uygulanmıştır. Yalnızca Yugoslavya bu modelden bağımsız olarak ortaklarının kendini idaresi esasına dayalı kooperatifçilik yaklaşımını sürdürmüştür. Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya ise kooperatifler üzerinde hükümetin belirli ölçüde etkili olduğu karma bir model benimsemiştir (Shaffer, 1999:96). Savaş sonrasında Batı Avrupa'da ise kooperatifler, kooperatifçilik geleneğine uygun olacak şekilde yeniden örgütlenmeyi başarmıştır. Rochdale'den beri süregelen kooperatifçilik ilkeleri doğrultusunda hükümet etkisi ve kontrolü altında olmaksızın daha fazla sayıda ve daha yerel ölçekte işletmelere dayalı kooperatifler meydana getirilmiştir (Williams, 2007:16). 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler, sanayileşmiş kapitalist ekonomilerde, çalışan mülkiyetli işletmelere ve üretici kooperatiflerine olan ilginin ciddi ölçüde artmasının başlıca nedeni olarak ifade edilmektedir. Kooperatiflere karşı ilginin önemli ölçüde artış göstermesinde bir diğer önemli etmen de daha demokratik bir ekonomik sistem yaratılması için uygun bir örgütlenme şekli arayışı olarak ön plana çıkmaktadır (Hansen vd., 1980:311). 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonraki on yıl boyunca Doğu Avrupa ekonomisinin

yeniden yapılandırılması süreci Batı Avrupa üzerinde zorlayıcı bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte kooperatiflerin de komünizm döneminden kalan etkisiz unsurlar olduğunu savunan bazı politik savlar da öne sürülmüştür. Ancak çok geçmeden bu tür iddiaların aksine kooperatifçilik hareketi sayesinde yerel toplulukların kurdukları küçük işletmelerin zamanla büyük ve başarılı işletmeler haline geldikleri görülmüş, birleşik bir Avrupa yaratma sürecinde birleştirici bir öge olarak kooperatifler dikkat çekmiştir. Bunun sonucunda Almanya'da 1990 yılında toplam kooperatif sayısı 3100 iken 2002 yılında bu sayı 5469'a yükselmiştir. Kooperatif ortağı sayısında ise 4,4 milyondan 16,6 milyona artış görülmüştür (Williams, 2007:17). 2014 yılında birincisi yayınlanan kooperatifçilik ve istihdam küresel raporunda G20 ülkeleri için kooperatifler tarafından yaratılan istihdama ilişkin veriler Tablo 2'de ve Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 2: G20 Ülkelerinde Kooperatiflerin Çalışan ve Ortak Sayıları

Ülke	Çalışan (A)	İşçi-Ortak (B)	Üretici-Ortak (C)
Arjantin	87.486	177.568	112.086
Avustralya	26038 *	-	34592 *
Brezilya	296.286	259.035	1.114.467
Kanada	155.427	5.490	520.000
Çin	2.090.000	650.000	160.000.000
Fransa	564.012	21.679	928.000
Almanya	890.133		1.700.000
Hindistan	1.215.627	6.485.701	31.291.714
Endonezya	473.604	-	-
İtalya	1.042.490	703.879	749.441
Japonya	571.117	19.986	4.827.104
Meksika	41.184	-	-
Rusya	235.000	-	1.100.000
Suudi Arabistan	-	-	-
Güney Afrika	-	-	-
Güney Kore	123.482	1.141	2.642.826
Türkiye	98.968	-	2.463.026
Birleşik Krallık	236.000	5.234	158.438
Birleşik Devletler	967.080	55.140	854.700
Avrupa Birliği	1.582.846	500.310	5.496.373
Toplam	10.696.780	9.245.163	213.992.767

(Roelants vd., 2014:29)

* kısmi veriler

- veri mevcut değil

Tablo 2’de görüldüğü üzere kooperatifçilik hareketi İkinci Dünya Savaşı’nın ardından yeniden hayat bulduğu 20. yüzyıl boyunca hızla gelişmeye devam ederek 21. yüzyılda da önemli bir ekonomik alternatif olarak yerini almaktadır. G20 ülkeleri dahilinde kooperatif çatısı altında bir araya gelen ortak sayısının 200 milyonun üzerine, ortak olmayıp kooperatifler tarafından istihdam edilen çalışan sayısının ise 10 milyonun üzerine ulaştığı görülmektedir. G20 ülkeleri arasında kooperatifçilik hareketinin önemli bir boyuta ulaştığı kooperatifçilik hareketinin güçlü köklere sahip olduğu Birleşik Krallık, Fransa, Almanya gibi ülkeler dikkat çekmektedir. Avrupa ülkeleri arasında özellikle İtalya’nın diğerlerinden daha ileri bir kooperatif istihdamına sahip olduğu görülmektedir. Bunların dışında Asya kıtasında Çin, Hindistan, Japonya ve Güney Kore’de, Amerika kıtasında Birleşik Devletler ve Brezilya’da kooperatifçiliğin kayda değer istihdam olanakları yarattığı görülmektedir.

Tablo 3: G20 Ülkelerinde Kooperatif İstihdamının Toplam İstihdamdaki Payı (%)

Ülke	Toplam Kooperatif İstihdamı (A+B+C)	Toplam İstihdamda Kooperatif Çalışanı ve İşçilerin Payı (A+B)	Toplam İstihdamda Tüm Kooperatif İstihdamı Oranı (A+B+C)
Arjantin	377.140	1,69	2,40
Avustralya	60.630	0,23	0,53
Brezilya	1.669.788	0,59	1,76
Kanada	680.917	0,92	3,89
Çin	162.740.000	0,36	21,22
Fransa	1.513.691	2,22	5,87
Almanya	2.590.133	2,29	6,47
Hindistan	39.353.042	2,15	10,51
Endonezya	473.604	0,43	0,43
İtalya	2.495.810	7,63	10,90
Japonya	5.418.207	0,94	8,64
Meksika	41.184	0,08	0,08
Rusya	1.335.000	0,33	1,87
S. Arabistan	-	-	-
Güney Afrika	-	-	-
Güney Kore	2.767.449	0,50	11,21
Türkiye	2.561.994	0,40	10,32
Birleşik Krallık	399.672	0,82	1,36
ABD	1.876.920	0,72	1,32
Avrupa Birliği	7.579.529	2,10	7,63
Toplam	233.934.710	0,99	11,65

(Roelants vd., 2014:30)

- veri mevcut değil

Tablo 2'ye benzer şekilde Tablo 3'te öncelikle kooperatiflerin toplam çalışan ve/veya ortak tüm istihdam kapasitesi belirtilmektedir. Söz konusu ülkelerin 2012 yılı toplam istihdamları içerisinde kooperatiflerin payı ise Tablo 6'da gösterildiği gibidir. Ortak olmayıp kooperatif tarafından istihdam edilen çalışanlar ile işçi ortaklı kooperatiflerin toplam istihdam içindeki payı G20 için %0,99 ve Avrupa Birliği için %2,10 iken bu oran Almanya'da %2,29, Fransa'da %2,22 ve İtalya'da önemli bir farkla %7,63 ile daha yüksek bir değere sahiptir. Çalışanlara ve işçi ortaklara ek olarak üretici ortaklı kooperatifler de göz önüne alındığında kooperatiflerin toplam istihdamdaki payı açısından Çin %21,22 gibi yüksek bir orana sahipken Çin'i %11,21 ile Güney Kore, %10,90 ile İtalya, %10,51 ile Hindistan ve %10,32 ile Türkiye takip etmektedir. Avrupa'da kooperatifçiliğin görünümüne ilişkin 2015 yılında bütüncül bir inceleme şeklinde ilk olarak hazırlanan bir diğer raporun bulgularından derlenerek elde edilen sayısal veriler de Tablo 4 ve Grafik 1'de gösterilmektedir.

Tablo 4: Avrupa'da Kooperatiflerin Genel Görünümü (2015)

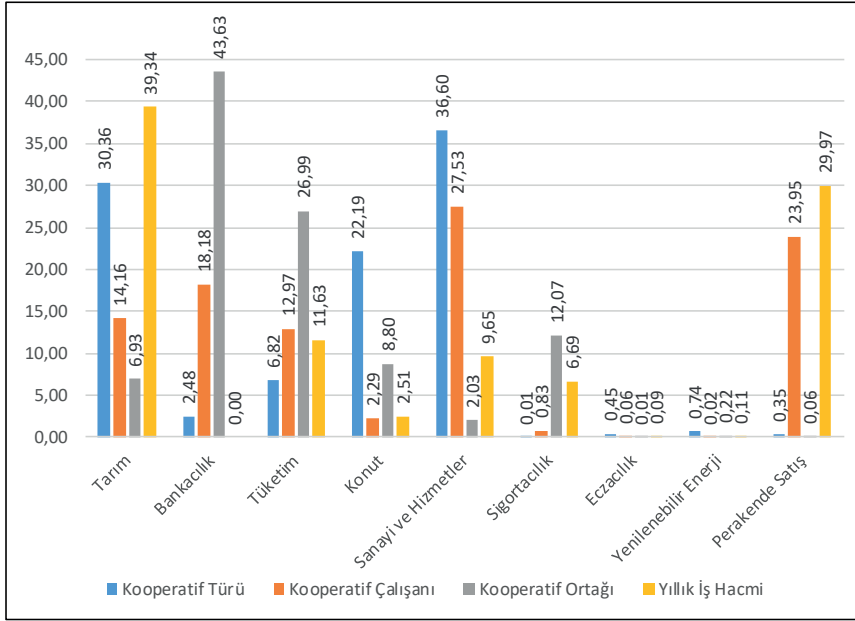
Ülke	Kooperatif Sayısı	Kooperatif Çalışanı	Kooperatif Ortağı	Yıllık İş Hacmi (milyar Euro)
Avusturya	1.684	37.235	3.185.800	10,22
Belçika	338	6.846	400.000	5,94
Bulgaristan	1.932	24.007	149.528	0,513
Hırvatistan	1.247	2.716	20.192	0,211
Çek Cumhuriyeti	1.307	53.594	154.323	2,77
Danimarka	139	49.552	315.710	32,105
Finlandiya	5.051	93.511	4.663.239	42,084
Fransa	22.517	1.217.466	26.106.829	306,9
Almanya	7.490	860.000	22.200.000	195,0
Yunanistan	933	905	196.179	0,711
Macaristan	3.385	7.326	829.544	2,19
İrlanda	83	12.050	203.484	14,16
İtalya	39.600	1.150.200	12.620.000	150,3
Litvanya	439	7.000	160.000	0,894
Malta	54	768	4.451	1,0
Hollanda	70	126.797	19.831.156	80,735
Polonya	9.552	300.000	7.976.600	14,5
Portekiz	871	14.198	403.298	2,437
Romanya	1.688	14.735	674.500	0,302
Slovakya	303	23.799	433.328	2,38
İspanya	20.050	290.221	7.296.629	61,0

İsveç	5.495	34.395	4.355.350	13,62
Birleşik Krallık	6.800	33.829	14.919.093	52,14
Norveç	5.592	37.500	2.411.038	11,61
Türkiye	33.857	1.000	6.002.745	0,3
Ukrayna	2.094	36.000	240.000	0,219

(Cocolina, 2016:1-128)

Tablo 4'te Avrupa'da 2015 yılı itibarıyla ülkeler bazında kooperatif sayıları, kooperatifler tarafından istihdam edilen çalışan sayıları, kooperatiflerin mevcut ortaklarının ve yıllık iş hacimlerinin miktarları ortaya konmaktadır. Buna göre 39.600 kooperatif ile İtalya Avrupa'da en fazla sayıda kooperatife sahip ülke olarak öne çıkmaktadır. İtalya'nın ardından 33.857 kooperatif ile Türkiye, 22.517 kooperatif ile Fransa ve 20.050 kooperatif ile İspanya gelmektedir. Kooperatifler tarafından istihdam edilen çalışan sayısı bakımından liderlik 1.217.466 kişi ile Fransa'da iken 1.150.200 kişi ile İtalya ikinci sırada ve 860.000 kişi ile Almanya üçüncü sırada gelmektedir. Tablo 2'de ve Tablo 3'te sunulan verilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde İtalya başta olmak üzere Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık'ta çalışan ve ortak sayıları ile birlikte kooperatiflerin toplam istihdam kapasitesinde ciddi bir artış görülmektedir.

Kooperatiflerin yıllık iş hacmi açısından incelendiğinde en yüksek yıllık kazancın görüldüğü ülke yaklaşık 307 milyar Euro gibi yüksek bir rakamla Fransa olmaktadır. Fransa'yı takip eden Almanya, İtalya ve Hollanda'da da kooperatiflerin oldukça yüksek bir iş hacmi seviyesi elde ettiği görülmektedir. Avrupa'nın geneli için veriler incelendiğinde 170 bin adetten daha fazla kooperatifin faaliyet göstermekte olduğu görülmektedir. Kooperatifler tarafından istihdam edilen çalışan sayısının yaklaşık 5 milyon kişi, kooperatiflerin toplam iş hacminin ise 1 trilyon Euronun üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu raporda 2009-2015 yılları arasında Avrupa'da kooperatif sayısının %12, kooperatif ortağı sayısının ise %14 artış gösterdiği belirtilmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri açısından bu artış %16 düzeyindedir. Hollanda toplumunda her bir kişi en az bir kooperatif üyesi durumunda iken, Finlandiya'da bu oran %85, Norveç ve İsveç'te %45, Fransa'da ise %40 olarak ifade edilmektedir. Kooperatiflerce istihdam edilen çalışanların toplam nüfustaki payına bakıldığında bu oranın İtalya'da %4,5 olduğu belirtilirken, İtalya'yı %4 ile Fransa, %3,5 ile Finlandiya ve %2 ile Almanya takip etmektedir (Cocolina, 2016:2-8).

Grafik 1: Sektör, Çalışan ve İş Hacmi Bakımından Avrupa'da Kooperatifler (%)

(Cocolina, 2016:13-17)

Grafik 1’de 2015 yılı itibarıyla Avrupa’da kooperatiflerin, kooperatiflerde çalışanların ve kooperatif ortaklarının sektörel dağılımları gösterilmektedir. Buna göre sanayi ve hizmetler sektörü yaklaşık %37 ile kooperatiflerin en çok faaliyet gösterdiği sektör olmaktadır. İkinci sırada yer alan tarım sektöründe bulunan kooperatifler toplam kooperatiflerin %30’dan fazlasını, üçüncü sıradaki konut sektöründeki kooperatifler %22 kadarını temsil etmektedir. Tüketici kooperatiflerinin toplam kooperatifler içindeki oranı yaklaşık %7 iken bankacılık sektöründe bu oran ancak %2,5 kadardır. Kooperatif ortaklarının yapısına bakıldığında ise bankacılık sektörü yaklaşık %44 ile ilk sırada yer almaktadır. Ardından %27 ile tüketici kooperatifleri ve %12 ile sigortacılık kooperatifleri ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır. Kooperatifler tarafından istihdam edilen çalışanların dağılımı ise görece daha dengeli görünmektedir. Kooperatif çalışanlarının %27,5 kadarını sanayi ve hizmetler sektöründe, %24 kadarını perakende satış sektöründe yer almaktadır. Bankacılık, tarım ve tüketim sektörlerinde bu oranlar sırasıyla %18, %14 ve %13 civarındadır.

Mülkiyetin ortaklara ait olduğu işletme modellerine ve kooperatiflere son zamanlarda özellikle politikacılar tarafından artan bir şekilde ilgi gösterilmektedir. Bunun bir yansıması olarak Birleşmiş Milletler 2012 yılını Uluslararası Kooperatif Yılı ilan etmiştir. Az gelişmiş ülkelerde hızlı bir şekilde ekonomik büyüme ve kalkınma süreci elde edilmesi ve 2015 Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin yakalanması için bir mucize yöntem arayışı bu ilginin başlıca

nedeni olmuştur (Birchall, 2012:263,264). Birleşik Devletler’de kooperatifçiliğin bilinen ilk örneklerinden biri 1752 yılında Benjamin Franklin tarafından kurulan *Philadelphia Contributorship* isimli karşılıklı sigorta firmasıdır. Bu tür firmalarda, çok sayıda iş adamı, tüccar gibi meslek erbabı kimseler eşit paylarla firmanın sahibi durumundadır. Bu tür ortaklıklar gerek Avrupa’da gerekse Yeni Dünya’da karşılaşılan doğal afetlerin yol açtığı zararları ortaklaşa tazmin etmek amacıyla bir araya gelerek oluşturulmuştur (Williams, 2007:10). Rochdale ilkelerine dayanan birtakım tüketici kooperatifi girişimlerinin ortaya çıkması ise 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemde oluşturulan kooperatif yapıları mali başarı ve çöküşler arasında iniş çıkışların sıkça görüldüğü dengesiz bir seyir izlemiş, kooperatifçilik hareketi ise düzen, yönlendirme ve koordinasyon açılarından yerleşik bir sisteme oturtulamamıştır (Chambers, 1962:59,60).

ABD’de Rochdale örneğine daha yakın tüketici kooperatiflerinin oluşumu ise çoğunlukla İsveç, Finlandiya, Norveç gibi İskandinav ülkeleri başta olmak üzere Amerika’ya göç eden ve beraberlerinde kooperatifçilik idealini ve geleneğini de getiren Avrupalılar tarafından başlatılmıştır. Amerika’da kooperatifçilik hareketine kitlesel olarak yönelim ise Büyük Buhran ile birlikte gerçekleşmiştir. Ekonomik buhranın yıkıcı etkileriyle birlikte birçok insan içinde buldukları ekonomik sistemi sorgulamaya başlamış ve krizin etkilerine karşı bir çözüm arayışı içine girmiştir. Sanayi Devrimi’nin hayat şartları üzerindeki olumsuz etkileri dolayısıyla Avrupa’da kooperatifçilik hareketinin bir kurtarıcı araç olarak görülmesine benzer şekilde Büyük Buhran’ın neden olduğu zor koşullar da ABD’de insanları kooperatifçilik hareketine yöneltmiştir (Childs, 1937:218-220). Günümüzde ABD’de faaliyet gösteren kooperatifler; tarım, gıda perakendeciliği, kamu hizmetleri, çocuk bakımı, sağlık hizmetleri, finansal hizmetler gibi birçok çeşitli sektörde yer almaktadır. Bu kooperatiflerden bazıları küçük yerel işletmeler olmakla birlikte aralarında Fortune 500 listesinde yer alacak ölçüde büyük olanları da mevcuttur (Majee, Hoyt, 2011:50).

ABD’de kooperatifçiliğe ilişkin kayıtlar ilk olarak 1863 yılında tutulmaya başlanmıştır. Ancak bu veriler genel anlamda oldukça kısıtlı kalmıştır. Ulusal ölçekte ilk araştırma ise Birleşik Devletler Tarım Bakanlığı tarafından 1913 yılında yapılmış, düzenli yıllık araştırmalar ise 1930 yılında başlatılmıştır. ABD’de tarımsal kooperatifler ve işçi kooperatifleri önemli rol oynamaktadır. Son dönemlerde sektörel bazda kooperatiflerin sayılarında azalmalar da görülebilmektedir. Ancak bu durum kooperatifler arası birleşmeler, ortak girişimler gibi faktörlere de bağlı olarak gerçekleşmekte ve yıllık iş hacmi artmaya devam etmektedir (USDA, 2011:1). 2019 yılı itibarıyla her üç ABD vatandaşından biri bir kooperatifin ortağı durumundadır. Ülkede yıllık ücretlerin 75 milyar doları ve yıllık hasılanın 650 milyar doları sayıları 65 bine ulaşan kooperatifler tarafından yaratılmaktadır. Tarım kooperatifleri çatısı

altında 2 milyon Amerikalı yer almakta iken kredi kooperatiflerinde bu sayı 110 milyonu bulmaktadır. Ülkede süt üretiminin %80'i tarımsal kooperatifler tarafından gerçekleştirilmektedir (NCBA-CLUSA, 2019:2).

İlk olarak 2014 yılında yayınlanan ve Tablo 2 ile Tablo 3'te ilgili verilerinden bahsedilen kooperatifçilik ve istihdam küresel raporlarının ikincisi 2017 yılında yayınlanmıştır. 2017 yılı raporunda kooperatiflerin küresel istihdam görünümü Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Kooperatifçilik ve İstihdamın Küresel Görünümü (2017)

Kıta (Ülke)	Kooperatif Sayısı	Kooperatif İstihdamı			Toplam İstihdam (A+B+C)
		Çalışan (A)	İşçi-Ortak (B)	Üretici-Ortak (C)	
Avrupa (37)	221.960	4.710.595	1.554.687	9.157.350	15.422.632
Afrika (35)	375.375	1.939.836	37.836	20.410.298	22.387.970
Asya (33)	2.156.219	7.426.760	8.573.775	219.247.186	235.247.721
Amerika (39)	181.378	1.896.257	982.285	3.237.493	6.116.035
Okyanusya (12)	2.391	75.438	0	147.071	222.509
Toplam (156)	2.937.323	16.048.886	11.148.583	252.199.398	279.396.867

(Eum, 2017: 25)

Tablo 5'te dünya genelinde her bir kıtadan ülkeler ele alınarak toplamda 156 ülkenin kooperatifçilik ve istihdam ilişkisi ortaya konulmaktadır. En yüksek kooperatif varlığına sahip olan Asya'da 235 milyonun üzerinde bir istihdam yaratıldığı görülmektedir. Kooperatif sayısı ve istihdam miktarı açısından ikinci sırada Afrika yer almakta iken yaklaşık 15,5 milyon düzeyinde toplam istihdam değeri ile Avrupa üçüncü konumdadır. Sayıları 3 milyona yaklaşmış olan kooperatiflerin dünya genelinde yaklaşık 280 milyon kişiye istihdam sağladığı anlaşılmaktadır. 2014 yılı raporuna ilişkin değerler ile karşılaştırıldığında 2017 yılında kooperatifler tarafından dünya genelinde istihdam edilen insan sayısının 29,3 milyon daha fazla olduğu ifade edilmektedir. 2017 yılında kooperatiflere ortak olmayıp çalışan konumunda olanların sayısı 16 milyon civarında iken kooperatifte işçi/ortak olarak istihdama katılanların sayısı 11 milyonun, büyük çoğunluğu tarım sektöründe olmak üzere üretici/ortak olarak katılanların sayısı ise 252 milyonun üzerindedir. 2017 yılında kooperatiflerin sağladığı istihdamın dünya genelindeki toplam istihdamın %9,46'sını oluşturduğu belirtilmektedir (Eum, 2017:24).

KAYNAKLAR

- Bijman, J., Iliopoulos, C. (2014). "Farmers' Cooperatives in the EU: Policies, Strategies, And Organization", *Annals of Public and Cooperative Economics*, 85(4): 497-508.
- Birchall, J. (2012). "The Comparative Advantages of Member-owned Businesses", *Review of Social Economy*, 70(3): 263-294.
- Chambers, C. A. (1962). "The Cooperative League of the United States of America, 1916-1961: A Study of Social Theory and Social Action", *Agricultural History*, 36(2):59-81.
- Childs, M. W. (1937). "Cooperatives in America", *The North American Review*, 243(2): 217-230.
- Cocolina, C. Q. (2016). *The Power of Cooperation: Cooperatives Europe Key Figures 2015*, Cooperatives Europe.
- Draheim, G. (1952). *Die Genossenschaft als Unternehmungstyp*, Göttingen.
- Draperi, J. F. (2006). "From Cooperative Theory to Cooperative Practice", http://recma.org/sites/default/files/FROM_COOPERATIVE_THEORY_TO_COOPERATIVE_PRACTICE.pdf, 24.08.2018.
- Eum, H. (2017). *Cooperatives And Employment: Second Global Report*, CICOPA.
- Hansen, D. R., vd. (1980). "Producer Co-operatives in Denmark", *Acta Sociologica*, 23(4): 311-315.
- ICA. (1995). "Co-operative Principles for the 21st Century", *Review of International Co-operation*, 83(3): 3-68.
- Jackson, A.J.H. (2016). "The Cooperative Movement and the Education of Working Men and Women: Provision by aLocal Society in Lincoln, England, 1861-1914", *International Labor and Working-Class History*, S.90: 28-51.
- Kalmi, P. (2007). "The Disappearance of Cooperatives From Economics Textbooks", *Cambridge Journal of Economics*, 31(4): 625-647.
- Koraltan, T., vd. (1971). *Türk Hukukunda Kooperatifler*, Ankara.
- Majee, W., Hoyt, A. (2011). "Cooperatives and Community Development: A Perspective on the Use of Cooperatives in Development", *Journal of Community Practice*, 19(1): 48-61.
- Mellor, M., Hannah, J., Stirling, J. (1988). *Worker Cooperatives: In Theory and Practice*, Philadelphia, Open University Press.
- NCBA-CLUSA (2019). *Polymakers' Guide*, <https://ncbaclusa.coop/content/uploads/2019/02/Polymakers-Guide-2019.pdf>, 24.10.2021.
- Ortmann, G. F., King, R. P. (2007). "Agricultural Cooperatives I: History, Theory and Problems", *Agrekon*, 46(1): 18-46.

- Parker, F. E. (1944). "International Aspects of the Cooperative Movement", *Monthly Labor Review*, 58(6): 1159-1168.
- Roelants, B., Eum, H., Terrasi, E. (2014). *Cooperatives And Employment: A Global Report*, CICOPA.
- Shaffer, J. (1999). *Historical Dictionary of the Cooperative Movement*, London, Scarecrow Press.
- Taylor, Q. (2016). "John Stuart Mill, Political Economist: A Reassessment", *The Independent Review*, 21(1): 73-94.
- USDA (2011). *Cooperative Statistics 2010*, <https://www.rd.usda.gov/resources/publications-forcooperatives>, 18.10.2021.
- Vargas-Cetina, G. (2011). Corporations, Cooperatives, and the State: Examples from Italy", *Current Anthropology*, 52(3): 127-136.
- Westlund, H. (2003). "Social Economy and Employment: the Case of Sweden", *Review of Social Economy*, 61(2): 163-182.
- Williams, R. C. (2007). *The Cooperative Movement: Globalization from Below*, Ashgate.
- Zeuli, K. A., Cropp, R. (2004). *Cooperatives: Principles and Practices in the 21st Century*, Madison WI, University of Wisconsin.

Bölüm 5

KOBİLERİN FİNANSAL SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE KONVANSİYONEL VE İSLAMİ MODELLERİN MUKAYESESİ¹

İ. Ebru YAZICIOĞLU²

Osman OKKA³

¹ Bu çalışma yazarın aynı isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Dr. Arş. Gör. KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Bölümü, ebru.yazicioglu@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2560-1174.

³ Prof. Dr. KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, osmanokka@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7761-3951

1. GİRİŞ

Ülke ekonomilerinde küçük ve orta ölçekli işletmelere karşı duyulan güven, KOBİ'lerin kamburu oldukları bakış açısını, ekonominin omurgası oldukları yönünde değiştirmeyi sağlamıştır. Küresel ekonomide, özellikle gelişmekte olan ülkeler için KOBİ'ler ekonominin temel unsurlarıdır. KOBİ'ler, ülkelerin kalkınması, istihdamın sağlanması ve gelir artışı oluşturması etkileriyle sanayinin itici gücü olarak görülmektedir. Büyük işletmelerden daha dinamik ve esnek yapıda olan KOBİ'ler, ülke ekonomisi içinde buldukları koşullara daha hızlı uyum sağlayabilmektedir.

KOBİ'ler, sosyoekonomik ve finansal açılardan ülke ekonomisinde denge merkezi görevi yapmaktadır. Ekonomik istikrarsızlıkların, olumsuz gidişatın ve kriz dönemlerindeki şokların daha hızlı atlatılmasını daha kolay başarabilen KOBİ'ler, bu özellikleriyle ülke ekonomisindeki dinamikliği temsil etmektedir. Bu yapıları sayesinde KOBİ'lerin, değişen şartlara hızlı uyum sağlamak, üretkenliği ve verimliliği arttırmak ve ekonomik istikrarın ve sosyal hayatın temelini oluşturmak gibi üç sac ayağı olduğunu söyleyebiliriz.

Ülke ekonomisi açısından önemi vurgulanmaya çalışılan KOBİ'lerin, başarılarında istikrarlı olması, yeni girişimlerle sayılarının artması ve ekonominin zor dönemlerinde ihtiyaçlarının sağlanması için finansal açıdan duydukları sıkıntılarının giderilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın konusu konvansiyonel ve İslami fon kullandırma yöntemlerini incelemektir. Çalışmanın kapsamı küçük ve orta büyüklükteki işletmeler olmakla birlikte, büyük işletmeler kapsam dışında bırakılmıştır. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde KOBİ tanımı yapılmış ve genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Ardından ikinci bölümde, KOBİ'lerin finansal sorunlarının çözümünde kullanılan konvansiyonel araçlar; üçüncü bölümde ise İslami finansal araçlar yer bulmuştur. Bunun akabinde konvansiyonel ve İslami araçlar mukayese yoluyla tartışılmıştır.

2. KOBİLER ve KOBİ'LERİN FİNANSAL SORUNLARI

KOBİ'ler (küçük ve orta büyüklükteki işletmeler), küresel ekonomide olduğu gibi ülke ekonomimizin de temel yapı taşlarından birisidir. Türkiye'de 2022 verilerine göre tüm firmaları %99,7'si KOBİ'lerden oluşurken, KOBİ'lerin toplam istihdam oranı ise %70,6'dır (TUİK, 2022). KOBİ kavramı, küresel anlamda kullanılmasına rağmen, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılıklar göstermektedir.

2.1. Kobi Tanımı ve Ekonomideki Yeri

Küçük ve orta ölçekli işletmeler küresel boyutta özellikle son yıllarda dikkatleri üzerlerine çekmiştir. KOBİ'ler, ülke ekonomisinin büyüme ve kalkınmasına katkı sağlayan, esnekliği temsil eden ve istihdamı geliştiren yapılarıyla ekonomik anlamda önem taşımaktadır (Nurrachmi vd. 2012, s. 17).

KOBİ tanımını etkileyen faktörler; içinde bulunulan zaman dilimi, ekonomik düzey, sanayileşme düzeyi, teknolojik olarak gelişmişlik düzeyi, Pazar büyüklüğü, faaliyet gösterilen işkolu, üretimde kullanılan teknikler, üretilen mallar ve özellikleri, iş gören sayısı vb. faktörlerdir (Çetin, 1996, s. 35). Türkiye’deki KOBİ tanımında ise kullanılan en önemli ölçüt istihdam edilen kişi sayısıdır (Çetin ve Bıtrak, 2009, s. 120). Sayılan bu kriterleri kapsayan KOBİ tanımı; az sermaye ile ancak daha çok el emeği ile çalışan, çabuk karar verebilen, teknolojik gelişmeye açık, risk yönetimini kolay yapabilen, düşük yönetim giderleriyle yönetilebilen ve ucuz üretim yapabilen iktisadi teşebbüs şeklinde yapılabilir (Uludağ ve Serin, 1990, s. 14).

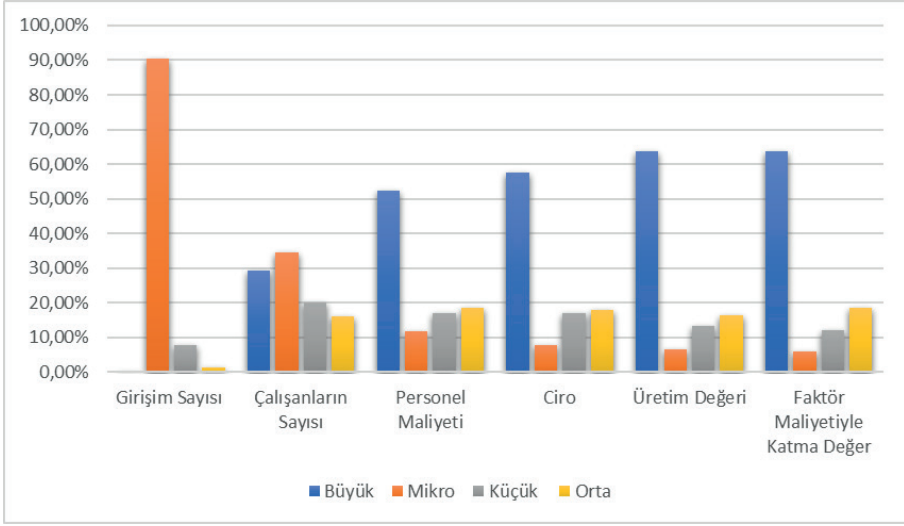
Türkiye’de resmi KOBİ tanımının ilk hali 18.11.2005 tarihinde 25997 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. KOBİ tanımı 2023 yılında ise güncellenmiştir. Buna göre; “250 kişiden az çalışan istihdam eden, yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 500 milyon lirayı aşmayan işletmeler” KOBİ olarak tanımlanmıştır (mevzuat.gov.tr). 2012 yılında yapılan tanımda üst limit 250 milyon liraydı.

Tablo 1. KOBİ Tanımında Güncel Boyut

Kriter	Mikro Ölçekli KOBİ	Küçük Ölçekli KOBİ	Orta Ölçekli KOBİ
Çalışan Personel Sayısı	<10	<50	<250
Yıllık Net Satış Hasılatı	<10 Milyon TL	<100 Milyon TL	<500 Milyon TL
Yıllık Mali Bilanço Toplamı	<10 Milyon TL	<100 Milyon TL	<500 Milyon TL

Kaynak: mevzuat.gov.tr (2023)

Türkiye’de KOBİ’ler 2022 yılında toplam işgücünün %99,7’sini oluşturmuştur. Ayrıca, ülkenin toplam istihdamındaki payı %70,6; toplam personel maliyetindeki payı %47,5; toplam yıllık cirodaki payı %42,5 ve toplam üretim değerindeki payı %36,3’tür (TUIK, 2022).

Şekil 1. Büyüklük Gruplarına Göre Temel Göstergelerin Dağılımı (%) (2022)

Kaynak: TÜİK, 2022.

Şekil 1, Türkiye'deki KOBİ'lerin temel göstergelere göre dağılımını göstermektedir. Buna göre, yapılan girişim sayısında en fazla paya sahip olan işletme türü %90,6 ile mikro işletmelerdir. Çalışan sayısı olarak yine en yüksek paya sahip olan işletme türü mikro işletmelerdir. Personel maliyeti olarak en büyük yüzdeye sahip işletme türü %52,5 ile büyük işletmelerdir. Mikro işletmeler ise göstergede %11,9; küçük işletmeler %17 ve orta işletmeler %18,6 oranında pay almaktadır.

Böylelikle esneklik, girişim kolaylığı, personel maliyeti noktasında KOBİ'lerin önemi görülmüştür. KOBİ'lerin avantajları açısından büyük işletmelerle karşılaştırılması Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. KOBİ ve Büyük İşletmelerin Avantajları Bakımından Karşılaştırılması

KOBİ	BÜYÜK İŞLETME
Kurulurken daha az sermayeye ihtiyaç duyulmakta olduğundan dolayı girişimcileri teşvik ederler.	Gelişmiş teknik ve makineler kullanırlar.
Tüketicilerin farklı isteklerine kolay uyum sağlayabilirler, esneklerdir.	Seri üretim sebebiyle irim maliyetleri düşüktür, fiyat rekabetinde avantaj elde ederler.
Hem işçi işveren arasında hem de müşteri işletme arasında yakın ilişkiler kurarlar.	Farklı departmanlarda uzman kişiler çalıştırırlar.
İşçi sayısı az olduğu için kontrol sistemini etkin kullanırlar.	Finansman ihtiyaçlarını güçlü sermayeleriyle düşük maliyete mal ederler.
Dikey örgüt yapısı olduğundan etkili kontrol sistemine sahiptirler.	Tedarik ve pazarlama alanlarında pazarlık yapma güçleri vardır.

Çalışan personelleri işletmenin genelindeki işlerin akışına hakimdir.	Reklam ve Ar-Ge faaliyetleri fazladır.
Üretimin az olması nedeniyle depolama ve satış konusunda sorun yaşamazlar.	Üretim atıklarını değerlendirme imkanını değerlendirirler.

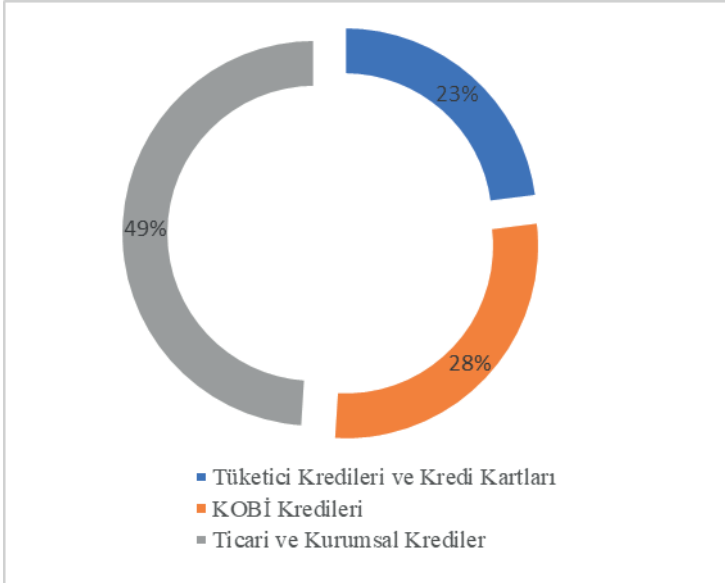
Kaynak: Ünsalan ve Şimşeker, 2006: 35

2.2. KOBİ'lerin Finansal Sorunları

KOBİ'lere genel çerçeveden bakıldığında finansman, örgütlenme, yönetim organizasyon ve insan kaynakları yönetimi, tedarik, üretim yönetimi, pazarlama, muhasebe ve finans yönetimi, Ar-ge vb. sorunları olduğu görülmektedir (Çelik ve Akgemci, 2010: 127). Bu çalışma kapsamında KOBİ'lerin finansal sorunlarına değinilecektir.

Türkiye'de KOBİ'lerin sorunlarının araştırıldığı çalışmalarda genellikle finansman sorunu listenin ilk başlarında yer almaktadır. İstanbul Sanayi Odası'nın 2013 yılında yaptığı anket çalışmasında küçük ölçekli işletmelerin %54,5'i ve orta ölçekli işletmelerin %50,2'si finansman sıkıntısı çektiklerini belirtmiştir. Bu oran büyük işletmelerde ise %29,8'dir ve %70,2'si kendilerini finansman yönünden güvende hissettiklerini belirtmişlerdir (İSO Ekonomik Durum Tespiti, 2013).

KOBİ'lerin finansal sorunları arasında krediye ulaşamamak vardır. Daha önceki yıllarda toplam kredi içinde KOBİ kredilerinin oranı %4-5 iken; Aralık 2023 itibarıyla bu oran %28'e yükselmiştir. Şekil 1, kredi türlerinin dağılımını göstermektedir.

Şekil 2. Kredi Türlerinin Dağılımı (%) (Aralık 2023)

Kaynak: BDDK Türk Bankacılık Sektörü Raporu, 2023.

Şekil 2, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından yayınlanan Aralık 2023 Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Raporu'ndan alınan kredi türleri dağılımını göstermektedir. Buna göre, 2023 yılı sonu itibarıyla 11.677 Milyar TL olan toplam kredi tutarının %28'i yani yaklaşık 3.270 TL'si KOBİ'ler tarafından kullanılmıştır.

Türkiye'de KOBİ'ler, ekonomideki istikrarsızlık, bankacılık sistemindeki yapısal sorunlar, faiz oranlarındaki dalgalanma (özellikle son dönemde faizlerdeki artış), teşvik politikalarının yetersizliği ve haksız dağılımı, KOBİ'lerin yapısal sorunlarından dolayı finansman sorunu yaşamaktadırlar (Aras, 2001).

3. KOBİ'LERİN FİNANSAL SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE KONVANSİYONEL MODELLER

KOBİ'lerin uzun ömürlü olabilmesi için finansal sorunlarını çözüme ulaştırmaları gerekmektedir. Finansal sorunların çözümü iki şekilde mümkündür. Bunlardan ilki konvansiyonel (geleneksel) fon kullandırma modelleri, ikincisi ise İslami fon kullandırma modelleridir.

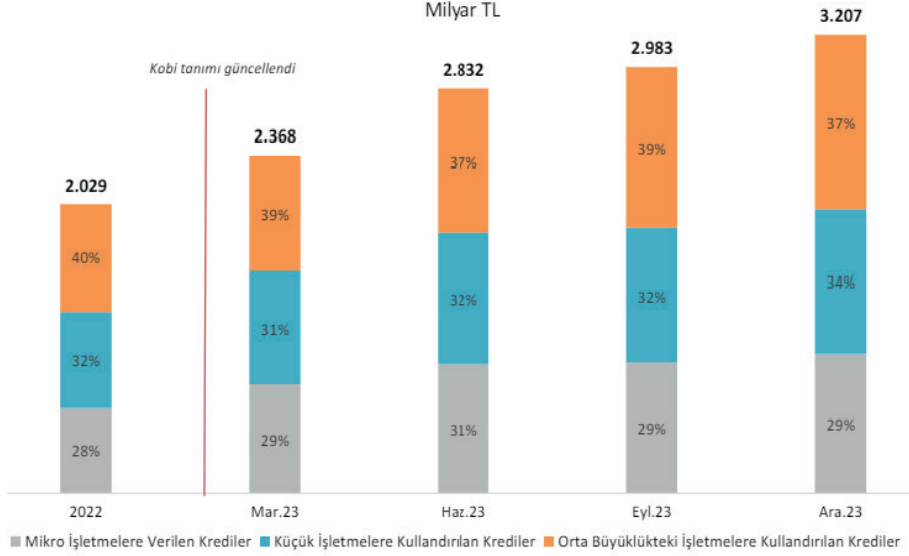
3.1. KOBİ'lerin Konvansiyonel Olarak Desteklenmesi

Konvansiyonel kelimesi anlam olarak “anlaşma ile ilgili”, “uzlaşma ile ilgili” demektir (tdk.gov.tr). Konvansiyonel modeller sıra dışı olmayan, toplum tarafından alışılabilir durumları ifade etmektedir. Konvansiyonel sisteminin ortak özelliği faizli olmalarıdır. Çünkü “iktisat biliminde sermayenin fiyatı ve iktisat politika aracı olarak kabul edilen faiz, olmazsa olmaz kabul edilmektedir ve dokunulmaz hale getirilmiştir” (Özsoy, 2012, s. 83). Daha önce bahsedilen, KOBİ'lerin finansal sorunlarının çözümünde konvansiyonel fon kullanma yöntemlerinden banka kredileri, leasing, faktöring, forfaiting ve risk sermayesi kullanılabilir.

3.1.1. Banka Kredileri

Banka, faizle para alıp verebilen, kredi, iskonto, kambiyo işlemlerini karşılığında para, değerli belge gibi araçlarla yapan, finansal ve ekonomik faaliyet gösteren kuruluşlardır. Bankaların faaliyet alanları her geçen gün gelişmekte ve yaptıkları işlemler her geçen gün çeşitlilik kazanmaktadır (Takan ve Boyacıoğlu, 2010, s. 2). Krediler, modern bankacılık sisteminin en temel varlığıdır. Krediyi kullanan şirket veya şahıs borçlanmayı temsil ederken, kredi veren bankanın da varlığını ifade etmektedir (Akbostancı Özkazanç, 2018). Kredi piyasası, kredi arz ve talebinin oluşturduğu rekabetin yoğun olduğu piyasalardan birisidir (İbicioğlu ve Karan, 2009, s. 12). Kredinin sahip olduğu üç temel unsur vardır. Bunlar; zaman, itimat ve risk unsurudur (Benligiray ve Banar, 2006, s. 83). Zaman unsuru, kredinin kapsadığı belirlenen süreyi ifade etmektedir. İtimat (güven) unsuru, kredi alan kişi veya kuruluş ile krediyi kullandıran banka arasında olması gereken güveni ifade etmektedir. Risk unsuru ise kredi işlemlerinde kredi veren bankanın krediyi geri alma olasılığını temsil etmektedir (Benligiray ve Banar, 2006, s. 83).

KOBİ'lerin finansal sorunlarının çözümünde kullanılacak konvansiyonel araçlardan ilki olan banka kredilerinin toplam krediler içindeki payı Şekil 2'de verilmişti. Şekil 3 ise bu kredilerin 2022 ve 2023 yıllarında işletme sınıflarına göre dağılımını göstermektedir.

Şekil 3. KOBİ Kredilerinin Gelişimi

Kaynak: BDDK Türk Bankacılık Sektörü Raporu, 2023

Şekil 3, KOBİ kredilerinin 2022 yılı toplamını ve 2023 yılı çeyreklik dönemini göstermektedir. Buna göre, KOBİ kredilerinin 2022 yılı toplamında 2029 Milyar TL; 2023 yılında bu rakamın 3.207 Milyar TL olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, KOBİ sınıfındaki işletmelerden orta ölçekli işletmelerin, küçük ve mikro ölçekli işletmelere göre daha fazla kredi kullandıkları görülmektedir.

3.1.2. Kiralama (Leasing)

Leasing (kiralama), herhangi bir varlığı iktisaden kullanım hakkını mülkiyetini devralmadan, belirlenen bir süre için gerçekleştirmek noktasında, özelde firmalar bakımında orta ve uzun vadeli nakit gereksinimlerini karşılayan bir finansman kaynağıdır. Leasing yöntemi, finansal kiralama firmasının yatırım malının mülkiyetini kendisinde tuttuğu, sözleşmede belirtilen kiralar karşılığında, kullanım hakkını kiracıya verildiği ve sözleşmede belirtilen satın alması durumunun, sözleşme süresi bitiminde mülkiyetinin kiracıya verilmesini düzenleyen finansman aracı türüdür (Şişman ve Şişman , 2017). Tıbbi cihazlar, bilgisayarlar, enerji tesisleri, kara nakit vasıtaları, hava taşıma araçları, makine ve fabrikalar vb. malla finansal kiralamanın konusu olabilmektedir (fider.org.tr).

Kiralama (leasing) sistemini kullanan KOBİ'lerin karşılaştığı avantaj ve dezavantajlar vardır. KOBİ'lerin avantajları şöyle sıralanabilir (Ayrıçay ve Kılıç, 2012, s. 212-213; Ceylan, 2007, s. 113-114): Kiralama sözleşmelerinden dolayı vergi avantajı sağlanması, kiralama işlemlerinde banka kredileri için daha az teminat gerekmesi, taksit ödemelerinin uygun ve esnek olması, yatırımın tüm tutarının finanse edilebilmesi, bilançoda yük olmadan borçlanılabilmesi, kiralama yapılan öz kaynakların işletme sermayesi olarak kullanılabilmesi, yatırımın riskini düşürmesi, kira taksitlerinin gider olarak yazılabilmesi, vergi avantajı sağlanması, yurtdışından yapılan bazı kiralamalarda gümrük vergisinden muaf olunması ve dış piyasalardan borçlanmanın kolaylaşmasıdır. KOBİ'lerin finansal kiralama sistemini kullanırken karşılaşılabilecekleri dezavantajları ise şöyle sıralanabilir (Ayrıçay ve Kılıç, 2012: 213): Kiralanan malın kullanım serbestliğinin ürünün cinsine göre sınırlandırılması, kiralanan malın hurda değerinden kiracının faydalanamaması, kiralama maliyetinin yüksek faiz oranları ve komisyonlar nedeniyle yüksek olması, enflasyonunun doğurabileceği değer artışında kiracının yararlanamaması ve kiralanmak istenen mal için yüksek teminatlar istenmesidir.

3.1.3. Faktoring

Faktoring Derneği tarafından, "ticaretin çarklarını döndüren önemli bir enstrüman" olarak yapılan faktoring tanımı, daha geniş olarak "mal veya hizmet satışından doğmuş veya doğacak alacakları temlik olarak satıcı firmaya garanti, tahsilat/alacak yönetimi ve finansman (ön ödeme) hizmetlerinden en az birinin sunulduğu finansal bir enstrüman" şeklinde yapılmaktadır (İslamoğlu ve Kayhan, 2013, s. 172). Faktoring, işletmelerin ticari hayatında faaliyetlerini düzenli olarak devam ettirmesine yardım etme, sürekli nakit akışı sağlamak için alternatif çözüm üretebilme ve alacaklardan kaynaklı riskin üstlenilmesiyle tahsilat yapabilme, muhasebe ve raporlama gibi idari hizmetleri üstlenme gibi fonksiyonları da yerine getirmektedir (Marangoz, 2012: 1).

Finansal sistemdeki diğer fon sağlama araçları gibi faktoring sistemi avantaj ve dezavantajlar taşımaktadır. Faktoring sisteminin avantajları şöyle sıralanabilir (Gökkaya, 2017, s. 79). Faktoring yapan işletmelerin alacaklarını güvence altına alması, alacakların faktoring şirketi tarafından güvence altına alınması, işletmelerin muhasebe kayıtlarının faktoring şirketi tarafından tutulması, işletmelerin vadesi kısa olan alacaklarını hızlı nakde dönüştürmesidir. Faktoring sistemini kullanan KOBİ'lerin maruz kalabilecekleri dezavantajlar ise şunlardır (Özdemir, 2005, s. 207): Faktoring yapan işletme faktoring şirketine harç ödemesi yapması, muhafazakar işletmelerin faktoringi tehlikeli bir finansman aracı olarak görmesi ve faktoring işletmelerinin yurt genelinde faaliyet göstermesinden dolayı anlayış yönünden farklılıkların olabilemesidir.

Forfaiting, ileri bir zamanda gerçekleşecek nakit akışlarının iskonto edilmesiyle gelecekte yapılacak ödeme hakkından vazgeçmek olarak tanım-

lanmaktadır. Konvansiyonel sistemde forfaiting işleminin, tedarikçiler tarafından müşterilerine kullandırılan kredilerin, gelecekte yapacakları ticaret işlemlerindeki alacaklarını iskonto etmesi olarak tanımlanmıştır (Willsher, 1995, s. 42). Forfaiting işleminin olabilmesi için orta ve uzun vadeli satılmış olan yatırım malı veya hizmetinin satılmış olması ve bir bono veya poliçe ile bu işlemin gerçekleşmesi gerekmektedir. Buna ek olarak, bir bankanın garanti veya aval taşıyan alacaklarının forfaiting kuruluşunca, bu alacağın tahsilatının yapılamaması halinde alacağı devredene rücu etmemek şartı ile dış satımı yapan kişiden/firmadan iskonto etme yöntemiyle devir ve satın alması işlemidir (Akartepe, 2004, s. 441).

Forfaiting sistemine dahil olan firmaların avantajları şunlardır (Kulaç, 2008, s. 53-54): Forfaiting finansman sisteminde forfaiter ticari senetleri sabit faiz ile iskonto ettirdikleri için ihracatçı sabit faizle sağlanan finansmandan yararlanmakta ve değişen faiz riskinden kendini korumaktadır. Forfaiting işlemleri basit bir işlemdir ve hızlı kullanıma açıktır. Forfaiting yapan ihracatçı tüm işlemlerinde forfait uygulamak zorunda kalmayıp, ihracat işlemlerinde diğer finansman sistemlerinden de faydalanabilmektedir. İhracatçı firma yapacağı her bir işlem için farklı bankalarla anlaşabilme esnekliğine sahiptir. Forfaiting işlemi yapan ithalatçı, bankadan alacağı nakit kredi ihtiyacını gidermiş olmaktadır. Forfaiting işleminde dezavantaj olarak politik risk, transfer riski, döviz kuru riski, ticari risk ve faiz oranı riskinden söz edilmektedir. Forfaiting yapan firma bu risklerin hepsine maruz kalabileceği gibi hiçbirinden etkilenmeden işlemi tamamlayabilmektedir. Politik risk, borçlunun ülkesinde olabilecek siyasi istikrasızlıklardır. Transfer riski, döviz borcunun transfer edilememesi durumudur. Döviz kuru riski, kurlardaki ani değişimlerin satıcıyı zarara uğratma riskidir. Ticari risk, borçlunun borç yükümlülüklerini yerine getirememesi ve ödeme sıkıntısına düşmesi durumudur. Faiz oranı riski ise, faiz oranındaki dalgalanmaların borçlu ya da forfaiter için olumsuzluk doğurması durumudur (Özdemir, 2005, s. 212).

3.1.5. Risk Sermayesi

Risk sermayesi Batı ülkelerinde doğan ve başarılı şekilde uygulanmakta olan konvansiyonel fon kullandırma yöntemlerinden birisidir. Risk sermayesinin amacı, finansal gücü yeterli olmayan dinamik ve girişimci ruhlu yatırım projelerinin hayata geçirilmesi için olanaklar sunmaktır (Apak, 1993, s. 139). Risk sermayesi, KOBİ'lerin finansal kuruluş sürecinde, iş geliştirmesinde ve büyümesinde gerekli olan özsermaye iştiraki ya da kredi sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu bağlamda risk sermayesi, halka açılmak isteyen KOBİ'lere köprü kredisi temin edebilmektedir. Buna ek olarak, işletmenin içindeki faaliyetlerinin devam etmesini ve kurumsallaşmaya destek olduğu gibi, işletmenin dışındaki potansiyel girişimci ve yöneticilere işletmenin kontrol edilmesi ve yönetilmesi için gerekli sermayeye ulaşılmasını sağlamaktadır (Aras ve Müslomov, t.y., s. 20).

KOBİ'lere risk sermayesi sisteminin sağladığı avantajlar şunlardır (Çonkar, 2001, s. 41-44): Atıl tasarrufların bir kaynak olarak kullanılmasını ve girişimcilere etkin biçimde aktarılmasını sağlamaktadır. Bunun yanında, küçük işletmeler için yeni teknolojilerin denenmesi ve uygulanmasının önünü açmaktadır. İşletmelere özkaynak sağladığından dolayı, yabancı kaynaklara olan ihtiyacı azalmasını sağlamaktadır. Risk sermayedarı yürüttüğü girişim için firmayı teknik ve yönetsel açılardan desteklemektedir. Avantajlarının yanında risk sermayesi sisteminin dezavantajlarından da bahsetmek mümkündür (Düzce, 2007, s. 86): Risk sermayedarı, firmanın yönetimine baskı uygulayabilmektedir. Ayrıca risk sermayedarı firmanın iç işlerini yönetmesinde söz sahibi olmak isteyebilmektedir.

Bu bağlamda, konvansiyonel fon kullandırma yöntemlerinin anlatıldığı bölümün ardından gelecek bölümde faizsiz (İslami) fon kullandırma yöntemleri anlatılacaktır.

4. KOBİ'LERİN FİNANSAL SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE İSLAMİ MODELLER VE KONVANSİYONEL MODELLERLE MUKAYESESİ

KOBİ'lerin finansal sorunlarını çözmek için konvansiyonel fon kullandırma yöntemlerinin yanı sıra İslami fon kullandırma modellerinden de faydalanabilmektedirler. Özellikle faiz hassasiyeti olan ve İslam dininin emir ve yasakları doğrultusunda hareket eden firmalar, konvansiyonel modeller kullanmak noktasında geri planda durmaktadırlar. Çalışmanın bu bölümünde, İslami finansal fon kullandırma modellerini tanıyarak, konvansiyonel modellerle mukayesesi yapılmaktadır.

4.1. İslami Bankaların Fon Üretme Kapasitesi

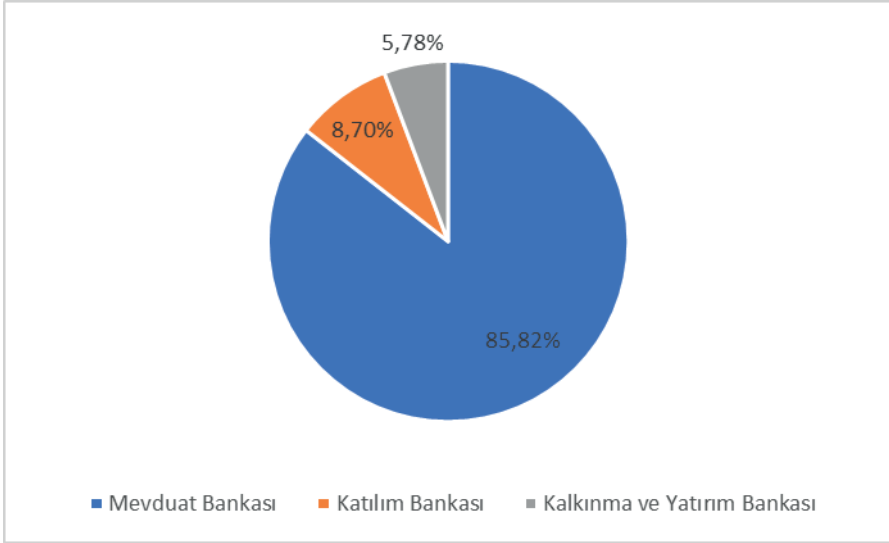
İslami finans işlemleri, sayıları günden güne artmakta olan İslami finans kuruluşları tarafından yapılmaktadır. Bu kuruluşlar, Müslüman ülkelerde oldukları gibi, gayri Müslim ülkelerde de varlıklarını devam ettirebilmektedir. Son yıllarda ekonomik düzendeki çalkantılı gidişat, kriz ortamı, artan enflasyon oranları konvansiyonel bankacılık sisteminde zorlanmaları doğurmuştur. Bu durum İslami bankaların ani şoklara direnç gösterdiklerini ve ayakta kalabildiklerini göstermiştir. Bu durum, İslami (katılım) sistemine güven duyulabileceğini ispatlamıştır.

Tablo 3. Türkiye Banka ve Sektör Bilgileri (2024 Ocak)

	Aktifler	Toplanan Fonlar	Kullandırılan Fonlar	Özkaynaklar	Şube Sayısı	Personel Sayısı
Katılım Bankası	2.077.266	1.487.375	921.555	147.674	1.461	20.118
Mevduat Bankası	20.427.751	13.459.246	10.186.457	1.866.015	9.427	182.959
Kalkınma ve Yatırım Bankası	1.381.839	0	829.737	160.882	69	6.316
Sektör TOPLAM	23.886.855	14.946.620	11.937.749	2.174.571	10.957	209.393

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB, 2024)

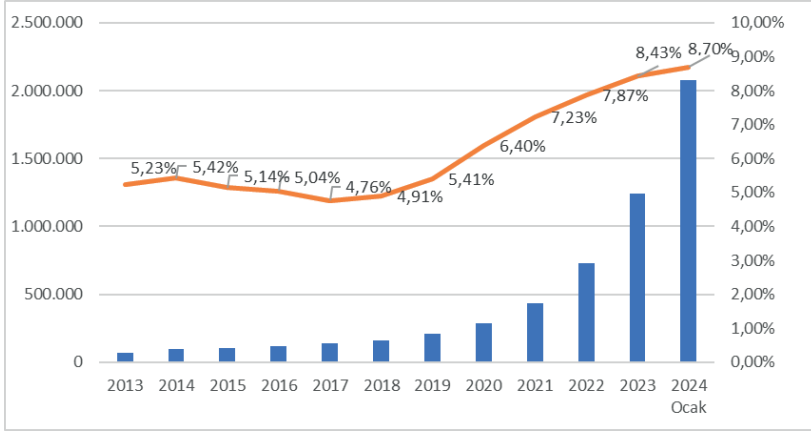
Tablo 3, Türkiye'nin toplam bankacılık sektöründeki aktif büyüklüğü, toplanan fon miktarını, kullandırılan fon miktarını, toplam banka özkaynaklarını, şube sayılarını ve personel sayılarını göstermektedir. Buna göre, katılım bankalarının ve kalkınma ve yatırım bankalarının toplam sektör içinde payının mevduat bankalarından çok düşük olduğu görülmektedir. Toplanan fon içinde katılım bankasının payı %9,95 iken; mevduat bankasının payı %90,05'tir. Kullandırılan fon yönünden bakıldığında toplam içine mevduat bankasının payı %85,33; katılım bankasının payı %7,72 ve yatırım ve kalkınma bankasının payı %6,95'tir.

Şekil 4. Katılım Bankalarının Toplam Aktiflerinin Sektör Payı (%)

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB, 2024)

Şekil 4, katılım bankalarının toplam aktiflerin sektör paylarını göstermektedir. Buna göre, mevduat bankalarının toplam bankacılık sektörü içindeki payı %85,8; katılım bankasının payı %8,7 ve kalkınma ve yatırım bankalarının payı ise %5,78'dir.

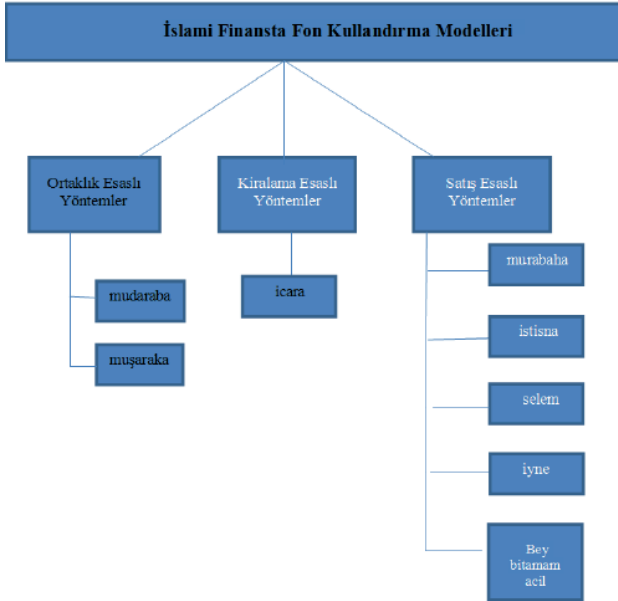

Şekil 5. Katılım Bankalarının Aktiflerinin Gelişimi

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB, 2024)

Şekil 5, Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının aktif gelişimini göstermektedir. Buna göre, katılım bankalarının fon miktarlarının genellikle yükselen bir ivmede olduğu, son yıllarda ise daha hızlı arttığı görülmektedir.

Konvansiyonel fon kullandırma yöntemlerinin aksine faiz yasağının olduğu ve İslam dininin getirdiği prensiplere dayanan İslami fon kullandırma modelleri, Şekil 6’da verilmiştir.

Şekil 6. İslami Finasta Fon Kullandırma Modelleri

Kaynak: Atilla Yanpar (2014, s. 140)

Şekil 6, İslami finans alanındaki fon kullandırma yöntemlerini göstermektedir. İslami finanstaki fon kullandırma modelleri, İslam dininin getirdiği kuralların dışına çıkmadan ekonomik ömrünü devam ettirmeye çalışan işletmeler için bankacılık hizmeti vermektedir. Bu tür bankalar (katılım bankaları), uyguladıkları fon kullandırma modelleriyle finansman bulmak amacıyla olan KOBİ'lere destek sağlamaktadır. Böylelikle İslami hassasiyete sahip işletmelerin fon ihtiyaçları bu noktada giderilmiş olacaktır.

4.1.1. Mudaraba

Mudaraba, sermaye sahibinin elindeki belirli miktardaki sermayeyi işletmeciye ticarete kullanması için vermekte ve elde edeceği karı sözleşmede belirlenen şartlara göre bölmeleri; zararı ise bu sadece sermaye sahibinin üstlendiği fon kullandırma yöntemidir. Bu yöntemde sermaye sahibi sermayesinden dolayı kardan pay almaya hak kazanırken, işletmeci (mudarib) emeği karşılığında hak kazanmaktadır. Mudaraba kısaca sermayenin bir taraftan verildiği, işletme tarafından ise verilen bu sermayenin işletildiği “emek-sermaye” ortaklığı olarak tanımlanmaktadır (Döndüren, 2005, s. 429).

4.1.2. Muşaraka

Muşaraka, İslami finansta kullanılan fon kullanma yöntemlerinden birisidir. Muşaraka işleminde, taraflardan birinin banka olmak şartı ile iki ya da daha fazla taraf arasında ve tüzel kişiliği bulunmayan adi ortaklık şeklinde bir ortaklık kurulmaktadır. Yatırım sonucunda meydana gelen kar ve zarar, katılma paylarına göre taraflar arasında paylaşılmaktadır (Yousri Ahmad, 2010, s. 7). Katılım bankaları tarafından yapılan mudaraba (inan) ortaklığında var olan ya da yeniden yapılması düşünülen proje için her iki taraf gerekli miktarlarda sermayeye iştirak etmektedir. Burada proje için ortaya konulan sermaye, banka ve iş ortağı arasında eşit olarak dağılabileceği gibi, dağılım farklı oranlarda da olabilmektedir (Tunç, 2013, s. 144-145).

4.1.2.1. Mudaraba ve Muşaraka Fon Kullandırma Modelleri Arasındaki Farklar

İslami fon kullandırma modellerinden mudaraba ve muşaraka arasındaki farklar şunlardır (Bulut ve Er, 2009, s. 28-29):

- Muşaraka sisteminde sermaye taraflarca sağlanmakta iken, mudaraba sisteminde sadece yatırımcı sermaye ile sisteme katılmaktadır.
- Muşaraka sisteminde tüm taraflar yönetimde söz hakkı olabilirken, mudarabada yatırımcının yönetimde söz hakkı yoktur, işin yönetim tarafı sadece mudaribin sorumluluğundadır.
- Muşarakada tüm taraflar sermayede ortak oldukları oranda zarara ortak olmaktadır. Mudarabada ise mudaribin sermayede herhangi bir katkısı olmadığından dolayı zarar sadece yatırımcı tarafından karşılanmaktadır.

- Muşaraka sistemi taraflara sınırsız sorumluluk verirken, mudaraba sisteminde bu durum tam tersine işlemektedir yani yatırımcının sorumluluğu yatırmış olduğu sermayeyle sınırlıdır.

- Muşarakada taraflar sermayelerini muşaraka fonunda biriktirmektedir. Bu nedenle, muşarakanın tüm aktifleri, tarafların sermaye oranıyla oranlı olarak tüm tarafların ortak varlığıdır. Bu bağlamda tarafların hepsi, girişim karla sonuçlanmasa bile aktiflerin değer kazanması sebebiyle kazanç elde etmektedir. Mudarabadaki durum ise bundan farklıdır. Mudarabadaki tüm aktiflerin sahibi yatırımcıdır. Girişimci, aktiflerin karla satılması durumunda, karın paylaşılmasına katılabilmektedir. Bu noktada mudarib, aktiflerin kazandığı değerden herhangi bir pay almamaktadır.

4.1.3. İcara

İcara kiralama anlamına gelmektedir. Katılım bankacılığındaki uygulanma şekli finansal kiralama değildir. Finansal kiralama sistemi, genellikle sermaye (demirbaş) niteliği taşıyan bir emtianın taraflarca belirlenmiş kira bedeli karşılığında kullanım hakkının müşteriye verilmesi yoluyla işlemektedir (Tunç, 2013, s. 146).

Kiralamada üzerinde akit yapılan şey malın menfaatidir (Aktepe, 2010, s. 62). İcara akdini şahıslar veya şirketler kullanabilmektedir. Buradaki sistem bir malın ya da hizmetin bir bedel karşılığında taraflarca belirlenen bir süre zarfından istifade edilmesi amacıyla kiralanmasıdır. Bu sistemde banka, kendine ait malları kiralayabildiği gibi, üçüncü şahsın devreye girmesi durumunda, taraflardan birisi için vekalet akdi gerekmekte ve vekil olan banka tarafından karşı akitle vekalet veren şahıs için kiralama akdi gerçekleştirilmektedir.

4.1.4. Murabaha

Murabaha, katılım bankasının müşterisinin almak istediği ürünü onun adına satıcısından alarak, aldığı bedelin üzerine belirli bir payı koyarak satması yoluyla uygulanmakta olan bir fon kullandırma yöntemidir (Parlakaya ve Çürük, 2011, s. 398). İslam Fıkıh Akademisi'nin (İKO) 1988 yılında almış olduğu kararla murabaha işleminin caiz olması için üç şartı taşıması gerekmektedir. Bu şartlardan ilki; malın mülkiyetinin bankaya geçmiş olması ve şeran/fıkhen kabzın tamamlanmış olmasıdır. Şartlardan diğeri; bankanın, malın tesliminden önce telef olması veya tesliminden sonra gizli ayıp vb. iade sonuçlarından kaynaklanan sorumlulukları üstlenmesidir. Son şart ise, satım akdindeki bütün şartların gerçekleşmesi ve bu akitle ilgili yasakların çiğnenmemiş olmasıdır.

4.1.5. Selem

Selem, nitelikleri belirlenmiş olan bir malın peşin bedelle satılması işlemidir (Durmuş, 2011, s. 72). Selem akdinin sahih olması için, seleme konu

olan malın özelliklerinin ve miktarının tam olarak belirlenebilen bir mal özelliği taşıması ve teslim zamanının belirlenmiş olması gerekmektedir. Bu özelliğe sahip olan mallara misli (buğday, pirinç vb.) mallar denilmektedir. Net bir şekilde özelliği, miktarı ve sıfatları belirlenemeyen mallar (hayvan, mücevher vb.) selem akdine konu olamamaktadır. Bu bağlamda selem akdinde, belirli nitelikteki misli malın, peşin para karşılığında belirlenmiş olan ileri bir tarihte teslim edilmek üzere satılması işlemidir. Bu sözleşmenin özelliği, henüz elde edilmemiş yani mevcut olmayan bir malın satılmasını temsil etmektedir. (Paçacı vd., s. 1999).

4.1.6. İstisna

İstisna akdi, gelecekte üretilecek veya inşa edilecek ve özellikleri belirlenmiş olan bir malın fiyatının başta belirlenerek satın alınmasıdır (Aypek, 2007: 66). Kısaca istisna bir sipariş akdidir (Bayındır, 2007: 145). İstisna sözleşmelerinde imal edilmesi gereken eşyalar için, inşaat projelerinde, konut projelerinde maketten satış yapıldığı durumlarda kullanılmaktadır. Ayrıca katılım bankaları, yarım kalan kooperatifin tamamlanmasında toplu konut finansmanlarında araç, gemi, uçak gibi büyük işlerin finansmanında kullanılmaktadır (Aktepe, 2013, s. 52).

4.1.7. Sukuk

Sukuk, “ayn (mal), menfaat, hizmet, belirli bir proje veya yatırımın varlıkları üzerinde eşit değerdeki hisseleri temsil eden vesikalar” olarak tanımlanmıştır (Durmuş, 2011, s. 76). İslâmi Finans Kurumları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (Accounting And Auditing Organization For İslamic Financial-AAOIFI) sukuk “dayanak teşkil eden bir varlık sepetinde yer alan varlıklar üzerindeki ortak mülkiyeti temsil eden eşit değerdeki sertifikalar” olarak tanımlamıştır (AAOIFI, 2012, s. 371-386). Sukuk ihraç etmedeki amaç, toplanan fonlarla yeni bir projeye başlamak, mevcutta olan bir projeyi geliştirmek veya ticari bir faaliyeti finanse etmektir (ErnstveYoung, 2012, s. 1). Sukuk alıcısı, ilgili varlığın tasarruf hakkına sahip olmaktadır. Sukuk sisteminde, alıcı sukuk varlıklarının satılması durumunda oluşan hasılatın yanında sukuk varlıklarından kazanılacak gelirden pay sahibi olma hakkını vermektedir (Yılmaz, 2014, s. 83).

4.2. İslami Modellerle Konvansiyonel Modellerin Mukayesesi

Bu çalışmada, KOBİ’lerin finansal sorunlarına konvansiyonel ve İslami fon kullandırma modelleri aracılığıyla çözüm yöntemleri ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle konvansiyonel, ardından İslami fon kullandırma modellerine yer verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde ise sözü geçen modellerin birbirleriyle mukayesesi yapılacaktır.

Konvansiyonel bankaların ve katılım bankalarının devlet karşısında sorumlulukları ve bağımlılıkları aynı şekildedir. Her iki banka türü de kurul-

mak ve faaliyet gösterebilmek için özel izin almak zorunlulukları, faaliyet ve mali durum denetlenme zorunlulukları, yönetimdeki müdahale yetkileri bakımından benzer kurallara uymak zorunluluğu ve risk yönetimi bakımından birbirlerine benzemektedir. Ancak aralarındaki farklılıklar çok daha çarpıcı boyuttadır (Ustaoğlu, Didar, 2014:58).

Konvansiyonel ve İslami banka sistemi arasındaki en büyük fark faizdir. Konvansiyonel birimler parayla para kazanabilirken, başka bir deyişle parayı faizle satarken; İslami birimler müşterilerinin karlarına da zararlarına da ortak olmaktadır. Bu bağlamda konvansiyonel sistem risk sorumluluğu taşımazken, İslami sistem risk taşımaktadır. İşte bu nokta iki sistemin birbirinden ayrıldığı en çarpıcı noktadır. Çünkü İslam dini, risksiz yollarla, emek harcamadan elde edilen kazancı yasaklamıştır.

Banka, müşterisinden topladığı fonları belli bir faiz getirisi karşılığında toplayıp, ortaya çıkan faiz maliyeti karşılığında yatırımcılarına kredi şeklinde nakit kullandırma suretiyle çalışmaktadır. İslami (katılım) bankacılığında ise banka, parasal işlemlerle mal ve hizmet hareketlerinin birbiriyle ilişkilendirilmesinde köprü görevi görmektedir. Katılım bankalarındaki para hareketleri, mal ve hizmet hareketi özelliği göstermekte ve elde edilen gelir, kar ve zarar ortaklığı şeklinde paylaşılmaktadır (Germir, 2014, s. 91). Burada bahsedilen faiz ve kar arasındaki temel farklardan birisi, faizde doğmamış ve ortada olmayan bir gelirin paylaşımı söz konusu iken; karda doğmuş, varlığı kesin olarak belirlenmiş ve miktarı tam anlamıyla bilinen bir gelirin paylaşılması durumudur (Sümer, t.y., s. 304).

Konvansiyonel ve İslami fon sistemleri müşteri yönünden de farklılıklar göstermektedir. Konvansiyonel sistemin dini hassasiyetleri olan kişilere hitap etmemesi, bu grup tarafından benimsenmemesine karşın, İslami yöntemler herkese açıktır (Kılınç, 2014, s. 45). Katılım bankalarında müşteriye ortak, yatırımcı, tüccar şeklinde bir ilişki kurulurken; konvansiyonel bankalarda bu ilişki sadece alacaklı ve borçlu şeklinde devam etmektedir (Tuhan, 2014, s. 69).

Konvansiyonel bankalar, katılım (İslami) bankalardan faaliyet kapsamı olarak da ayrılmaktadır. Konvansiyonel bankaların esas faaliyet alanı paranın dolaşımını sağlamakken; katılım bankaları para ihtiyacı olan müşterileri için mal ve ürün alımı yapmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, konvansiyonel bankalar şahıslar/firmalara kredi kullanırken, katılım bankaları müşterisi tarafından ihtiyaç duyulan ürünü şahıs/şirket adına satın almakta ve vadeli olarak ihtiyaç sahibine satmaktadır. (Kalay, 2014, s. 44). Görüldüğü gibi katılım bankalarının müşterilerine parayı parayla satmak gibi bir durum söz konusu değildir. Başka bir deyişle, katılım bankalarının hizmet sunmaları için belgelenebilir bir mal alımının olması gerekliken; klasik bankacılıkta böyle bir kural bulunmamaktadır (Karhan, 2015: 65).

Söz konusu iki banka, işlemlerinde kullandıkları finansal enstrümanlar ve fon sağlama yöntemleri bakımından da farklıdır. Katılım bankalarında, klasik bankalarla karşılaştırıldığında kullanılan finansal enstrümanların yeni ve daha az çeşidi olması açısından dezavantajlıdır. Çünkü bu kuruluşların çalışma sistemleri geleneksel (konvansiyonel) bazı enstrümanların kullanılmasına uygun değildir (Özulucan ve Deran, 2009, s. 66).

İki banka türünün makro ve reel ekonomiye etkileri de farklıdır. Katılım bankaları, faiz kaygısından dolayı bankacılık sistemi içinde yer almayan tasarrufları bir araya getirerek ve fon olarak kullanarak ekonomiye taze kaynak oluşturmaktadır. Konvansiyonel bankalar ise müşterilerine nakit krediler verdiklerinde eğer müşteriler bu kredileri mal ve hizmet üretiminde kullanmazlarsa (yani tarım alanında, sanayide, ticaret yaparken, hizmet sektöründe), bu bankaların ekonomiye direkt olarak katkı sağladıkları söylenemez (Özkan, 2012, s. 77). Bu nedendir ki, katılım bankaları ekonomik ve finans vizyonlu faaliyet gösterirken, konvansiyonel bankalar sadece vizyonlu faaliyet yapmaktadır.

4.2.1. Ortaklık Modelleri Bakımından Mukayese

İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren Müslümanlar ihtiyaçlarını büyük ölçüde iş ortaklığı yönetimleriyle karşılamışlardır. Bu iş ortaklıklarından en yaygın olarak kullanılan yöntem mudarabadır (Kumaş, 2007, s. 369). Mudaraba yönteminin detaylarına daha önce yer verilmiştir. Buradaki en önemli nokta günümüzde kullanılan risk sermayesi yönteminin köklerinin Mudaraba sisteminden gelmesidir. Ancak Mudaraba, faizsiz ortaklık yöntemlerinden birisiyken, risk sermayesi faizli bir enstrümandır.

Risk sermayesi ve mudaraba sistemi arasındaki en önemli fark; katılım bankası kendisine emanet etme niteliğinde verilen fonları kar-zarın bölüşüldüğü ortaklık türlerinde değerlendirirken, konvansiyonel bankalar faiz oranına göre hareket etmektedir. Katılım bankaları kendilerine yatırım yapan tasarruf sahiplerini ve finanse edilen girişimcilerin performansından doğrudan etkilenmekte; konvansiyonel bankalar ise tasarruf sahipleriyle finanse ettikleri girişimciyle bağı koparmaktadır. Buna ek olarak, konvansiyonel bankalar yatırımdaki her türlü zararı girişimciye yüklerken, katılım bankası sisteminde zararı sermaye sahibi üstlenmektedir. (Kumaş, 2006, s. 294).

4.2.2. Finansal Kiralama Bakımından Mukayese

Finansal kiralama konvansiyonel düzende; icara, katılım sisteminde kiralama yoluyla müşterilere fon kullandırma yöntemidir. İki sistem arasındaki farklardan birisi bankacılık faaliyetleri açısındandır. Katılım bankaları, finansal kiralama yöntemiyle, müşterilere direkt kaynak aktarabilmekteyken başka bir deyişle finansal kiralama yapma yetkisine kendi sahipken; konvansiyonel bankalar finansal kiralama yapamazlar ancak kiralama şirketi kura-

bilirler (Keskin, 2014, s. 20). İki sistem arasındaki diğer fark; icarada kiraya veren, varlığın kiralama dönemi son bulana kadar esas sahibidir. Buna ek olarak icarada gününde ödenmeyen kira bedeline ek olarak faiz uygulanmasıdır (Yanpar, 2014, s. 161). Ancak klasik bankalarda böyle bir uygulama söz konusu olamaz.

4.2.3. Finansman Desteği Bakımından Mukayese

Finansman desteği sağlama bakımından konvansiyonel bankalar kredi desteği sağlarken, katılım bankaları murabaha yoluyla bu işlemi gerçekleştirmektedir. Konvansiyonel bankanın amacı her ne yönden bakılırsa kendisinden kredi talebinde bulunan kişi veya firmaya istediği meblağı “borç” olarak vererek, parayı faiziyle birlikte geri almaktır. Katılım bankalarının yaptığı murabaha işleminde ise “gerçek” bir mal veya mali hakkın satıcısından peşin olarak alınması ve müşteriye taksitli fiyat üzerinden satılmasıdır. Bahsedilen kredi işleminde iki taraf bulunurken, murabaha işleminde üç taraf vardır. Katılım bankasıyla yapılan murabaha işleminde gerçek bir mal, hizmet veya hakkın gerçek anlamda peşin alınarak taksitli satılması söz konusu olduğundan dolayı, böyle bir ticarete faiz işlemi mevcut değildir, burada vade farkı hesaba katılmaktadır. Veresiye satıştan ortaya çıkan vade farkı ise faizli bir işlem değildir (Aktepe, 2010, s. 78). Bu bağlamda, kredi ve murabahanın temel farkı birinin sonucu faiz iken; diğerinin vade farkı olmasıdır.

4.2.4. Sermaye Piyasası Araçları Bakımından Mukayese

İslami finasta finansal araç olarak duyulan ihtiyaç ile sukuk aracı geliştirilmiştir. Böylelikle İslami kurallara uygun olarak, konvansiyonel borçlanma ile menkul değerlere yatırım yapmaları mümkün olmayan yatırımcıların ve borç almak isteyen tarafların (menkul kıymet çıkarıcı) ihtiyacı olan risk-getiri profillerini karşılayacak alternatif finansman kaynakları geliştirilmiştir (Şensoy, 2012, s. 334). Sukuk, sahiplik temsil eden finansal araç olmasına karşın uygulanmada borca dayalı işlem olarak yapıldığı için faizsiz finansal enstrüman statüsündedir. Sukuk konvansiyonel düzendeki tahvilin İslami finans uygulamasında karşılığı olarak görülmektedir. Buna ek olarak ipotekli konut finansmanı olan mortgage sistemi sukuk anlayışıyla örtüşmektedir. Bu sistemde hedeflenen sonuca menfaat ve mal satımına dayalı sukuk türüyle ulaşılabilmektedir (Bayındır, 2015, s. 117).

5. SONUÇ

Küresel ekonomide İslam dininin getirdiği kuralların dışına çıkmadan ekonomik ömrünü devam ettirmeye çalışan işletmeler için bankacılık hizmeti veren İslami finansal kuruluşlar, fon kullandırma yöntemleriyle finansal desteğe ihtiyacı olan KOBİ'lere destek vermektedirler. Bu yolla, faiz hassasiyetine sahip işletmeciler fon ihtiyaçlarını giderebileceklerdir. Dünya ekonomisinin büyümesiyle birlikte hızla gelişen faizsiz ekonomik sistemde her geçen

gün yeni finansal ürünler piyasaya çıkmaktadır. Faizsiz finansal ürünlerin; portföyleri çeşitlendirmek, farklı ürün ve hizmet sunmak ve faizli işlemlerden inançları gereği uzak duran yatırımcıları yatırıma yönlendirmek için iyi bir alternatif olduğu görülmektedir. Bu nedenle katılım bankalarının fon kullandırma modellerini iyi tanımak ve tanıtmak, potansiyel müşterileri bu bankalarla çalışmaya yönlendirmek açısından çok önemlidir. Ayrıca bu yöntemlerin konvansiyonel bankalar ve İslami finans kuruluşlarınca uygulaması bakımından mukayese edilmesi de önemlidir. Bu bağlamda, bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI. (2012). *Faizsiz Bankacılık*. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Ahmad, A.-R. (2010). *Islamic Modes of Finance and Teh Role of Sukuk*. Islamic Finance, Instruments and Markets, Bloomsbury Information.
- Akartepe, A. (2004). Forfaiting Sözleşmesi. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(3-4), s. 439-454.
- Akbostancı Özkazanç, E. (2018). Bankacılık Sektörü ve Banka Yönetimi. N. Çağlarırırırırır Uslu, ve B. Özdemir (Dü) içinde, *Para ve Banka* (s. 95-111). Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Aktepe, İ. E. (2010). *İslâm hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Aktepe, İ. E. (2013). *Sorularla Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB.
- Apak, S. (1993). *Uluslararası Bankacılık ve Finansal Sistemler*. Emlak Bankası Yayınları.
- Aras, G. (2001). KOBİ'lerin Sermaye Piyasası Yoluyla Fon Sağlama Olanakları:Tezgahüstü Piyasalar ve Risk Sermayesi Finansman Modeli. 1. *Orta Anadolu Kongresi: KOBİ'lerin Finansman ve Pazarlama Sorunlara*.
- Ayrıçay, Y., ve Kılıç, M. (2012). KOBİ'lerde Kiralama, Faktoring ve Forfaiting. 2. *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye* . Kahramanmaraş.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Bayındır, S. (2015). *Fıkhi ve İktisadi Açından İslâmi Finans 2 (Para ve Sermaye Piyasaları)*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- BDDK Türk Bankacılık Sektörü Raporu. (2023).
- Benligiray , Y., ve Banar, K. (2006). *Banka ve Sigorta Hukuku*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1707.
- Bulut, İ. H., ve Er, B. (2012). *Katılım Finansmanı, Katılım Bankacılığı ve Girişim Sermayesi*. İstanbul: TKBB.
- Ceylan, A. (2007). *Finansal Kiralama ve KOBİ'ler Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Çelik, A., ve Akgemci, T. (2010). *Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'LER*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çetin, A. C., ve Bıtrık, İ. A. (2009). Antalya İli Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerinde Finansal Yönteim, İşletme Sermayesi ve Yatırım Bütçeleme Uygulamaları. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 119-137.
- Çetin, C. (1996). *Yeniden Yapılanma, Girişimcilik, Küçük ve Orta Boy İşletmeler ve Bunların Özendirilmesi*. İstanbul: Per Yayınları.
- Çonkar, K. (2001). Risk Sermayesi Finansman Yönetiminin Küçük ve Orta Boy İşletmeler Açısından Önemi ve Uygulanabilirliği. 1. *Orta Anadolu Kongresi: KO-*

Bİ'lerin Finansman ve Pazarlama Sorunları. KOSGEB Yayını.

- Durmuş, A. (2011). *İslâm Hukuk Açısından Günümüz Kredi ve Finans Yöntemleri*. İslâmi İlimlerde Metodoloji-3. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Düzce, Ç. (2007). *Türkiye'de KOBİ'lerin Finansal Sorunları ve Alternatif Finansman İmkanları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.
- ErnstveYoung. (2012). *Günümüzün Gözde Finansman Aracı: Sukuk*. TKBB. <https://tkbbeğitim.org.tr/Documents/Yonetmelikler/sukuk%20makalesi8.pdf> adresinden alındı
- Finansal Kurumlar Birliği. (tarih yok). <https://www.fkb.org.tr/> adresinden alındı
- Germir, H. N. (2014). İslâmi Bankalar İle Konvansiyonel Bankaların Müşterilerine Sundukları Hizmet ve Ürünler İtibariyle Karşılaştırılması. *Uhyad*, 2(1), s. 90-101.
- Gökkaya, Y. K. (2017). *Uluslararası Ticaretin Finansmanında Faktoring ve Türkiye'de Faktoring Uygulaması*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Yüksek Lisans Tezi.
- İbicioğlu, M., ve Karan, M. (2009). Türkiye'de Faiz Oranlarının Tüketici Kredileri Üzerindeki Etkisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 3(2), s. 11-30.
- İslamoğlu, M., ve Kayhan, F. (2013). Türk Faktoring Sektöründe Finansman ve Nakit Yönetiminin Yapısı: Kümülatif Nakit Akış Modeli Önerisi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 171-187.
- İSO Ekonomik Durum Tespiti. (2013). https://www.iso.org.tr/sites/1/upload/files/ekonomik_durum_2013_1-16.pdf adresinden alındı
- Kalay, Ö. (2014). *Kriz Sürecinde İşletmelerin Finansmanında Katılım Bankalarının Rolü ve Mevduat Bankaları İle Mukayesesi: Bir Uygulama*. İstanbul: Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Karhan, C. (2015). *Katılım Bankacılığı ve Türkiye'deki Katılım Bankalarının Etkinlik ve Verimliliklerinin Ölçülmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kılınç, F. (2017). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Müşteri Tercih Kriteri Üzerine Bir Uygulama: Isparta İli Örneği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kulaç, D. (2008). *Türkiye'de Dış Ticarete Uygulanan Finansman Teknikleri ve Tarıma Dayalı Sanayiler Açısından Değerlendirilmesi*. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi ABD Yüksek Lisans Tezi.
- Kumaş, S. (2007). Faizsiz Bir Finans Yöntemi Olarak Venture Capital Sistemi ve İslâm Bankacılığı İle Mukayesesi. *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), s. 279-298.
- Marangoz, A. (2012). *Bankacılık Sisteminde Faktoring Uygulamaları ve Finansal Piyasalardaki Önemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Doktora Tezi.

- Marangoz, A. (2012). *Bankacılık Sisteminde Faktoring Uygulamaları Ve Finansal Piyasalarındaki Önemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Doktora Tezi.
- mevzuat.gov.tr. (2023). *T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi*. <https://www.mevzuat.gov.tr/> adresinden alındı
- Nurrachmi, R., Abd Samad, K., ve Foughali, I. (2012). The Development of SMEs in Turkey. *MPRA Paper*, s. 1-22.
- Özdemir, Z. (2005). Dış Ticaret Finansman Tekniklerinden Faktoring ve Forfaiting İşlemleri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), s. 194-224.
- Özdemir, Z. (2005). Dış Ticaret Finansman Tekniklerinden Faktoring ve Forfaiting İşlemleri. *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, s. 194-224.
- Özkan, H. (2012). *Katılım Bankacılığının Klasik Bankalarla Karşılaştırması ve Muhasebe Uygulamaları*. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Özsoy, Ş. (2012). *Sağlam Bankacılık Modeli ile Katılım Bankacılığına Giriş*. Kuveyt Türk Katılım Bankası Yayınları.
- Özulucan, A., ve Deran, A. (2014). Katılım Bankacılığı İle Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), s. 85-108.
- Paçacı, M., Görmez, M., ve Çalışkan, İ. (1999). *İslâm Dininin Temel Kaynakları*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Parlakkaya, R., ve Çürük, S. (2011). Finansal Rasyoların Katılım Bankaları ve Geleneksel Bankalar Arasında Bir Tasnif Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(3), s. 397-405.
- Şensoy, N. (2011). İslâmi Kurallara Uygun Finansal Sistem Bağlamında Bir Finansal Araç Olarak Sukuk Uygulamaları. H. Çalış (Dü.) içinde, *Fıkhi Açıldan Finans ve Altın İşlemleri* (s. 329-346). Ensar Yayınları.
- Şişman, D., ve Şişman, M. (2017). Finansal Kiralama (Leasing) ve Ekonomi İçin Önemli: Riskler, Avantajlar. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, s. 144-154.
- Takan, M., ve Acar Boyacıoğlu, M. (2010). *Bankacılık Teori, Uygulama ve Yöntem*. Nobel Yayıncılık.
- tdk. (tarih yok). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- TUİK. (2022). *Türkiye İstatistik Kurumu*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2022-49438> adresinden alındı
- Tunç, H. (2013). *Katılım Bankacılığı, Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Nesil Yayıncılık.
- Uludağ, İ., ve Serin, V. (1990/25). *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*. İstanbul: İTO Yayınları.

- Ustaoglu, D. (2014). *Türkiye’de Katılım Bankacılığı, Sektördeki Yeri ve Önemi*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ünsalan, E., ve Şimşeker, B. (2006). *Temel İşletmecilik Bilgileri*. Detay Yayıncılık.
- Willsher, R. (1995). Forfaiting. *Export Finance* (s. 42-65). içinde Londra: Palgrave Macmillan.
- Yanpar, A. (2014). *İslami Finans, İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık.

Bölüm 6

İŞLETMELERDE DİJİTAL OLGUNLUK DEĞERLENDİRMESİ VE ÖRNEK VAKA

Seda CENGİZ¹

1. Dijital Dönüşüm Kavramları

1.1. Dijital

Dijital kelimesinin kökeni Fransızcadır. Üretilen, işlenen ve depolanan her türlü veriyi sayısalaya dönüştürme işlemi denilmektedir. Dijital kavramı elektronik cihazlar olarak algılanılmakta fakat verinin elektronik olarak işlenip gösterilmesidir. Dijital farklı yollarla elde edilen veriyi 0 ve 1 sayı dizini olarak işlenilmesine denilmektedir. 0 sayısı pozitif olmayı, 1 sayısı ise pozitif olanı ifade eder (Kökner, 2021: 95).

1.2. Sayısallaştırma

Dijitalleşmenin diğer adı olan sayısallaştırma, verilerin bilgisayar ve elektronik cihazların anlayabileceği seviyelere dönüştürmesine denir. Bilgisayar mantığını oluşturan 0 ve 1'ler ile işlem dönüştürülür. Bu işlem sayesinde veriler belgelere kolaylıkla işlenmektedir (Demir, 2021: 30). Sayısallaştırma sayesinde belge aslının korunması, belge aslının erişimi kolay olması, bilginin yayılması yanında kurumlar açısından uzun vadede karlılık elde edilir.

1.3. Dijital Dönüşüm Kavramı

Dijital dönüşüm, işletmeler ve araştırmacılar tarafından farklı tanımları yapılmıştır. Bu tanımlara göre Deloitte (2018:3) dijital dönüşümü, bir işletmenin performansını ve etkileşimini önemli ölçüde arttırmak için teknoloji kullanılması olarak tanımlamıştır. Piccini vd.(2015:1635) dijital dönüşümü önemli ticari gelişmeler sağlamak için yeni dijital teknolojilerin kullanımı ile karakterize edilen bir yapı olarak tanımlanmaktadır. İşletmeler de dijital dönüşümü ise değer yaratan faaliyette bulunmak veya yeni bir iş modeli geliştirmek için yeni teknolojinin kendi alanındaki sisteme uygun hale getirilmesi olarak açıklanmaktadır.

Dijital dönüşüm, üretkenliği, değer oluşturmayı ve sosyal refahı arttırmak için yapay zeka, bulut bilişim, sosyal ağlar, sanal gerçeklik vb. teknolojileri benimseme süreçlerini ifade eder (Akman, 2023: 4). Bu dijital teknolojilerin kullanımıyla bir organizasyon içinde değerlerinin temelden değiştirmeyi amaçlar. İş modellerinde, süreçlerde, operasyonlarda vb. alanlarda yapılan değişiklikler içerir (Dülge, 2023: 21). Bir çok alana etki eden bu süreç bankacılık, sağlık, eğitim, perakende vb. bir çok sektörü etkilemiştir (Ataman, 2018: 8).

2. Dijital Dönüşümün Temel Bileşenleri

Dijital dönüşümün tam olarak etkili olabilmesi için yeni teknolojilerin yanında kuruluşun bütün unsurlarıyla entegre edilmesi gerekmektedir. Dijital dönüşümün altı temel bileşeni vardır (Amazon Web Services). Bunlar:

- **Müşteri Deneyimi:** Dijital dönüşümü pekiştiren temel bileşenlerden biridir. Müşteri deneyimi, teknolojinin gelişmesiyle önemli bir hale gelmiştir.

Müşteriler çevrim içi platformlar ile zaman ve esneklik gibi avantajlardan yararlanmaktadır (Oral, 2019).

- **Çalışanlar:** Dijital dönüşümü pekiştiren temel bileşenlerden biridir. Yeni dijital modeller çalışanlar tarafından içtenlikle benimsediklerinde başarılı olmaktadır. Bu nedenle mevcut yetenekler ile birlikte yeni yetenekler elde etmek gerekir. Eğitim, yeteneklerin ilgisini çekme ve gelişmeleri için fırsatlar oluşturularak başarılı olunulabilir (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2022: 12) .

- **Değişim:** Dijital dönüşümü pekiştiren temel bileşenlerden biridir. Dijital dönüşüm sürecinde bütün teknolojik gelişmeler ve yaşanan değişimler işletme ortamını, üretim koşullarını ve diğer tüm koşulları hazırlayarak işletmenin amaç ve hedeflerini geliştirmek için her türlü faydalı çalışmayı yapması gerekmektedir (Diken, Karadağ ve Diken, 2024: 118).

- **İnavasyon:** Dijital dönüşümü pekiştiren temel bileşenlerden biridir. İnsanların değişen beklentilerine ve teknoloji gereksinimlerine cevap verebilecek yeni hizmet modellerinin geliştirilmesi olarak değerlendirilebilir (Akmeşe, 2020: 110).

- **Liderlik:** Dijital dönüşümü pekiştiren temel bileşenlerden biridir. Çalışanları doğru çalışmaya teşvik eden, vizyon ve hedefler tanımlayan, çalışanları hedeflere ulaşmaları için zorlayan ve çalışanları sorunları çözmeleri için yeni yollarla çözmeye motive eden liderler olarak tanımlanabilir (Nofal ve Jarodat, 2020: 68).

- **Kültür:** Dijital kültür, çalışanlara yaratıcı bir ortam sunarak muhakerme ve yerinde karar verme özgürlüğü veren davranışları kural olarak benimsenmesini sağlar (Nalbantoğlu, 2021: 201).

3.Dijital Dönüşüm Süreci

Yeni dijital teknolojilerin öneminin giderek artması sonucunda kurum ve kuruluşlarda stratejilerini uygularken teknolojik değişiklikler ile uyumlu hale getirme baskısı artmıştır. Bu teknolojiler kurumların çalışma şekilleri, işin yürütülmesi ve hizmet/ürünlerin sunulma şekillerini derinlemesine dönüştürmektedir. Ancak diğer taraftan geçiş dönemi olarak düşünülmesinin sebebi dijital teknolojilerden haberi olmayan yada dijital teknolojileri bütün faaliyetlerle kullanılmamasıdır. Bu nedenle dijital dönüşüm sürecinde yeni teknolojilerle kurum ve kuruluşların bütün faaliyetlerini uyumlu hale getirmesine dayanmaktadır (Asiltürk, 2021: 648).

3.1.Dijital Dönüşüm Sürecini Etkileyen Teknoloji

Dijital dönüşüm özellikle büyük veri, makine öğrenimi, bulut bilişim ve siber güvenlik gibi yeni teknolojiler ile kurum ve kuruluşlardaki faaliyetleri doğrudan etkilemektedir (Sağbaşı ve Gülseren, 2019: 3).

3.1.1. Büyük Veri

Büyük veri kavramı insanların akıllı cihazlar vasıtasıyla her geçen gün ses, video ve metin gibi çeşitli verilerin artmasıyla ortaya çıkmıştır. Farklı makinalardan ve farklı formatlardan karmaşık yapıdaki veriler toplanıp işlenebilir ve anlaşılır hale getirmektedir. Sosyal medya, mobil cihaz, bankacılık ve akıllı evler gibi birçok alanda kullanılmaktadır (Üstü Ercan, 2021: 27).

Büyük veri işletme veya kuruluşlar tarafından dijital dönüşüm geçiş sürecinde ağ alt yapısının mevcut olması veya sağlanması gereklidir. Dijital dönüşüm sürecinde doğru verinin elde edilmesi, aktarılması ve analizi için büyük öneme sahiptir (Kökhan, 2021: 97).

3.1.2. Makine Öğrenimi

Makine öğrenmesi, algoritmalar ve veriler bilgisayarların insanlar gibi öğrenmesini sağlayan yapay zekanın bir alt dalıdır. Makine öğrenmesinin temelinde makineler kendi kendine karar verebilir fikri vardır. Bir sistemin sahip olduğu kadar bilgi öğrenmenin mümkün olduğuna ve bu öğrenme sonucunda doğru karar verebileceği beklenmektedir (Kara ve Şamlı, 2021 :416).

Dijital dönüşüm sürecinde makine öğrenimi ve yapay zeka anlama, uygulama konusunda bilgi ve beceriye sahip olması önemlidir (Kökhan, 2021: 97).

3.1.3. Bulut Bilişim

Bulut bilişim, üçüncü şahıslar tarafından uzaktan internet üzerinden izlenen donanım ve yazılım hizmetleri sunmaktadır. Bu teknolojiler ile isteğe bağlı erişim, güvenilirlik, esneklik, ölçeklenebilirlik ve düşük maliyet gibi faydaları bulunmaktadır. Hizmet olarak altyapı, hizmet olarak platform, hizmet olarak yazılım, hizmet olarak veri ve hizmet olarak iş süreci gibi hizmetleri bulunmaktadır. Bu hizmetler ile dijital dönüşüm sürecinde sınırsız ve dinamik bulut bilişim kaynakları sunan ve iş değişimini kolaylaştıran hizmetler sunmaktadır (Aytaç, 2021: 43).

3.1.4. Sanal / Arttırılmış Gerçeklik

Sanal gerçeklik, başa takılan ekran ile görüntüleri gösterilen ortamın doğal görüntüsünü vermektedir. Arttırılmış gerçeklik ise bilgi, ses, video veya grafik verisi gibi bilgisayar tarafından üretilen girdiyle gerçek dünyadaki bir ortamın canlı görüntüsünü sunmaktadır. Arttırılmış sanal gerçeklik, sanal gerçeklik sistemiyle aynı teknolojiler kullanmaktadır ancak sanal gerçeklik gerçek dünyayı değiştirmeyi amaçlarken arttırılmış gerçeklik gerçek dünyayı iyi bir şekilde desteklemeyi amaçlamaktadır (Demirezen, 2019: 5).

3.1.5. Nesnelerin İnterneti

Nesnelerin interneti, ilk kez Peter T. Lewis tarafından 1985 yılında kullanılmıştır. Makinalar ve insanların kullandığı cihazlar ile internet üzerin-

den bir ağ ile haberleşmesi ve veri alışverişi yapmasıdır (Üstün Ercan, 2021: 23). Kuruluşlar verimlilik, gelir ve kar elde etmek için nesnelere internetine önem vermesi gerekmektedir.

3.1.6.Siber Güvenlik

Siber güvenlik; siber ortamda var olan bilişim sistemlerini tehdit ve saldırılardan korumak olarak tanımlanmaktadır. Korunmak istenen bilginin gizliliğini sağlamak, saldırının kaynaklarını keşfetmek, saldırılara karşı hamle geliştirme, hukuk ve insan haklarına uygun bütün ortamları kapsamaktadır (Kara, 2013: s. 5-6).

4.Dijital Dönüşüm Modelleri

4.1.Dijital Dönüşüm Nedensel İlişki Modeli

Dijital dönüşüm ve etmenleri arasında ilişki kurarak nedensel model oluşturulmuştur. Karmaşık durumların çözülmesi için neden-sonuç ilişkisi kurarak destek olmaktadır. Kavramlar arasındaki okların yönü neden-sonuç ilişkisini ifade eder.

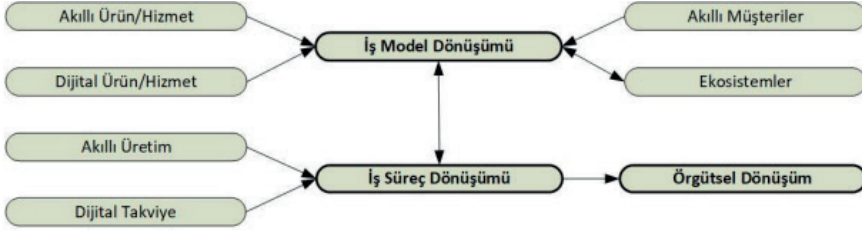
Şekil 1. Dijital Dönüşüm Nedensel Modeli - İlişki Diyagramı

İşletme içerisinde “işletme yönetimi”, “organizasyon yönetimi”, “iş süreç dönüşümü”, “iş model dönüşümü”, “dijital teknolojik” ve “Pazar” alanlarında dönüşüm yaşanacağı belirlenmiştir. Alanlar arasındaki ilişki belirlenerek model oluşturulmuştur. Dijital teknoloji işletme yönetimini ve pazarı, işletme yönetimi işsüreç dönüşümünü ve organizasyon dönüşümünü, Pazar iş model dönüşümünü ve iş süreç ile iş model dönüşümü birbirlerini tetiklemektedir (Klein, 2020: 32).

4.2.Dijital Dönüşüm Senaryoları: Kavramsal Model

İşletmenin öncülleri ve dönüşüm alanları arasındaki ilişkiler belirlenerek kavramsal bir model geliştirilmiştir. Model de kavramlar ile öncüller arasındaki mümkün olan ilişkiyi oklar ile gösterilmiştir.

Şekil 2. Dijital Dönüşüm Senaryoları – Kavramsal Model

İşletmedeki dijital takviye öncelikle iş süreçlerini etkilemektedir. İşletmenin akıllı üretime geçmesi de iş sürecini etkilemektedir. İş süreç modeli iş modellerini değiştirir ve örgütsel yapıyı kendine uygun hale getirir. Akıllı ürün, dijital ürün, akıllı müşteri ve eko sistemler yeni iş modelleri oluşturmaya olanak sağlar. Değişen iş modelleri, iş süreçlerini etkiler. Değişen iş süreçleri ise örgütsel yapıyı etkiler. Yani kavramsal model de öncüllerden yola çıkarak farklı dönüşüm senaryoları oluşturulmaktadır (Klein,2020: 1007).

5.Dijital Dönüşümün Sektörlere Etkisi

Teknolojide yaşanan gelişmelere bağlı olarak insan gücü yerine su, buhar ve makine gücü kullanımıyla birçok sektörde hızlı bir şekilde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Teknolojik dönüşümün ilk basamağı olarak dijitalleşme ile bir çok sektörde yeni teknolojiler kullanılmaya başlanılmıştır. Teknoloji alanında yaşanan değişimler ile dijital çağa uyum sağlamak için yeni teknolojiler ve tüm faaliyetler dönüştürülmüştür. Dijital dönüşümün gerçekleşmesinde yapay zeka, sensörler, sanal gerçeklik, büyük veri ve bulut bilişim gibi analitik gelişmeler etkili olmuştur. Bu gelişmeler sayesinde e-ticaret, e-sağlık ve nesnelerin interneti gibi birçok dijital uygulamalar insanların hayatına girmiştir. Yeni teknolojilerin gelişini ile sektörlerin kendi sistemlerini uyumlu hale getirecek bir çok sektör dijital dönüşümü benimsemek zorunda kalmıştır. Başlıca eğitim, finans- bankacılık, sağlık ve perakende sektörleri dijital dönüşümden etkilenmiştir (Işık, 2019: 11).

5.1.Dijital Dönüşümün Eğitim Sektörüne Etkisi

Dijitalleşme aşamalı olarak evrilen bir süreçtir. Eğitimde yaşanan dijitalleşme bu sürecin bir parçasıdır. Eğitimde uygulanan uzaktan eğitim yaklaşımı eskiden beri olan bir yaklaşımdır. Eğitim sektörünün ve teknolojinin evrilmesi sonucunda çevrim içi uzaktan eğitim kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Bozkurt, Hamutoğlu, Liman Kaban, Taşçı & Aykul, 2021:44).

Dijitalleşme sürecinin eğitim süreçlerine uygulanması ile e-öğrenme, u-öğrenme ve m-öğrenme gibi yeni öğrenme modelleri ortaya çıkmıştır. Geleneksel çevrim dışı teknolojilerden dijital teknolojilerine uzanan bu gelişim zamanla evrilebilir (Bozkurt,vd., 2021:45).

5.2.Dijital Dönüşümün Finans ve Bankacılık Sektörüne Etkisi

İnternet ve mobil bankacılık ile müşteriye özel kişiselleştirmiş çözümler ve benzeri trendler bankacılık hizmetlerini de şeffaf hale getirmiştir. Dijital dönüşüm ile müşterilerin beklentileri ve bir bankadan diğer bankaya maliyetleri azalmıştır. Bu gelişmeler ile sektördeki rekabetler artmıştır. Teknolojiye yatırım yapan bankalar pazar paylarını arttırmaktadır (Körpe, 2021: 115).

5.3.Dijital Dönüşümün Sağlık Sektörüne Etkisi

Bilgisayar, internet ve bilişim teknolojileri günümüzde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu teknolojiler bireylerin ve kurumların çeşitli hizmet sektörlerinde kullanması yeni fırsatların oluşmasını sağlamıştır. Sağlık sektöründe teknolojiyi kullanan sektörler arasında yer almaktadır. Kaliteli sağlık hizmeti verilmesi için yeni teknolojileri sağlık hizmetine adapte edilmektedir.

Sağlık sektöründe iyi organize edilmiş bir sistemin hayata geçirilmesi için sağlık sistemi ile yeni teknolojiler dönüştürülmesi önemli bir rol oynamaktadır. Sağlık hizmetinde dijital teknolojileri kullanmaları çalışan verimliliğini yükseltme, işletme maliyetini düşürme ve tıbbi karar verme süreçlerini iyileştirme gibi etkileri olmaktadır. Bu bağlamda kaliteli ve sürdürülebilir hizmeti sunmak için projeler yapılmaya başlanmıştır. Teknoloji alanında yaşanan bu gelişmeler ile sağlık sektörü dijital dönüşüm sürecine yönelmek zorunda kalmıştır (Işık, 2019: 14-15).

5.4.Dijital Dönüşümün Parakendecilik Sektörüne Etkisi

İşletmeleri değiştiren dijitalleşme parakende sektörünü de etkilemiştir. 1947 yılında, sakızın barkod tarayıcısından geçirilerek satılmasıyla dijitalleşme parakende sektöründe önemli olmuştur. İnternetin gelişmesiyle bu sektör dijital ortama taşınmıştır. Bir çok parakende e-ticaret sitesi kurmuştur. Bu gelişmeler sayesinde kolay ve hızlı bir şekilde müşterilere sunma fırsatı olmuştur. Tüketicilerin hedefe yönelik, hızlı hizmet ve düşük maliyet ile ürünlere ulaşabilmiştir (Sargın & Ventura, 2022: 60).

Dijitalleşme, parakendeciliği yeniden yapılandırmak ile birlikte müşterilere sunulan tekliflerin yapısını da yeniden tanımlamıştır. Tüketiciler farklı kanallara ulaşarak kişiselleştirilmiş ve farklılaşmış deneyim yaşamak istemektedir. Bu nedenle bir çok parakende kişiye özel ürün ve hizmet sunmaktadır.

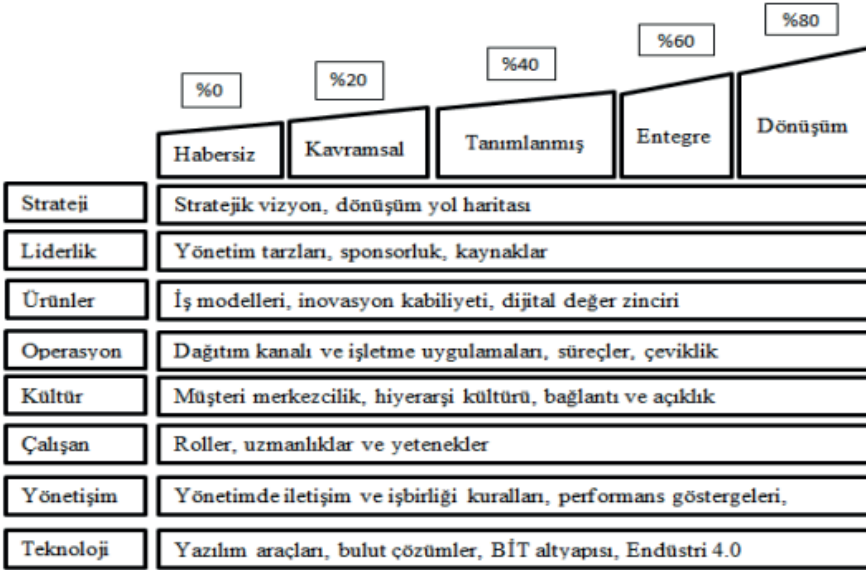
6.Dijital Olgunluk Kavramı

Olgunluk kelime olarak ‘Tam, Hazır olma durumu veya mükemmel’ anlamına gelmektedir. Bir alandaki belirli yeteneklerin ilerlemesinin ölçüsünü ölçmek için kullanılır. Olgunluk değerlendirmelerini yapabilmek için ‘olgunluk modelleri’ kullanılmaktadır. Aşama modelleri olarak ifade edilen olgunluk modellerinin amacı, belirli bağlamda firmaların mevcut durumlarını ölçmektir (Bayhan, 2022: 1498).

Dijital olgunluk, dijital dönüşüm ile ilgilidir. İşletmelerin ulaşmak istediği son aşamaya denir. Bir başka ifadeyle kuruluşların dijital değişime uyum sağlamak için nasıl hazırlandıklarını ifade eder (Kumru, 2022: 73). Bu nedenle dijital olgunluk yalnızca modern teknolojinin kullanımını değil, aynı zamanda dijital yönetimdeki boyutları yeniden şekillendirmede kendini gösterir. Dijital olgunluk sürekli gelişen bir kavramdır ve dijital olgunluk düzeyleri zaman zaman değerlendirilmeleri gerekir. Böylece kuruluşlar dijital olgunluk seviyelerini ölçerek bu süreçte nasıl ilerleyeceğini planlamaktadır (Çelik ve Leblebici, 2023: 604-605).

6.1. Dijital Olgunluk Düzeyleri

Şekil 3. Dijital Olgunluk Düzeyleri (Azhari, P., Faraby, N., Rossmann, A., Steimel, B. ve Wichmann, K.S. 2014: 38)

- **Strateji:** İşletmelerdeki mevcut stratejinin yanına dijital teknolojiler getirilerek zenginleşmesini ifade eder (Ateş Khan, 2023: 24).

- **Liderlik:** Dijital dönüşümün gerekliliklerini odağına alan liderlik tarzı, teknoloji ve ağıtabanlı bir dönüşümün yaşanmasına motive eden kavramı ifade eder (Burak, 2022 :27).

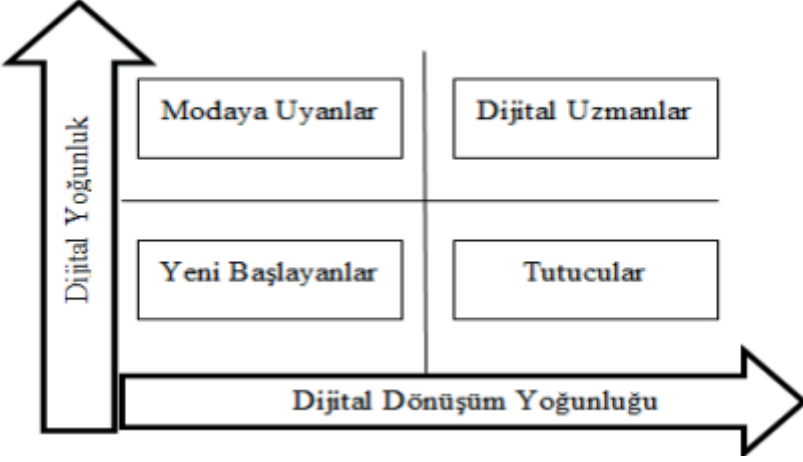
- **Ürünler:** İş modellerinde dijitalleşmeyi yer vermesini kapsamaktadır (Sağlam, 2021: 406).

- **Operasyon:** Dijitalleşme ile organizasyon yapılarını ve iş yapma biçimlerini yeni teknolojiler sayesinde dönüştürmesidir (Atalar, 2023 :47).

- **Kültür:** İşletmede hiyerarşi kültürü ve müşteri merkezliğinin oluşmasını, örgüt ağ yapısında ağ yaklaşımı ile bağlantıların güçlenmesini ifade eder (Ateş Khan, 2023: 24).
- **Çalışan:** Dijital dönüşümde teknoloji-insan bütünlüğünün sağlanması ve insanların dijital yeteneklerini kapsamaktadır (Oğan, 2023: 2366).
- **Yönetişim:** Dijital dönüşümde yönetim, bir organizasyonun dijital dönüşüm süreçlerini etkili yönetmesinin değerlendirmek için kullanılmaktadır. Liderlik, stratejik yönetim, organizasyonel ve karar alma süreçlerinde yönetişimin kritik rolünü vurgulamaktadır. (Bozkurt, 2024: 45).
- **Teknoloji:** İşletmenin ürün ve hizmetlerde kullandıkları dijital teknolojileri ifade eder. Bunlar yapay zeka, bulut bilişim, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik vb. teknolojileri kapsamaktadır (Şensoy, 2021: 36-37).
- **Habersiz:** Dijital olgunluk düzeylerinin ilk aşamasında yer alır. Dijital teknolojiler hakkında bir bilgiye sahip olunmayan seviye düzeyidir (Bal-yer, Özcan ve Öz, 2023:1359).
- **Kavramsal:** Dijital olgunluk düzeyinin ikinci aşamasıdır. Dijital dönüşüm için organizasyon yapısı yoktur. Dijital bir stratejiye sahip olmayanlar ve sadece birkaç dijital ürün ve hizmet sunan işletmeler yer almaktadır (Sağlam, 2021 :407).
- **Tanımlanmış:** Dijital olgunluk düzeyinin üçüncü aşamasıdır. Müşteri segmentleri, kendine özgü değer kavramları ve ana kaynakların tanımlandığı seviyedir (Eren, 2022 :27).
- **Entegre:** Belirlenen stratejilerin aktif olarak dönüştürüldüğü seviyedir (Eren, 2022 :27).
- **Dönüşüm:** Oluşturulan dijital strateji ile işletmenin tüm iş ve ürün süreçlerine uygulanmıştır. İş ve ürün süreçlerinde köklü değişimler olmuş ve olmaya devam etmektedir (Sağlam, 2021 :407).

6.2.Dijital Olgunluk Matrisi

Şekil 4. Dijital Olgunluk Matrisi (CapGemini ve MIT, 2011: 60)

• Dijital yoğunluk boyutu, işletmedeki mobil, analitik ve sosyal medya gibi teknolojilere yapılan yatırımların rakiplere veya müşterilerin ve çalışanların beklentilerine göre ne kadar gelişme gösterdiği ile ilgilidir. Dijital yönetimi yoğunluğu boyutu ise işletmenin dijital değişim ve dönüşümlere hazırlanmasına, dijital geleceğe taşınmasında ne kadar özen göstermesiyle ilgilidir (Sağlam, 2021: 408).

Dijital olgunluk matrisine göre işletmelerin yer aldığı 4 sınıf bulunmaktadır. Bunlar;

• **Yeni başlayanlar:** Kurumsal kaynak planlaması veya e-ticaret gibi geleneksel uygulamalar konusunda yetenekli olmalarına rağmen, dijital işlevleri yeterince kullanmamaktadırlar (Güngör, 2023: 43).

• **Modaya uyanlar:** Dijital yoğunluğu yüksek, dijital dönüşüm düzeyi düşüktür. Dijital değişim için istekli olup, birçok dijital teknolojiyi hayata geçirmişler veya denemişlerdir. Fakat Dijital dönüşüm girişimlerinin çok azı değer yaratmıştır (Arıkan, 2022: 42).

• **Tutucular:** Yenilik isteyen, yatırımlarını başarılı bir şekilde yönetmek için birleştirici bir vizyona, yönetime ve kültürel ihtiyaç olduklarının farkındadırlar. Fakat dijital teknolojileri kullanmakta şüpheci davranarak fırsatları kaçırmalarına yol açmaktadır (Güngör, 2023: 43).

• **Dijital uzmanlar:** Dijital yoğunluğu yetkinliğe sahip, dijital dönüşümü yönetme yeteneği üst seviyede olan işletmelerdir. Dijitalleşmede yeterli düzeye ulaşmış ve dijitalleşme yatırımlarının nasıl yönlendireceği konusunda nettirler. Dijital gelişmelere yatırım yaparak dijital rekabet avantajını sürekli geliştirmektedir (Sağlam, 2021: 409).

7. Dijital Olgunluk Seviyesi: Örnek Vaka

7.1. Yöntem

Örnek Ege bölgesindeki gıda sektöründe üretim yapan bir şirket seçilmiştir. Şirketin üretim ve hizmet süreçlerinde teknolojiye hangi seviyede faydalandıkları araştırılmıştır. Veriler yapılandırılmış mülakat yöntemi ile belirlenmiştir. Elde edilen veriler ile içerik analizi oluşturulmuştur. Mülakat sorularının belirlenmesinde İzmir Kalkınma Ajansı'nın (2020) raporu ve Boğaziçi Üniversitesi Endüstri 4.0 Platformu (2020; İncev, 2020) raporlarından yararlanılmıştır. Strateji, Ürün, Müşteri deneyimi, Kültür ve Organizasyon, Teknoloji, Yönetişim ve Süreçler boyutları altında 70 soru oluşturulmuştur. Dijital dönüşüm hakkında bilgi sahibi olan şirketteki bir çalışan ile mülakat yapılarak ve şirkete ait olan raporlardan elde edilen veriler ile İçerik analizi oluşturulmuştur. Ayrıca elde edilen bilgilere göre şirketin dijital olgunluk seviyesi belirlenmiştir.

7.2. Analiz ve Bulgular

Strateji, Ürün, Müşteri Deneyimi, Organizasyon ve kültür, Teknoloji, Yönetişim ve süreçler boyutları altında içerik analizi edilerek açıklanmıştır.

Strateji: Şirketin stratejilerinin temelini öncelikli konular oluşturmaktadır. Paydaş beklentileri küresel gelişmeler doğrultusunda paydaş analizi ve dış trend analizi ile öncelikler belirlenmektedir.

Ürün: Her zaman güvenli, sağlıklı ve taze ürünleri tüketicilere buluşturarak ve teknolojiyi üretime dahil ederek yeni ürünler oluşturmaktayız. Ürün geliştirme sürecinde platformlar ile müşteriler sürece dahil edilmektedir. Piyasadan alınan geri bildirimler ürün geliştirme sürecinde kullanılmaktadır.

Müşteri deneyimi: Müşteri memnuniyetini sürekli arttırmak için düzenli olarak takip edilmektedir. Müşteri bağlılığı için kart üyelikleri, mobil uygulamalar ve sadakat programları oluşturulmuştur. Düzenli olarak memnuniyet anketleri uygulanmaktadır. Müşterilerin geri bildirimlerini değerlendirilerek ürün ve süreçleri iyileştirmeye odaklanılmaktadır. Ürünler sosyal medya, dijital platform gibi yeni teknolojilerle müşterilere sunulmaktadır.

Organizasyon ve kültür: Şirket inavasyonu kültürün bir parçası olarak benimsemektedir. Yeni fikirlerin oluşması ve gelişmesi için platformlar oluşturulmaktadır. Akıllıküpe platformuyla her kademden çalışan fikirlerini paylaşma imkanı bulmaktadır. Bu nedenle çalışanların kendi alanlarındaki teknolojileri öğrenmeleri için eğitimler verilmektedir. Bölümler arasında bilgi alış verişini yapmak için teknolojiye dayanarak oluşturulmaktadır.

Teknoloji: Başta e-ticaret olmak üzere birçok alanda teknolojiye dayanarak kullanılmaktadır. İş ve ürün geliştirme sürecinde teknoloji ile dış kaynaklardan geri bildirim alınmaktadır. Üretilen ürünler dijital platform, sosyal medya ve

online kitapçıklar ile sunulmaktadır. Dijital uygulamalara özellikle yazılım geliştirme açısından destek olunmaktadır. Şirket ‘yerinde Ar-Ge merkezi’ ruhsatı olarak yapay zeka, metaverse ve endüstri 4.0 alanlarına odaklanarak çalışmalarında lider oyuncularından biri olmayı hedeflemektedir. Oluşturdukları platformlar ile çalışanlara kendi bölümleri hakkında eğitim verilmektedir. Ayrıca paydaşların fikirlerini kolay bir şekilde birbirlerine aktarması için platformlar oluşturulmuştur.

Yönetişim: Sürdürülebilirlik yönetim bakışı ile 2014 yılında sürdürülebilirlik platformu oluşturulmuştur. Bu platform ile şirketin üst düzey yöneticileri bir araya getirilmektedir. Şirketler arası bilgi akışı ile birbirlerinden ilham almasını sağlıyor. Şirketin başarılı olabilmesi için teknolojiyi zorunluluk olarak görmektedir.

Süreçler: Teknolojik gelişmeler ile dönüşen dünyanın gereklerine göre ürün ve iş modelleri geliştirmektedir. Dijital inovasyon odaklı ‘yerinde Ar-Ge merkezi’ ile ürün ve iş modelleri oluşturulmaktadır. Sadakat programları, kart üyelikleri ve mobil uygulamalar ile müşteri memnuniyetini takip edilmektedir. Müşterilere online anket yapılarak girdiler elde edilmektedir. Alınan geri bildirimler ile ürün ve iş geliştirme süreçleri iyileştirilmiştir.

Tablo 1. *Dijital Olgunluk Boyutları İçerik Analizi*

Strateji	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Stratejik plan çalışmaları düzenli olarak yürütülüyor. ➤ Şirketimizin stratejik planlarında dijitalleşmeye dair başlıklar vardır. ➤ Dijitalleşme için ayrılmış bir bütçe vardır. ➤ Dijitalleşme için vizyon ve misyonumuz vardır ➤ Şirketimiz dönüşüm sürecindeki vizyonunu paylaşmaktadır. ➤ Dijital dönüşüm stratejilerimiz kurulumuzun üst kurulunca destek görmektedir.
Ürün	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Şirketimiz ürün/hizmet geliştirme sürecinde yeni çıkan teknolojiden faydalanıyoruz. ➤ Ürün geliştirme sürecinde müşterileri dahil ediyoruz. ➤ Ürün geliştirme sürecinde piyasadan topladığımız verilerden yararlanıyoruz.
Müşteri Deneyimi	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Müşterilere şirket ve ürün ile ilgili bilgi edindirme konusunda dijitalleşmeden yararlanıyoruz. ➤ Şirketimiz müşteri deneyimi ölçümlerinde teknolojik uygulamalar kullanmaktadır. ➤ Şirketimiz müşteri ilişkileri yönetimi için portal ve platformdan yararlanmaktadır.
Organizasyon ve Kültür	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Şirketimizin birimler arasındaki dijital veri paylaşımı kısmen sorunsuz gerçekleşmektedir. ➤ Şirketimiz çalışanlar için dijital becerilerini geliştirmek için eğitimler verilmektedir. ➤ Çalışanlarımıza kullandıkları bilişim cihazları hakkında eğitim verilmektedir.

Teknoloji	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Şirketimiz ürünleri, teknolojik özellikler içermektedir. ➤ Şirketimiz dijitalleşme süreçlerini destekleyecek alt yapıya sahiptir. ➤ Şirketimizde dijitalleşme süreçlerini destekleyecek alt yapıya sahiptir. ➤ Şirketimiz teknolojiden en yüksek seviyede yararlanmaktadır.
Yönetişim	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Şirketimiz başarı için dijital dönüşümü kritik bir unsur olarak görmektedir. ➤ Şirketimiz için dijital dönüşüm bir zorunluluktur.
Süreçler	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Şirketimiz iş süreçlerinde dijital teknolojiden yararlanmaktadır. ➤ Şirketimizde çalışanların kendi fikirlerini gerçekleştirme için teşvik edilmektedir. ➤ Şirketimizde çalışanların tespit ettikleri uygulamaları şirket içine getirmeleri teşvik edilmektedir.

Tablo 2. Dijital Olgunluk Seviyeleri

Boyut	Alt boyut	Seviye
		0 1 2 3 4 5
Dijitalleşme büyüme fırsatları algılama	Dijital ortamdaki müşteri ihtiyaçlarını anlamak ve geliştirmek	X
	Dijital inovasyon için dış kaynakların kullanımı	X
	Teknoloji odaklı fırsatları algılama	X
Dijitalleşme büyüme stratejisi ve zihniyeti	Dijital ve bilişime dayalı büyüme stratejisi	X
	Dijitalleşme farkındalığı	X
	Yetkili çalışanlar	X
Dijitalleşme büyüme fırsatı yakalamak	Dijital özellikli iş modelleri	X
	Dijital Pazar varlığı	X
	Dijital müşteri deneyimi	X
Dijital dönüşüm kaynak yönetimi	Dijitalleşme yatırımları	X
	Dijital beceriler ve öğrenme	X
	Dijital süreçler	X

7.3. Sonuç

Çalışma bir şirketin dijital olgunluk seviyesi araştırılmıştır. Öncelikle şirkete ait bölümlerin boyutları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Çalışma da mülakat yöntemi kullanılmıştır. Şirketin ait 2020 Sürdürülebilirlik Raporu, 2022 Sürdürülebilirlik Raporu ve şirkette çalışmakta olan 1 kişi ile yapılan mülakat ile içerik analizi oluşturulmuştur. Yapılan araştırma sonucunda dijital dönüşüm şirket için önemli bir kavram olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

- Tutkunca, T., (2020). İşletmelerde Dijital Dönüşüm ve İlgili Bileşenlerinin Analiz Edilmesi Üzerine Kavramsal Bir Araştırma. <https://dergipark.org.tr/cagsbd>. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, ss.65-75.
- Asiltürk, A., (2021). İşletmelerde Dijital Dönüşüm Yönetiminde Nihai Hedef: Dijital Olgunluk. <https://dergipark.org.tr/en/pub/alanyaakademik/article/859300>. Alanya Akademik Bakış Dergisi, C:5, S:2, ss.647-669.
- Kara, E.Ş., Şamlı R., (2021). Yazılım Projelerinin Maliyet Tahmini için WEKA'da Makine Öğrenmesi Algoritmalarının Karşılaştırmalı Analizi. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ejosat/issue/60692/877296>. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, Sayı 23, S. 415-426.
- Ayyıldız, M. E., Demir, A. O., (2022). Dijital Dönüşüm Olgunluk Seviyesinin Ölçülmesine Yönelik Modellerin İncelenmesi. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2610820>. İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi, Cilt: 6 Sayı:12 Güz 2022/2 s: 61-80.
- Akman, A. Z., (2023). Toplum 5.0 Yapılanmasında Dijital Dönüşüm İle Örgüt Kültürü Etkileşiminin Yeri: Bir Alan Araştırması. <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/bitstreams/6c55705c-1071-47c6-8d6a-b6df7d0007d9/download>.
- Çelik, D., Leblebici D. N., (2023). Belediyelerde Dijital Olgunluğun Geliştirilmesinde Dijital Kültürün Etkisi. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3115925>. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 25(44): 601-621.
- Sağbaşı, A., Gülseren, A., (2019). Endüstri 4.0 Perspektifinde Sanayide Dijital Dönüşüm Ve Dijital Olgunluk Seviyesinin Değerlendirilmesi. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/911727>.
- Yılmaz, O., (2017). Küreselleşme Sürecinde Dönüşen Güvenlik Algısı Ve Siber Güvenlik. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/418736>.
- Çark, Ö., (2020). İşletmelerin Dijital Dönüşüm Sürecinde “Nesnelerin İnterneti” Teknolojisinin Etkisi*. https://www.academia.edu/download/66245242/Car_k_2020_Isletmelerin_dijital_donusum_surecinde_nesnelerin_interneti_teknolojisinin_etkisi.pdf.
- Bayhan, A., (2022). Dijital Olgunluk Modellerinin Karşılaştırılması: Üretim Yapan KOBİ'lere Öneriler. <https://www.sobibder.org/index.php/sobibder/article/download/335/319>. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 5(10): 1495-1506.
- Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Liman Kaban, A., Taşçı, G., Aykul, M., (2021). Dijital bilgi çağı: Dijital toplum, dijital dönüşüm, dijital eğitim ve dijital yeterlilikler. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1691971>. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi-AUAd 2021, Cilt 7, Sayı 2, 35-63 (ISSN 2149-2360).
- Sağlam, M., (2021). İşletmelerde Geleceğin Vizyonu Olarak Dijital Dönüşümün Gerçekleştirilmesi Ve Dijital Dönüşüm Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması. <https://der>

gipark.org.tr/en/download/article-file/1188379. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(40), 395-420.

- Yankın, F. B., (2019). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/639636>. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trakya Üniversitesi, E-Dergi Cilt:7 Sayı:2 (1-38).
- Bilgi Teknolojileri Ve İletişim Kurumu, (2022). Türkiye’de Dijital Dönüşüm Ve Dijital Okuryazarlık. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/arastirma-raporlari/tu-r-kiyede-dijital-do-nu-s-u-m-ve-dijital-okuryazarlik.pdf>.
- Kökner, S., (2021). Dijital Dönüşüm Sürecinde Yaşanabilecek Zorluklar. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=MDJEEAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA73&dq=dijital+gelecek+dijital+d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F-C3%BCm&ots=re5X2jYKME&sig=PZFRUıY9ILRy2g26IfS4zI-MiV4w&redir_esc=y#v=onepage&q=dijital%20gelecek%20dijital%20d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm&f=false.
- Demirezen, B., (2019). Artırılmış Gerçeklik Ve Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Turizm Sektöründe Kullanılabilirliği Üzerine Bir Literatür Taraması. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/710628>. Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3 Sayı: 1.
- Körpe, E., (2021). Dijital Dönüşüm İle Yeni Finans Çağı Ve Gelecek Yaklaşımları. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1935150>. Uluslararası Bankacılık, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları, 108-131.
- Işık, T., (2019). Türkiye’de Dijital Sağlık Kurumlarında Dijital Dönüşüm Adımları. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=HWezDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA3&dq=sa%C4%9Flı%C4%B1k+dijital+d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm&ots=iYtxmwrPgU&sig=PsPHKuLGzXmyuRGrBrL-8CHjfh0&redir_esc=y#v=onepage&q=sa%C4%9Flı%C4%B1k%20dijital%20d%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm&f=false. Eğitim Yayın Evi, 1.Baskı.
- Sargın, M. O., Ventura, K., Perakende Sektöründe Dijital Dönüşüm: Watsons Örneği. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2571186>. 8th Global Business Research Congress (GBRC - 2022), V.15, 59-63.
- Klein, M., (2020). İşletmelerde Dijital Dönüşüm Ve Etmenleri. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1176119>. Journal Of Business In The Dıgital Age, Vol. 3 Issue 1.
- Klein, M., (2020). İşletmelerin Dijital Dönüşüm Senaryoları-Kavramsal Bir Model Önerisi. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1018321>. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:19-Sayı:74.
- Telli, E., (2022). İşletmelerin Dijital Dönüşüm Yolculuğunda Liderlik: Transformasyonel (Dönüşümcü) Liderlikten Dijital Liderliğe. <http://aksarayıbd.aksaray.edu.tr/en/download/article-file/2415369>. İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Aksaray Üniversitesi, Cilt:14-Sayı: 3 1-307-318.
- Nalbantoğlu, C. B., (2021). Dijital Dönüşümün Örgüt Kültürü Üzerine Yansımaları. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1597309>. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 23 (40): 193-207.

- Diken, Ö. A., Karadağ, Ü. G., Diken, A., (2024). İşletmelerde Dijital Dönüşüm Ve Örgütsel Değişim İlişkisi. https://www.researchgate.net/profile/Selver-Yildiz/publication/379268753_YONETIM_VE_ORGANIZASYON_ALANINDA_AKADEMIK_ANALIZLER/links/660276e6a4857c796282df03/YOENETIM-VE-ORGANIZASYON-ALANINDA-AKADEMIK-ANALIZLER.pdf#page=115. Yaz yayınları.
- Aydın, S., Onaylı, E., (2020). Bankacılıkta Dijital Dönüşümle Değişen Müşteri Deneyimi: Müşteri Sadakati, Memnuniyeti ve Tavsiye Eğilimine Yansımaları*. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1131907>. Yönetim ve ekonomi dergisi, Cilt:27-Sayı:3.
- Akmeşe, S., (2020). Kamuda Dijital Dönüşümün Siber Güvenlik Ve Dijital Güvence Boyutları Ve İç Denetimin Rolü. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/976812>. Denetişim dergisi, Sayı: 20.
- Oğan, E., (2023). İşletmelerde Dijital Kültürün Oluşturulmasında Liderlik, Strateji ve Örgüt Yapısının Rolü. <https://jshsr.org/index.php/pub/article/view/2343/2305>. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, 10(99),2364-2372.
- Bozkurt, A., (2024), Yönetim Dönüşüm Sürecinde Dijital Olgunluk Düzeyinin İşgören Performansı Üzerindeki Etkisi; Üniversitelerde Bir Alan Çalışması. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=weFMBHaUra8rsS5wi2bmHK63rRyT3IMF2EzjGOsFz2ZtsUFBIfkzaRJRACqNjh_. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Ateş Khan, K., (2023). Çalışanlarda Teknolojik Hazır Oluş Ve Örgütün Dijital Olgunluk Düzeylerinin Değerlendirilmesi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=a0OMTmEd_3mfOBxT8SiBTNPSaJsPU7IE1OFkpAxIANCYJoEf06wxqZBwAAjjaUIB. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Gebze Teknik Üniversitesi.
- Şensoy, Y., (2021). Kauçuk Üretimi Yapan İşletmelerin Dijital Olgunluk Düzeylerinin Belirlenmesi: Bursa İli Örneği. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=tqUiYt63sTQLTpozMJ92Qlr2yTATuMr1s4AS649VHdK-yEpOQ4ZkOCItKimJt4LH5>. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Düzce Üniversitesi.
- Eren, Ç., (2022). Parekende Sektöründe Dijital Olgunluk Seviyesi Kriterlerinin Ahp Analizi İle Değerlendirilmesi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=qVqOZFj2DwNmvdF1oGFYiKZsX1sCpulDL0cnNSw2GuFkc-B7ARHfRRw7muJ2_ger-. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Atalar, E., (2023) Türkiye'deki Teknoloji Şirketlerinin Örgütsel Çevikleri Ve Sosyal İnovasyon Eğilimleri Arasındaki İlişkide Dijital Dönüşüm Seviyelerinin Moderatör Rolü. <https://iserc.org/img/1685183505sosyal-bilimlerde-guncel-gelismeler-isletme-ve-finans-guncellenmis.pdf#page=46>. Çizgi Kitabevi.
- Balyer, A., Özcan, K., Öz, Ö. (2023). Okulların Dijital Ölçeği Uyarlama Çalışması. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2505082>. Eğitim Fakültesi Dergisi, İnönü Üniversitesi, Cilt: 24, Sayı: 2.

- Arıkan, E., (2022). Kurumsal Yönetim Olgunluk Düzeyini Etkileyen Faktörler Ve Dijital Olgunluk Düzeyinin Analizi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Şirketler Üzerine Araştırma <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=-kIrIdtdJ31bRgjb6fHvMUYYIzLZfGWq82uqtyHXkUroGejKPuzrIhRDRb9XM-0vQM>. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Güngör, C., (2023). Kobilerin Uluslararasılaşma Sürecinde Dijitalleşme Ve Dijital Olgunluk Seviyelerinin Rekabet Avantajı Yaratmasındaki Önemi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=r4I1HnmXxFQovUpyAyUmxI0Pf-BFRSpvqTvgOh5s7asaPEboUJrfGQVYjrsc8nqk7>. Dış Ticaret Enstitüsü Dergisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Kumru, S. (2022). İşletmelerde Dijital Dönüşüm Süreçlerinin Stratejik Yönetimi: Bir Alan Araştırması. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=-kIrIdtdJ31bRgjb6fHvMUfrYbRXPBxsF3IG2x7nY0vnUErafKGGbsFHLmqS-1fokn>. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Dülge, A., (2023). Şirketlerin Dijital Dönüşümünü Etkileyen Faktörler Ve Başarı Kriterleri. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=cr4SkWLaR-MhkDRBjqthpsacMUyC6TWyuHRxSbzMRHe_tc8ooVh3t6V1Dk375Fp-w. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bahçeşehir Üniversitesi.
- Ülker 2020 Sürdürülebilirlik Raporu. (2020). https://www.ulker.com.tr/documents/ulker_surdurulebilirlik_raporu_2020_tr_01.pdf.
- Ülker 2022 Sürdürülebilirlik Raporu. (2022). <https://www.ulker.com.tr/documents/surduruleblrlk-raporu-2022.pdf>.
- İzmir Kalkınma Ajansı. (2020). İzmir Kalkınma Ajansı Dijital Dönüşüm Olgunluk Düzeyi Belirleme Aracı Geliştirilmesi Çalışması. <http://izka.org.tr/wp-content/uploads/pdf/proje-sonuc-raporu.pdf>
- İngev. (2020). Yerel Yönetimlerde Dijital Yönetişim Fırsatları. <http://ingev.org/raporlar/Yerel-Yonetimlerde-Dijital-Yonetisim-Firsatlari.pdf>

Bölüm 7

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNE ULAŞMADA DÖNGÜSEL EKONOMİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN SWOT ANALİZİ

İhsan OLUÇ¹

¹ Doç. Dr. İhsan OLUÇ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ORCID:0000-0002-5167-1862

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile artan verimlilik hem üretim yöntemlerinin modernleşmesine hem de hayat standartlarının yükselmesine neden olmuştur. Sanayi devriminin ve dahi sanayinin küreselleşmesiyle birlikte dünya nüfusu ile küresel ekonomik büyüklük tarihte eşi benzeri görülmemiş bir biçimde artmıştır. Son iki yüzyılda küresel nüfus artış yaklaşık 7,5 kat artarak 2022 yılı itibariyle 7,8 milyara, kişi başına düşen gelir ise 14.79 kat artış ile reel olarak 16.677 \$'a yükselmiştir (Bolt ve van Zanden, 2024). Söz konusu kişi başına düşen gelir artışının yaşanan nüfus patlamasına rağmen yaşandığına dikkat edilirse ne denli büyük bir ekonomik büyüme ve çıktı artışı yaşandığı daha iyi anlaşılabilir. Elbette ki bu büyük ekonomik büyümenin arkasında yatan temel itki artan oranda kullanılan demir, bakır veya nadir elementler olduğu gibi pamuk, yün gibi ham maddelerdir. Bir bütün halinde bakıldığında sanayi devriminden bu yana süregelen doğal kaynakların kullanımına bağlı artan materyal ayak izidir. Ne yazık ki artan materyal ayak izi kaçınılmaz bir şekilde üretim ve tüketim süreçlerinde beraberinde yan ürün olarak, atık ve sera gazı emisyonları oluşturmaktadır (Ma ve diğerleri, 2018). Dolayısıyla, böyle bir durumun sürdürülemezliği karşısında ya doğal kaynak tüketimi ile ekonomik büyümenin birbirinden ayrıştırılması ya da ortaya çıkan atıkların birer girdi olarak üretim sürecine tekrar dahil edilebileceği bir üretim ve tüketim sistemi kurmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. İşte bu noktada sanayi devriminde günümüze değin süregelen doğrusal ekonomi modeliyle örnekleri az da olsa görülmeye başlanan ve doğrusal ekonomik modele alternatif olarak geliştirilen döngüsel ekonomi modeli gündeme gelmektedir. Döngüsel ekonomiyi anlayabilmek için mevcut ekonomik sistemi yani doğrusal ekonomik sistemi anlamak iki sistem için benzer ve farklı yönleri ortaya koymak gerekmektedir.

Doğrusal Ekonomi

Doğrusal ekonomi modeli günümüzün hâkim ekonomik sistemi olmakla birlikte temeli dünya üzerinde zenginliğin asimetrik dağılımına dayanmaktadır. Mevcut ekonomik sistem kârı önceleyen bir sistem olarak tasarlanmış belki de bu sisteme mecbur kalınmıştır. Doğal kaynaklara olan talep büyük ölçüde sanayileşmiş batı toplumlarından gelmiş ve dünyanın dört bir yanından kaynaklar bir şekilde batıya akıtılmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak doğal kaynaklar insan emeğine oranla çok fazla artmış ve karşılaştırmalı olarak ucuzlamıştır. Ucuz kaynaklar ve pahalı emek ile yapılan üretim ise iş yapma modellerinin değişmesine neden olmuştur. Bu üretim biçiminde rekabetçi kalabilmek adına insan emeğinden tasarruf sağlayan ve aynı zamanda yoğun kaynak tüketimine dayalı üretim sistemleri kurulmuştur (Sariatli, 2017). Bu sistem verimliliği kaynak tüketiminde değil insan emeğinde aramıştır. Böylece kaynak verimliliğini arttıracak yeniden kullanım geri dönüşüm ve atıkların azaltılması gibi kaynak verimliliğini önceleyen prensipler ihmal edilmiştir. Bunun sonucundan al-yap-kullan-at (take-make-use-dispose) ifadesi ile temsil

edilen doğrusal ekonomik sistem ortaya çıkmıştır. Doğrusal ekonomi sisteminde üretimden tüketime daha çok kar elde etmeyi hedefleyen ekonomik bir süreç olup ve kaynakların yalnızca bir kez kullanılabilmesi fikrine dayanmaktadır (Marino ve Pariso, 2016). Al-yap-kullan-at sürecinin her bir basamağında çeşitli tiplerde atıklar oluşsa da bir bütün halinde süreç değerlendirildiğinde bu üretim biçiminin atıklarla nihayetlendiğini söylemek de mümkündür.

Sınırlı doğal kaynakların sınırsız kabul edilerek kullanılmasına dayalı ekonomik kalkınma modeli küresel bir refah artışını beraberinde getirmiş olsa da bu üretim biçiminin artan oranda zayıflıklarının temayüz etmesi bu sistemin büyük bir çöküşle nihayete ereceğini tezini güçlendirmiştir. Nitekim Ellen MacArthur Vakfı'nın (2013) çalışmaları emtia fiyatlarının artan talep sonucunda ucuz olmaktan da sınırsız olarak nitelendirilmekten de uzaklaştığını, artan atık miktarının yaratmış olduğu negatif dışsallıkların ise hem havada hem denizde hem de karada dünyanın yenilenme kapasitesinin sınırına ulaştığını ortaya koymaktadır.

Karbon emisyonlarında artış, denizlerin asiditesinin artması, tahrip edilen ormanlar ve yaşanan biyoçeşitlilik kaybı, doğanın işleyen sistemlerinin bozulmasına neden olmuş küresel iklim değişikliğinden, kuraklığa, açlıktan, büyük ölçekli göçlere, jeopolitik çatışmalara kadar birçok küresel sorunun itici gücü haline gelmiştir. Sonuç olarak kalkınmanın kaynağı olarak nitelendirilebilecek olan doğrusal ekonomi zaman içerisinde sorunların kaynağı haline gelmiştir. Elbette zaman içerisinde bu sistem içerisinde iyileştirmeler yapılmış olsa da ekonomik sistem içerisinde hakim rolünü sürdürmüştür. Dolayısıyla, doğrusal ekonomik sistemin sürdürülemezliği, sürdürülebilir ekonomik sistem arayışını da beraberinde getirmiş ve döngüsel ekonomi bu arayışın bir cevabı olabilecek şekilde nitelendirilmeye başlanmıştır.

Döngüsel Ekonomi

Kenneth Boulding tarafından ilk defa 1960'lar ve 70'lerde ortaya atılan ve 1990 yılında çevre ekonomistleri David Pearce ve R. Kerry Turner tarafından tekrar ele alınan döngüsel ekonomi kavramı, mal ve hizmetlerin ekolojik açıdan sağlam ve çevresel sürdürülebilir bir biçimde üretilip tüketilmesini ifade etmekle birlikte bu kavramın, kaynakların aşırı kullanımı, atık yönetimi ve iklim değişikliği gibi konulara yönelik endişeleri giderecek, ekonomik faaliyetlerin bilinçli bir şekilde yeni bir tasarım ile birbirine entegre edilmesini konu edinir (Donaghy, 2022). Döngüsel ekonominin fizik yasalarından "enerjinin korunumu yasası" takip ve taklit edilerek geliştirildiği söylenebilir. Enerjinin korunumu yasası ve döngüsel ekonomi modeli birçok yönden benzeşmektedir. Enerjinin korunumu yasası hiçbir enerjinin yoktan var edilemeyeceği ve varken de yok edilemeyeceği bununla birlikte enerjinin bir formdan bir başka forma dönüşebileceğini ifade etmektedir. Kısaca enerjinin sürekli dönüşüm halinde olduğu bir süreç olarak da ifade edilebilir. Enerjinin Korunumu Ya-

sası, kapalı bir sistem içinde enerjinin toplamının azalmadığını veya artmadığını ileri sürmektedir. Enerjinin kapalı bir sistem içerisinde sadece dönüşüm geçirdiğini ve toplam enerji miktarının sabit kaldığını ifade eder. Dolayısıyla, enerjinin korunumu yasası yardımı ile döngüsel ekonomi sistemini anlamak çok daha kolaylaşmaktadır. Her iki kavramın benzerlikleri yaklaşımlar temelinde aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

❖ **Kapalı (Döngüsel) Sistem Yaklaşımı**

Döngüsel Ekonomi Modeli: Döngüsel ekonomi, üretim ve tüketim süreçlerinin birbirine entegre edilmesini ve bir büyük simbiyotik sistemin parçaları olarak işlenmesini savunur. Kapalı döngüler oluşturarak, üretim ve tüketim sürecinde ortaya çıkan tüm atıkları, ürün veya yan ürün olarak nitelendirilmesi ve bu ürünlerin başka üretim süreçlerine dahil edilerek sürekli olarak yeniden değerlendirilmesini sağlar. Bu sistem yaklaşımı, atıkların kaynağa dönüştürülmesi ve döngülerin sürekli olarak devam etmesi prensibine dayanır. Yani var olan ürünler atıklaştırılarak yok edilmediği gibi toplam kaynak kullanımında da bir eksilme yaşanmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, ürünlerin kullanım ömrü kavramı ortadan kalkmaktadır (Neves ve Marques, 2022).

❖ **Sürdürülebilirlik (Ekosistem) Yaklaşımı**

Enerjinin korunumu fiziksel sistemlerin uzun vadeli istikrarını sağladığı gibi döngüsel ekonomi modeli de ekonomik aktivitelerin ekosistem üzerinde yarattığı baskıları azaltarak sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir (Sakthivelmurugan, Senthilkumar ve Karthick, 2022). Ekosistemlerin korunması ve doğal kaynakların muhafaza edilebilmesi gelecek nesillerin de bu mirastan istifade edebilmesini sağlar.

❖ **Verimlilik Yaklaşımı**

Enerjinin korunumu yasası nasıl ki enerjinin yok edilemeyeceğini ancak dönüşüm geçirebileceğini belirtir. Bu bir sistemin ulaşabileceği maksimum verimdir çünkü kayıp sıfırdır. Döngüsel ekonomide de bu verimlilik düzeyi hedeflenmekte ve kaynakların etkin kullanımı sağlanarak uzun ömürlü ve tamir edilebilir ürünler ile atıkların azaltılmasına ve malzemelerin tekrar tekrar kullanılmasına olanak sağlar.

❖ **Atık Yönetimi Yaklaşımı**

Enerjinin korunumunda enerjinin yok olmadığı bununla birlikte daha az kullanışlı formlara dönüştüğü kabul edilir. Döngüsel ekonomi de de üretim ve tüketim süreçlerinde atık olarak nitelendirilebilecek yan ürünler oluşmaktadır. Bu atıklar daha az kullanışlı olsalar da üretim sisteminin tekrar tasarımı ile atık değil kaynak olarak görülebilir ve üretim sürecine tekrar dahil edilebilirler.

Döngüsel Ekonomi Stratejileri

Doğrusal ekonomi modeline alternatif olarak geliştirilen döngüsel ekonominin kaynak verimliliğinin maksimize edecek ve atıkları en aza indirecek ilkeleri ifade etmek için R ilkeleri veya diğer bir ifadeyle R modelleri geliştirilmiştir. Bu stratejiler “R” harfi ile başlayan eylem ilkelerini ifade etmektedir. R ilkeleri döngüsel ekonominin daha etkili uygulanmasını böylece ürünlerin yaşam döngülerini arttırmayı hedeflemektedir. Başlangıçta 3R ilkeleri olarak ortaya çıkan model ‘azalt, yeniden kullan, geri dönüştür’ ilkelerini ifade etmekteyken döngüsel ekonomi literatürünün genişlemesi ve sürdürülebilirlik yaklaşımlarına olan ilgi ve ihtiyacın artmasıyla 4R,5R,6R ve en nihayetinde 10R¹ ilkeleri oluşmuştur (Khaw-ngern, Peuchthonglang, Klomkul ve Khaw-ngern, 2021).

10R ilkeleri döngüsel ekonominin çerçevesini çizmekte ve bir dönüşüm patikası oluşturmaktadır. Bu dönüşüm lineer ekonomik modelden döngüsel ekonomiye olduğu gibi kolaydan zora doğru bir hiyerarşiyi de ortaya koymaktadır. Bu hiyerarşik yapıyı “kısa döngü”, “orta döngü” ve “uzun döngü” biçiminde 3 katmanlı bir yapı olarak sınıflandırmak da mümkündür (Ang, Saw, He, Dong ve Ramakrishna, 2021). Tablo 1’de görüldüğü üzere R0, R1 ve R2 döngüsel ekonominin nihai amacı olup kısa döngü olarak adlandırılır. R3, R4, R5, R6, ve R7 orta döngüde yer almakta R8 ve R9 ise uzun döngüyü temsil etmektedir. Bu döngülerden kısa döngü en etkili döngü iken uzun döngü sürdürülebilirlik üzerinde etkisi en az olan döngüdür. Kısa döngü atık oluşumunu atıklar oluşmadan engellerken uzun döngü ise ortaya çıkan atıkların yönetimi ve etkisinin azaltılmasıyla ilgilenmektedir.

1 10R ilkeleri kimi çalışmalarda 9R ilkeleri olarak da isimlendirilebilmektedir (Kovačić Lukman, Brglez ve Krajnc, 2022; Nowicki, Ćwiklicki, Kafel, Niezgoda ve Wojnarowska, 2023; Reike, Vermeulen ve Witjes, 2022)(Kovačić Lukman, Brglez ve Krajnc, 2022; Nowicki, Ćwiklicki, Kafel, Niezgoda ve Wojnarowska, 2023; Reike, Vermeulen ve Witjes, 2022) . R0 dan R9’a toplam on ilke bulunduğundan bu çalışmada 10R ilkeleri olarak adlandırılması gerektiğine kanaat getirilmiştir.

Tablo 1. Döngüsel ekonominin 10R ilkesi

Yüksek Döngüsellik	R0-Refuse	Reddet	Çevreye zarar veren veya sürdürülebilir olmayan ürünlerden kaçınmak.
	R1-Rethink	Yeniden Düşün	Tüketim ve üretim yaklaşımlarını, çevresel etkiyi en aza indirmek için, yeniden gözden geçirme.
	R2-Reduce	Azalt	Ürünlerde ve süreçlerde kullanılan kaynak miktarını en aza indirme.
	R3-Reuse	Yeniden Kullan	Ürünleri veya malzemeleri aynı veya farklı amaçlar için tekrar kullanma.
	R4-Repair	Tamir Et	Malzemeleri atmak yerine ömürlerini uzatmak için tamir etme.
Düşük Döngüsellik	R5-Refurbish	Yenile	Eski veya kullanılmış eşyaları, genellikle işlevselliğini artırarak veya görünümü güzelleştirerek, yeni gibi bir duruma getirme.
	R6 -Remanufacture	Yeniden Üret	Kullanılmış, tamir edilmiş veya yeni parçaları bir arada kullanarak, orijinal üretilmiş ürünün özelliklerine göre ürünleri yeniden inşa etme.
	R7-Repurpose	Yeniden Amaçla	Üretim amacının dışında farklı bir amaç için kullanılmak üzere bir eşyayı değiştirerek yeniden tasarlama.
	R8-Recycle	Geri Dönüştür	Atıkların tekrar işlenmesi neticesinde kaynak ihtiyacını azaltma.
	R9-Recover	Geri Kazan	Çevreye zarar veren gereksiz ürün ve malzemelerden kaçınma.

Yukarıda yer alan tüm ilkelerin aynı zamanda döngüsel ekonomi sisteminin bileşenleri olduğu ve her bir prensibin bu ekonomik sistem içinde katma değer yaratmayı amaçladığı görülmektedir (de Melo, de Oliveira, de Sousa, Vieira ve Amaral, 2022). 10 R ilkeleri bir konsept olarak ürünlerin ve doğal kaynakların olabildiğince ekonomik sistem içerisinde kalmasını amaçlamaktadır “beşikten mezara” değil “beşikten beşiğe” akan bir süreçtir. Bu amaçla ekonomik süreçlerin yani üretim süreçlerinin, ürün tasarım süreçlerinin, iş yapma biçimlerinin sürekli biçimde iyileştirilmesini gerektirmektedir. Bununla birlikte bu süreci sadece ekonomik olarak değil sosyolojik bir süreç olarak da ele almak gerekmektedir. Döngüsel ekonominin oluşturulabilmesi için beşeri sermayenin belirli bir düzeye erişmesi gerektiği gibi “R0-Reddet” aşamasına geçilebilmesi için ciddi bir toplumsal duyarlılık ve hatta sosyal sermaye de gerekmektedir. Dolayısıyla döngüsel ekonomiyi yeni bir “Mantra” olarak nitelemek de mümkündür (Freed, 2021).

Bu mantranın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine (SKH) ulaşmada en çevreci yoldan biri olduğuna şüphe bulunmamaktadır fakat sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin sadece çevresel boyutlarının bulunmadığı da bilinmelidir. Döngüsel ekonominin SKH içerisinde yer alan yoksulluğa son (SKH-1), Temiz Su ve Sanitasyon (SKA 6), Erişilebilir ve Temiz Enerji (SKA 7), İnsana

Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme (SKA 8), Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam Alanları (SKA-11), Sorumlu Tüketim ve Üretim (SKA 12), İklim Eylemi (SKA-13) Sudaki Yaşam (SKA-14), Karada Yaşam hedefleri (SKA 15), Hedefler İçin Ortaklıklar (SKA-17) arasında güçlü ilişkiler mevcuttur (Schroeder, Anggraeni ve Weber, 2019; Van Kruchten ve Van Eijk, 2020). SKH gelişmiş ülkelere de bazı yükümlülükler getiriyor olsa da bu hedeflerin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sosyal ve çevresel ilerlemelerini hedeflediği de bir sır değildir (Akenroye, Nygård ve Eyo, 2017). Bu açıdan bakıldığında ise döngüsel ekonomi uygulamalarının ve SKH'nin birbiriyle uyumlu hedefler içerdiği kimi hedefler ise birbirini tamamlayıcı bir rol üstlendiği görülmektedir. Öte yandan döngüsel ekonominin bir döngü kurmaya çalıştığı bilinmektedir. Bu döngünün tamamlanma çerçevesi ise sadece ürün ve üretim yönüyle değil ülkeler ve belki de birlikler ve bölgeler olarak düşünülmelidir. Daha döngüsel olarak ifade etmek gerekirse beşikten beşiğe üretim sürecinde bir beşiği bir ülke diğer bir beşiği ise bir başka ülke olarak düşünmek gerekir ve bu sistemin kapalı bir sistemi hedeflediği göz ardı edilmemelidir. Yani bu döngü içerisinde yer alamayan bir ülkenin bir daha bu döngüsellğe entegre olması oldukça güç olacaktır. Döngüsel ekonomi uygulamalarının gelişmiş ülkelerde artarak devam etmesi gelişmekte olan ülkelerin bu pazarlara ulaşmasını ilanihaye engelleyebileceği bilinmelidir. Sonuç olarak döngüsel ekonomiye geçiş gelişmekte olan ülkeler için bir tercih olarak ele alınsa bile gelişmekte olan ülkeler buna bir zorunluluk olarak yaklaşmalı ve bu sistem içerisinde yer almalıdır. Nitekim bu çalışmada döngüsel ekonomiye gelişmekte olan ülkelerin ne denli hazır oldukları SWOT analizi ile araştırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde yerli ve yabancı literatüre üçüncü bölümünde ise SWOT analizine yer verilmiştir. Son bölümünde ise çalışmanın sonucu ve politika önerileri sıralanmıştır.

2. Literatür

Yapılan çalışmaların bir kısmının teorik olarak döngüsel ekonomiyi ele aldıkları görülse de kullanılan yöntem ve ekonometrik modellemelerin bağımlı değişken olarak karbon emisyonları, sera gazı emisyonları, ekolojik ayak izi gibi değişkenlerden ibaret olduğu görülmektedir. Oysa döngüsel ekonomiyi sadece karbon emisyonu gibi dar bir alana ve iklim krizine bağlamak oldukça yanlıştır. Her ne kadar ekolojik ayak izinin azaltılmasını sağlayacak değişkenler döngüsel ekonomiyi anlamlandırmakta sera gazı emisyonlarına göre çok daha iyi bir seçim olsa da ekolojik ayak izi de içinde materyal ayak izi, geri dönüşüm miktarı, bakım onarım gibi döngüsel ekonominin temel parametrelerini barındırmadığından yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle mevcut çalışmada karbon emisyonları, sera gazı emisyonları, ekolojik ayak izi gibi değişkenleri konu edinen çalışmalar literatür taramasından hariç tutulmuş doğrudan döngüsel ekonomiyi ele alan çalışmalara yer verilmiştir. Bu doğrultuda literatür iki kısma ayrılmış olup; birinci kısımda ulusal literatürde sınırlı miktarda yer alan çalışmalardan seçimler yapılmış ikinci kısımda ise uluslararası literatüre yer verilmiştir.

2.1 Ulusal Literatür

Balbay, Sarıhan ve Avşar (2021) yapmış oldukları derleme çalışmasında Dünyada ve Türkiye’de Döngüsel ekonomi yaklaşımın nasıl olduğu hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Türkiye’de döngüsel ekonominin sürdürülebilirlik kavramının bir alt kategorisi olarak ele alınmakta olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye’de döngüsel ekonominin uygulanabilirliği SWOT ve PEST analizleri ele alınmıştır. Döngüsel ekonomiye geçiş sürecinin politik olarak yönlendirilmesi gerektiğinden bahisle bu süreçte Türkiye’nin güçlü ve zayıf yönlerinin bulunduğu Avrupa yeşil mutabakatının ise Türkiye açısından fırsatlar barındırdığını belirtmişlerdir. Mısıır ve Arıkan (2022) yapmış oldukları çalışmada Döngüsel ekonomiye atık azaltımı ve geri dönüşüm perspektifinden yaklaşmışlardır. Bu doğrultuda Türkiye’de sıfır atık projesinin 2017 yılından beri uygulamada olduğunu belirtmiş oldukları çalışmada döngüsel ekonominin Avrupa Birliği politika ve stratejilerinde belirtildiği gibi öncelikle atığın oluşmasının engellenmesi gerektiği ve engellenemeyen kısmın geri dönüşüm sürecine dahil edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Döngüsel ekonomiye uyum sürecinde ambalaj atıklarının kaynağında ayrı ayrı toplanması gerektiği ve depozito iade sistemiyle özellikle Pet şişe ve ambalajların etkin bir biçimde geri dönüştürülebileceği belirtilmiştir.

Yalçın ve Negiz (2020) Türkiye’de döngüsel ekonomi ve yeşil ekonomi üzerine literatür incelemesi yapmışlardır. Nitel bir araştırma yöntemi olarak doküman incelemesi tekniğini kullanarak YÖK tez merkezinde yer alan tezleri incelemişlerdir. Döngüsel ekonomi ile ilgili yapılan ilk tez çalışmasının 2013 yılında YÖK veri tabanında yer almaya başladığını belirtmişlerdir. 2019 yılına kadar döngüsel ekonomiyi temel alan 20 adet tez bulunduğu tespit etmişlerdir. 2013 yılından 2019 yılına artan oranlarda tez hazırlandığı görülmüştür. Dolayısıyla, bu konuya olan ilginin artmakta olduğunu ileri sürülmüştür.

Özuyar ve Gürsoy (2021) bilimsel yayın kategorilerinden makale, kitap ve tez başlıklarından hareketle döngüsel ekonomi teriminin bilim camiasında ne ölçüde bir fenomen haline geldiğini araştırmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda döngüsel ekonomi alanının henüz popüler hale gelmediği yapılan çalışmaların ise hem az olduğu hem de bu az çalışmaların genellikle aynı kişilerce yapıldığı belirtilmiştir. Döngüsel ekonominin uygulanabilirliği ve popülerleşebilmesi için sadece akademik çalışma sayısının değil politik desteklerin, sivil toplum örgütlerini ve hatta toplumun tüm kesimlerinin bu sürece dahil edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Sapmaz Veral (2021) döngüsel ekonomiye geçişte her ülke ve hatta her coğrafyanın farklı engellerle karşılaşabileceğini ve fakat tüm bunların öğretici bir deneyim olarak gözlemlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye’nin en önemli ticari partnerinin Avrupa Birliği olduğu ve Avrupa Birliği’nin ise 2015 yılında Döngüsel ekonomiye geçiş paketini kabul ettiğini belirtmiştir. Söz ko-

nusu paketin Avrupa Yeşil Mutabakatı ile birlikte düşünüldüğünde salt bir çevre stratejisinden ibaret olmadığı ve bu sürecin doğru yönetilmediği takdirde Türkiye'yi, AB Ticaret Sisteminin dışında bırakma riskini de içinde barındırdığını ileri sürmüştür.

Yeşilkaya, Daş ve Yaşın (2023), döngüsel ekonomiye geçiş sürecinin önemli bir yöntemi olarak çeşitli sektörlerde endüstriyel simbiyoz ağları kurulabileceğini dünyada bu ağların başarılı örneklerinin mevcut olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de çeşitli sektörlerinin simbiyotik ağlar kurabilecek büyüklükte olmasına rağmen bu ağların neredeyse hiç olmadığını belirttiği çalışmada bu ağların kurulması ve döngüsel ekonomiye geçiş sürecinin, somut kamu teşviklerinin yanı sıra yasal mevzuatlarla mümkün olabileceği belirtilmiştir.

Mukiyen Avcı (2022), döngüsel ekonomide atıkların üretim sürecinin potansiyel bir girdisi olduğundan bahisle atıklardan enerji üretimi veyahut ikinci el mal ticareti gibi yöntemlerle ekonomik yarar sağlanabileceğini ileri sürmüştür. Türkiye'nin atık ithalatında son yılların öne çıkan ülkelerinden biri olduğunun belirtildiği çalışmada, Türkiye'nin atık ticareti ortağı olan 63 ülke için genişletilmiş çekim modeli yoluyla tahmin yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, atık ihracatçısı ülkenin kişi başı geliri arttıkça Türkiye'nin atık ithalatının artmakta olduğu ve Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin atık deposu haline gelmesi riskinin bulunduğu belirtilmiştir.

Yılmaz (2022), Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesinde Türkiye'de enerji yönetimini konu almış ve döngüsel ekonomiye geçiş sürecinin öncelikle enerji sektöründen başlaması gerektiğini belirtmiştir. Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesinde 2050 yılına kadar iklim nötr veya karbon nötr bir ekonomiye geçiş hedefinin bulunduğu ve bu geçiş sürecinin ise fosil yakıtlara dayalı olarak gerçekleşmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Döngüsel ekonomi ilkelerinden "azaltmak" ilkesi doğrultusunda yenilenebilir enerji kaynakları yardımıyla sera gazı emisyonlarının azaltılması ve bu AB ile ticaretin sekteye uğramasının önüne geçilmesinin hedeflenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yaş (2022), döngüsel ekonominin mikro ölçekte belki de en önemli aktörlerinden olan belediyelerin önemine değinmiş ve ekonomik dönüşüm sürecinin döngüsel kentler olmadan mümkün olamayacağını belirtmiştir. Yasal mevzuatın belediyeler ve çevre bazında döngüsel kent yaklaşımını benimsendiği ve desteklendiği belirtilen çalışmada yerel yönetim aktörlerinin döngüsel ekonomiye yeterince önem vermediklerini sürdürülemez uygulamalara devam ettiklerini belirtmiştir. Bu doğrultuda belediyelerin döngüsel kentler kurmasında işe yarayacak atık yönetimi, geri dönüşüm sistemleri gibi projelerinin finanse edilmesi ve desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Güngör (2023) döngüsel ekonominin ancak şirketlerin bu dönüşüm sürecine destek olmasıyla başarılı olunabileceği fikrinden hareketle borsada işlem gören şirketlerin incelemesini yapmıştır. Söz konusu şirketlerin döngüsel

ekonomiyi ne ölçüde gündemlerine aldıklarının araştırıldığı çalışmada, işletmelerin bu kavramı oldukça dar bir çerçeveden ele aldıklarını ve olaya sadece sürdürülebilirlik temelinde yaklaştıklarını belirtmiştir. Bununla birlikte az sayıda şirketin ise döngüsel ekonomiye uyum süreci kapsamında birçok farklı hedefin konduğunu bunun ise umut verici olduğunu ileri sürmüştür.

Satır Reyhan (2023) yeşil mutabakat süreci ve döngüsel ekonomi sürecini bir bütün olarak ele almış ve makro bakış açısıyla süreci fırsatçı kapitalist ekonomi anlayışından çevreci ekolojik ekonomi anlayışına geçişin zorluklarına değinmiştir. Mevcut kapitalist ekonomi düzeninin sürekli büyüme daha çok üretme üzerine kurulu olduğunu oysa döngüsel ekonominin önemli prensiplerinin bakım, onarım, yenileme gibi unsurlar olduğu ve ürünlerin daha dayanıklı üretilerek ömürlerinin mümkün olduğunca uzatılması olduğunu belirtmiştir. Bu iki anlayışın ise birbirine zıt olduğu ve bu durumunda döngüsel ekonomiye geçişte önemli zorluklar doğuracağını ortaya koymuştur.

Sayın ve Utkulu (2023) döngüsel ekonomi alanında az sayıda yapılan ampirik bir çalışma ile döngüsellik endeksi kapsamında Türkiye'nin döngüsellik performansının AB-27 ülkeleri ile karşılaştırmıştır. Döngüsellik endeksinin oluşturulmasında üretim ve tüketim kapsamında atık üretimi, atık tüketimi atıkların geri dönüşümü gibi değişkenler kullanılmıştır. Yapılan analizde Türkiye'nin döngüsel ekonomi düzeyinin AB-27 ülkelerinden sadece üçünden daha iyi durumda olduğu bununla birlikte çalışmanın oldukça kısıtlı bir veri seti ile sadece 2006 ve 2008 yılları için yapılabildiği belirtilmiştir.

Koroğlu ve Yavuz (2023), aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 30 Avrupa ülkesinin kaynak verimliliğinin döngüsel ekonomiden nasıl etkilendiğini araştırmıştır. Döngüsel ekonomi parametrelerinden atık üretimi, atık geri dönüşümü gibi değişkenlerin açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı çalışmada değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu, aynı zamanda döngüsel ekonominin kaynak verimliliğine pozitif katkıda bulunduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

2.2 Uluslararası Literatür

Knäble vd. (2022), döngüsel ekonominin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkilerini araştırmış oldukları çalışmada 2010-2019 dönemini kapsayacak biçimde 25 AB üyesi ülke örneklem olarak seçilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda döngüsel ekonominin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında oldukça önemli olduğu ve döngüsel ekonominin toplumsal, çevresel ve iktisadi faydalar sunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte döngüsel ekonomi unsurlarından yeniden kullanımın çevreyi olumlu etkilediği geri dönüşümün çevre üzerinde etkisinin olmadığı ve tamir işlemlerinin ise çevreye olumsuz etkilerinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak tamir ve geri dönüşümün ise işsizliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hondroyannis vd. (2024), döngüsel ekonominin sosyoekonomik belirleyicileri 28 AB ülkesi için 2000-2020 dönemi için araştırılmıştır. Panel Ek Küçük Kareler (EKK) sabit etkiler modeli ve Fully Modified Ordinary Least Square (FMOLS) gibi tahmin yöntemleri kullanılarak yapılan tahminde ekonomik büyümenin, kurumsal kalitenin ve eğitim düzeyindeki artışın AB döngüsel ekonomisine önemli ölçüde katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Seyhan (2023), AB'de 27 ülkenin döngüsel ekonomi performansının karşılaştırıldığı çalışmada MARCOS uygulaması yapılmış ve malzeme ayak izi, kişi başı atık üretimi, kaynak üretkenliği, tüketim ayak izi, üretim kaynaklı sera gazı emisyonu, malzeme ithalat bağımlılığı, döngüsel malzeme kullanım oranı, geri dönüştürülebilir hammadde ticareti, döngüsel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve brüt katma değer gibi değişkenlerden müteşekkil kapsamlı bir analize konu olabilecek değişkenler seçilmiştir. Yapılan analiz sonucunda en yüksek performansı Hollanda gösterirken, en düşük performansın Lüksemburg'a ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nademi ve Khochiani (2024) ise döngüsel ekonomiye bambaşka bir açıdan yaklaşarak döngüsel ekonominin mutlulukla ilişkisini 31 Avrupa ülkesi için araştırmışlardır. 2000-2020 dönemini kapsayan çalışmada kümeleme ve panel veri analizleri birlikte kullanılmıştır. Kümeleme analizi sonuçları en yüksek mutluluk ve döngüsel ekonomi düzeyine sahip ülkelerin aynı kümeye ait olduğunu ortaya koymuştur. Ülkelerin döngüsel ekonomiyi benimsemesinin genel olarak toplumsal mutluluğu arttıracaklarını ileri sürmüştür.

Mazur-Wierzbicka (2021) Avrupa Birliği için döngüsel ekonominin sadece sürdürülebilir ve düşük karbon ekonomisini değil aynı zamanda rekabetçi bir ekonomiye sahip olmak açısından kalkınma önceliği olarak belirlendiğini ifade etmiştir. Çalışmanın ampirik bölümünde döngüsel ekonomi parametrelerinden yararlanarak temel bileşenler analizi ve ardından kümeleme analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara göre Avrupa Birliği ülkelerinin döngüsel ekonomiye geçişte aynı hızda davranmadıklarını ve ülkeler arasında ciddi farklılıkların olduğunu ortaya koymuş ve AB'nin döngüsel ekonomiye geçişini adeta "iki vitesli bir Avrupa'nın" olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Corvellec, Stowell ve Johansson (2022), döngüsel ekonomi ve döngüsel iş modellerinin sınırlarının dağınık, teorik temellerinin yeterince oturmamış, uygulanmasının ise yapısal zorluklar barındırdığını belirterek döngüsel ekonominin iddia edildiği kadar umut verici bir yaklaşım olmadığını belirterek eleştirel bir yaklaşım sergilemişlerdir. Döngüsel ekonominin sürdürülebilir büyümeyi depolitize edilerek bir ütopyaya dönüştürülürken arkadan teknik ve ekonomik hesapların olduğu bir ideolojiye dönüşme riskini de içerdiğini iddia etmişlerdir. Bu ideolojik tutumun ise Küresel Kuzey'in gelişmekte olan ülkeleri bir kenara iterek yeni bir sömürgecilik anlayışını içinde barındırması olarak ifade edilmiştir.

McDowall ve diğerleri (2017), döngüsel ekonomi fikrinin hem Avrupa hem de Çin'de ön plana çıktığını bu kavramın her iki tarafça da benzer kaygıları paylaşan farklı yaklaşımları barındırdığını belirtmiştir. Çin'in daha çok döngüsel ekonomiyi sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunumu için bir ekolojik yaklaşım olarak ele aldığını oysa Avrupa'nın bu kavramı atık ve kaynak yönetiminin yanı sıra yeni iş fırsatlarını beraberinde getiren bir süreç olarak değerlendirmektedir.

Barreiro-Gen ve Lozano (2020) döngüsel ekonominin genel olarak makro ve mezo ölçekte ele alındığını fakat mikro ölçekte konuyla ilgili yeterince verinin bulunmadığını belirtmişlerdir. Bu noktadan hareketle döngüsel ekonomi uygulamalarının mikro ölçekte uygulamalarının analiz edildiği çalışmada 4R prensibi olarak nitelendirilen azaltma (reduction), onarım (repairing), yeniden üretim (remanufacturing) ve geri dönüşüm (recycling) süreçlerinden sadece azaltım ve geri dönüşüm süreçlerinin öne çıktığı diğer süreç uygulamalarının ise yetersiz kaldığını belirtmiştir. Bu bakış açısından hareketle döngüsel ekonominin henüz tam olarak döngüselleşemediğini belirtmiştir. Garcia-Saravia vd. (2023), yapmış oldukları çalışmada döngüsel ekonomi ile sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 27 döngüsel ekonomi uygulamasının 17 sürdürülebilir kalkınma hedefi ve bunlarla ilişkili 169 alt hedef üzerindeki potansiyel etkisinin araştırıldığı çalışmada. Döngüsel ekonominin tüm SKS hedeflerine ulaşmada katkı sunabileceği bunula birlikte SKS hedeflerinden insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sorumlu tüketim ve üretim, iklim eylemi hedeflerini etkili bir şekilde destekleyebilecekken, kaliteli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, eşitsizliklerin azaltılması ve barış, adalet ve güçlü kurumlar hedefleri üzerinde en az etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Hysa vd. (2020), döngüsel ekonomiyi temsilen kullanılan göstergelerle ekonomik büyüme ve çevre arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Döngüsel ekonomiyi temsil eden dokuz değişken çevresel, sosyal ve ekonomik değişkenler olarak 3 alt sınıfa ayrılmış ve bunların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. AB-28 ülkeleri örnekleminde 2000-2017 dönemini kapsayan çalışmada, Generalized Methods of Moments (GMM) kullanılarak yapılan analiz sonuçlarına göre döngüsel ekonomiyi temsil eden değişkenlerin ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

3. SWOT ANALİZİ

Bu bölümde gelişmekte olan ülkeler için döngüsel ekonomi bağlamında SWOT analizi yapılacaktır. Yapılan çalışmada SWOT analizinin tercih edilmesinin temel nedeni döngüsel ekonomi ile ilgili verilerin henüz tam anlamıyla tatmin edici seviyeye ulaşmamış olmasıdır. Ulusal ve uluslararası literatür takip edildiğinde döngüsel ekonomiye ilişkin oldukça sınırlı veriye sahip olduğu görülmekte ve veriye dayalı yapılan çalışmaların ise çoğunun sistematik literatür taraması biçiminde hazırlanmış olduğu görülmektedir. 3R ilkesinden

10R ilkesinde geçiş sürecinde her “R” ilkesi için veri bulmanın da henüz mümkün olmadığı bilinmelidir. Dolayısıyla verilerini yavaş yavaş bir şekilde olgunlaştığı bu dönemde ülkelerin döngüsel ekonomiye uyum sürecini yansıtacak analizin SWOT analizi olduğu düşünülmektedir. SWOT analizinin bir ülke veya ülke grubunun yeni karşılaşılan bir durum karşısında mevcut durumunu ve gelecekteki potansiyelini değerlendirmek için kullanışlı bir araçtır. SWOT analizi mevcut örneklemin güçlü (Strengths), zayıf (Weaknesses) yönleri ile fırsatları (Opportunities) ve tehditleri (Threats) belirleyerek, döngüsel ekonomi sürecine daha iyi uyum sağlayacak stratejiler geliştirmek ve döngüyü oluşturacak çember içinde yer alma hedeflerine ulaşmakta yardımcı olabilir. SWOT analizine geçmeden önce birtakım niteliklere sahip olmanın bazen hem avantaj hem de dezavantaj olabileceği hususu unutulmamalıdır. Burada önemli olan o niteliğe nasıl yön verildiği ve nerede kullanıldığıdır. Öte yandan SWOT analizinin objektif olmaktan çok subjektif bir bakış açısını yansıttığı hatırla tutulmalıdır. Aşağıda maddeler halinde sıralanmış biçimde SWOT analizi sunulmuştur.

❖ Güçlü Yönler

- Genç İşgücü: Gelişmekte olan ülkelerde nüfus artış hızı gelişmiş ülkelere oranla yüksek seyretmekte doğum oranlarının yüksekliği ülkelerin yaş ortalamasını aşağıya çekmektedir. Döngüsel ekonomi açısından genç nüfus oldukça değerlidir. Atıkların toplanması, tasnifi ve geri dönüşümü gibi faaliyetler emek yoğun işlerdir ve bu işler mevcut haliyle zihinsel becerilerden ziyade bedensel dayanıklılık ve güç gerektirmektedir. Genç nüfusun döngüsel ekonomi sürecine dahil edilmesi gelişmekte olan ülkelerde nispeten daha kolay olabilecektir.
- İsrat Kültürü: Gelişmekte olan ülkelerde zenginlik toplumun her kesimine tam olarak yayılmadığı için bir üründen azami ölçüde yararlanmayı gerektiren normlar bulunmaktadır. Ürünlerin yaşam sürecini uzatan bu kültürel yaklaşımlar ürünlerin atılması yerine tamir edilmesini, tamiri mümkün değilse başka bir alanda farklı bir amaçla kullanılmasını teşvik etmektedir. Elbiselerin yamılarak kullanılması, kullanılmış bebek kıyafetlerinin başkalarına verilmesi, tamiri mümkün olmayan çamaşır makinasının motorunun taş bilemede gövdesinin kümes olarak kullanılması gibi uygulamalar bu tür ülkelerde görülen yaratıcı döngüsel ekonomi uygulamalarıdır.
- Adaptasyon Kolaylığı: Gelişmekte olan ülkeler henüz tam olarak oturmuş üretim ve tüketim süreçlerinde olmadıkları gibi gelişim ve değişim sürecinde oldukları da aşıkardır. Bu değişim süreci toplumsal hayatta olduğu kadar yasal mevzuatta da kendini göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler yeni süreçlere uyum sağlama konusunda oldukça esnek davranabileceklerdir.

- **Kayıt Dışı Atık Emekçileri:** Gelişmekte olan ülkelerde formal ekonomiye gölge ekonomi de eşlik etmektedir. Atık toplama ve geri dönüşümün önemli bir oranı bu gölge ekonomi içerisinde gerçekleşmektedir. Gönüllü atık işçileri kar elde etme güdüsüyle hareket etmekte ve pazarını bulabildiği metal, plastik, kâğıt gibi ürünleri geri dönüşüm sürecine dahil etmekte ve döngüsel ekonomiye katkı sunabilmektedirler.

❖ **Zayıf Yönler**

- **Kaynak Eksikliği:** Döngüsel ekonomi sürecinin başlangıcı aşamasında yani zayıf döngüsellik sürecinde geri kazanmak ile geri dönüştürmek gibi iki önemli ilke bulunmakta ve bu ilkelerin uygulanabilmesi ciddi bir yatırım gerekmektedir. Geri dönüştürülmesi gereken ürün yelpazesi genişledikçe daha büyük yatırımlar ve daha büyük kaynaklar gerekmektedir. Doğal olarak gelişmekte olan ülkelerin birçoğu finansman kısıtları altında ekonomik büyümeyi sağlamaya çalışmakta ve bu tür yatırımları yapacak miktarda tasarruf oranına sahip değildir.
- **Sınırlı Teknolojik İmkanlar:** Döngüsel ekonomi süreçlerinde geri dönüşümü kolay olan ürünler olduğu kadar geri dönüştürülme süreci zor ve yüksek miktarda bilgi birikimi gerektiren kompozit ürünler lityum-ion bataryalar veyahut elektronik atıklar gibi ürünler de bulunmaktadır. Bu tür ürünlerin geri dönüşümü hem pahalı hem enerji yoğun olabileceği gibi kimyasal mühendislik, metalürji gibi bilgi birikimini de gerektirmektedir.
- **Sınırlı Farkındalık:** Döngüsel ekonominin doğaya ve ekonomiye yapacağı katkı konusunda yeterli bilgi birikimine sahip olunamaması bu süreçlerin başarılı bir şekilde uygulanmasını geciktirebilmektedir. Konu hakkında sınırlı bilgi sınırlı farkındalık oluşturmakta ve geri dönüşüm projelerine de toplumsal katılım sınırlı kalabilmektedir.
- **Çevresel Regülasyonlar:** Gelişmekte olan ülkelerin büyük problemlerinden bir tanesi de gelişmiş ülkelerin çöp depoları haline gelme riskleridir. Gelişmiş ülkelerin sıkı kural ve denetimleri neticesinde kirlilik üreten sektörler gelişmekte olan ülkelere taşınabilmekte ve bu ülkeleri kirlilik cenneti yapabilmektedirler. Bunu sağlayan sebeplerden bir tanesi de gelişme sürecinde yer alan ülkelerin ekonomik kalkınmaya finans sağlayabilmek için çevrenin tahribatını görmezden gelmesidir. Bu süreç içerisinde çevresel kirliliği azaltacak ve sınırlayacak yasalar ya zayıf ya da hiç yoktur. Regülasyon eksiklikleri küresel anlamda döngüsel ekonomiye geçişte büyük tehditler meydana getirmektedir.
- **Simbiyotik Altyapı Eksikliği:** Mevcut üretim süreçleri doğrusal ekonomik modele göre tasarlandığından benzer veya aynı ürünleri üreten firmalar belli coğrafyalarda kümelenmiş vaziyette bulunmaktadırlar.

Bu firmaların üretmiş oldukları atıkları girdi olarak kullanacak diğer firmalar ise bir başka coğrafyada kümelenmiş durumdadır. Farklı kümelenmeler firmalar arası simbiyotik ilişki kurulmasını güçleştirmekte aynı konumda yer almak ise farklı altyapı ihtiyaçları nedeniyle çok da mümkün olamamaktadır. Kamunun simbiyotik ilişkileri teşvik etmek dışında kolaylaştırıcı ve yönlendirici uygulamalar ile bu ilişkiyi canlandırması ve altyapı eksikliklerini gidermesi gerekmektedir.

❖ Fırsatlar

- Küresel Farkındalık: İklim değişikliği ve küresel ısınmanın korkutucu bir boyuta ulaşması küresel farkındalığın oluşmasına katkı sunmuştur. Küresel farkındalık ise çevrenin korunması gibi alanlara yatırım yapılmasını kolaylaştırmış döngüsel ekonomi konusunda finansman eksikliğinin gelişmiş ülkelerden sağlanmasını kolaylaştırmıştır. Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi kurumlar sürdürülebilirliği sağlamak ve çevreyi korumak amacıyla gelişmekte olan ülkelerde yapılan birçok projeye finansal destek olduğu gibi karşılıksız fonlar da sağlamaktadırlar.
- Küresel İş birliği: Sürdürülebilirlik günümüzün en önemli sorunlarından biri olduğundan ve iklim değişikliği gibi konuların bölgesel değil küresel sorunlar oluşturmasından dolayı gelişmiş ülkeler bu konuda bilgi paylaşımı yapmakta ve teknoloji transferi ile gelişmekte olan ülkelerin zayıf kalan yönlerini güçlendirmekte bir mahzur görmemektedir. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler için mevcut durum önemli fırsatlar oluşturmaktadır.
- Yeni iş olanakları: Gelişmekte olan ülkeler, genç nüfuslarına yeni iş olanakları oluşturmakta zorlanmakta ve bu ülkelerde işsizlik önemli makro sorunların başında gelmektedir. Döngüsel ekonomi berabere yeni iş olanakları getirmekte ve genç nüfusun istihdam sorununu çözmekte yeni imkanlar oluşturabilmektedir.
- Verimlilik Artışı: Gelişmekte olan ülkelerde kaynaklardan azami miktarda yararlanılmadığı gibi verimsizliğin hüküm sürdüğü birçok sektör bulunmaktadır. Döngüsel ekonomi verimlilik artışını sağlamakta, hammadde ihtiyacını azaltmakta, enerji tasarrufu sağlamakta tersine lojistik uygulamaları ile maliyetleri düşürmektedir.
- Yenilikçi İş Modelleri: Gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen gelirin nispeten düşük olması kişileri en ekonomik çözümler bulma konusunda teşvik etmektedir. Paylaşım ekonomisi veya ürünlerin sahipliğinin satın alınması yerine bu ürünlerin kısa süreli kiralınmaları ofis, oda ve araç paylaşımı gibi yenilikçi iş modellerinin ortaya çıkması âtıl kapasitelerin kullanılmasına sermaye tasarrufuna neden olarak kalkınma sürecinde gerekli finansman ihtiyacını azaltabilir.

❖ Tehditler

- Döngü Dışında Kalmak: Döngüsel ekonomi sürecine entegre olamamak gelişmekte olan ülkeler için belki de en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Döngüsel ekonomide amaçlanan üretim biçimi kapalı ekonomik bir sistemdir. Kapalı sistem ihracat veya ithalat yapılması anlamında değil üretim sürecinde simbiyotik üretim biçiminin benimsenmesi anlamına gelmektedir. Bu üretim sürecine dahil olamamak daha sonra entegrasyon maliyetlerini oldukça yukarıya çekecek belki de imkânsız hale getirecektir. Böyle bir durum ise büyük pazarlardan mahrum kalmaya ve dışlanmaya neden olacaktır.
- Hammadde Talebinin Azalması: Döngüsel ekonomi kaynak kullanımını optimize ederek ve mevcut kaynakların yaşam döngüsünü arttırarak dışarıdan kaynak ihtiyacını veya ithalatını asgari düzeye çekme potansiyeli barındırmaktadır. Gelişmiş ülkelerin kaynak ihtiyacının azalması gelişmekte olan ülkelerin ihracat pazarlarının küçülmesine neden olabilecektir.
- Rekabet Baskısı: Küresel ekonomik sistemde mal ve hizmetler, sürekli artan rekabet nedeniyle en iyi malı en uygun fiyattan satmayı zorunlu kılmaktadır. Döngüsel ekonomi her ne kadar kaynak verimliliğini arttıran bir sistem olsa da ilk yatırım maliyetlerinin yüksekliği göz ardı edilmemelidir. Yüksek yatırım maliyetleri düşük maliyetli üretimi ve rekabet avantajını kısa vade içerisinde kaybettirebilecektir.
- Geleneksel Ekonomik ve Sosyal Yapı: Değişim süreci çoğu zaman sancılı bir süreçtir. Her ne kadar gelişmekte olan ülkeler bu konuda daha esnek olsalar da yeniliğe karşı bir direnç oluşması mümkündür. Hükümetleri etki altına alabilecek çıkar grupları yeninin zorlukları ile uğraşmak yerine iş yapma biçimlerinin süregeldiği biçimde devamını arzu edebilir ve hükümetlerin regülasyonlarını engelleyebilecekleri gibi geciktiredebilirler. Bununla birlikte paylaşım ekonomisine karşı “mülksüzleştirme” gibi kavramlar ortaya atarak toplumsal muhalefeti oluşturarak döngüsel ekonomi ilkelerinin tam anlamıyla uygulanmasına mâni de olunabilir.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Döngüsel ekonomi, doğrusal ekonomi olarak nitelendirilen günümüz ekonomik sistemine ilk ve belki de tek alternatif bir sistemi ortaya koymaktadır. Bu alternatif sistem dünyanın sınırlı doğal kaynaklarına dayalı üretim ve tüketime bir limit konulmaksızın ekonomik büyümenin sürdürülebileceğine dair ümit vadetmektedir. Doğal sermaye stoklarının kapalı bir sisteme dahil edilerek tüketilmesi, kaynakların tükenme riskini minimize etmekte ve durağan durumun dengesinin istikrarlı bir biçimde korunmasına katkı suna-

bilecektir. Bu yönüyle, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin birçoğuna uygun çözümler sunmakta olan bir sistem olarak öne çıkmaktadır. Ürünlerin değerini mümkün olduğu en uzun süre boyunca korumak, mümkün olmadığı durumlarda ise yenileyip, tamir edip, yeniden kullanarak yaşam döngülerini uzatmak döngüsel ekonominin ilkeleri arasında yer almaktadır. 10 R ilkeleri sadece ekonomik olarak değil siyasal ve sosyal bir vizyon ortaya koymaktadır. Bu vizyonun bir parçası olmak elbette ki ekonomik olarak yüksek kazançlar sunmaktadır. Kaynak verimliliğini önceleyen bu sistem gelişmekte olan ülkelerin en büyük sorunlarından biri olan verimsizliğe çare olacak niteliktedir. Günümüzde teknoloji paylaşımı gittikçe zorlaştırılmakta ve günden güne farklı ülke gruplarına yeni kısıtlamalar getirilmektedir. Döngüsel ekonomi ise teknoloji transferini oldukça maliyetsiz bir hale getirebilmekte ve gelişmekte olan ülkeler için büyük fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsat minimum maliyetle teknoloji transferi sağlayıp düşük atık üreten verimli bir ekonomik sisteme kavuşmaktan ibaret değildir. Bir diğer fırsat ise bu döngüsellik oluşturan ekonomiler arasında yer almaktır. Döngüsellik öncelik haline getiren Avrupa Birliği gibi büyük ekonomiler ile bu döngüsellik içerisinde yer almak ve bu birlik içerisinde üretilen atıkların kaynak haline getirildiği bir durak olarak sisteme entegre olmak daimi suretle ekonomik canlılığa neden olabilecektir. Türkiye gibi gelişmekte olan ve ihracatının büyük kısmını Avrupa Birliği'ne yapan ülkeler için bu durum ekonomik olarak hayati önem taşımaktadır. Öte yandan döngüsel ekonominin önemli bir ilkesi olan "azalt" ilkesi fosil yakıt tüketimini asgari düzeye çekmeyi hedeflemektedir. Enerjide dışa bağımlı olan ülkelerin yenilenebilir enerjiye geçişi ile birlikte ülkelerin kendi kendine yetebilmesi ve enerji ithalatının sıfırlanması söz konusu olabilecektir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunun enerji ithalatı nedeniyle yüksek maliyetlere katlanmak zorunda kaldıkları, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalardan etkilendikleri ve döviz darboğazı yaşamaları yani çeşitli finansal sorunlarla karşılaşmaları sıkça yaşanan makro sorunlardır. Döngüsel ekonomi ise bu sorunlara çözüm olabilecek bir sistem ortaya koymaktadır. Sonuç olarak döngüsel ekonomi fikri her ne kadar gelişmiş batı medeniyetinin ortaya koyduğu yeni bir sistem olsa da bu sisteme entegre olmak ve bu sistemin ortaya koyduğu 10R ilkelerini benimsemek gelişmiş ülkelere çok gelişmekte olan ülkelere fayda sağlayacaktır. Yeter ki bu sisteme yeteri miktarda siyasal ve toplumsal destek bulunabilsin.

KAYNAKÇA

- Akenroye, T. O., Nygård, H. M. ve Eyo, A. (2017). Towards implementation of sustainable development goals (SDG) in developing nations: A useful funding framework. *International Area Studies Review*, 21(1), 3–8. doi:10.1177/2233865917743357
- Ang, K. L., Saw, E. T., He, W., Dong, X. ve Ramakrishna, S. (2021). Sustainability framework for pharmaceutical manufacturing (PM): A review of research landscape and implementation barriers for circular economy transition. *Journal of Cleaner Production*, 280, 124264. doi:https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124264
- Balbay, Ş., Sarihan, A. ve Avşar, E. (2021). Dünyada ve Türkiye’de “Döngüsel Ekonomi / Endüstriyel Sürdürülebilirlik” Yaklaşımı TT - “Circular Economy / Industrial Sustainability” Approach in the World and in Turkey. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (27), 557–569. doi:10.31590/ejosat.971172
- Barreiro-Gen, M. ve Lozano, R. (2020). How circular is the circular economy? Analysing the implementation of circular economy in organisations. *Business Strategy and the Environment*, 29(8), 3484–3494. doi:https://doi.org/10.1002/bse.2590
- Bolt, J. ve van Zanden, J. L. (2024). Maddison-style estimates of the evolution of the world economy: A new 2023 update. *Journal of Economic Surveys*, n/a(n/a). doi:https://doi.org/10.1111/joes.12618
- Corvellec, H., Stowell, A. F. ve Johansson, N. (2022). Critiques of the circular economy. *Journal of Industrial Ecology*, 26(2), 421–432. doi:https://doi.org/10.1111/jiec.13187
- de Melo, T. A. C., de Oliveira, M. A., de Sousa, S. R. G., Vieira, R. K. ve Amaral, T. S. (2022). Circular Economy Public Policies: A Systematic Literature Review. *Procedia Computer Science*, 204, 652–662. doi:https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.08.079
- Donaghy, K. P. (2022). A Circular Economy Model of Economic Growth with Circular and Cumulative Causation and Trade. *Networks and Spatial Economics*, 22(3), 461–488. doi:10.1007/s11067-022-09559-8
- Freed, E. C. (2021). *Circular economy for dummies*. John Wiley & Sons.
- Garcia-Saravia Ortiz-de-Montellano, C., Samani, P. ve van der Meer, Y. (2023). How can the circular economy support the advancement of the Sustainable Development Goals (SDGs)? A comprehensive analysis. *Sustainable Production and Consumption*, 40, 352–362. doi:https://doi.org/10.1016/j.spc.2023.07.003
- GÜNGÖR, N. (2023). Sürdürülebilirlik raporlarında döngüsel ekonomi: Borsa İstanbul’da bir araştırma. *Denetim ve Güvence Hizmetleri Dergisi*, 3(1), 36–47.
- Hondroyannis, G., Sardianou, E., Nikou, V., Evangelinos, K. ve Nikolaou, I. (2024). Recycling rate performance and socioeconomic determinants: Evidence from aggregate and regional data across European Union countries. *Journal of Cleaner Production*, 434, 139877. doi:https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139877

- Hysa, E., Kruja, A., Rehman, N. U. ve Laurenti, R. (2020). Circular Economy Innovation and Environmental Sustainability Impact on Economic Growth: An Integrated Model for Sustainable Development. *Sustainability*. doi:10.3390/su12124831
- Khaw-ngern, K., Peuchthonglang, P., Klomkul, L. ve Khaw-ngern, C. (2021). The 9Rs strategies for the circular economy 3.0. *Psychol. Educ. J*, 58, 1440–1446.
- Knäble, D., de Quevedo Puente, E., Pérez-Cornejo, C. ve Baumgärtler, T. (2022). The impact of the circular economy on sustainable development: A European panel data approach. *Sustainable Production and Consumption*, 34, 233–243. doi:https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.09.016
- Köroğlu, A. ve Yavuz, O. (2023). Panel veri analizi ile döngüsel ekonominin kaynak verimliliğine etkisinin analizi TT - Analysis of the effect of circular economy on resource efficiency with panel data analysis. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(2), 211–222. https://dergipark.org.tr/en/pub/gjeb/issue/78195/1252163 adresinden erişildi.
- Kovačić Lukman, R., Brglez, K. ve Krajnc, D. (2022). A Conceptual Model for Measuring a Circular Economy of Seaports: A Case Study on Antwerp and Koper Ports. *Sustainability*. doi:10.3390/su14063467
- Ma, F., Wang, H., Zhu, B., Chen, D., Dai, H., Wang, J., ... Du, T. (2018). Material footprint of a fast-industrializing region in China, Part 1: Exploring the materialization process of Liaoning Province. *Resources, Conservation and Recycling*, 134, 228–238. doi:https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2018.03.015
- MacArthur, F. E. (2013). Towards the circular economy Vol. 1: an economic and business rationale for an accelerated transition. *Ellen McArthur*.
- Marino, A. ve Pariso, P. (2016). From linear economy to circular economy: research agenda. *International Journal of Research in Economics and Social Sciences*, 6225(6), 2249–7382.
- Mazur-Wierzbicka, E. (2021). Circular economy: advancement of European Union countries. *Environmental Sciences Europe*, 33(1), 111. doi:10.1186/s12302-021-00549-0
- McDowall, W., Geng, Y., Huang, B., Barteková, E., Bleischwitz, R., Türkeli, S., ... Doménech, T. (2017). Circular Economy Policies in China and Europe. *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 651–661. doi:https://doi.org/10.1111/jiec.12597
- Mısıır, A. ve Arıkan, O. (2022). Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye’de Döngüsel Ekonomi ve Sıfır Atık Yönetimi. *Çevre İklim ve Sürdürülebilirlik*, 23(1), 69–78. https://dergipark.org.tr/en/pub/itucis/issue/68628/1085508 adresinden erişildi.
- Mukiyen Avcı, G. (2022). Döngüsel Ekonomi Çerçevesinde Türkiye’de Atık İthalatının Belirleyicileri: Çekim Modeli Analizi Tt - Determinants Of Waste Import In Turkey Within The Framework Of The Circular Economy: Analysis Of The Gravity Model. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, (Özel Sayı), 170–193. doi:10.35408/comuybd.1151657

- Nademi, Y. ve Khochiani, R. (2024). The Pursuit of Happiness in a Circular Economy. *Journal of the Knowledge Economy*. doi:10.1007/s13132-024-01739-w
- Neves, S. A. ve Marques, A. C. (2022). Drivers and barriers in the transition from a linear economy to a circular economy. *Journal of Cleaner Production*, 341, 130865. doi:https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.130865
- Nowicki, P., Ćwiklicki, M., Kafel, P., Niezgodą, J. ve Wojnarowska, M. (2023). The circular economy and its benefits for pro-environmental companies. *Business Strategy and the Environment*, 32(7), 4584–4599. doi:https://doi.org/10.1002/bse.3382
- Özuyar, P. ve Gürsoy, Ç. (2021). Türkiye'deki Bilimsel Yayınlarda Döngüsel Ekonomi Teriminin Yeri. *İşletme Akademisi Dergisi*, 2(4 SE-Makaleler), 315–331. doi:10.26677/TR1010.2021.910
- Reike, D., Vermeulen, W. J. V ve Witjes, S. (2022). Conceptualization of Circular Economy 3.0: Synthesizing the 10R Hierarchy of Value Retention Options BT - Towards a Circular Economy: Transdisciplinary Approach for Business. A. Alvarez-Risco, M. A. Rosen ve S. Del-Aguila-Arcentales (Ed.), (ss. 47–69). Cham: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-030-94293-9_3
- Sakthivelmurugan, E., Senthilkumar, G. ve Karthick, K. N. (2022). Analysis of the impact of circular economy over linear economy in the paper processing industry. *Materials Today: Proceedings*, 66, 1446–1452. doi:https://doi.org/10.1016/j.matpr.2022.05.449
- Sapmaz Veral, E. (2021). Döngüsel Ekonomi: Engeller, Stratejiler ve İş Modelleri TT - The Circular Economy: Barriers, Strategies and Business Models. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 8(1), 7–18. https://dergipark.org.tr/en/pub/aucevrebilim/issue/61202/829797 adresinden erişildi.
- Sariatli, F. (2017). Linear economy versus circular economy: a comparative and analyzer study for optimization of economy for sustainability. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, 6(1), 31–34.
- Satır Reyhan, A. (2023). 100.Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ekonomik Yol Güzergahı: Yeşil Mutabakat Süreci ve Döngüsel Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 211–224. https://dergipark.org.tr/en/pub/sufesosbil/issue/80623/1362305 adresinden erişildi.
- Sayın, F. ve Utkulu, U. (2023). Türkiye'nin Döngüsellik Performansı: Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma TT - Circularity Performance of Türkiye: A Comparative Investigation with the European Union Countries. *Verimlilik Dergisi*, 187–204. doi:10.51551/verimlilik.1110168
- Schroeder, P., Anggraeni, K. ve Weber, U. (2019). The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals. *Journal of Industrial Ecology*, 23(1), 77–95. doi:https://doi.org/10.1111/jiec.12732
- Seyhan, N. (2023). AB'de Döngüsel Ekonomi Üretim ve Tüketim Göstergelerinin Değerlendirilmesi: MEREK Temelli MARCOS Uygulaması. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(3), 364–391.

- Van Kruchten, S. ve Van Eijk, F. (2020). Circular Economy & SDGs–How circular economy practices help to achieve the Sustainable Development Goals. *Joint publication of Netherlands Enterprise Agency & Holland Circular Hotspot*.
- Yalçın, Ö. ve Negiz, N. (2020). Türkiye’de Kentsel Alanlarda Döngüsel Ekonomi Uygulamaları Üzerine Bir Yazın İncelemesi. *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 25–44. <https://dergipark.org.tr/en/pub/adibd/issue/56994/804537> adresinden erişildi.
- Yaş, H. (2022). DÖNGÜSEL KENTLER VE TÜRKİYE’DEKİ ÇEVRE MEVZUATININ UYGUNLUĞU. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 71–92. <https://dergipark.org.tr/en/pub/anadoluakademi/issue/72937/1185336> adresinden erişildi.
- Yeşilkaya, M., Daş, G. S. ve Yaşın, M. F. (2023). Türkiye orman ürünleri sektörünün döngüsel ekonomi ve endüstriyel simbiyoz bağlamında değerlendirilmesi TT - Evaluation of the Turkish forest products industry in the context of circular economy and industrial symbiosis. *Journal of Turkish Operations Management*, 7(2), 1701–1723. doi:10.56554/jtom.1169240
- Yılmaz, F. (2022). Enerji Yönetimi ve Türkiye: Avrupa Yeşil Mutabakatı Çerçevesinde Bir Değerlendirme TT - Energy Management and Turkey: An Assessment in The Framework of The European Green Deal. *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 19–37. <https://dergipark.org.tr/en/pub/adibd/issue/68882/1030076> adresinden erişildi.

Bölüm 8

SOSYAL POLİTİKA BAĞLAMINDA YEREL YÖNETİMLERDE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARI TEPEBAŞI BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Cumhur HAVAN¹

¹ Dr., Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, cumhurhavan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3289-4523>

GİRİŞ

İklim değişikliği, günümüzde sadece çevresel bir sorunun ötesine geçerek sosyal, ekonomik ve politik boyutlarıyla da önemli bir küresel mesele haline gelmiştir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin iklim değişikliği politikalarını belirlerken, sadece çevresel sürdürülebilirlik değil, aynı zamanda iklim adaletsizliği ve dezavantajlı gruplarla sosyal politikayı da entegre etmeleri gerekmektedir. Bu makale, sosyal politika bağlamında yerel yönetimlerin iklim değişikliği politikalarını anlamak ve değerlendirmek amacıyla Tepebaşı Belediyesi'ni ele almaktadır. Tepebaşı Belediyesi'nin benimsediği sosyal belediyecilik anlayışı, iklim değişikliği ile mücadelede nasıl bir model teşkil ediyor? Bu sorunun yanıtı, belediyenin uyguladığı politika ve projelerin analizi üzerinden ele alınacaktır. Bu değerlendirme, sadece bir belediyenin politikalarını anlamakla kalmayacak, aynı zamanda sosyal politika ve iklim değişikliği arasındaki etkileşimleri kavramak adına daha geniş bir perspektif sunacaktır.

İklim Değişikliği ve Küresel Isınma Kavramları

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC/BMİDÇS) tarafından tanımlanan iklim değişikliği, karşılaştırılabilir bir zaman diliminde doğada kendiliğinden meydana gelen iklim değişikliklerinin ötesinde, doğrudan veya dolaylı insan etkisi ile dünya atmosferinin bileşiminin bozulması sonucunda iklimde meydana gelen değişiklikleri ifade eder. Bu değişiklikler, sera gazları gibi insan kaynaklı etkenlerin atmosfere salınması, orman tahribatı, sanayi faaliyetleri ve enerji üretimi gibi faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. BMİDÇS, bu tür iklim değişikliklerinin küresel çapta sorunlar yaratma potansiyeline dikkat çeker ve bu sorunların ele alınması için uluslararası işbirliğini teşvik eder. BMİDÇS'nin amacı, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmak ve bu süreci sınırlamak için dünya genelinde eylemleri koordine etmektir (Üstün, 2020, s.9).

İklim değişikliği son zamanlarda önemli bir konu haline gelmiş ve geniş ilgi çekmiştir. Sanayi Devrimi ile hız kazanan bu değişiklik, 1901'den itibaren dünya ortalama sıcaklığının yaklaşık 0,8 santigrat derece yükselmesi ile dikkat çekmiştir. Bilim insanlarının araştırmaları, dünya sıcaklıklarının her zaman dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir. Ancak son 650.000 yılda karbondioksit seviyelerinin bu kadar da yüksek olmadığı bilinmektedir. 1978'den başlayarak elde edilen uydu verileri, Kuzey Kutbu'ndaki buz tabakasının her on yılda yaklaşık yüzde 3 incelendiğini gözlemlemiştir. Son 150 yıl içinde, endüstrinin neden olduğu sera gazlarının atmosferdeki artışı dikkat çekmektedir (Gök, 2023, s.7).

Küresel ısınma, sözlük anlamıyla “dünyayı ve canlıları etkileyen, çevresel değişikliklere neden olan yeryüzü sıcaklığındaki artış” olarak tanımlanır. Bu olgu, küresel iklim değişikliğinin başlıca sebeplerinden biridir ve dünya

üzerindeki önemli sorunların başında gelir. Küresel ısınmanın neden olduğu başlıca sorunlar arasında buzulların erimesi, deniz seviyelerinde yükselme, yağış desenlerindeki değişiklikler ve ekolojik dengenin bozulması yer almaktadır. Özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru artan insan faaliyetleri, küresel ısınmanın etkilerini daha da belirgin hale getirmiş ve can kayıplarına ve mal kayıplarına yol açmıştır. Bu nedenle küresel ısınma ve iklim değişikliği, günümüzün en büyük çevresel sorunlarından biri olarak önemini sürdürmektedir (Bayraç, 2010, s.232).

Atmosferdeki sera gazlarının konsantrasyonundaki artışlar, gezegenimizin ortalama yüzey sıcaklığında artışlarla yakından ilişkilidir. Bu temel ilişki, küresel ısınma ve iklim değişikliği hakkındaki bilimsel tartışmaların merkezinde bulunmaktadır. İklim değişikliği, genellikle uzun vadeli değişikliklerle ilgilidir ve gezegenimizin ikliminin ana özelliklerindeki değişiklikleri ifade ederken, küresel ısınma daha spesifik bir süreçtir. Küresel ısınma süreci, Dünya'nın toplam enerji dengesini açıklayan bir kavramı ifade eder. Bu, enerji ve maddenin korunumu gibi temel fizik kanunlarına dayanır. Örneğin, sera gazlarının konsantrasyonu, atmosfere eklenen veya atmosferden uzaklaştırılan sera gazları miktarına bağlıdır. Bununla birlikte, iklim değişikliği daha geniş bir kavramdır ve sıcaklık artışlarından çok daha fazlasını içerir. Bu, deniz seviyesi yükselmesi, ekstrem hava olaylarının artışı, buzulların erimesi gibi ekosistemler üzerindeki etkileri de içerir. Her iki kavramın da anlaşılması ve ele alınması, gezegenimizin geleceği ve sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir (Doğan vd., 2020, s.459).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere küresel ölçekte iklim değişikliği ve küresel ısınmaya karşı 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda kabul edilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC/BMİDÇS), uluslararası alandaki ilk ve en önemli adımlardan biridir. 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe giren bu sözleşmeye, ülkemiz dâhil olmak üzere 196 ülke ile birlikte Avrupa Birliği (AB) de taraf olmuştur. Ülkemiz ise Sözleşmeye katılımını 24 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleştirmiştir. BMİDÇS, iklim değişikliği sorununun uluslararası düzeyde ele alınmasını teşvik ederek, küresel çapta çevresel ve ekonomik etkilerini hafifletmek ve sınırlamak amacıyla uluslararası işbirliğini sağlama görevini üstlenir. BMİDÇS, taraf ülkeleri, sera gazı emisyonlarının azaltılması, araştırma ve teknoloji geliştirme konularında işbirliği yapma ve sera gazı yutaklarını (örneğin ormanlar, okyanuslar, göller) koruma konularında teşvik etmektedir. Sözleşme, ülkelerin kalkınma önceliklerini ve özel koşullarını dikkate alarak sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda "ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli yetenekler" ilkesine dayanmaktadır. BMİDÇS'nin Kyoto Protokolü (2020'ye kadar) ve Paris Anlaşması (2020'den itibaren) olmak üzere iki uygulama aracı vardır.

İklim Değişikliğinin Nedenleri

İklim değişikliği, tarih boyunca hem büyük ortalama sıcaklık değişiklikleriyle hem de yağış rejimlerindeki küçük değişikliklerle ortaya çıkmıştır. Yerküre tarihinde iklim değişikliği süreçleri bilinmektedir, ancak bu değişikliklerin doğal olarak gerçekleştiği gözlenmiştir. Buzulların erimesi ve deniz seviyelerindeki değişiklikler, coğrafyaların evrilmesini etkilemiştir. Bu süreçler ekosistemlerin değişmesine neden olmuştur. Ancak 19. yüzyıl itibarıyla, insan etkisiyle gerçekleşen iklim değişikliği doğal olarak devam eden iklim değişikliğine eklenmiştir. Bu, insan kaynaklı iklim değişikliğinin ekolojik dengeye ve doğal süreçlere olan etkisini artırmıştır (Gök, 2023, s.13).

İklim değişikliğinin sebepleri konusunda birçok tez öne sürülmüştür ve bu tezler doğrudan veya dolaylı nedenler olarak kabul edilebilir. Sanayi Devrimi sonrasında doğaya olan insan etkisinin artması ve doğal denge bozulması, iklim değişikliğinin ana nedenlerinden biri olarak kabul edilir. Sanayileşme ile atmosfere salınan sera gazlarının yoğunluğunun artması, küresel sıcaklıkların yükselmesine ve iklim değişikliğine katkıda bulunur. İklim değişikliği nedenleri konusunda öne çıkan iki ana görüş vardır. Birincisi, iklim değişikliğinin doğrudan insan kaynaklı olduğunu savunur. Bu görüşe göre, sanayileşme, fosil yakıtların kullanımı, ormansızlaşma ve diğer insan etkinlikleri sera gazlarının atmosfere salınmasına neden olur ve bu da iklim değişikliğine yol açar. Diğer bir görüş ise iklim değişikliğinin doğal döngüler veya dünyanın ve güneş sisteminin hareketi gibi doğal faktörlerle ilişkilendirilmesidir. Bu görüş, iklim değişikliğinin bazen doğal süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkabileceğini savunur, ancak günümüzdeki hızlı iklim değişikliğinin büyük ölçüde insan faaliyetlerine bağlı olduğu yaygın bir bilimsel görüştür. Her iki görüş de iklim değişikliğinin karmaşıklığını anlamaya yönelik çalışmaların devam ettiğini göstermektedir, ancak çoğu bilimsel araştırma ve kanıt, insan etkisinin belirleyici olduğunu göstermektedir (Aydın, 2023, s.10).

Atmosferdeki sera gazı konsantrasyonunun artması, iklim değişikliğinin ve küresel ısınmanın temel nedenlerinden biridir. Bu artışın en önemli kaynaklarından biri, endüstriyel faaliyetlerle bağlantılı olan ekonomik büyüme ve enerji üretiminin artışıdır. Özellikle Sanayi Devrimi'nden bu yana kullanılan kömür ve fosil yakıtların yaygın olarak kullanılması, atmosferdeki sera gazlarının miktarını artırmış ve iklim değişikliğine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, sera gazlarının kontrol altına alınması ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına geçiş, küresel ısınmanın etkilerini azaltma çabalarının önemli bir parçasını oluşturur (Çimen, 2023, s.21).

İklim Değişikliği ile Mücadelede Küresel Politikalar

İklim değişikliği konusunun uluslararası arenada ciddi bir şekilde ele alınmaya başlaması, 1972 yılında İsveç'in Stockholm şehrinde Birleşmiş Milletler (BM) liderliğinde düzenlenen İnsan Çevre Konferansı'nda gerçekleşti.

Ayrıca, 1972 yılında BM tarafından BM Çevre Programı (UNEP) kuruldu. Bu program çevre meselelerine liderlik etmektedir (Kıvılcım, 2013, s.35).

1987 yılında BM çatısı altında gerçekleşen bir toplantıda Norveç hükümet başkanı, ileriki nesillere zarar vermeden büyümeyi destekleyen sürdürülebilirlik modelini önerdi ve bu yönde Brundtland raporu yayınlandı (Karakaya ve Sofuoğlu, 2015, s.5).

1988'de kurulan Hükümetler Arası İklim Değişikliği Toplantısı (IPCC), küresel çapta yapılacak müzakerelere liderlik etmiştir. 1992'de IPCC tarafından Rio'da düzenlenen bir zirvede Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) oluşturuldu. Bu sözleşme, sera gazı emisyonlarının azaltılması gerektiği temelinde faaliyetlerin düzenlenmesine dayanır. 1994 yılından itibaren farklı dönemlerde düzenlenen Taraflar Konferansları (COP), önemli toplantılardır. Bu toplantılar, iklim değişikliğiyle mücadeledeki başarı veya başarısızlık açısından kritik öneme sahiptir (Kıvılcım, 2013, s.38).

Taraflar Konferansı kapsamında, 1997 yılında Japonya'nın Kyoto şehrinde COP3 düzenlendi. Bu toplantıda Kyoto Protokolü'nün temel ilkeleri belirlendi ve Kyoto Protokolü resmi olarak 2005 yılında kabul edildi. Protokolün ana hedefi, özellikle gelişmiş ülkelerin sera gazı emisyonlarını %5 oranında azaltmalarını sağlamaktı (Karakaya ve Özçağ, 2001, s.1).

Taraflar Konferansı (COP21), 2015 yılında Paris'te toplandı ve Paris Anlaşması kabul edildi. Paris İklim Anlaşması, temel olarak 2020 sonrası dönemde iklim değişikliği ile mücadele stratejilerini belirlemektedir (Kaya, 2017, s.99).

Son Taraflar Konferansı olan COP26, 2021 yılında Birleşik Krallık'ın Glasgow kentinde 200 ülkenin katılımıyla gerçekleşti ve kabul edildi. Bu konferansta, fosil yakıtların en kirletici olan kömürün kullanımının azaltılması, fosil yakıtlarla çalışan araçların hızla terk edilmesi, yoksul ülkelerin iklim değişikliği ile başa çıkmalarına yardımcı olmak için zengin ülkelerden finansmanın sağlanması, ağaç dikiminin teşvik edilmesi gibi konular tartışıldı (Smith vd., 2022, s.1).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin bir Yaptırım Aracı Olarak Kyoto Protokolü

Kyoto Protokolü, 1997 yılında Kyoto'da imzalanan bir anlaşma olup, sanayileşmiş ülkeleri belirli sorumluluklarla yükümlü kılmaktadır. Bu protokol, sera gazı emisyonlarını sınırlama gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Yükümlülükler yerine getirildiğinde, atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun güvenli bir düzeye düşmesi amaçlanmaktadır. Kyoto Protokolü, 3. Taraflar Konferansı'nda onaylandı ve ancak 2005 yılında yürürlüğe girdi. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin bir unsuru olarak Kyoto

Protokolü, küresel ısınmayı ve enerji kaynaklı sera gazlarının salımını engellemek için önde gelen bir role sahiptir. Bu protokol, uluslararası bir belge olarak sera gazlarına sınırlar getirir. Kyoto Protokolü, şu an itibariyle 191 ülkenin katılımını içeriyor. Türkiye, 1997 yılında protokole katılmadı ve başlangıçta ek listede yer aldı. Ancak 2009 yılında protokolü imzaladı. Kyoto Protokolü, devletlere zorunlu olmamakla birlikte birtakım yaptırımlar getirdi. Bu yaptırımlar çerçevesinde bazı maliyetli yatırımların yapılması gerekiyordu. Bu yatırımlar, zararlı gazların 1990 öncesi seviyelerde tutulmasını hedefliyordu (Çimen, 2023, s.50).

Protokole uygun olarak yapılması gerekenler aşağıdaki gibidir:

- Atmosfere salınan zararlı gaz miktarı %5'e düşürülmelidir.
- Endüstri, trafik ve ısıtma kaynaklı sera gazlarının azaltılması için tedbirler alınmalıdır.
- Çeşitli sektörlerde çevre dostu uygulamaların benimsenmesi teşvik edilmelidir.
- Isınma ve üretim süreçlerinde enerji tüketimi minimum seviyeye indirilmelidir.
- Alternatif enerji kaynaklarına yönelişin desteklenmesi önemlidir.
- Fosil yakıtların kullanımı yerine doğal yakıt seçenekleri değerlendirilmelidir.
- Yüksek enerji gereksinimi olan fabrikalarda gelişmiş atık yönetim sistemleri uygulanmalıdır.
- Termik santrallerde etkili karbon filtreleme sistemleri kullanılmalıdır.
- Nükleer ve güneş enerjilerine yapılan yatırımlar artırılmalıdır.
- Yakıt tüketimi belirli bir limitin üzerinde olan işletmelerden diğerlerine göre daha yüksek vergi alınmalıdır.

İklim Değişikliği ile Mücadelede Ulusal Politikalar

Türkiye, 1970 yılından itibaren çevresel sorunlarla ilgilenmeye başladı. Küresel düzeyde çeşitli anlaşmalara ve zirvelere katıldı, ancak bazılarında katılmadı. Bu anlaşmalara imza atmak, üyeleri aldıkları kararları uygulamaya zorlamaktadır. Ancak Türkiye'de ekonomik sistemin ve siyasi iktidarların yetersizliği, bu anlaşmaların çevresel sorunlarla ilgili yasal boşlukları göz önüne alındığında, Türkiye'nin sorunlara karşı çabalarının zayıf olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin tam anlamıyla sanayileşemediği, kaynak ve sermaye eksikliklerinin çevresel sorunlara çözüm bulmada ve kaynakların öncelikli olarak ekonomik büyümeye harcanmasına neden olduğu unutulmamalıdır. Türkiye'nin 1970'lerden bu yana çevresel sorunlarla mü-

cadelesine baktığımızda, bazı uygulamalarının çevresel sorunları azalttığı, ancak bazılarının etkisiz kaldığı görülmektedir. 2018’de Yale Üniversitesi tarafından yapılan Çevresel Performans Endeksi’ne göre Türkiye, 180 ülke arasında alt sıralarda yer almıştır (Aydın, 2023, s.69).

Türkiye’nin çevresel sorunlarla mücadelesindeki ilk önemli adım, 1982 anayasasına çevre hakkı ile ilgili madde eklenmesiyle atılmıştır. Bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu vurgulanarak, çevresel kirliliği önlemek amacıyla 56. madde çerçevesinde çevresel sorunlar doğrudan ele alınmıştır (Gürseller, 2008, s.201).

Türkiye’de, 1984 yılında Çevre Müdürlüğü kurulmuş, 1989 yılında ise Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. Daha sonra, 1991 yılında bu kurum Çevre Bakanlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır. O tarihten sonra bakanlık seviyesinde oluşturulan yapı Çevre ve Orman Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı olarak çeşitli isim değişikliklerine uğramış ve son olarak 29 Ekim 2021 tarihli ve 31643 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 85 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Bakanlığın ismi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

Türkiye, Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşmalarının ardından 2011-2023 yıllarını kapsayacak şekilde çeşitli iklim değişikliği politikalarını hayata geçirmiştir. Bu politikalar, ülkenin iklim değişikliğiyle mücadeledeki kararlılığını ve eylemlerini yansıtmaktadır. Bu politikaların ana hatları ile özetlemek gerekirse;

İklim Değişikliği Stratejisi (2010-2023): Bu strateji, Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı hedeflerine ek olarak Türkiye’nin uluslararası arenada daha aktif bir rol üstlenmesini hedefler. Yeşil enerji alanında teknoloji ve kalkınma düzeyine uygun araştırmalar yapmayı, sera gazı emisyonlarını azaltmayı amaçlar. Aynı zamanda ekonomik kaynaklara ulaşım yollarını artırmayı hedefler.

Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı (2011-2023): Bu plan, iklim değişikliğiyle mücadele politikalarını ulusal kalkınma politikalarının bir parçası haline getirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda sera gazı emisyonlarının artış hızını azaltmayı ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltmayı amaçlar. Diğer ülkelerle ve içinde anlaşmalara imza atmayı, projeler üretmeyi hedefler.

İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı: Bu strateji ve eylem planı, su kaynaklarının etkin yönetimini, tarım sektörünün korunmasını, gıda güvencesinin sağlanmasını, iklim değişikliği kaynaklı doğal afetlerin risk yönetimini ve insan sağlığının korunmasını hedefler.

Bu politika ve planlar, Türkiye’nin iklim değişikliğiyle mücadelede sürdürülebilir bir yaklaşım benimsemesini, ulusal ve uluslararası düzeyde sorumluluk almasını ve iklim değişikliği etkilerini azaltmaya yönelik stratejik

adımlar atmaya çalışmasını yansıtmaktadır. Son olarak Türkiye, 31 Ekim-12 Kasım 2021 tarihleri arasında gerçekleşen COP26 (Birleşik Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Taraflar Konferansı) Glasgow İklim Zirvesi'ne katılarak Glasgow İklim Paketi'na imza atmıştır. Bu pakt, BMİDÇS (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmesi) ve Paris İklim Sözleşmesi hükümlerini içermektedir. Türkiye, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Sn. Murat Kurum tarafından kabul edildiğini bildirmiştir. Glasgow İklim Paketi, iklim değişikliğiyle mücadelede önemli taahhütler içermektedir. Bu taahhütler arasında verimsiz fosil yakıt teşviklerinin sonlandırılması, ormansızlaşmanın durdurulması, iklim değişikliğine uyum finansmanının artırılması ve temiz enerjiye geçişin hızlandırılması gibi konular vurgulanmaktadır. Aynı zamanda, bisikletli ulaşım gibi çevre dostu ulaşım yöntemlerinin teşvik edilmesi ve sıfır emisyonlu iklim dostu araçlar gibi yeşil teknolojilerin geliştirilmesiyle daha çevre dostu bir Türkiye hedeflenmektedir. Bu taahhütler, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede daha sürdürülebilir ve yeşil bir yaklaşım benimsemesini ve uluslararası düzeyde iklim eylemlerine katkı sağlamasını yansıtmaktadır. Türkiye'nin bu taahhütleri uygulayarak iklim değişikliğiyle mücadelede etkin bir rol oynaması ve çevreye daha saygılı bir gelecek inşa etmesi amaçlanmaktadır (Aydın, 2023, s.73).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının kurulmasıyla beraber Türkiye için 2021 yılı, iklim değişikliği ile mücadele konusunda önemli gelişmelere sahne olmuş bir yıl olarak kabul edilebilir. İlk olarak, Türkiye'nin Paris İklim Anlaşması'na taraf olması, uluslararası toplumla işbirliğini vurgulayan önemli bir adımdır. Ayrıca, bu dönemde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı çatısı altında önemli değişiklikler yaşanmış ve İklim Değişikliği Başkanlığı ile bağlantılı daire başkanlıkları oluşturulmuştur. Bu değişiklikler, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelesini daha etkin ve odaklı hale getirmeyi amaçlamaktadır. Kurulan İklim Değişikliği Başkanlığı ve bağlı daire başkanlıkları, iklim değişikliği özelinde daha fazla çalışma ve politika geliştirme fırsatı sunacaktır. Bu adımların, Türkiye'nin sürdürülebilirlik ve çevresel koruma konularında daha fazla ilerleme kaydetmesine katkı sağlaması beklenmektedir. İklim değişikliği ile mücadele, küresel düzeyde önemli bir konu olduğu için bu tür politika ve yapısal değişiklikler, Türkiye'nin uluslararası toplumla daha fazla işbirliği yapmasına ve iklim değişikliği etkilerini azaltma çabalarını artırmasına yardımcı olabilir.

İklim Değişikliği-Kentleşme İlişkisi

Kentlerin ortaya çıkışı, insanların yerleşik hayata geçişleriyle başlamıştır. İnsanlar, çevresel faktörleri denetlemeye ve çevrelerini kontrol etmeye başladıklarında, kentlerin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kentlerin gelişimi ile birlikte üretim ve tüketim biçimlerinde meydana gelen değişiklikler, uzun vadede iklimi etkilemeye başlamıştır. İklim değişikliğinin en büyük nedeni olan kentler, bu değişikliğin hem nedeni hem de etkilenen

tarafıdır. Yani, iklim değişikliğini hem tetikleyen hem de iklim değişikliğinin sonuçlarından etkilenen konumdadırlar.

Uzmanlar, son 65 yılın sıcaklık değişimlerini inceleyerek, küresel ısınma ve kentlerdeki betonlaşmanın etkisiyle 2100 yılında şehirlerde ortalama sıcaklığın 8°C artabileceğini öngörüyor. Bu tür bir sıcaklık artışının, şehir sakinleri üzerinde ciddi etkilere neden olacağı göz önüne alınmalıdır. Yükselen sıcaklıklar, şehir sakinlerinin sağlığını olumsuz etkileyebilir, çalışma koşullarını zorlaştırabilir ve şehirlerin zaten kısıtlı kaynaklarına, özellikle su gibi temel kaynaklara ulaşımı daha da güçleştirebilir. Bu analiz, bu yüzyıl içinde sera gazlarının artışını temel alan en olumsuz senaryoya dayanmaktadır. Bu senaryoya göre, şehirlerdeki sıcaklık artışının %70'i küresel ısınmadan kaynaklanırken, geriye kalan ısınmanın kaynağı ise "Kentsel Isı Adası" etkisidir. "Kentsel Isı Adası" etkisi, şehirlerdeki parklar, göller ve diğer ısıyı emen doğal alanların kaybolmasının ve yerlerine asfalt ve betonun konulmasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu etki, şehirleri çevresindeki diğer alanlara göre daha yüksek sıcaklıkta yapar ve bu da şehirlerin daha fazla ısınmasına katkıda bulunur (Çimen, 2023, s.56).

Dünya tarih boyunca birçok ısınma ve soğuma dönemi yaşamıştır, ancak insanlık tarihinde, insan faaliyetlerinin iklimi etkilemeye başladığı bir dönem, insanlık tarihinin başlangıcıyla 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Günümüzde küresel sıcaklıklar artmaya devam etmektedir. Bilim insanları, 2100 yılına gelindiğinde küresel sıcaklık artışının 1 ila 2 derece arasında olacağını tahmin etmektedir. Geçmişteki sera gazı birikimleri ve değişiklikleri tam olarak hesaplanmadığı için, sıcaklık artışının derecesinin kentlerde daha yüksek olabileceğini öngören senaryolar da bulunmaktadır (Kanat ve Keskin, 2018, s.74).

Günümüzde dünya nüfusunun büyük bir kısmı kentlerde yaşamaktadır. Bu kentlerdeki nüfus yoğunluğu, çevresel sorunlara yol açarak küresel bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Kentlerdeki nüfus artışı, çevreye verilen zararı artırmakta ve dolayısıyla iklim değişikliği konusundaki endişeleri artırmaktadır (Moradi ve Tamer, 2017: 27).

Şehirlerde artan nüfusa bağlı olarak artan ekonomik faaliyetler, dünya genelinde metan gazı ve karbondioksit gibi sera etkisi yaratan gazların miktarını artırarak iklim değişikliğine neden olmaktadır. Kentler, doğrudan veya dolaylı yollarla sera gazı emisyonlarını artırmaktadır. Örneğin, kentlerde yaşayan insanların evlerini ısıtma ve soğutma ihtiyaçları, karbondioksit emisyonlarının artmasının başlıca nedenlerindedir. Ayrıca, şehirlerin inşası, yolların genişletilmesi, yeni altyapı projeleri gibi faktörler, kentleşmenin neden olduğu iklim değişikliğine katkıda bulunmaktadır (Aydın, 2023, s.12). Diğer yandan şehirleşme ve iklim değişikliği arasında iki yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kentlerde artan nüfus, sera

gazı emisyonlarının artmasına katkıda bulunabilir. Ancak kentleşme sürecinin sonucunda artan refah, çevre bilincini artırabilir ve çevre dostu politikaların geliştirilmesine olanak sağlayabilir. Bu, şehirlerin sürdürülebilirliği ve iklim değişikliği ile mücadele açısından önemlidir (Çobanyılmaz ve Yüksel, 2013, s.40).

Kentliler ve kentli nüfus, dünya yüzeyinin sadece %2'sini kaplamasına rağmen, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının %78'inden sorumludur. Bu, kentsel alanların küresel azaltım stratejilerinde önemli bir rol oynaması gerektiğini açıkça göstermektedir. Dünya genelinde sera gazı emisyonlarının %26'sı enerji tüketiminden, %19'u sanayi faaliyetlerinden, %17'si arazi kullanımını değişikliklerinden, %14'ü tarımdan ve %13'ü ulaşımdan kaynaklanmaktadır. Dünya genelindeki kentlere baktığımızda, karbon ayak izi¹ bakımından en büyük etkiye sahip olan 100 şehir, dünya karbon ayak izinin %18'inden sorumludur. Kentlerin iklim değişikliği üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde, enerji sektöründen sonra ulaşım sektörünün yoğun sera gazı emisyonlarıyla iklimi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Büyük metropol kentlerde özel taşıt kullanımının yoğunluğu, ulaşım kaynaklı sera gazı emisyonlarının en büyük nedenlerinden biridir. Aynı zamanda, kentın nüfus yoğunluğu, gelir seviyesi, ulaşım altyapısı ve kaynakları da iklim değişikliği üzerinde etkili bir baskı oluşturabilir (Üstün, 2020, s.17).

Özetle, kentler iklim değişikliği ile mücadele hususunda önemli bir rol oynamaktadır ve kentsel alanlarda sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik politikalar ve çevre dostu uygulamaların teşvik edilmesi büyük bir öneme sahiptir.

Sosyal Politika Bağlamında Yerel Yönetimlerde İklim Değişikliği Politikaları

Yerel yönetimler, toplumlarının ihtiyaçlarına ve önceliklerine göre özelleştirilmiş politikalar geliştirmeli ve iklim değişikliği ile mücadelede sosyal adaleti teşvik etmelidir. Zira Şişman (2017, s.20)' a göre sosyal adalet ve sosyal refah hedefine yönelik çağdaş bir devlet düşüncesine ancak bireylerin sosyal

1 Karbon ayak izi kavramı, ilk kez 1990'lı yıllarda William Rees ve Mathis Wackernagel tarafından geliştirilen ekolojik ayak izi kavramıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Ekolojik ayak izi, ekolojik sürdürülebilirliği ölçmeye yardımcı olan bir doğal muhasebe aracı olarak tanımlanmıştır. Karbon ayak izi ise bu kavramın bir parçası olarak karbon emisyonlarının ölçümünü içerir ve "birincil" ve "ikincil karbon ayak izi" olarak iki ana kategoriye ayrılır. Birincil karbon ayak izi, doğrudan karbon ayak izi olarak da bilinir ve ulaştırma faaliyetleri ve enerji tüketimi gibi etkenlerle ilişkilendirilen fosil yakıtların yanması sonucu oluşan karbondioksit salımlarının doğrudan ölçüsünü ifade eder. İkincil karbon ayak izi, dolaylı karbon ayak izi olarak da adlandırılır ve kullanılan ürünlerin üretim aşamasından tüketim sonrası atıkların bertaraf edildiği sürece kadar olan tüm yaşam döngüsünde meydana gelen karbondioksit emisyonlarının ölçümünü içerir. Bu, bir ürünün üretiminden taşıma ve kullanımına kadar olan her adımda serbest bırakılan sera gazlarını hesaba katar. Karbon ayak izi hesaplamaları, bireylerin ve kuruluşların çevresel etkilerini değerlendirmek ve azaltmak için önemli bir araçtır. Bu tür hesaplamalar, çevre dostu uygulamaların teşvik edilmesi ve sürdürülebilirliğin artırılması konularında bilinç oluşturmak için kullanılır (Şengün ve Kalağan, 2022, s.131).

sorunlar karşısında hak temelli politikalar ile kurumsal yollardan korunarak ulaşılabilir.

Sosyal politika, toplumsal adaleti artırmayı hedefleyen uygulamalar ve düşüncelerin bütünü olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifade ile sosyal politikanın amacı toplum içinde adaleti sağlamaktır. Ayrıca, sosyal politika genellikle, bir toplumun kapitalizmin yarattığı çeşitli belirsizlik ve risklerden korunmasını da içerir. Sosyal adaletin tanımını oldukça zorlu bir süreçtir.

Bu konuda çalışmalarıyla öne çıkan Lea Ann Bell (1997), çağdaş tanımlardan birini sunmuştur. Bell, kaynakların eşit bir biçimde dağıtıldığı ve tüm bireylerin bedensel, ruhsal ve sosyal yönden güvende olduğu bir toplumun adil olduğunu vurgulamıştır (Sunal, 2011, s.285).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere; Sosyal politika, sosyal adaleti sağlama amacıyla ortaya konan düşüncelerin ve uygulamaların toplamı olarak tanımlanabilir. Küresel ısınmanın etkisiyle oluşan iklim değişikliği ve bunun getirmiş olduğu sorunlardan en çok etkilenen toplumsal kesim dezavantajlı gruplar, çocuklar, kadınlar ve yaşlılar olduğu için yerel yönetimlerin toplumun her kesimine hizmetle mükellef olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda sosyal hizmet belediyciliği vizyonunu benimseyen yerel yönetimlerin iklim değişikliğine kayıtsız kalamayacağı ve politika üretmeleri gerektiği tartışılmaz bir geçektir. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz geleneksel sosyal politika uygulamalarının bir hedefi olan sosyal adaletin yanı sıra son yıllarda ortaya çıkan “iklim adaleti” veya “iklim adaletsizliği” kavramları da meseleyi sosyal politika ekseninde ele almak açısından oldukça yerindedir:

İklim Adaleti, iklim değişikliği sorununu ele alırken toplumsal ve tarihsel eşitsizlikleri dikkate alan bir terimdir. Bu kavram, dezavantajlı kesimleri, grupları, ırkları, bölgeleri, sınıfları, cinsiyetleri ve gelecek nesilleri içeren geniş bir perspektifle ele alarak, iklim değişikliğinin etkilerini anlamayı amaçlar. Önemli bir nokta da şudur: İklim değişikliğinden en çok etkilenenler genellikle yoksullar, az gelişmiş ülkeler ve kadınlar gibi gruplardır, ancak bu gruplar tarihsel olarak karbon emisyonlarına en az katkıda bulunan kesimlerdir. Dolayısıyla, en az sorumlu olanların en çok tehdit altında olması, iklim adaletsizliğini özetleyen temel bir kavramdır (Doğru ve Alica, 2019, s.3).

Kentsel iklim adaleti, iklim değişikliğinin oluşmasında neredeyse hiç etkisi olmayan veya karbon salınımına en az sebep olan bireylerin, kentsel alanlarda maruz kaldıkları adaletsizlikleri ve haksızlıkları içeren bir kavramdır. Bu kavram, özellikle sürdürülebilirlik ilkesinden yoksun ve adaletsiz kalkınmanın toplumsal, iktisadi, fiziksel ve psikolojik etkisiyle başa çıkmak zorunda olan dezavantajlı gruplara odaklanır. Bu durum, kentte yaşayan bu grupların gelecekte karşılaşılabileceği olası riskleri tanıma çatışmasını ifade eder (Şengün ve Kalağan, 2022, s.131).

Türkiye’de iklim adaletini sağlamak için, kentlerde yaşayan nüfusun sosyal, ekonomik ve ekolojik açıdan dönüşümünü içeren politikaların oluşturulması kritik bir gerekliliktir. Yerel yönetimler, kentin özel özelliklerini dikkate alarak, tüm nüfusu birleştirici ve katılımı teşvik eden bir rol üstlenmelidir. Bu, politikaların etkinliğini artırmak ve yereldeki insanları ve kaynakları daha etkili bir şekilde harekete geçirmek için önemlidir. Yerel yönetimler, katılım ve iş birliğini teşvik ederek, kentteki özel ihtiyaçları karşılamak üzere politikalar üretebilir ve uygulayabilirler. Bu şekilde, sosyal, ekonomik ve ekolojik dönüşümü destekleyen holistik bir yaklaşım benimseyerek Türkiye’de iklim adaletine katkıda bulunabilirler (Üstün, 2020, s.162).

Belediyeler, seçmenlerin günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ulaşım, ısınma/soğutma, çöp toplama, katı atık, kanalizasyon, çevre temizliği, toplu taşıma gibi hizmetleri sunarlar. Aynı zamanda, bu hizmetlerin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması için gerekli düzenlemeleri yaparlar ve projeler geliştirirler. Belediyelerin sunmuş olduğu hizmetlerin sera gazı salımlarına yol açması, bu hizmetlerin iyileştirilmesini zorunlu kılmıştır (Üstün, 2020, s.156).

Belediyeler, mevcut yasalara göre, atık, bina, enerji, altyapı gibi hizmet alanları için hedefler belirleme, yerel düzeyde yasal düzenlemeler yapma, uygulama araçları oluşturma ve uygulama konusunda çeşitli yetki ve sorumluluklara sahiptir. Bu kapsamda, belediyeler iklim değişikliğiyle ilgili hedefler belirlemeli, yerel, ulusal ve uluslararası çabalara kendi koşullarına uygun şekilde katılmalıdır. Türkiye’de, merkezi hükümet, son yıllarda yerel yönetimleri iklim değişikliği konusunda daha fazla desteklemektedir. Yerel yönetimler, kendi iklim politikalarını oluşturabilir, emisyonlarını kontrol altına alabilir, toplumu bilinçlendirecek ve harekete geçirecek politikalar geliştirebilir, dünyadaki başarılı uygulamaları kendi şartlarına uygun hale getirerek benimseyebilir ve kendi hizmet alanları için yenilikçi uygulamalar içeren düzenlemeler yapabilirler (Eren, 2012, s.54).

Aşağıdaki sebepler belediyelerin iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve bu alanda politikalar geliştirmek zorunda olmalarına yol açmıştır:

- Kentsel alanların genişlemesiyle saçaklanma modeli, kaçak yapılaşma ve plansız kentleşme gibi faktörler çevreye zarar verirken, belediyeleri iklim değişikliği konusunda politikalar üretmeye yönlendirmiştir.
- Plansız yapılaşma ve uygun olmayan alanlara yerleşim, su kaynakları üzerindeki baskıyı artırmış, su havzaları ve çevresindeki yapılaşma belediyelerin bu konuda politikalar oluşturmasını gerektirmiştir.
- Hızlı nüfus artışı, altyapı yetersizlikleri ve kent merkezlerinde sel, baskın ve taşkın gibi sorunları beraberinde getirerek belediyelerin iklim değişikliği politikalarını acil hale getirmiştir.

- Artan nüfus ve tüketimle birlikte katı atık sorunu ortaya çıkmış, bu durum da belediyeleri iklim değişikliği politikaları geliştirmeye yönlendirmiştir (Baysal, 2019, s.51).

İklim değişikliğinin kentler ve sakinleri üzerindeki etkilerinin artmasıyla birlikte belediyeler, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde azaltım politikalarına odaklanmış ve mevzuattaki görevlerine paralel olarak önemli sektörlerde çalışmalar yürütmüşlerdir. Küresel ve Türkiye'deki iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinin artmasıyla, politikalar genellikle belirgin iklim değişikliği sonuçlarına yönelik oluşturulmuştur. Özellikle ulaşım, atık yönetimi, su kaynakları, altyapı hizmetleri (kanalizasyon) ve ağaçlandırma gibi alanlarda geliştirilen azaltım politikaları, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde iklim değişikliğiyle mücadele çabalarını desteklemiştir (Üstün, 2020, s.157).

Türkiye'deki belediyelerin iklim değişikliği ile mücadele kapsamında üretmiş olduğu politikaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Kent yönetiminde sürdürülebilirlik ve etkinlik sağlayan politikalar; özellikle son yıllarda iklim değişikliğiyle mücadele konusunda yapılan yasal düzenlemeler ve uygulamalarla birlikte belediyelerin yetki ve sorumluluk alanlarını genişletmiştir.

- Su kaynaklarının üzerindeki baskıyı azaltma amacıyla, su kullanım tarifelerinin gözden geçirilmesi, alternatif su kaynaklarının artırılması ve su tasarrufu bilincinin oluşturulması için oluşturulan politikalar.

- Kentlerde sunulan hizmetlerde enerji verimliliğinin öncelikli hale getirilmesi için oluşturulan projeler ve politikalar; özellikle, son yıllarda ulaşım sektöründe alternatif yakıt kullanımı ve hibrit araç sayısının arttırılmasıyla birlikte, kamu ve bireysel binalarda enerji verimliliği odaklı politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

- Binalarda enerji verimliliğini arttırmak için geliştirilen politikalar; örneğin 2020 yılı itibarıyla mevcut ve yapılacak yeni binaların Enerji Kimlik Belgesi almasının zorunlu hale getirilmesi bu politikalara bir örnektir.

- Toplu taşıma ağının geliştirilmesi ve öncelikli olmasına yönelik politikalar.

- Kentsel altyapıda yaya ve bisiklet yollarının ağ şeklinde genişletilmesini hedefleyen politikalar.

- Atık yönetimini etkinleştirmeyi hedefleyen politikalar çerçevesinde tesislerin kurulması, işletilmesi veya oluşturulması; yeşil alanların artırılması, mevcut alanların korunması ve geliştirilmesi.

- Toplumda iklim değişikliği farkındalığını arttırmayı hedefleyen politika ve faaliyetler.

27 Mart 2019'da merkezi yönetim tarafından yerel yönetim birimlerinin iklim değişikliği ile mücadeledeki rolünü güçlendirmek, uluslararası alandaki etkinliklerini artırmak ve saygınlık kazanmalarına destek olmak amacıyla Yerel İklim Değişikliği Eylem Planı (YİDEP) hazırlanmış ve paydaşlara sunulmuştur. Türkiye'de son 5 yılda artan doğal afetler ve iklim değişikliğinin geri dönüşü olmayan boyutlara ulaşması, yerel yöneticileri hızla harekete geçirmeye zorlamıştır. YİDEP, öncelikle 30 büyükşehir belediyesini hedeflemektedir. 2023'e kadar bu belediyelerin iklim değişikliği eylem planlarını hazırlamalarını ve bu çabanın diğer belediyelerle genişletilmesini amaçlamaktadır (Baysal, 2019, s.2).

YİDEP, belediyelerin sera gazı emisyon envanterlerini oluşturmasını ve sürekli olarak bu envanterleri izlemesini sağlar. Türkiye'deki belediyeler, küresel kentlerin seviyesine henüz ulaşmamıştır. 30 büyükşehir belediyesinden 16'sı sera gazı emisyon envanterini hazırlarken, sadece dokuz büyükşehir belediyesi² iklim değişikliği eylem planını oluşturmuştur (Yeşilekonomi, 2019).

Yerel Yönetimler İklim Eylem Planı'na göre insan kaynaklı iklim değişikliğini durdurmak için öncelikli hedefler şu şekildedir:

- 2020'ye kadar yenilenebilir enerji kaynaklarının %60 oranında artırılması,
- 2030'a kadar sera gazı salım oranlarının %50 oranında azaltılması,
- 2050'ye kadar dünya toplam enerji üretimindeki yenilenebilir enerji kullanımının payının %49 ila %67 oranında artırılması.

Eylem planı, yerel yönetimlerin iklim değişikliğini hızlı ve adil bir şekilde durdurmayı ve aynı zamanda iklim değişikliği etkilerine uyum sağlamayı hedefleyen politikalarını içermektedir. Yerel yönetimlerin ürettikleri politikaların uygulanmasını ve sürekliliğini sağlamak adına eylem planında şu adımlar sıralanmıştır:

- Sorunların belirlenmesi, çözüm politikalarının uygulanması ve süreç katılımının sağlanması için kararlılık, taahhüt ve organizasyonun ortaya konulması,
- Yerel iklim koşullarının ve öncelikli alanların belirlenmesi, mevcut durum analizinin yapılması ve gerekli uygulamaların ortaya konulması,
- İklim değişikliğinin toplum, kent ve diğer koşullar üzerindeki etkilerinin ve kırılma noktalarının düzeylerinin belirlenmesi,
- İklim değişikliği ile mücadelede ana vizyon ve hedeflerin belirlenmesi,

2 Bu belediyeler: Antalya Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Hatay Büyükşehir Belediyesi, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Denizli Büyükşehir Belediyesi ve Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'dir (Yeşilekonomi, 2019).

- Yasal mevzuat, iş birliği (uluslararası, ulusal, yerel düzeyde), finansal kaynaklar, nitelikli ve yeterli personel ile çözümlerin öncelik sıralamasına göre belirlenmesi,
- Belirlenen kriterlere uygun eylem planlarının oluşturulması.
- Belirli bir düzende ve aralıkta yapılan eylem planlarının tüm sosyal, ekonomik ve çevresel sonuçlarının izlenmesi, denetlenmesi ve gerekli revizelerin yapılması (Talu, 2019, s.39).

Eylem planlarında, iklim değişikliğinin etkilerini durdurmayı ve mevcut sonuçlara uyum sağlamayı destekleyecek azaltım ve uyum politikalarının şu özelliklere sahip olması gerektiği vurgulanmıştır: iddialı, kapsayıcı, adil, katılımcı, kapsamlı, bütünlük, ulusal ile bağlantılı, uygulanabilir, kanıtlanabilir ve şeffaf (Üstün, 2020, s.161).

Türkiye’de sosyal politikanın bir aracı olarak iklim adaletinin sağlanabilmesi için, kentlerdeki nüfusun sosyal, ekonomik ve ekolojik açıdan dönüşümünü içeren politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Yerel yönetimler, kentin özgün özelliklerine uygun politikalar üretmek için nüfusu birleştirici kritik bir rol üstlenmektedir. Bu durum, katılımı ve iş birliğini teşvik ederken, yereldeki insanları ve kaynakları harekete geçirerek politikaların etkinliğini artırır.

Yerel Yönetimlerde Azaltım ve Uyum Politikaları

İklim değişikliği ile ilgili ulusal ve uluslararası politikalar ve önlemler genellikle iki ayrı kategoride değerlendirilir. Bunlar, iklim değişikliğini önlemeye veya durdurmaya yönelik politikalar olan azaltım (mitigasyon) ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamaya yönelik politikalar olan adaptasyon politikalarıdır. Bu iki kategori arasında koordinasyon ve tamamlayıcılık önemlidir. Azaltım ve uyum politikalarının karar alma süreçlerinde, esneklik (uyum süreci), toplumdaki geri bildirim, olasılık, tehlike/risk/şüphe ve görülecek hasar etkili bir rol oynamaktadır. Azaltım politikaları, ilk olarak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde belirlenen hedeflere katkı sağlayarak, iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. Bu politikalar, sera gazı emisyonlarını azaltma ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına geçiş gibi önlemleri içerirken, uyum politikaları da iklim değişikliğinin neden olduğu etkilere karşı toplumları hazırlamayı amaçlar. Bu çerçevede, ulusal ve uluslararası düzeyde koordineli bir şekilde hareket etmek, iklim değişikliği ile mücadelede daha etkili ve kapsamlı bir yaklaşımı teşvik eder (Üstün, 2020, s.67).

Küresel, ulusal ve yerel düzeylerde, iklim değişikliği ile mücadelede başlangıçta öncelik azaltım politikalarına ve uygulamalarına verilmiştir. Bu durum, şehirlerin iklim değişikliğine ve krizine yol açan sera gazı emisyonlarında önemli bir paya sahip olmaları göz önüne alındığında anlaşılır. An-

cak, bu odaklanmanın, iklim değışikliği ile mücadelede tamamlayıcı başka unsurları göz ardı ettiği de ortaya çıkmaktadır. Bu unsurların en önemlisi, iklim değışikliğinin etkilerine uyum sağlamayı içeren faaliyetlerdir. Uyum faaliyetlerinin marjinal bir konu kapsamında görülmesinde, emisyon azaltımının ekonomik fırsatlar, yeşil büyüme gibi makro politikalarla birlikte ele alınmasının etkisi olduğu gözlemlenmektedir. Ancak, iklim değışikliğinin sonuçlarına kentlerde uyum sağlamak, özellikle mekânsal planlama gibi tüm planlama faaliyetlerini bütünleştiren stratejik bir planlamanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yerel iklim eylem planlamasının vazgeçilmez bir parçası olan uyum faaliyetleri, iklim mücadelesinde kapsamlı bir yaklaşımın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Azaltım eylemlerinin etkileri hemen fark edilmese de, küresel faydası olan uygulamalardır. Diğer yandan, uyum faaliyetlerinin çıktıları orta ve uzun vadeli olarak görülebilir ve yerel düzeyde doğrudan yarar sağlayabilir. Bu husus, iklim mücadelelerinin yerel düzeyde bütünleştirilmesi için göz önünde bulundurulması gereken bir yerel politika tarzı olarak ortaya çıkmaktadır. Son zamanların yerel iklim değışikliği stratejileri, salt emisyon düşürülmesine yönelik bazı sektörlerde eylem planlamalarını değil, aynı derecede önemli olan uyum eylem planlamalarını da kapsamaktadır (Talu, 2019, s.7).

Azaltım politikalarının belirlenmesi için ilk adım, azaltım potansiyeli olan faaliyet alanlarının belirlenmesidir. Bu faaliyet alanları, kent yönetimleri tarafından belirlendikten sonra, azaltım politikaları oluşturulabilir ve uygulanabilir. Azaltım politikalarının yoğun olarak kent merkezi ve çevresini kapsayacak şekilde oluşturulması, faaliyet alanlarının da kenti geniş bir şekilde kapsayacak şekilde belirlenmesine neden olmuştur. Faaliyet alanları, özellikle kentte yoğun sera gazı salımına neden olan sektörleri içermelidir. Bu sektörler belirlenirken öncelikli olarak, azaltım potansiyeli yüksek olan ve çevresel etkileri büyük olan alanlar öne çıkmalıdır. Bu, azaltım politikalarının etkinliğini artırabilir ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayabilir. Ayrıca, bu faaliyet alanlarının belirlenmesi, kentteki sera gazı emisyonlarını azaltma hedeflerine ulaşmada önemli bir adım olacaktır. Bu çerçevede, kent yönetimleri, azaltım politikalarını belirlerken çeşitli sektörleri, özellikle de enerji, ulaşım, endüstri gibi yoğun emisyon salan alanları dikkate almalı ve bu alanlarda etkili azaltım stratejilerini uygulamalıdır. Bu yaklaşım, azaltım politikalarının hedeflerine ulaşmada daha etkili olacak ve kentin sürdürülebilirliği için önemli bir katkı sağlayacaktır (Karamızrak, 2018, s.16).

Bu bağlamda yerel yönetimlerde azaltım politikalarının uygulama alanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür;

Enerji Kullanımı

- Belediyelere ait ana bina ve ek binalar başta olmak üzere enerji tasarrufu önlemlerinin alınması.

- Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, çevre dostu ve sürdürülebilir enerji çözümlerine yönelik adımların atılması.
- Işıklı trafik işaret levhalarının aydınlatılmasında tasarruf sağlanması ve sokak aydınlatılmasında güneş enerjisi veya düşük enerji tüketimli aydınlatma sistemlerinin kullanılması.

Ulaşım-Yakıt Kullanımı

- Belediye araç filosuna ait taşıtların temiz enerji tüketimine sahip araçlar ile değiştirilmesi ve yakıt kullanımının iyileştirilmesi.
- Kent yapısına uygun olarak ulaşım planlamasının yapılması ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi.
- Toplu taşıma olanaklarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi ile yaya ve bisiklet yollarını kapsayacak iyileştirme çalışmalarının yapılması.

Isıtma-Soğutma Kaynaklı Enerji ve Yakıt Tüketimi

- Binaların izolasyonu ile ilgili standartların sağlanması, uygulanması ve kontrolü.
- Yeşil bina inşaatlarının artırılması ve belediyeye ait bina ve tesislerde ısıtma ve soğutma kaynaklı enerji tasarrufu sağlanması.

Kentli İnsanların Faaliyetleri

- Denetim ve yaptırımların artırılması, caydırıcı cezaların uygulanması.
- Seminer ve eğitimlerle bilinçlendirmenin artırılması.
- Özendirici uygulamaların artırılması.

Atık Yönetimi

- Atıkların kaynağında azaltılması ve geri dönüşümün artırılması önemlidir.
- Atıkların kaynağında ayrıştırılmasının teşvik edilmesi ve özendirilmesi.
- Depolama tesislerindeki gazların enerji elde etmek amacıyla kullanılması (yakma, çürütme) ve depolama tesislerinin kent çevrelerinden uzaklaştırılması (Talu, 2019, s.68).

Uyum politikalarının temel hedefi, deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, aşırı yağışlara bağlı seller ve fırtınalar gibi dış etkenlerin neden olduğu sorunlara karşı kentlerin dirençli hale getirilmesi ve bu tür olaylar karşısında kentlerin daha hazırlıklı olmasını sağlamaktır. Günümüzde, iklim değişikliklerine uyum, yerel yönetimlerin stratejilerini ve uygulama planlarını belirlerken dikkate almaları gereken en önemli konulardan biridir. İklim deği-

şikliğine uyum, özellikle iklim olaylarına dayalı krizlere karşı direnç kapasitesinin artırılmasıyla ilgilidir; yani kentsel dirençliliğin oluşturulmasıyla öne çıkar (Uysal, 2022, s.336).

Yerel iklim yönetişiminin uyum politikaları, genel olarak yeni bir olgudur ve bazı yerel yönetimlerin son zamanlarda uyum planları geliştirdiği gözlemlenmektedir. Azaltım politikalarında kullanılan yönetim modelleri, uyum politikalarında da etkili olabilir. İklim değişikliğine uyumlu hale getirilmiş belediye binalarının planlanması ve işletilmesi, kendi eylemlerini yönetme tarzıyla uyum içinde olabilir. İmkânlar tanıyarak yönetme tarzıyla, yerel yönetimler özel sektörü, sivil toplum örgütlerini ve yurttaşları uyum konusunda eğitebilir ve bilgilendirebilir. Tedarik yoluyla yönetme tarzında, uyarı sistemleri ve acil durum planları, aşırı hava olaylarını göz önünde bulundurarak etkili bir şekilde kullanılabilir. Düzenleme yoluyla yönetimde ise kent planları, iklim felaketleri gibi sel olaylarını da dikkate alarak oluşturulabilir (Demirci, 2015, s.83).

İklim değişikliğine uyum politikaları, çeşitli alt unsurları içermektedir. Bu unsurlar arasında, iklim değişikliğine uyum sağlamak için finansal kaynak sağlanması, adaptasyonun desteklenmesi, teknik önlemlerin alınması ve bilimsel araştırmaların yapılması bulunmaktadır. Her yeni duruma uyum sağlama sürecinin karmaşık ve değişken olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Hükümetler Arası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) dördüncü değerlendirme raporuna göre, iklim değişikliğine uyum çalışmaları, iklim değişikliğinin etkilerini yönetme açısından büyük öneme sahiptir. Bu, iklim değişikliğinin birçok alanı etkileyebileceği düşünüldüğünde, daha geniş kapsamlı uyum politikalarının uygulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, devletlerin ulusal ve yerel düzeylerde kapsamlı uyum adımları atması önemlidir. Örneğin, yollar ve köprülerin daha yüksek sıcaklıklara ve güçlü fırtınalara dayanacak şekilde inşa edilmesi veya uyarlanması gerekebilir. Ayrıca, bazı şehirlerde kıyı şeritlerinde, caddelerde ve ulaşımda su baskınlarını önleyecek sistemlerin kurulması, su baskınlarını sınırlandırmaya yönelik çalışmalar ve dağlık bölgelerde eriyen buzulların neden olduğu toprak kaymaları ve taşkınlar gibi olaylara karşı toplulukların uyum sağlaması için yeni yerlere taşınma önlemleri alınabilir (Balaban ve Akman, 2022, s.1136).

Türkiye ve dünya genelinde düşük karbonlu şehir oluşturma çalışmaları başlamış durumdadır. Türkiye’de tam anlamıyla gerçekleşmemiş olsa da, ilk adımlar atılmış ve yavaş şehir (cittaslow), akıllı şehir ve çocuk dostu şehir gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. Yavaş şehir kavramı, daha insani, çevreci, yerel değerlere ve kültürlere önem verilen bir şehir yapısını ifade eder. Bu yaklaşım ilk kez 1999 yılında İtalya’da hayata geçirilmiş olup, 2019 itibarıyla dünya genelinde 200’den fazla yavaş şehir bulunmaktadır. Türkiye’de ise 2009

yılında başlayan yavaş şehir uygulamaları kapsamında, 2018 itibarıyla on üç³ yavaş şehir bulunmaktadır. Ancak, Türkiye'deki yavaş şehirlerin ilçe belediyelerine bağlı olması ve bu belediyelerin sınırlı yetkilere sahip olmaları, yavaş şehirleri koruma açısından yetersiz kalmalarına neden olmaktadır. Örneğin, bu bölgelerdeki imar alanlarının kontrolünün il veya büyükşehir düzeyinde olması, bu alanların imara açılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum, yavaş şehirlerin özgün karakterini ve sürdürülebilir özelliklerini koruma çabalarını zorlaştırmaktadır. Gelecekte, yavaş şehirlerin korunması ve sürdürülebilirliği için daha etkili düzenlemeler ve desteklerin sağlanması gerekebilir (Talu, 2015, s.500).

Kent yönetimleri tarafından sunulan hizmetlerin, iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak veya bu etkilere uyum sağlamak amacıyla revize edilmesi gerekmektedir. İklim değişikliğinin en çok etkilediği kent bölgelerinde ortaya çıkan 'yeşil kent' kavramı, iklim değişikliğinin etkilerine karşı bir çözüm olarak geliştirilmiştir. Yeşil kent kavramı, düşük karbon salınımını hedefleyen kentleri ifade eder ki bu da artırılmış yeşil alanlar ve ormanlarla sağlanabilir. Bu sayede hizmetlerde yapılacak değişiklikler ve kentlerde artırılacak yeşil alanlar, sera gazı salımlarını azaltacak ve buna bağlı olarak karbon seviyelerinde azalmaya yol açacaktır. Yeşil kent düşüncesi, özellikle enerji, kamu binaları, ulaşım, arazi planlaması ve atık yönetimi gibi alanlarda gerçekleştirilecek değişiklikleri içerir. Bu değişiklikler, iklim dostu kentlerin oluşturulmasına yönelik stratejileri içerir. Örneğin, enerji verimliliğini artırmak, yeşil binaları teşvik etmek, sürdürülebilir ulaşım sistemleri kurmak ve atık yönetimini geliştirmek gibi adımlar, kentlerin çevresel sürdürülebilirliklerini artırabilir. Bu yöntemlerle yeşil kent anlayışı, iklim değişikliğine karşı dirençli ve sürdürülebilir kentlerin oluşturulmasına katkı sağlamaktadır (Aşıcı, 2017, s.27).

İklim değişikliğinin temel nedeni olan sera gazı salımları, şu an durdurulsa bile yüzyıllarca sürecek etkileri nedeniyle, iklim değişikliğine uyum sağlayacak politikalar geliştirmek zorunlu hale gelmiştir. Bu politikalar, iklim değişikliğinin insan yerleşimleri, ekosistemler, ekonomik ve sosyal faaliyetler üzerinde oluşturabileceği zararları karşılamayı ve olası sonuçlara karşı önlem almayı amaçlamaktadır. Uyum politikaları çerçevesinde, afet yönetimi, ulaştırma, ekonomi, enerji sektörleri, yeşil alanlar ve kent yapılanması gibi alanlar ön plandadır. Bu kapsamda, her kentte farklılık göstermekle birlikte, iklim değişikliğinin etkilerine karşı uyum sağlanacak alanlar genellikle şunlardır:

3 Bunlar; Eğirdir-Isparta, Yalvaç-Isparta, Gökçeada-Çanakkale, Göynük-Bolu, Uzundere-Erzurum, Gerze-Sinop, Şavşat- Artvin, Perşembe-Ordu, Vize-Kırıkkale, Yenipazar-Aydın, Seferihisar-İzmir, Taraklı-Sakarya, Halfeti-Şanlıurfa'dır. Türkiye'deki ilk yavaş şehir uygulamasını başlatan Seferihisar'da iklim değişikliği ile mücadelede attığı en önemli adımlardan bir tanesi şehir genelinde bisiklet kullanımının çok yaygın olması ve bu oranın giderek artmasıdır. Seferihisar Belediyesi AB Belediye Başkanları Sözleşmesi'ne imza atarak 2020 yılına kadar karbon salımlarını %20 oranında azaltmayı hedeflemiştir.

- Kent Altyapılarının İyileştirilmesi: Altyapıların iklim değişikliğine uygun hale getirilmesi ve dayanıklılığının artırılması.
- Sel ve Taşkın Önleme Sistemleri: Su baskınlarına karşı etkili önlemler alınması ve taşkın riskinin azaltılması.
- Yenilenebilir Enerji Kaynakları: Fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi.
- Kent Planlamaları: İklim değişikliğine uygun şehir planlaması ve çevresel faktörlerin dikkate alınması.
- Arazi Kullanımına İlişkin Yasal Düzenleme ve Sınırlamalar: Arazi kullanımıyla ilgili düzenlemelerin, iklim değişikliğinin etkilerini azaltacak şekilde revize edilmesi.
- Su Duyarlı Kentsel Yapılanma: Su yönetimi konusunda duyarlı ve sürdürülebilir kentsel yapılanma uygulamaları.
- Sünger Kent Anlayışı: Aşırı hava olaylarının etkilerini azaltmak için suyun etkili bir şekilde yönetildiği sünger kent anlayışı.
- Yeşil Kuşak Oluşturma ve Kentsel Isı Ada Etkisinin Azaltılması: Yeşil alanların korunması ve artırılması, kentsel ısı ada etkisini azaltacak önlemler.

Bu hedefler ve önlemlerle birçok kentte, düşük karbonlu yeşil kentler olarak adlandırılan iklim dostu kentlerin oluşturulması hedeflenmektedir (Üstün, 2020, s.74).

Bir Sosyal Belediyecilik Örneği Olarak Tepebaşı Belediyesi Değerlendirmesi

Yukarıdaki bölümlerde küresel ısınmayı ve sonucundaki iklim değişikliğini küresel ve ulusal politikalar nezdinde ele alarak iklim değişikliğinin kentlerle ilişkisini açıkladık. İklim değişikliğinden şüphesiz en çok etkilenen yerler özellikle sera gazı salımının en yoğun olduğu metropol kentler, en çok etkilenen kesim ise en savunmasız ve hassas olan çocuklar, yaşlılar ve dezavantajlı guruplardır. Hal böyle olunca yerel yönetimlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Bir sosyal politika aracı olarak sosyal hizmet anlayışını benimseyen belediyeler sorumluluk üstlenerek küresel ısınmaya karşı politikalar geliştirmektedir. Makalenin bu bölümünde Tepebaşı Belediyesi'nin Demir Enerji isimli danışmanlık şirketine 2021 yılında hazırlatmış olduğu "Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planını" ndan (SEİEP) faydalanarak Tepebaşı Belediyesinin iklim değişikliği politikalarını değerlendireceğiz.

Tepebaşı'na Coğrafi ve Sosyo-Ekonomik Bir Bakış

Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nde konumlanan Eskişehir vilayetini doğu-batı yönünde ikiye ayıran Porsuk Çayı'nın kuzeyinde bulunan Tepebaşı, kentin 14 ilçesinden biridir. Tepebaşı ilçesi, geniş bir yüzölçümüne sahip olup,

toplamda 1.373,4 km²'yi kapsar. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Tepebaşı ilçesinin 2020 yılı nüfusu 371.303'tür. 2016-2020 seneleri arasında nüfus %8 oranında artmıştır. 2020'de belirgin bir artış olmamasına rağmen ilçenin son beş yıllık ortalama nüfus artışı %2,0'nin üstündedir. Tepebaşı ilçesi, 90'dan fazla mahalleye ev sahipliği yapmaktadır. İklim değişikliği risklerini değerlendirirken, özellikle nüfus yoğunluğu yüksek mahallelerin daha fazla etkilenebileceği göz önüne alınmalıdır. Eskişehir, mevcut sanayi altyapısıyla yatırımcılar için çekici bir alan haline gelmiştir. Marmara ve Batı Anadolu bölgelerinde genişleme alanları sınırlı olduğundan, Eskişehir ili hali hazırdaki Organize Sanayi Bölgesi ve yeni genişleme sahalarıyla sanayi açısından oldukça cazip hale gelmiştir. Ülkenin tek Uçak Motor Fabrikası (TUSAŞ) ve Dizel Lokomotif motoru üreten tek fabrika (TÜLOMSAŞ), Eskişehir'de bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin en yüksek üretim kapasiteli buzdolabı ve kompresör fabrikası da Eskişehir'de faaliyet göstermektedir. Eskişehir, ülke genelinde soba ve bisküvi üretiminde de önemli bir konumdadır. T.C. Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE)"na göre, Eskişehir SEGE-2017 sıralamasında 7. sıradadır ve endeks değeri 1,278'dir. Eskişehir'in ihracatını değerlendirdiğimizde, Savunma ve Havacılık Sanayi ile Makine ve Aksamları alt sektörlerinin ön plana çıkmaktadır. Eskişehir, sosyo-ekonomik gelişmişlik araştırmasında ikinci derece gelişmiş iller arasında olup, Tepebaşı ilçesi tüm ilçeler içinde 86. sıradadır (skor 1,353). İl genelinde ise Odunpazarı'ndan sonra ikinci sırayı almaktadır (Tepebaşı SEİEP, 2021, s.27).

Karbon Ayak izi ve Sera Gazı Salımı Mevcut Durum

Tepebaşı Belediyesi'nin 2019 yılı verilerini içeren mevcut durum salım envanteri, bina, ulaşım, atık ve atık su arıtma, tarım, orman ve hayvancılık sektörlerini içermektedir. Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planı (SEİEP) oluşturulurken, Tepebaşı Belediyesi kısa ve uzun vadeli stratejik planlarının yanı sıra, akademisyenlerin, sanayi ve ticaret odalarının, kamu kurumlarının, il müdürlüklerinin ve mesleki örgütlerinin görüşlerini dikkate almıştır. 2019 mevcut durum sera gazı salım envanteri şu şekildedir: Tepebaşı ilçesinin enerji tüketiminin büyük bir kısmı sanayi ve enerji sektörlerinden kaynaklanmaktadır. Toplam sera gazı emisyonu ise 842,053 tCO₂e olarak hesaplanmıştır. Binalardan kaynaklı salımların toplam emisyondaki payı %66,2 iken, ulaşımdan kaynaklı emisyonlar %7,1 olarak belirlenmiştir. Katı atık ve atık su arıtımından kaynaklanan emisyonlar ise %26,5 olarak hesaplanmıştır. Tarım ve hayvancılık kaynaklı emisyonların oranı %9,3 iken, elektrik üretiminden kaynaklanan emisyonların oranı %0,2 civarındadır. Tepebaşı ilçesinin sanayi hariç enerji tüketimi 2.204.502 MWh ve sera gazı salım miktarı toplamda 728.268 tCO₂e olarak ölçülmüştür. Bu ölçümlere göre, enerji tüketimine dayalı olarak emisyon kaynaklarına göre dağılım şu şekildedir:

- Binalar: %74,7
- Ulaşım: %8,4
- Katı Atık ve Atık Su Emisyonları (Diğer): %16,9

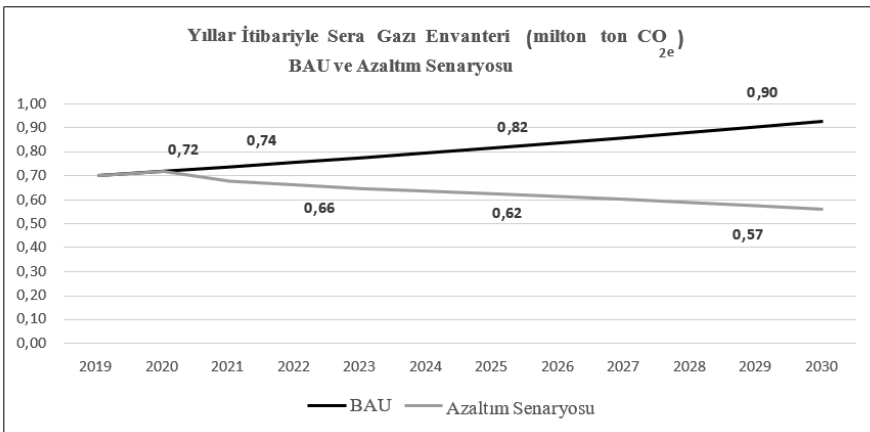
Bu veriler, Tepebaşı ilçesindeki sera gazı emisyonlarının büyük bir kısmının binalardan kaynaklandığını göstermektedir (Tepebaşı SEİEP, 2021, s.40).

Bu bilgiler, sürdürülebilir enerji ve iklim eylem planları oluşturulurken öncelikli alanların belirlenmesi açısından önemli bir rehber sağlamaktadır.

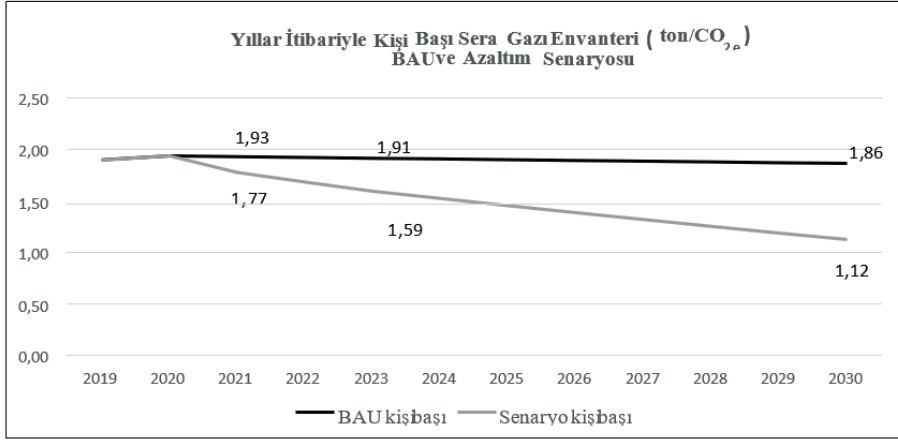
Azaltım Projeksiyonu

Tepebaşı ilçesinin 2030 hedefleri, sera gazı salımı, nüfus artışı, bina ve hizmet sektörü büyümesi, enerji tüketimi ve mevzuat değişiklikleri gibi faktörlere dayanmaktadır. Azaltım varsayımları her eylemde belirtilmiştir. Tepebaşı ilçesinin 2030 sera gazı salımları 2019'a göre 728.942 tCO₂e, enerji tüketimi ise 2.204.502 MWh olarak hesaplanmıştır. BAU senaryosuna göre, 2019'da kişi başına düşen salım miktarı 1,89 tCO₂e iken, 2030'da 1,86 tCO₂e olması öngörülmektedir. %40 azaltım hedefiyle, 2030'da kişi başına düşen sera gazı emisyonu 1,12 tCO₂e'ye düşecektir. Azaltımın nedeni, mevcut uygulamaların devamı, teknoloji gelişimi ve nüfus artış hızının salım artışından fazla olmasıdır. Sektör bazlı eylemlerle, 2030'da 368.344 tCO₂e azaltım hedeflenmektedir. Tüm bu eylemler göz önünde bulundurulduğunda, grafiklerle hedeflerin etkileri gözlemlenebilir. Bu plan ve hedefler, ilçedeki sera gazı salımlarını azaltma çabalarını desteklemekte ve sürdürülebilir bir gelecek için stratejik bir yol haritası sunmaktadır (Tepebaşı SEİEP, 2021, s.40).

Grafik:1. Tepebaşı Yıllar İtibariyle 230 Yılı Seragazı Azaltım Senaryosu

Kaynak: Tepebaşı SEİEP

Grafik:2. Tepebaşı Yıllar İtibariyle Kişi Başı Sera Gazı 2030 Yılı Seragazı Azaltım Senaryosu

Kaynak: Tepebaşı SEİEP

Aşağıdaki tablo ile yukarıda vermiş olduğumuz tüm sektörlerin azaltım hedeflerine ait veriler bir tablo halinde özetlenmektedir.

Tablo:1. 2030 Yılı Sektörel Azaltım Hedefleri

Sektörler	MWh Azaltım 2030	Ton CO _{2e} Azaltım 2030
Binalar Emisyon Azaltımı	1.097.960	273.429
Yenilenebilir Enerji Emisyon Azaltımı	77.000	39.039
Ulaşım Emisyon Azaltımı	141.404	42.679
Atık-Atık Su ve Diğer Emisyon Azaltımı	-	13.197
Toplam Azaltım	2.730.164	368.344

Kaynak: Tepebaşı SEİEP

Tepebaşı Belediyesi'nin Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planı'na göre, Türkiye'deki genel büyüme hızlarındaki mutlak salım azaltımlarının mümkünatı olmaması sebebiyle, sera gazı salım azaltım hedefleri kişi başı salımlar şeklinde belirlenmiştir. Business As Usual (BAU) senaryosuna göre (Referans Senaryo), mevcut stratejilerle 2019'dan 2030'a kadar kişi başı salımlarda %1,9 oranında bir azalma öngörülmektedir; bu, 1,89 ton CO_{2e}'den 1,86'ya düşüş anlamına gelmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte enerji verimliliğinin artması ve yakıt tüketiminin düşmesi, enerji tüketiminin nüfus artış hızı oranında artmaması bu azalmada temel rol oynamaktadır. Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planı'nda belirtilen azaltım önlemleri ile Tepebaşı'nın 2030 yılına kadar kişi başı salımlarında %40,8'lik bir azaltım

sağlanabileceği öngörülmektedir. Bu durumda, 2030 yılında kişi başı salımların 1,12 tCO₂e/kişi seviyesine düşmesi hedeflenmektedir (Tepebaşı SEİEP, 2021, s.114).

Özetle yukarıdaki tabloya göre mevcut durum senaryoları atılacak gerekli adımlarla ve yenilenebilir enerji kullanımının artmasıyla binalar salımlarının 2030 yılında toplam 368.344 ton CO₂e azaltılabileceği hedeflenmiştir. Bu hedef, belirlenen azaltım önlemlerinin uygulanmasıyla ilçenin sürdürülebilir enerji ve iklim hedeflerine ulaşmasını amaçlamaktadır.

Uyum Projeksiyonu

Tepebaşı için belirlenen iklim uyum eylemlerinin etkili bir şekilde uygulanması, iklim değişikliği etkilerini azaltma ve bu etkilere uyum sağlama açısından hayati bir öneme sahiptir. Sera gazı envanteri hesaplamaları, iklim değişikliği azaltım senaryolarının belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır, zira bu hesaplamalar, etkilerin azaltılması için temel bir adımdır. Ayrıca, kentlerin iklim değişikliği etkilerine karşı dirençli olması ve uyum politikalarının geliştirilmesi, sosyal, ekonomik ve çevresel bağlamda önemli bir adımdır.

Tepebaşı için hazırlanan eylem planı, iklim değişikliğinin kent üzerindeki potansiyel etkilerini göz önünde bulundurarak, artacak sıcaklıklara karşı alınacak önlemleri, su kaynakları yönetimini, hava olaylarına karşı hazırlıkları ve afetlere karşı tedbirleri içermektedir. Ayrıca, acil durum eylem planlarının oluşturulması da tavsiye edilmektedir. Şehirlerde iklim değişikliğiyle mücadelede, uzun vadeli ve anlık etkilere karşı dayanıklı bir yapı inşa etmek önemlidir. Risk ve etkilenebilirlik değerlendirmesi, kentin iklim tehlikeleriyle karşılaşma olasılığını belirleyerek, bu tehlikelere daha fazla maruz kalabilecek alanları ve sosyal grupları tanımlamayı amaçlamaktadır. Kuraklık, sıcak ve soğuk hava dalgaları, aşırı yağış, heyelan, fırtınalar, sel ve orman yangınları gibi doğa olayları, bu çalışmada sektörel riskler olarak belirlenmeye çalışılmıştır. İklim uyum eylemleri, bu riskler ve olası etkilerini göz önünde bulundurularak planlanmıştır. Tepebaşı İklim Uyum Eylem Planı, metropoliten alan ve ilçe düzeyinde gerçekleştirilen çalışmaların bulgularına, ulusal raporların incelenmesine, paydaş katılım çalıştayında edinilen bilgilere ve yerel yönetimden elde edilen verilere dayanarak titiz bir süreçle oluşturulmuştur. İlk etapta, Tepebaşı ve Eskişehir ile ilgili dokümantasyon taraması, kentsel, bölgesel ve havza ölçeklerinde detaylı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Yerel yönetimle güçlü bir iş birliği kurularak belirli ve kritik kaynaklara erişim sağlanmış, mevcut veriler incelenerek derinlemesine bir mevcut durum analizi tamamlanmıştır. Veri türüne ve erişilebilirliğine bağlı olarak, mevcut durum analizi bazı bölgelerde Tepebaşı, bazı yerlerde ise Eskişehir ölçeğinde detaylı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Mevcut durum analizi sonrasında, risk ve etkilenebilirlik analizi dikkatlice yürütülmüş ve bu analizde

uzman katılımcılar, Tepebaşı için belirlenen temalara göre özenle gruplandırılarak katılımcı bir tartışma ortamı oluşturulmuştur. Riskler, kırılğanlıklar ve bu sorunlara karşı geliştirilebilecek eylemler belirlenmiş, ardından belirlenen eylemler çevresel, sosyal, ekonomik ve kurumsal kriterlere göre yerel yönetim tarafından titizlikle değerlendirilerek önceliklendirilmiştir. Bu önceliklendirme, Tepebaşı'nın mevcut durumu ve gelecekteki ihtiyaçlarına hassasiyetle odaklanılarak gerçekleştirilmiştir. Özellikle kuraklık gibi sorunlara odaklanan eylem önceliklendirmesi, Tepebaşı'nın çok yönlü yapısını dikkate alarak başarıyla tamamlanmıştır. Tüm bu süreçlerin titizlikle tamamlanmasının ardından, elde edilen veriler ve bulgular, detaylı bir raporlama sürecinden geçirilerek Tepebaşı için iklim uyum çalışması profesyonel bir şekilde tamamlanmıştır. Bu çalışmanın elde ettiği bulgular, çeşitli hedeflere ulaşma amacı gütmektedir. Bu hedefler arasında;

- Kentsel ısı adası etkisini azaltma,
- Hava kalitesini iyileştirme,
- Aşırı hava olaylarına karşı dayanıklılığı artırma,
- Kuraklıkla mücadele etme ve alternatif çözümler geliştirme,
- Kırsal alanlardaki kentleşme baskısını önleme,
- Güvenli tarım üretimini teşvik etme ve yaygınlaştırma,
- Toplum refahını artırma yer almaktadır (Tepebaşı SEİEP, 2021, s.117).

Tepebaşı Belediyesinin uyum eylem planının hedeflerini incelediğimizde toplum refahını artırmak maddesi dikkat çekmektedir zira çalışmamızın kapsamında yer alan yerel yönetimlerde iklim değişikliği politikalarının sosyal politika kapsamında ele alınması amacı, sosyal politikanın amaçlarından biri olan toplumsal refah seviyesini arttırmakla örtüşmektedir. Buda bize yerel yönetimlerde uygulanmakta olan iklim değişikliği politikalarının aynı zamanda birer sosyal politika aracı olduğunu kanıtlar.

Tepebaşı Belediyesinin uyum projeksiyonunu özetleyecek olursak; bu uygulamaların hayata geçirilmesi, iklim değişikliğiyle mücadelede Tepebaşı'nın direncini artıracak ve toplumun refahını yükseltecek önemli adımlar olacaktır. Sonuç olarak, Türkiye gibi iklim değişikliğinin etkilerini yoğun bir şekilde hissedecek ülkeler için ulusal çapta yürütülen ve genişletilmesi gereken çalışmalarla beraber, yerel yönetimlerin oluşturduğu iklim değişikliği eylem planları, etkili mücadele için kilit enstrümanlarımızdan biridir. Tepebaşı için özel olarak hazırlanan bu çalışma, iklim değişikliği etkilerini azaltma ve uyum sağlama konularında önemli adımlar içermektedir. Ayrıca, yerel ölçekte iklimle mücadelede bir rehber olarak kullanılabilir bir yol haritası sunmaktadır. Bu planlar, sürdürülebilirlik, çevresel koruma ve toplumsal dayanıklılık gibi konuları içererek, Tepebaşı'nın iklim değişikliği ile mücadelede

lider bir konumda olmasına katkı sağlayabilir. Bu tür yerel inisiyatifler, ulusal düzeydeki çabalarla birleşerek daha büyük bir etki yaratma potansiyeline de sahiptir.

SONUÇ

Bu çalışma, yerel yönetimlerin sosyal politika bağlamında iklim değişikliği ile mücadelede oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır. İklim değişikliği, sosyal adalet meselesi haline gelmiştir. Yerel yönetimler, iklim politikalarını oluştururken toplumsal cinsiyet, gelir eşitsizliği, etnik köken, yaşlılar ve engelliler gibi farklı grupların ihtiyaçlarını gözlemelidir. Bu, iklim politikalarının tüm toplum kesimlerine adil bir şekilde ulaştırılmasını sağlar. Tepebaşı Belediyesi'nin benimsediği çeşitli iklim değişikliği politikaları, sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal refahın artırılması açısından önemli adımlar atma çabalarını yansıtmaktadır. Belediyenin yerelde uyguladığı politika ve projeler, sadece çevresel sürdürülebilirliği değil, aynı zamanda toplumsal adaleti ve dayanıklılığı da hedeflemektedir. Bu da sosyal belediyecilik anlayışını benimseyen belediyelerin küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda da sorumlulukları olduğunun göstergesidir. İklim değişikliği konusu pek çok bilimsel alanda ele alınmıştır fakat, iklim değişikliği sorunu Türkiye'de henüz sosyal bir politika alanı olarak değerlendirilmemektedir. Elde edilen bulgular, Tepebaşı Belediyesi'nin 2021 yılında hazırlamış olduğu Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planındaki (SEİEP) mevcut karbon ayak izinin belirlenmesi, azaltım ve uyum projeksiyonları ile yerel düzeyde sürdürülebilirlik ve iklim adaleti konularında etkili stratejiler geliştirdiğini ve bu stratejilerin daha geniş çapta benimsenecek ve uygulanacak politikalara ilham kaynağı olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, yerel yönetimlerin iklim değişikliği ile mücadelede oynadığı rolü daha iyi anlamak ve benzer politika uygulamalarını teşvik etmek, sadece Tepebaşı Belediyesi örneğinde değil, genel olarak sosyal politika ve çevresel sürdürülebilirlik alanlarında ulusal ve uluslararası düzeyde önemli sonuçlar doğurabilir.

Öte yandan Türkiye'de belediyeler azaltım ve uyum tedbirleri bakımından büyük bir potansiyele sahiptir zira atık yönetimi, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, kent içi ulaşım ve imar yönetimi (kent planlama ve imar denetimi) yetkileri sayesinde belediyeler Türkiye'de iklim değişikliği azaltım ve uyum politikalarının uygulanmasında kilit birer aktördür. Yerel yönetimler, sundukları hizmetlere iklim değişikliğiyle mücadele konularını entegre ettiklerinde, bu konuyu kendi özyönetim süreçlerine başarılı bir şekilde dahil etmiş olacaklardır. Yerel yönetimler, yerel iklim eylem planları aracılığıyla ulusal iklim politikalarının yerel düzeyde uygulanmasına katkı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda ulusal düzeyde temel politikaların geliştirilmesinde de etkin bir rol oynayabilirler. Bu bağlamda, son dönemde büyükşehir, il ve ilçe ölçeğinde giderek artan sayıda yerel iklim eylem planı, bu potansiyeli somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak, mevcut yerel iklim eylem

planlarında göze çarpan önemli bir eksiklik, planlanan hedeflerde toplumun ilgili paydaşlarla etkili bir şekilde işbirliği yapma düzeyinin zayıflığıdır. Bu durum, hesap verebilirlik ve veri paylaşımı sorunlarıyla iç içedir.

İklim değişikliğine uyum politikalarının yerel düzeyde uygulanması çok büyük bir mali kaynak gerektirmektedir. Yerel yönetimler bu kaynağın sağlanması konusundaki çabalarını arttırmalıdır. Bununla beraber Merkezi Hükümet tarafından iklim değişikliğine ayrılan bütçe de artırılmalıdır. Yerel yönetimler bir yandan yerel halka en yakın birimler olduklarından, daha hızlı ve daha etkili çözümler bulma avantajına sahipken diğer yandan iklim değişikliği ve küresel ısınmadan en fazla etkilenen düşük gelir seviyeli halkın, dezavantajlı grupların, yaşlı ve çocukların da en yoğun olarak yaşaması sebebiyle dezavantaja sahiptir. Aynı zamanda seçilmiş otoriteleri (Belediyeler) iklim değişikliğiyle mücadelede harekete geçmesini tetikleyen motivasyonlar, çevresel ve ekonomik etkilerin yanı sıra toplumu doğrudan etkilediği için siyasi bir önem taşımaktadır. Belediyelerin iklim değişikliğiyle alakalı hizmet anlayışları, genellikle mensubu oldukları siyasi partilerin iklim değişikliği politikalarının ne ölçüde vurgulandığına bağlı olarak şekillenmektedir. Ancak, bu bağlamda, iklim değişikliğini evrensel bir konu olarak görmek ve siyasi argümanlarla aşırı politize etmemek önemlidir. Özellikle böylesine küresel öneme sahip bir konunun, toplumun geniş bir kesimini etkileyen evrensel bir mesele olarak ele alınması, siyasi tartışmalardan bağımsız bir şekilde ele alınmalıdır. İklim değişikliğiyle mücadele, işbirliği, bilimsel temellere dayalı stratejiler ve toplumun katılımı gerektiren bir süreç olduğundan, siyasi görüş ayrılıklarını aşarak ortak çözümler bulma çabaları teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aşıcı, A. (2017). İklim için Yeşil Ekonomi Politikaları, Nasıl Bir Kent? Nasıl Bir Enerji Sistemi? Nasıl bir toprak kullanımı? *İstanbul: Yeşil Düşünce Derneği, Sabancı Üniversitesi, İstanbul Politikalar Merkezi, Green European Foundation.*
- Aydın, Z. (2023). *İklim Değişikliği ile Mücadelede Kamu Politikalarının Rolü: Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin Durumu.* Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yönten Balaban, A. & Akman, K. (2022). Climate Change Adaptation Policies of Metropolitan Municipalities in Turkey. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13 (36), 1132-1149 . DOI: 10.21076/vizyoner.1103978
- Bayraç, H. N. (2010). Enerji Kullanımının Küresel Isınmaya Etkisi Ve Önleyici Politikalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 229-259.
- Baysal, E. (ed.) (2019). *İklim İçin Kentler Yerel Yönetimlerde İklim Eylem Planı.* İstanbul: Dijital Düşler Basımevi
- Çimen, N. (2023). *Büyük Kentler ve Küresel Isınma İlişkisi: Kocaeli-Şanlıurfa Karşılaştırması.* Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çobanyılmaz, P. ve Yüksel, Ü. D. (2013). Kentlerin İklim Değişikliğinden Zarar Görebilirliğinin Belirlenmesi: Ankara Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 39-50.
- Demirci, M. (2015). Kentsel İklim Değişikliği Yönetişimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0 (46), 75-100. Retrieved from <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5903/78054>
- Doğan, S., Doğan, E. ve Tüzer, M. (2020). Küresel Isınma Ve İklim Değişikliği: Bilimsel Uzlaşmadan Politik Ayrışmaya. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (39), 1453-1484.
- Doğru, B. ve Alica, S. , S. , G. (2019). *İklim Mücadelesinde Ekonomik, Sosyal Ve Ekolojik Adalet. Eğitim Modülleri Serisi 16.* İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi(İklimİN). Erişim: 20 Kasım 2023, https://www.iklimin.org/wp-content/uploads/egitimler/seri_16.pdf
- Eren, İ. (2012). *Küresel İklimin Korunması Çalışmaları Kapsamında Kyoto Protokolü ve Yerel Yönetimlerin Rolü.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı. Aydın.
- Gök, H. (2023). *İklim Değişikliğinin Çevresel Etkileri Ve İklim Değişikliği Politikalarında Yerel Yönetimlerin Rolü.* Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gürseler, G. İ. (2008). İnsan Hakları, Çevre, Anayasa. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (75), 199-208.
- Kanat, Z. ve Keskin, A. (2018). Dünyada İklim Değişikliği Üzerine Yapılan Çalışma-

- lar ve Türkiye’de Mevcut Durum. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 49(1), 67-78.
- Karakaya, E. ve Sofuoğlu, E. (2015). İklim Değişikliği Müzakerelerine Bir Bakış: 2015 Paris İklim Zirvesi. In International Symposium on Eurasia Energy Issues (Vol. 28, p. 30).
- Karakaya, E., ve Özçağ, M. (2003). Türkiye Açısından Kyoto Protokolü’nün Değerlendirilmesi ve Ayrıştırma (Decomposition) Yöntemi İle Co2 Emisyonu Belirleyicilerinin Analizi. VII. ODTÜ Ekonomi Konferansı. Ankara ,6-9 Eylül.
- Karakaya, E. ve Özçağ M. (2001). „Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği: Uygulanabilecek İktisadi Araçların Analizi. In First Conference in Fiscal Policy and Transition Economies, University of Manas.
- Karamızrak, P.T. (2018). *Kentlerin Küresel İklim Değişikliğine Uyum Politika ve Eylem Stratejilerinin İncelenmesi ‘Londra Örneği’*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya Y. (2017). Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(54), 87-106.
- Kıvılcım, İ. (2013). *2020’ye Doğru Kyoto-Tipi İklim Değişikliği Müzakereleri, AB’nin Yeterliliği ve Türkiye’nin Konumu*. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, İstanbul.
- Moradi, M. ve Görür Tamer, N. (2017). Bursa Örneğinde Kentsel Büyümenin Yerel İklim Değişikliği Üzerine Etkisi. *Planlama Dergisi*, 27(1), 26-37.
- Smith, P. Beaumont, L., Bernacchi, C. J., Byrne, M., Cheung, W., Conant, R. T. ve Long, S. P. (2022). Essential outcomes for COP26. *Global Change Biology*, 28(1), 1-3.
- Sunal, O. (2011). Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (03), 283-305. DOI: 10.1501/SBF-der_0000002223
- Şengün, E. & Kalağan, G. (2022). Yerel Yönetimlerin İklim Değişikliği Mücadele Sürecinde Karbon Ayak İzinin Düşürülmesi: Denizli Büyükşehir Belediyesi Örneği . *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* , 5 (1) , 129-149 . DOI: 10.33712/mana.1065718
- Şişman, Y. (2017). Türkiye’de Sosyal Politikanın Dünü, Bugünü: Hayırseverliğin Kurumsallaşması mı? Gelişim mi? *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* , 4 (2) , 1-22 . DOI: 10.17541/optimum.281038
- Talu, N. (2015). *Türkiye’de İklim Değişikliği Siyaseti*. Ankara: Phoenix Yayınevi
- Talu, N. (2019). *Yerel İklim Eylem Planlaması ve Türkiye Pratikleri. İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 10. İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi (İklimİN)*. Erişim: 12 Kasım 2023, http://www.iklimin.org/wp-content/uploads/egitimler/seri_10.pdf
- Tepebaşı, (2021). Tepebaşı Belediyesi Sürdürülebilir Enerji ve İklim Eylem Planı
- Uysal, Y. (2022). İklim değişikliği ve küresel ısınma ile mücadelede yerel yönetimlerin rolü: *Tespitler ve öneriler. Kesit Akademi Dergisi*, 8 (30), 324-354.

Üstün, N. (2020). *Metropol Kentlerde İklim Değişikliği Politikaları: İyi Uygulamalar Ve Türkiye’de Durum*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bölüm 9

TÜRKİYE'DE 2020-2023 YILLARI ARASINDA HALKA ARZ OLAN ENERJİ ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL GETİRİ VE ORAN ANALİZİ

Emrah KÖROĞLU¹

¹ Öğretim Görevlisi Emrah KÖROĞLU, İstanbul Beykent Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, emrahkoroglu@beykent.edu.tr, OrcID: 0000-0001-5278-5493

1.GİRİŞ

Türkiye’de son yıllarda Borsa İstanbul’a olan ilginin arttığı gözlemlenmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu hayat pahalılığı nedeniyle vatandaşların gelirlerinin erimemesi için çeşitli alternatiflere yöneldiği, bu alternatifler arasında da borsanın ön plana çıktığı söylenebilir. Özellikle 2021 itibariyle mevduat faiz oranlarının enflasyonun altında kalmaya başlaması neticesinde mevduat yatırımcılarının da döviz alımının yanı sıra önemli bir oranda borsaya giriş yaptıkları düşünülmektedir. Bu durumun da borsaya olan ilginin artmasına sebebiyet vermiş olabileceği söylenebilir.

Halka arzların, şirketlerin finansman açıklarını kapatmakta kullandıkları en maliyetsiz yöntemlerden biri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle 2020-2023 yılları arasında pek çok firma halka arz olmak için başvuru yapmıştır. Ekonomik koşulların ağırlaştığı Türkiye’de, enflasyondan korunmak ve getiri elde etmek isteyen vatandaşların gerçekleşen halka arzlara büyük talepte bulunduğu gözlemlenmiştir.

Bu kapsamda çalışmanın amacı; 2020-2023 yılları arasında elektrik, gaz ve buhar sektöründe halka arz olan şirketlerin ilk işlem günü getirileri, 30. gün getirileri, 6 aylık getirileri, 1 yıllık getirileri ile birlikte şirketlerin halka arz oldukları tarihten bir yıl sonraki yılın, yılsonu getirilerini incelemektir.

Çalışmanın bir diğer amacı ise, oran analizlerini kullanarak ilgili sektörde halka arz olan şirketlerin likidite, faaliyet, finansal yapı ve kârlılık durumlarını incelemektir. Şirketlerin halka arz oldukları tarihten bir yıl sonraki yılın yılsonu bilançoları kullanılarak oran analizleri yapılmıştır. Örneğin; 2020 yılında halka arz olan Esenboğa Elektrik (ESEN) şirketinin oran analizinde kullanılan veriler, 2021 yılının 4. çeyrek bilançosundan elde edilmiştir.

Çalışmaya dâhil edilen şirketlerden Akfen Yenilenebilir Enerji ve CW Enerji firmaları 2023 yılında halka arz oldukları için diğer şirketlerin oran analizleri 1 yıllık bir sürenin üzerinde gerçekleşirken söz konusu iki şirketin oran analizleri 1 yılın altında bir süreyi kapsamıştır. İlgili şirketlerin çalışmaya dâhil edilmesinin sebebi ise çalışmanın yapıldığı tarihte halka arz sonrası 1 yıllık getirilerinin hesaplanabilir durumda olmasıdır.

2.LİTERATÜR

Bilgiç (2008) 2006-2007 yıllarını kapsayan 24 şirketi ele alarak yaptığı çalışmasında, halka arz edilen şirket hisselerinin ilk günlük fiyat değişimini hesaplayıp, İMKB Ulusal Tüm endeksindeki şirketlerin ilk gün gösterdikleri fiyat değişimleri ile kıyaslamıştır. Çalışmasının sonucunda, ilgili 24 şirketten 13’ünün düşük fiyatlamayı tercih ettiği diğerlerinin ise yüksek getiri elde etme hedefiyle ilk halka arzda yüksek fiyatlandığını tespit etmiştir.

Daştan (2008) 2004-2007 yılları arasında halka arz edilen şirketlerin kısa dönemli fiyat performansını incelediği çalışmasında, ilgili yıllarda Türkiye’de

gerçekleşen halka arzlarda düşük fiyatlandırmanın varlığı kabul edilmiş, uzun vadede ise hisse senetlerinin gerçek değerine ulaştığı tespit edilmiştir. Halka arz tarihinden hisse senedi fiyatına yönelik bir etkinin olmadığı da çalışma kapsamında elde edilen bir diğer sonuç olmuştur.

Kurtaran (2013) yapmış olduğu çalışmada, 1994 yılının ocak ayından başlayarak 2009 yılının aralık ayına kadar olan halka arzların hem ilk getirilerini hem de uzun dönemli fiyat performanslarını incelemiştir. Çalışmasının sonucunda yatırımcıların ilk işlem gününde pozitif getiri elde ettiği, ilk işlem gününde düşük fiyatlandırılan halka arzların yüksek fiyatlandırılanlara kıyasla uzun dönem getirisinin daha yüksek olduğu gibi bulgulara ulaşmıştır.

Mhagama (2014) 2003-2011 yılları arasında halka arzı gerçekleştiren toplam 38 şirketin finansal performansını incelediği çalışmada, ilk halka arzın gerçekleştiği yıl ve takip eden yılda gösterilen finansal performansın halka arz öncesindeki yıla kıyasla düşük kaldığı sonucuna ulaşmıştır. İlgili çalışmada panel veri analizi ile medyan değişim analizinden faydalanılmıştır.

İskenderoğlu, Karadeniz ve Ayyıldız (2015) Türkiye Enerji Sektörü ile Avrupa Enerji Sektörü kıyaslaması yaptıkları çalışmalarında, 2009-2012 yıllarına ait finansal tablolardan yararlanarak oran analizi yöntemini kullanmışlardır. Likidite, kârlılık, verimlilik ve mali yapı incelemesi neticesinde Avrupa Enerji Sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performansının daha iyi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kahraman (2016) 1993 yılının ocak ayı ile 2015 yılının haziran ayını kapsayan çalışmada halka arz edilen şirketlerin kısa vadeli fiyat performansını ve bu fiyat performansı üzerinde etkili olabileceği düşünülen etkenleri incelemiştir. Analiz sonucunda halka arzı ilk kez gerçekleştiren şirketlerin borsadaki ilk işlem gününde pozitif anormal getiri gösterdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca toplam borç, net satışlar, piyasanın standart sapması, piyasa getirisi gibi etkenlerin düşük fiyatlama üzerinde etkisinin olduğu da çalışmanın bir diğer sonucunu oluşturmuştur.

Elma (2017) 2005-2015 yılları arasında ilk halka arzı gerçekleştiren toplam 76 şirketi ele alarak değerlendirme etkisini incelemiştir. Aracı kurum sayısının artmasının, Türkiye'de ilk halka arzı gerçekleştiren şirketlerin değerlendirme sapmasının artmasında etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kaya (2017) 2002-2007 yılları arasında kapsayan çalışmada, borsada ilk kez halka arz olan şirketleri incelemiş ve bu şirketlerin uzun dönemde olağan üstü kazançlar sağlayabilmesinin mümkün olup olmadığını araştırmıştır. Şirketlerin 1 yıllık, 3 yıllık ve 5 yıllık getirilerini incelemiş ve 5 yıllık yatırımlarda yatırımcıların olağan üstü getiri sağlayabilmesinin mümkün olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Tunçay (2019) yapmış olduğu çalışmasında 2010-2017 yılları arasında halka arz olan şirketlerin birinci işlem günü ile kısa vadeli (15 gün) fiyat performansını incelemiştir. Çalışma kapsamında toplam 109 şirket incelenmiştir. Analiz sonucunda şirketlerin hem ilk gün hem de kısa vadeli analizinde düşük fiyatlandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Çömlekçi, Özer ve Coşkun (2021) 2010-2019 yılları arasında halka arzı gerçekleşen 126 şirket üzerine yaptıkları finansal performans analizi neticesinde, halka arzın ilk gününün yatırımcılara anormal getiriler sunduğu sonucuna ulaşımlardır. Ayrıca hisseyi halka arz fiyatından almanın daha sonra ki fiyat seviyesinden almaya göre yatırımcıları için daha rasyonel olacağı sonucuna ulaşımlardır.

Dikmen (2021) elektrik enerjisi sektörünün 2015-2019 yılları arasındaki finansal performansının ölçülmesi için oran analizi yöntemini kullanmış ve sektördeki firmaların likidite oranlarının genel kabul görmüşün altında olduğu sonucuna ulaşımlardır. Sektörde alacakların tahsilatında yaşanan zorlukların artması, uzun vadeli kredilerin daha çok tercih edilmesi ve sektörün sahip oldukları varlıkları etkili bir şekilde kullanamaması gibi bulgular da ilgili çalışmanın sonucunda elde edilmiştir.

Koçdemir ve Küçükçolak (2021) 2011 yılı itibariyle KOBİ'lerin halka arz edilmesi ile 11 şirketin halka arz öncesi ve sonrası finansal yapılarını inceledikleri çalışmalarında, 2019 yılının sonuna kadar olan verileri kullanmışlardır. Halka arz öncesi ile halka arz sonrası için kârlılık açısından çok büyük bir farkın olmadığı, buna karşılık likidite oranlarında bir iyileşmenin görüldüğü sonucuna ulaşımlardır.

Altın (2023) genel kabul görmüş 10 kriter ile 2021 yılında halka arz edilen 19 şirketin finansal performansını ölçmeyi amaçladığı çalışmasında, CRITIC tabanlı OCRA ve COPRAS yöntemlerinden faydalanmıştır.

Bakırhan ve Sayılğan (2023) 347 şirketin finansal getirilerini inceledikleri çalışmaları 1993-2020 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın sonucunda ilk halka arz edilen şirketlerin 36 ay vadede anormal getiri sunabildikleri, buna karşılık uzun vadede düşük performans olgusunun Türkiye için de geçerliliğinin bulunduğu sonucuna ulaşımlardır. Yine çalışmanın sonucuna göre kısa vadede düşük fiyatlamının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

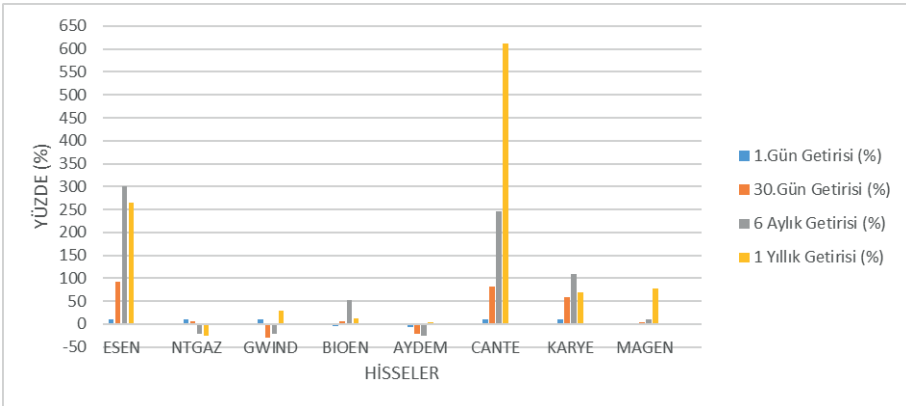
Demirtaş vd. (2023) 2002-2015 yılları arasında halka arzı gerçekleşen 117 firmayı ele almış, kısa dönem ve uzun dönem fiyat performansı ile işlem hacmi arasındaki ilişki analizini gerçekleştirmişlerdir.

Tablo 1: 2020-2023 Yıllarında Enerji Sektöründe Halka Arz Olan Şirketler

Hisse Kodu	Hisse İsmi	Halka Arz/ İlk İşlem Tarihleri	Hisse Kodu	Hisse İsmi	Halka Arz/ İlk İşlem Tarihleri
ESEN	Esenboğa Elektrik	02.10.2020 09.10.2020	ARASE	Doğu Aras Enerji	04.11.2021 11.11.2021
NTGAZ	Naturel gaz	25.03.2021 01.04.2021	HUNER	Hun Yenilenebilir Enerji	15.02.2022 21.02.2022
GWIND	Galata Wind Enerji	15.04.2021 22.04.2021	SMRTG	Smart Güneş Enerjisi Teknolojileri	16.03.2022 24.03.2022
BIOEN	Biotrend Çevre ve Enerji	19.04.2021 28.04.2021	CONSE	Consus Enerji	14.04.2022 20.04.2022
AYDEM	Aydem Enerji	19.04.2021 29.04.2021	ALFAS	Alfa Solar Enerji	09.11.2022 16.11.2022
CANTE	Çan2 Termik A.Ş.	21.04.2021 30.04.2021	AHGAZ	Ahlatıcı Doğalgaz Dağıtım	14.12.2022 22.12.2022
KARYE	Kartal Yenilenebilir Enerji	09.07.2021 16.07.2021	AKFYE	Akfen Yenilenebilir Enerji	08.03.2023 16.03.2023
MAGEN	Margün Enerji	22.09.2021 30.09.2021	CWENE	CW Enerji	26.04.2023 05.05.2023

Kaynak: kap.org.tr (Erişim Tarihi: 06.02.2024)

Tablo 1’de elektrik, gaz ve buhar sektöründe 2020-2023 yılları arasında halka arz olan şirketlerin kodları, isimleri ile halka arz tarihleri ve borsada ilk işlem günü tarihleri yer almaktadır.

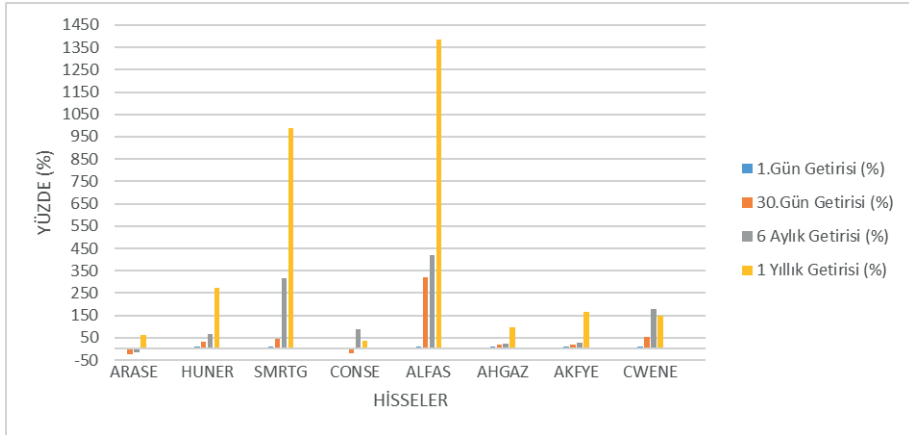
Şekil 1: Hisse Senedi Getirileri

Kaynak: www.isyatirim.com.tr sitesinden elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi: 06.05.2024)

Şekil 1’de 2020-2023 yılları arasında enerji sektöründe halka arz olan şirketlerin, sırasıyla ilk gün getirileri, 30. gün getirileri, 6 aylık ve 1 yıllık getirileri yer almaktadır.

Şekil 1’e bakarak, BIOEN ile AYDEM şirketlerinin ilk işlem gününde tavan bozduğu söylenebilir. Şirketlerin getirileri incelenecek olunursa ESEN ile CANTE şirketlerinin diğer şirketlerden pozitif yönde ayrıştığı söylenebilir. Şirketlerin halka arz oldukları ilk işlem günü getiri ortalamaları % 6,07 olarak gerçekleşmiştir. Bu kapsamda BIOEN, AYDEM ve MAGEN şirketleri bu ortalamanın altında bir getiri seviyesinde kalmışlardır. 30.gün getirilerinin ortalaması % 40,10’dur. NTGAZ, GWIND, BIOEN, AYDEM ve MAGEN şirketleri bu seviyenin altında getiri sağlamışlardır. Şirketlerin 6 aylık getiri ortalamaları % 109,62 olmuştur. NTGAZ, GWIND, BIOEN, AYDEM ve MAGEN şirketleri ortalamanın altında getiri sağlayan şirketler olmuştur. KARYE şirketi ise % 108,98 getirisi ile ortalamaya yaklaşmakla birlikte, bu şirkette ortalama getirinin altında bir getiri sağlamıştır. Halka arz olan şirketlerin, ilk işlem gününden 1 yıl sonra elde ettikleri getiri ortalaması % 262,5 olmuştur. NTGAZ, GWIND, BIOEN, AYDEM, KARYE ve MAGEN şirketleri ortalama getiri seviyesini sağlayamamışlardır. ESEN ve CANTE şirketleri ise 1.gün getirisi, 30.gün getirisi, 6 ay getirisi ve 1 yıl getirisi ile diğer şirketlerin getiri ortalamasının üzerine çıkmayı başarmışlardır.

Şekil 2: Hisse Senedi Getirileri

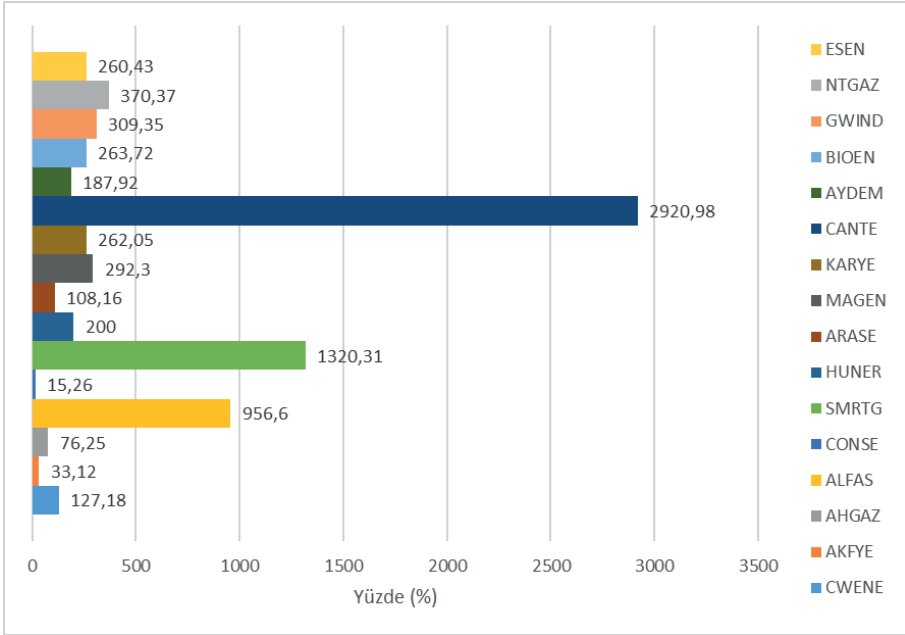

Kaynak: www.isyatirim.com.tr sitesinden elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi: 06.05.2024)

Şekil 2’ye bakarak, 2020-2023 yılları arasında enerji sektöründe halka arz olan şirketlerden CONSE şirketi ilk işlem gününde tavan bozduğu söylenebilir. SMRTG ile ALFAS şirketlerinin getiri açısından diğer şirketlerden pozitif yönde ayrıştıkları söylenebilir.

Şirketlerin halka arz oldukları ilk işlem günü getiri ortalamaları % 6,07 olarak gerçekleşmiştir. Bu kapsamda ARASE ve CONSE şirketleri bu ortalamanın altında bir getiri seviyesinde kalmışlardır. 30.gün getirilerinin ortalaması % 40,10'dur. ARASE, HUNER, CONSE, AHGAZ ve AKFY şirketleri bu seviyenin altında getiri sağlamışlardır. Şirketlerin 6 aylık getiri ortalamaları % 109,62 olmuştur. ARASE, HUNER, CONSE, AHGAZ ve AKFYE şirketleri ortalamanın altında getiri sağlayan şirketler olmuştur. Halka arz olan şirketlerin, ilk işlem gününden 1 yıl sonra elde ettikleri getiri ortalaması % 262,5 olmuştur. ARASE, CONSE, AHGAZ, AKFYE ve CWENE şirketleri ortalama getiri seviyesini yakalayamamışlardır. CWENE şirketi 1.gün getirisi, 30.gün getirisi ve 6 ay getirisi ile diğer şirketlerin getiri ortalamasının üzerine çıkmayı başarırken, SMRTG ve ALFAS şirketleri bu getiri türlerine ilave olarak 1 yıllık getiri seviyesi ortalamalarında da diğer şirketlerin ortalamasının üzerinde bir getiri seviyesini yakalamışlardır.

Şekil 3: Halka Arz Tarihiinden Bir Yıl Sonraki Yıl Sonu Getirileri

Kaynak: www.isyatirim.com.tr sitesinden elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi: 06.05.2024)

Şekil 3, enerji sektöründe 2020-2023 yılları arasında halka arz olan şirketlerin halka arz oldukları yıldan 1 sene sonraki yılın sonunda ulaştıkları getiri seviyelerini göstermektedir. Şekil 3'deki veriler, Şekil 1 ve Şekil 2'de yer alan ilk işlem günü, 30 günlük, 6 aylık ve 1 yıllık verilerle kıyaslanacak olursa, uzun

vadeli yatırımda getiri seviyelerinin genel olarak artmış olduğu şeklinde bir yorum yapılabilir.

Şirketlerin halka arz tarihlerinden 1 sene sonraki yılın sonunda elde ettikleri getirinin ortalaması % 481,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Buna göre bu ortalama getiri seviyesinin üzerinde getiri elde edebilen şirketler CANTE, SM-RTG ve ALFAS olmuştur.

Türkiye’de, Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) yıllık bazda 2021’de % 36,08, 2022’de % 64,27 ve 2023’de % 64,77 seviyelerinde gerçekleşmiştir (TCMB). Çalışmaya konu şirketlerin halka arz olduktan sonra, ilk işlem gününden itibaren bir sonraki yılsonuna kadar geçen zaman zarfında (ortalama 16 ay) sağladıkları getiri seviyeleri ile enflasyonun üzerinde getiri seviyelerini yakaladıkları söylenebilir.

Şekil 3’e göre analize konu şirketlerden CONSE, AKFYE ve AHGAZ şirketleri hariç olmak üzere, diğer şirketlerin tamamı halka arz tarihinden bir yıl sonraki yılsonu getirileri bakımından % 100’ün üzerinde getiri seviyelerine ulaşmışlardır.

3. ORAN ANALİZLERİ

Temel mali tablolarından iki tanesini oluşturan, Bilanço ve Gelir Tablosunun verileri kullanılarak yapılan oranlamalar neticesinde çıkan sonuçların yorumlanması temellerine dayanan analize oran analizi adı verilmektedir. Likidite oranları, Faaliyet oranları, Finansal yapı oranları ve Kârlılık oranları, oran analizinin temelini oluşturmaktadır (Alper & Biçer, 2017, s. 338-339).

3.1. Likidite Oranları

Bir işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesi için çalışma sermayesinin yeterli olup olmadığı ve işletmenin kısa süreli borçlarını ödeyebilme gücünün ölçülmesinde kullanılan oranlardır. Likidite oranlarının hesaplanmasında kullanılan oranlar; cari oran, asit-test oranı ve nakit orandır. Genel kabul olarak cari oranın 2, asit-test oranının 1 ve nakit oranın 0,20 çıkması yeterli kabul edilmektedir. Aşağıdaki formüller yardımıyla hesaplanırlar (Gündoğdu, 2022, s. 115-117).

Cari Oran: Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar (KVYK)

Asit-Test Oranı: (Dönen Varlıklar – Stoklar) / KVYK

Nakit Oran: Hazır Değerler / KVYK

3.2. Faaliyet Oranları

İşletme kaynaklarının çeşitli varlıklara etkin bir biçimde dağıtılıp dağıtılmadığı konusunda analiz yapılmasına yardımcı olan oranlar, faaliyet oranı olarak adlandırılır. İşletme kaynaklarının varlıklara etkin bir biçimde dağıtılması, işletmelerin en temel amacını oluşturan kâr elde etme amacına ulaşmada

önemli bir adım olacaktır. Bilanço ve Gelir Tablosunda yer alan bazı hesapların bir biri ile oranlanması neticesinde ortaya çıkan faaliyet oranları, aşağıdaki formüller yardımıyla hesaplanmaktadır (Altınok, Acar, Kineş, & Münyas, 2016, s. 218-226).

Stok Devir Hızı: Satılan Ticari Malın Maliyeti (STMM) / Ortalama Stoklar

Stok Devir Günü: 360 / Stok Devir Hızı

Alacak Devir Hızı: Net Satışlar / Ortalama Ticari Alacaklar

Alacak Tahsil Süresi: 360 / Alacak Devir Hızı

Borç Devir Hızı: STMM / Ortalama Ticari Borçlar

Borç Ödeme Süresi: 360 / Borç Devir Hızı

Dönen Varlıklar Devir Hızı: Net Satışlar / Ortalama Dönen Varlıklar

Duran Varlıklar Devir Hızı: Net Satışlar / Ortalama Duran Varlıklar

Aktif Devir Hızı: Net Satışlar / Ortalama Aktif

Özkaynaklar Devir Hızı: Net Satışlar / Ortalama Özkaynaklar

3.3.Finansal Yapı Oranları

Bu oranların, genellikle işletmelerin kısa ve uzun vadeli borçlarının durumunun ölçülmesinde kullanıldığı söylenebilir. İşletmenin kısa sürede ödemesi gereken borçları ile daha uzun bir vadede ödemesi gereken borçlarının ne kadar olduğu, bu borçların toplam kaynaklarda ne kadarlık bir paya sahip olduğu gibi sorulara, finansal yapı analizleri ile cevap bulunabilir. Finansal yapı oranları aşağıdaki formüller yardımıyla hesaplanır (Gümüş, Şakar, Akkın, & Şahin, 2017, s. 5).

Kaldıraç Oranı: Toplam Yabancı Kaynaklar / Toplam Aktif

Yabancı Kaynakların Özkaynaklara Oranı: Toplam Yabancı Kaynak / Özkaynak

Kısa Vadeli Yabancı Kaynak Oranı: KVVYK / Pasif Toplamı

Uzun Vadeli Yabancı Kaynak Oranı (UVVYK) : UVVYK / Pasif Toplamı

Özkaynakların Aktiflere Oranı: Özkaynaklar / Toplam Aktif

3.4.Kârlılık Oranları

İşletmedeki elde edilen kâr ile sermaye arasındaki ilişkinin yanı sıra, yine elde edilen kâr ile sağlanan hasılat arasındaki ilişkiyi açıklamaya yarayan oranlara, kârlılık oranları denir. İşletmenin en temel amacı olarak bilinen kâr elde etme hedefine yönelik olarak, kâr elde etme kabiliyetini ölçmekte kullanılan formüller aşağıdaki gibidir (Yenisu, 2019, s. 31-33).

Brüt Kâr: Brüt Kâr / Net Satışlar

Faaliyet Kârı: Faaliyet Kârı / Net Satışlar

Net Kâr: Dönem Kârı / Net Satışlar

Aktif Kârlılığı: Net Kâr / Toplam Varlıklar

Özkaynak Kârlılığı: Net Kâr / Özkaynaklar

Tablo 2: Likidite Oranları

Hisse Kodu	Cari Oran	Asit-Test Oranı	Nakit Oran
ESEN	2,18	2,17	1,45
NTGAZ	2,11	2,03	0,74
GWIND	8,46	8,46	6,85
BIOEN	0,96	0,86	0,02
AYDEM	1,91	1,90	1,03
CANTE	1,69	1,26	0,17
KARYE	0,80	0,80	0,58
MAGEN	1,98	1,97	1,23
ARASE	1,25	1,22	0,15
HUNER	0,25	0,22	0,05
SMRTG	1,11	0,81	0,13
CONSE	0,38	0,20	0,05
ALFAS	1,72	1,10	0,66
AHGAZ	1,29	1,28	0,96
AKFYE	0,54	0,54	0,36
CWENE	1,68	1,02	0,19

Kaynak: kap.org.tr adresinden elde edilen verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir. (Erişim Tarihi: 08.05.2024)

Tablo 2’de, şirketlerin kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirebilme performanslarının göstergeleri yer almaktadır. Cari orana göre, şirketler genel olarak kısa vadeli borçlarını ödeyebilecek güçte olmakla birlikte BIOEN, KARYE, HUNER, CONSE, AKFYE şirketlerinin kısa vadeli borçlarını ödemekte sorun yaşayabileceği gözlemlenmektedir. Daha az likit olduğu bilinen stokların, dönen varlıklardan çıkarılması temeline dayanan asit-test oranına göre ise, HUNER, CONSE ve AKFYE şirketleri kısa vadeli borçlarını ödeyememe tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Hassas oran olarak da bilinen ve bir işletmenin günlük faaliyetlerini yerine getirebilme gücünü gösteren nakit olana göre de, BIOEN, CANTE, ARASE, HUNER, SMRTG, CONSE ve CWENE şirketlerinin kısa vadeli borçların finansmanı konusunda sorun yaşadıkları söylenebilir. Likidite oranlarının düşük olmasının şirketin kısa vadeli borçlarını ödemekte sorun yaşayabileceği şeklinde yorumlanmasının yanı sıra, likidite

oranlarının çok yüksek olması da şirketin atılda duran parasının fazla olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir. Tabloda yer alan şirketlerin cari oran ortalaması 1,77, asit-test oranı ortalaması 1,52, nakit oran ortalaması ise 0,91'dir. Gerek cari oran olsun gerekse de asit-test oranı ve nakit oran olsun, kısa vadeli borçlarını ödemekte problem yaşayabileceği gözlemlenen firmaların tüm oranlarda ortalamasının altında değerler aldıkları da gözlemlenmiştir.

Tablo 3: Faaliyet Oranları

Hisse Kodu	Stok Devir Hızı	Stok Devir Günü	Alacak Devir Hızı	Alacak Devir Günü	Borç Devir Hızı	Borç Ödeme Çabukluğu	Dönen Varlıklar Devir Hızı	Duran Varlıklar Devir Hızı	Toplam Aktifler Devir Hızı	Öz Kaynaklar Devir Hızı
ESEN	30,24	11,90	2,88	124,88	2,45	147,10	0,76	0,20	0,16	0,23
NTGAZ	100,68	3,58	10,05	35,81	10,88	33,09	5,79	5,43	2,80	4
GWIND	258,17	1,39	14,10	25,54	16,21	22,21	1,83	0,81	0,56	0,82
BIOEN	2,04	176,74	5,58	64,46	1,78	201,85	1,33	0,77	0,49	1,94
AYDEM	160,43	2,24	5,25	68,63	5,17	69,60	1,59	0,14	0,13	0,28
CANTE	9,95	36,16	10,86	33,14	17,11	21,04	4,40	1,11	0,88	1,65
KARYE	-	-	17,46	20,62	7,09	50,79	2,44	0,11	0,10	0,16
MAGEN	120,19	3	1,43	251,78	1,20	301,24	0,45	0,12	0,09	0,13
ARASE	201,55	1,79	18,02	19,98	12,06	29,86	6,15	7,42	3,36	8,94
HUNER	21,09	17,07	15,03	23,94	3,96	90,82	2,64	0,11	0,11	0,22
SMRTG	4,54	79,36	3,85	93,52	3,57	100,91	1,50	3,97	1,09	4,55
CONSE	3,47	103,82	12,99	27,72	8,34	43,17	1,86	0,41	0,33	0,82
ALFAS	5,69	63,25	57,41	6,27	7,54	47,73	2,36	7,92	1,82	3,52
AHGAZ	181,82	1,98	6,15	58,49	5,35	67,34	1,79	0,80	0,55	1,02
AKFYE	1,91	188,24	7,20	49,97	3,42	105,14	2,15	0,14	0,13	0,24
CWENE	4,72	76,26	10,04	35,86	7,86	45,80	2,21	2,91	1,26	2,66

Kaynak: kap.org.tr adresinden elde edilen verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir. (Erişim Tarihi: 10.05.2024)

Tablo 3'deki veriler incelenecek olunursa, stoklarını en hızlı eriten şirketlerin sırasıyla GWIND, ARASE, AHGAZ, AYDEM, MAGEN ve NTGAZ olduğu, stokları eritmede en yavaş kalan şirketlerin ise AKFYE, BIOEN ve CONSE olduğu söylenebilir. Tabloda yer alan şirketlerin stok eritme ortalaması ise 51,12'dir. Tabloda 6 şirket ortalama stok eritme süresinin üzerinde iken, 9 şirket ortalamasının altında stok eritme süresine sahiptir. Stokların hızlı şekilde eritilmesi şirketlerin düzenli bir satışa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Düzenli bir satışa sahip olmak ise işletmelerin düzenli bir gelir elde etmesi açısından önemlidir.

Alacak devir günü ve borç ödeme çabukluğu verilerini birlikte yorumlamak gerekirse, alacaklarını en hızlı tahsil edebilen şirketlerin ALFAS, ARASE, KARYE, HUNER, GWIND, CONSE, CANTE, NTGAZ, CWENE oldukları gözlemlenmektedir. İlgili şirketlerden GWIND, CANTE ve NTGAZ için borç ödeme gününün, alacak tahsil gününden daha önce olduğu da yine tabloda gözlemlenen bir diğer sonuçtur.

Alacaklarını en geç tahsil eden şirketlerin ise MAGEN, ESEN ve SMRTG oldukları söylenebilir. Tablodaki şirketlerin ortalaması alındığında alacak tahsil süresi ortalama olarak 58,79 olarak tespit edilirken, borç ödeme çabukluğunun ise 86,11 olarak tahsil edildiği söylenebilir.

ESEN, BOIEN, MAGEN, SMRTG şirketleri için hem ortalama alacak tahsil süresinin hem de ortalama borç ödeme çabukluğunun dışında kaldıkları söylenebilir.

KARYE, ARASE, CONSE, ALFAS, AHGAZ, CWENE şirketlerinin de hem ortalama alacak tahsil süresinin hem de ortalama borç ödeme çabukluğunun sınırları içinde oldukları görülmektedir.

Dönen varlık devir hızında, tabloda yer alan şirketlerin ortalaması 2,45 iken bu oran duran varlık devir hızı ortalamasında 2,02 seviyelerindedir. ARASE, NTGAZ, CANTE, HUNER şirketleri ortalamanın üzerinde bir dönen varlık hızına sahiptir. KARYE şirketi ise diğer şirketlerin ortalamasının çok az altında kalmıştır. Dönen varlık devir hızının yüksek olması varlıkların satışı sürecinde çok fazla zaman kaybı yaşanmadığı, hızlı şekilde likiditeye ulaşıldığı şeklinde yorumlanabilir. Bu kapsamda MAGEN ve ESEN şirketlerinin dönen varlıklarının satışı konusunda güçlük yaşadığı söylenebilir.

Duran varlık devir hızı yorumlanacak olursa ALFAS, ARASE, NTGAZ, SMRTG ve CWENE şirketlerinin ortalama duran varlık devir hızının üzerinde oldukları, tablodaki diğer şirketlerin ise ortalamayı altında oldukları gözlemlenmektedir. Ortalamanın altında olan şirketler için duran varlıklarını verimli kullanamadıkları şeklinde bir yorum yapılabilir.

Aktif devir hızı açısından tablodaki şirketlerin ortalaması 0,87'dir. ARASE, NTGAZ, ALFAS, CWENE, SMRTG ve CANTE şirketleri için bu ortalamanın üzerinde oldukları, diğer şirketlerin ise ortalamanın altında değerler aldıkları söylenebilir. Aktif devir hızının yüksek olması riskinin daha az, kârlılığının iyi durumda olabileceği şeklinde yorumlanabilirken, aktif devir hızının düşük olması durumunda ise şirketlerin atıl kapasitesinin bulunduğu ya da riskinin daha yüksek, kârlılık oranlarının daha düşük kalabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Özkaynakların devir hızı açısından tablodaki şirketlerin ortalaması ise 1,95'dir. Bu veriye göre, ARASE, SMRTG, NTGAZ, ALFAS, CWENE şirketleri için ortalamanın üzerinde oldukları, diğer şirketlerin ise ortalamanın altında oldukları söylenebilmekle birlikte, BIOEN şirketi için ise 1,94 verisi ile ortalama-ya yakın bir değerde olduğu da söylenebilir.

Tablo 4: *Finansal Yapı Oranları*

Hisse Kodu	Yabancı Kaynak Toplamı/ Aktif Toplamı	Yabancı Kaynak Toplamı/ Öz Kaynaklar	KVYK/ Pasif Toplamı	UVYK/ Pasif Toplamı	Öz Kaynaklar/ Aktif Toplamı
ESEN	0,27	0,37	0,09	0,17	0,73
NTGAZ	0,29	0,41	0,27	0,02	0,71
GWIND	0,23	0,30	0,04	0,19	0,77
BIOEN	0,78	3,53	0,38	0,40	0,22
AYDEM	0,52	1,07	0,05	0,47	0,48
CANTE	0,42	0,72	0,16	0,26	0,58
KARYE	0,34	0,52	0,07	0,28	0,66
MAGEN	0,25	0,33	0,11	0,14	0,75
ARASE	0,67	2,04	0,44	0,23	0,33
HUNER	0,52	1,10	0,16	0,37	0,48
SMRTG	0,80	3,96	0,61	0,19	0,20
CONSE	0,65	1,87	0,46	0,19	0,35
ALFAS	0,46	0,86	0,43	0,03	0,54
AHGAZ	0,42	0,73	0,21	0,21	0,58
AKFYE	0,41	0,69	0,09	0,32	0,59
CWENE	0,43	0,74	0,31	0,12	0,57

Kaynak: kap.org.tr adresinden elde edilen verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir. (Erişim Tarihi: 11.05.2024)

Tablo 4'deki veriler bir işletmenin finansal yapısı hakkında fikir sahibi olunmasına yardımcı olur. Kaldıraç oranı olarak bilinen ve kısa ve uzun vadeli borç toplamının aktif toplamına bölünmesi ile hesaplanan oran, bir işletmenin sahip oldukları varlıklardan ne kadarına yabancı kaynak kullanılarak sahip olduğunu ifade etmektedir (Gündoğdu, 2022, s. 117). Dolayısıyla bu oranı yüksek olan şirketler için borçlarının yüksek olduğu şeklinde bir yorum yapılabilir. Tabloda yer alan şirketlerin kaldıraç oranı ortalamaları 0,47'dir. SMRTG, BIOEN, ARASE, CONSE, AYDEM ve HUNER şirketleri için ortalamanın üzerinde oldukları söylenebilir. Tablodan çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise, SMRTG şirketini sahip oldukları varlıkları borçlanarak elde eden şirketler arasında ilk sırada yer alırken, GWIND şirketi ise sahip oldukları varlıkları özkaynakları ile finanse eden şirketler arasında ilk sırada yer almaktadır. Kaldıraç oranı yüksek olan bir firmanın kârlılık oranları da yüksek ise tek başına kaldıraç oranının yüksek olmasına bakılarak, şirket için olumsuz bir yorum yapılması çok da doğru olmayabilir.

Yabancı kaynakların öz kaynaklara oranına bakılacak olunursa, tablodaki şirketlerin ortalamasının 1,20 olduğu gözlemlenebilir. Şirketin toplam borçları ile özkaynakları arasındaki ilişkiyi yansıtan bu veriye göre SMRTG, BIOEN, ARASE, CONSE, HUNER ve AYDEM şirketlerinin ortalamasının üzerinde

değerler aldıkları yani özkaynaklarına oranla borçlarının daha fazla olduğu söylenebilir.

İşletmenin varlıklarının ne kadarının kısa vadeli kaynaklarla ne kadarının da uzun vadeli kaynaklarla finanse edildiğini anlamakta kullanılan oranlar analiz edilecek olunursa, varlıkların kısa vadeli kaynaklar ile finanse edilmesinde tablodaki şirketlerin ortalaması 0,24 iken bu oran varlıkların uzun vadeli kaynaklar ile finanse edilmesinde 0,22 seviyelerinde oluşmuştur. Elde ettiği varlıklara daha çok kısa vadeli kaynaklarla sahip olan şirketler SMRTG, CON-SE, ARASE, ALFAS, BIOEN, CWENE ve NTGAZ şirketleridir. Varlıklarının finansmanında uzun vadeli kaynakların payının daha fazla olduğu şirketler ise AYDEM, BIOEN, HUNER, AKFYE, KARYE, CANTE ve ARASE şirketleridir.

İşletmenin toplam varlıklarının ne kadarlık bir kısmının özkaynaklardan oluştuğunu görebilmeye yarayan oran yorumlanacak olursa da ilgili şirketlerin ortalamalarının 0,53 olduğu gözlemlenmektedir. Tabloya göre SMRTG, BIO-EN, ARASE ve CONSE şirketleri sahip oldukları varlıkları özkaynaklar ile finanse etme konusunda diğerlerine göre negatif yönde ayrılmışlardır.

Tablo 5: Kârlılık Oranları

Hisse Kodu	Brüt Kâr Oranı	Faaliyet Kâr Oranı	Net Kâr Oranı	Aktif Kârlılığı	Özkaynak Kârlılığı
ESEN	0,30	0,94	1,85	0,18	0,24
NTGAZ	0,26	0,21	0,20	0,42	0,59
GWIND	0,82	0,93	0,88	0,42	0,55
BIOEN	0,35	0,30	0,25	0,10	0,44
AYDEM	0,63	0,71	0,27	0,03	0,06
CANTE	0,36	0,34	0,37	0,28	0,48
KARYE	0,54	0,50	0,65	0,06	0,08
MAGEN	0,45	0,83	0,98	0,08	0,11
ARASE	0,14	0,09	0,06	0,14	0,41
HUNER	0,34	0,30	0,08	0,007	0,01
SMRTG	0,23	0,21	0,13	0,10	0,49
CONSE	0,16	0,19	0,18	0,06	0,16
ALFAS	0,21	0,11	0,13	0,20	0,38
AHGAZ	0,07	0,16	0,21	0,10	0,17
AKFYE	0,50	0,92	1,04	0,13	0,22
CWENE	0,23	0,14	0,03	0,04	0,06

Kaynak: kap.org.tr adresinden elde edilen verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir. (Erişim Tarihi: 18.05.2024)

Tablo 5’de yer alan veriler yorumlanacak olunursa tablodaki şirketlerin brüt kâr ortalamasının 0,35 olduğu söylenebilir. Brüt kârı en yüksek olan ilk üç şirket GWIND, AYDEM ve KARYE iken brüt kârı en düşük olan üç şirket

sırasıyla AHGAZ, ARASE ve CONSE'dir. Şirketin elde ettiği brüt kârdan sonra faaliyet kârı verileri yorumlanacak olunursa, şirketlerin faaliyet kârı ortalamalarının 0,43 olduğu gözlemlenebilir. ESEN, GWIND ve AKFYE şirketleri oldukça yüksek faaliyet kârına sahipken, ARASE, ALFAS ve CWENE şirketleri düşük faaliyet kârına sahiptir. Net kâr oranları ortalamasının ise 0,46 olduğu, ESEN, AKFYE ve MAGEN şirketlerinin yüksek net kâr oranlarına sahip oldukları söylenebilir. Net kâr oranları düşük olan şirketler arasında CWENE, ARASE ve HUNER şirketleri ilk üç sırada yer almaktadır.

Aktif kârlılığı verisi yorumlanacak olunursa, tablodaki şirketlerin aktif kâr oranları ortalaması 0,15'dir. NTGAZ, GWIND, CANTE, ALFAS ve ESEN şirketleri ortalamanın üzerinde aktif kârlılığa sahip şirketler olarak ön plana çıkmaktadır. Son olarak özkaynak karlılığı açısından tablodaki şirketler yorumlanırsa, şirketlerin özkaynak kârlılık ortalamalarının 0,28 olduğu söylenebilir. NTGAZ, GWIND, SMRTG, CANTE, BIOEN, ARASE ve ALFAS şirketlerinin özkaynak kârlılığı konusunda ortalamanın üzerinde, diğer şirketlerin ise ortalamanın altında kaldığı gözlemlenmektedir.

4.SONUÇ

Türkiye'de son yıllarda Borsa İstanbul'a olan ilginin geçmişe kıyasla büyük bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Borsaya karşı artan bu ilginin arkasındaki temel nedenin, ülke ekonomisinde hızla yükselen enflasyon neticesinde vatandaşların gelirlerinin erimesine engel olma çabasının olduğu söylenebilir.

Borsa İstanbul denildiğinde de son yıllarda akla ilk gelenin uzun vadeli bir yatırım anlayışından ziyade halka arzlar olduğu söylenebilir. Son dönemlerde halka arz olan şirket sayısının geçmişe kıyasla çok fazla artması da bu söylemi destekler niteliktedir.

Halka arzda şirketlerin temel beklentisinin faaliyetlerine finansman arayışının olduğu, vatandaşların ise yüksek enflasyon karşısında çare arayışının olduğu söylenebilir.

Bu kapsamda çalışmada; 2020-2023 yılları arasında elektrik, gaz ve buhar sektöründe halka arz olan şirketlerin ilk işlem günü getirileri, 30. gün getirileri, 6 aylık getirileri, 1 yıllık getirileri ile birlikte, şirketlerin halka arz oldukları tarihten itibaren bir sene sonraki yılın yılsonu getirilerini incelenmiştir.

Çalışma kapsamında yapılan bir diğer analiz ise, oran analizlerini kullanarak ilgili sektörde halka arz olan şirketlerin likidite oranları, faaliyet oranları, finansal yapı oranları ve kârlılık oranlarını incelemektir. Şirketlerin halka arz oldukları tarihten bir yıl sonraki yılın, yılsonu bilançoları kullanılarak oran analizleri yapılmıştır.

Yapılan çalışmanın sonucunda Türkiye'de 2020-2023 yılları arasında elektrik, gaz ve buhar sektöründe halka arz olan şirketlere yatırım yapılmasının, uzun vadede ciddi kazançlar sağlayabildiği tespit edilmiştir. Ülkedeki enf-

lasyon verileri de göz önünde bulundurulursa, çalışmaya konu şirketlerin pek çoğunun yıllık enflasyondan daha yüksek getiriler elde ettiği görülmektedir.

Çalışmanın sonuçlarından biri de uzun vadeli yatırımın önemini gözler önüne sermektedir. Örneğin; 01.04.2021 tarihinde halka arz olan NTGAZ şirketi ilk işlem gününde % 10, 30.gününde ise % 5,88 getiri sağladıktan sonra, ilk 6 ayın sonunda % -22,03'lük negatif bir getiri seviyesine, 1 yılın sonunda ise % -25,78'lik negatif getiri seviyelerine gerilemiştir. Söz konusu şirket 2022 yılını ise % 370,37'lik pozitif bir getiri ile tamamlamıştır. Çalışma kapsamında incelenen GWIND ve BIOEN şirketlerinin getiri durumu da NTGAZ örneğine benzer şekilde gerçekleşmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen şirketlerin likidite oranları, faaliyet oranları, finansal yapı oranları ve kârlılık oranlarının bireysel olarak ele alınmasından ziyade, toplu olarak değerlendirilmesinin önemi gözlemlenmiştir. SMRTG şirketinin oran analizleri yapılırken sahip olduğu varlıkları borçlanarak elde eden şirketlerden biri olduğu, hatta bu konuda ilk sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Sadece bu veriye göre yorum yapılacak olursa ilgili şirket için olumsuz bir yorum yapılması olasıdır. Ancak söz konusu şirket özkaynak kârlılığı açısından yüksek kâr düzeyine sahip bir şirkettir. Halka arz olduğu tarihten itibaren düşünülürse, ülkedeki enflasyona kıyasla yatırımcısına çok büyük seviyelerde getiriler sağlayabilmiştir. Bu örnekten de görülebileceği üzere oran analizindeki tek bir veriyi ele alarak buna göre yorum yapmak, bazı hatalara sebebiyet verebilmektedir. Bu nedenle bir şirket hakkında yorum yaparken, oran analizindeki bulguların toplu olarak ele alınması ve şirketin faaliyet gösterdiği sektördeki rakiplerinin ortalamasına göre değerlendirilmesinin daha doğru sonuçlar vereceği düşünülmektedir.

Diğer şirketlere kıyasla daha düşük finansal getiri sağlayan şirketlerin oran analizi sonuçlarında kısa vadeli borçlarını ödeyebilme gücünün zayıf kaldığı, sahip oldukları varlıkları etkin olarak kullanabilme becerilerinin düşük olduğu, borçluluk oranlarının diğer şirketlerden daha yüksek düzeyde kaldığı ve kârlılık oranlarının yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında getirileri incelenen şirketlerden CANTE, SMRTG, ALFAS, NTGAZ ve GWIND yüksek getiri sağlayan ilk beş şirketi oluştururken, CONSE ve AKFYE şirketlerinin diğer şirketlerden getiri konusunda negatif olarak ayrıştığı gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, oran analizi yönteminden elde edilen verileri pozitif olan şirketlerin getiri açısından da yüksek seviyelere ulaştıkları gözlemine dayanarak, finansal kararların alınmasında oran analizlerinin yatırımcıların önemli bir yardımcısı olabileceği söylenebilir. Kısa vadeli kazanç peşinde koşmaktan ziyade doğru şirketlere uzun vadeli yatırımların tercih edilmesinin, parayı zor kazanıp emeğiyle geçinen yatırımcılar için daha rasyonel bir tercih olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alper, A., & Biçer, E. B. (2017). Kamu Hastanelerinde Finansal Performansların Oran Analizi ile Ölçülmesi: Bir Kamu Hastanesi Örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 337-357.
- Altın, H. (2023). Borsa İstanbul'da İlk Halka Arzların CRITIC tabanlı OCRA ve COP-RAS yöntemleri ile Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 226-245.
- Altınok, T., Acar, P., Kineş, B., & Münyas, T. (2016). *Finansal Yönetim*. İstanbul: Finans Klüp Yayınları.
- Bakırhan, C., & Sayılğan, G. (2023). Hisse Senedi İlk Halka Arzlarının Kısa ve Uzun Dönemli Performans Analizi: Borsa İstanbul Örneği (1993-2020). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 78(4), 635-661.
- Bilgiç, F. (2008, 5 28). Halka İlk Kez Arz Edilen Hisse Senetlerinin Fiyat Performansları ve İMKB'de 2006-2007 Yıllarına İlişkin Ampirik Bir Çalışma. *T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, s. 1-89.
- Çömlekçi, İ., Özer, N., & Coşkun, B. (2021). İlk Halka Arzlarda Hisse Senetlerinin Performanslarının Olay Analizi ile İncelenmesi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(3), 1375-1392.
- Coşkun, E. (2016, 12 29). İlk Halka Arzda Düşük Fiyatlandırma Olgusu ve Borsa İstanbul'da Düşük Fiyatlandırmanın Belirleyicileri. *T.C. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, s. 1-141.
- Daştan, D. (2008). Halka Arzlarda Fiyatlandırma: 2004-2007 İMKB Örneği. *T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, s. 1-111.
- Demirtaş, F., Barut, A., Bardakçı, H., & Alpsülün, M. Ş. (2023). İlk Halka Arzların Kısa ve Uzun Dönem Fiyat Performansları ile İşlem Hacimleri Arasındaki İlişki: Panel Asimetrik Nedensellik Analizi. *Anasay*, 7(23), 51-69.
- Dikmen, B. B. (2021). Elektrik Enerjisi Sektörünün Finansal Performanslarının Oran Analizi Yöntemi ile İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 912-926.
- Elma, O. E. (2017, 04 20). İlk Halka Arzlarda Değerleme Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *T.C. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Doktora Tezi*, s. 1-197.
- Gümüş, U. T., Şakar, Z., Akkın, G., & Şahin, M. (2017). Finansal Analizde Kullanılan Oranlar ve Firma Değer İlişkisi: BİST'de İşlem Gören Çimento Firmaları Üzerine Bir Analiz. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 1-23.
- Gündoğdu, A. (2022). *Borsa 101*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- İş Yatırım. (2024). Mayıs 6, 2024 tarihinde isyatirim.com.tr: <https://www.isyatirim.com.tr>

com.tr/tr-tr/analiz/hisse/Sayfalar/Tarihsel-Fiyat-Bilgileri.aspx adresinden alındı

- İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E., & Ayyıldız, N. (2015). Enerji Sektörünün Finansal Analizi: Türkiye ve Avrupa Enerji Sektörü Karşılaştırması. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 86-97.
- KAP. (2024). Mayıs 8, 2024 tarihinde Kamuyu Aydınlatma Platformu: <https://www.kap.org.tr/tr/> adresinden alındı
- Kaya, T. (2017). Borsa İstanbul'da İlk Halka Arzların Uzun Dönem Performan Analizi: Normalüstü Getiri Mümkün Mü? *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 6-19.
- Koçdemir, B., & Küçükçolak, R. A. (2021). Hisseleri BIST Gelişen İşletmeler Piyasasında (XPGIP) İşlem Gören Şirketlerin Finansal Performanslarının Analizi: Halka Arz Öncesi ve Halka Arz Sonrası Bir Karşılaştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 125-141.
- Kurtaran, A. T. (2013). Türkiye'deki İlk Halka Arzların İlk Getirileri İle Uzun Dönem Fiyat Performansları Arasındaki İlişkinin Analizi. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 6(11).
- Mhagama, F. (2014, 3 24). İlk Halka Arzın Şirketlerin Finansal Performansı Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma. *T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, s. 1-145.
- TCMB. (2024). Mayıs 6, 2024 tarihinde EVDS-TCMB: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/dashboard/1448> adresinden alındı
- Tunçay, E. (2019, 06 12). Borsada İlk Halka Arzların Performansının Değerlendirilmesi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *T.C. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, s. 1-126.
- Yenisu, E. (2019). Finansal Tabloların Oran Analizi ile İncelenmesi: ADESE Örneği. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Derneği*, 19-45.

Bölüm 10

MAHALLİ İDARELER ÖZELİNDE DOLAYLI VERGİLERİN İNCELENMESİ

Hakan BAYTAK²

Nimet VARLIK³

1 Bu çalışma, Doç Dr. Nimet VARLIK danışmanlığında yürütülen, “Katma Değer Vergisinin Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Mahalli idareler Özelinde İnceleme” adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans öğrencisi, hakanbaytak@gmail.com- 0000-0002-5589-6671

3 Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Doç. Dr., nvarlik@kku.edu.tr- 0000-0002-7280-306X

1. GİRİŞ

Tarih öncesi çağlardan günümüze canlıların idare ve ihtiyaçlarının; ne, ne için, nasıl, nerede, ne zaman ve kim tarafından karşılanması gerektiği araştırmalara konu olmaktadır. İhtiyaçların karşılanmasında devletlerin sorumluluklarının hangi ölçüde ve nitelikte olması gerektiği tartışılmaktadır. Ancak ortaya konulan teorilerin bağlayıcılığı olmadığı gibi günümüzde toplumların ihtiyaçlarının karşılanması noktasında tercihlerin; demokrasi, özgürlük, mülkiyet, tarihsel süreç, sosyoloji gibi etmenlerden etkilendiği yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örgütlenme şeklinin tasviri ve kamusal ihtiyaçların karşılanmasında “Ne, ne için, nasıl, nerede, ne zaman ve kim” sorularının cevaplanması akabinde, Merkezi idare ve yerinden idare olarak şekillenen devlet organizmaları, kuruluş ve örgütlenmelerini de bu esaslara dayalı olarak yaparlar. Yukarıda belirtilen etmenler başta olmak üzere, birçok değişkenin etkisiyle ülkelerin örgütlenmeleri; merkezi veya yerinden idare ağırlıklı ya da salt merkezi idare ağırlıklı gerçekleşebilmektedir.

Türk idari tarihinde farklı kimlik ve türlerle varlık bulan yerinden yönetimler, günümüzde kamu kaynak ve ihtiyaçlarının takibi ve uygulanması konularında önemli görevler üstlenmektedirler. Bu görevlerini denklik ilkesini esas alarak bütçe aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Çalışmada kamu tüzel kişiliğine sahip mahalli idarelerin, mahalli müşterek ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapmış oldukları harcamalar incelenmektedir. Bu harcamalar neticesinde merkezi idarenin vergi kaynağı içerisinde önemli bir yeri olan katma değer vergisinin, mahalli idarelerin yapmış olduğu harcamalarındaki yeri, tahsilat ve giderler sonrası yapılan mahsuplaşma ve mahalli müşterek ihtiyaçlar üzerinde yarattığı etkiler incelenmektedir.

2. VERGİ KAVRAMI VE VERGİNİN ÖNEMİ

Vergi gelirleri, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için kullanılan, devletlerin yönetim erkine dayanan, asli ve doğrudan gelir kaynağıdır. İlk çağlardan günümüze insanlar, başta güvenlik ve ortak karar alma mekanizması olmak üzere, temel ihtiyaçlarını karşılamak adına, üzerinde ortak bir kanaate vardıkları devlet sistemine ihtiyaç duymuşlardır. Süreç içerisinde devlet organizmasının gelişip ve çeşitlenmesi, insanların ihtiyaçlarının da bu doğrultuda evrimleşmesi ile günümüzde modern devlet ve vatandaş anlayışı gelişim göstermiş; bu süreçte kamu hizmetlerinden beklenen faydalar ve bu hizmetlerin yerine getirilmesinde vergi olgusunun gelişim göstermesi kaçınılmaz olmuştur.

Vergi kavramına bakış açısı, vergilerin hangi amaç toplanıldığı ve vergilerden beklenen fayda kavramları tarihsel açıdan; sosyo, kültürel ve ekonomik geleneklerden beslenmektedir. Vergiler en temelde kamu hizmetlerinin

maliyetlerinin karşılanması amacıyla kullanılması nedeniyle, içinde bulunan konjonktürün hangi kamu hizmetlerinin varlığına öncelik verildiği, vergilendirmenin konusu ve nispeti özelinde önemli bir yer tutmaktadır.

Devletlerin en tabi ve en vazgeçilmez yetkileri arasında yer alan vergilendirme yetkisi; geçmişte ve günümüzde var olan tüm devletlerde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Devletinde de sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi politikaların uygulanmasında araç olarak kullanılmıştır. Yine vergilerin türü, nispeti, açıklığı ve vergilerin hizmet çıktısına dönüşümü; kısa ve uzun vadede vatandaşların vergi ödeme istekleri üzerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Vergi sistemi bir ülkenin; vergi, resim, harç gibi mali yükümlülüklerden oluşan yapının, belli bir zaman diliminde uygulama alanı bulması olarak açıklanabilir. Ülkenin siyasal durumu, iktisadi yapısı ve sosyal durumu vergi sisteminin işleyişine yön vermektedir (Arıkan ve Bahçe, 2011: 28). Örneğin bir ürüne ait vergi oranlarının değiştirilmesi, toplumun o ürün özelindeki tüketimini doğrudan etkilemektedir. Bu yönelim ise bireylerin tüketim alışkanlıklarına, dolayısıyla toplumsal yaşama doğrudan etki etmektedir.

Toplumların genel iktisadi ve kalkınma durumu, ekonomisinin sosyal yapısı, kayıt dışı aktivite gibi faktörler o toplumun tabi olacağı vergi sisteminin kurallarını belirlemektedir (Koyuncu, 2010: 1). Vergilerin türleri, bu türlerin vergi sistemindeki ağırlığı, vergi oranları ile istisna ve muafiyetler doğrudan ülkelerin siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarından etkilenmektedir.

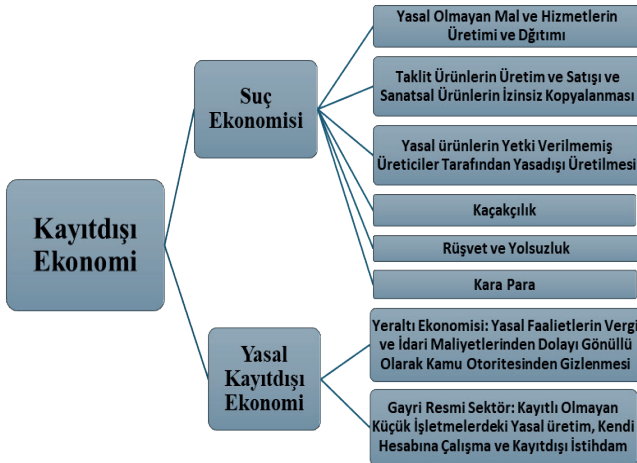
Vergi hukukunda basitlik prensibi temel olarak vergilendirme konularında düzenlemelerin mükelleflerce rahat bir şekilde anlaşılması olarak ifade edilmektedir. (Pehlivan, 2018, s. 60). Basitlik prensibi vergi mükelleflerinin vergi gayretini, olumlu yönde etkileyen temel etkenlerin başında gelmektedir. Çünkü vergilerin içeriği ile amacına yeterli ölçüde vakıf olan mükellefler, vergilerini ödeme konusunda çok daha fazla istekli olurken aynı zamanda bu görevlerini yerine getirirken bürokratik karmaşıklıklar ile daha az karşılaşmaktadırlar.

Basitlik prensibinin tam tersini ifade eden vergi karmaşıklığı ise mükelleflerin, vergi salınması ve tahsilatı konularındaki yasal düzenlemeleri anlamlandırma ve ilgili düzenlemelere uyum sağlama kapasitesini etkilemektedir. Vergi mevzuatındaki karmaşıklıklar, vergi ödevlerini mükelleflerin yerine getirmemesi veya vergi yüklerini tam olarak kestiremeyen mükelleflerin vergi ödemeye devam etmeleri sonuçlarını ortaya çıkarabilmektedir. Ayrıca gerek söz ve kelime gerekse esas açısından içeriğinde belirsizlikler bulunduran vergi mevzuatları uygulamada tahakkuk-tahsilat oranına fayda sağlamamaları nedeniyle süreç içerisinde kaldırılabilir. Mükelleflerin belli haklarını kullanma hürriyetlerini garantiye alan ihtirazi kayıt beyanları, mevzuatın anlamlandırılmaması sonucunda vergi dairesinden özelge (başvuru yapan

mükellefe özel yazı ile gönderilen cevaplar) talep edilmesi gibi adet haline gelen uygulamalar, vergi karmaşıklığı ile belirlilik ilkesinin arzu edilen seviyede olmamasının göstergesi konumundadır (Tekbaş, 2012:136). Ayrıca vergi uygulamalarındaki sürekli değişiklikler, bu uygulamaların gereklerini yerine getirmek adına katlanılan vergi uyum maliyetini arttırmaktadır.

Vergi yükünün arttırılması ve sosyal güvenlik katkı paylarının optimal miktarın üzerine çıkması, vergi ahlakının negatif etkilenmesine; iş gücü piyasasında devletin hakimiyet alanının genişlemesi, kayıt dışı ekonominin yaygınlaşması ve sürekliliği sağlamasına zemin hazırlayabilmektedir. (Yurdakul, 2013: 114). Rekabetçi piyasa koşullarından taviz ve mükelleflerin ödedikleri vergilerinin fayda-maliyet açısından dengesizleşmesi, kayıt dışı ekonomiyle mücadeleyi zorlaştırmaktadır.

Kamu gelirlerinin azalması ve vergi uyumunun arttırılamamasının önemli bir nedeni kayıt dışı ekonomidir. İçeriğinin büyük olması nedeniyle kayıt dışı ekonominin, net bir şekilde tanımlanamamakta ve bu sebeple ülkeyi yönetenlerin, kayıt dışı ekonomiyle mücadeleleri kolay olmamaktadır. Ülkelerin politik, ekonomik ve sosyal durumlarındaki farklılıklarının yanı sıra kalkınmışlık düzeyleri ve vergi anlayışları toplumdan topluma değişen kayıt dışı ekonomi tarifleri ve mücadele tarzları oluşmaktadır. (Kayıtdışı ekonominin diğer adlandırmaları arasında; gizli ekonomi (hidden economy), yasadışı ekonomi (illegal economy), gölge ekonomi (shadow economy), yeraltı ekonomisi (underground economy), siyah ekonomi (black economy) yer almaktadır.) (Güler ve Toparlak, 2018). Prokhorov (2011) kayıtdışı ekonomiyi aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır (Prokhorov, 2001):

Görsel 1. Kayıtdışı Ekonomi, Prokhorov, 2001: 13.

Türkiye’de kamu gelirlerindeki azalmanın büyüklüğünü ortaya koyması bakımından kayıt dışı ekonominin ulaştığı nokta önemli mesajlar içermektedir. Başta bütçe olmak üzere birçok ekonomik göstergede tahribata neden

olan ekonominin kayıt dışında kalan kalemleri, vergi görevini zamanında ve eksiksiz yerine getiren mükellefin mali yapıya güvenini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum üzerinde kayıt dışılık dışında vergi kaçırma ile sosyo-ekonomik-siyasi amaçlar doğrultusunda yapılan vergi harcamaları ile vergi sistemindeki dolaylı-dolaysız vergilerin ağırlığı, mükelleflerin gelir durumu ölçüsünde vergilendirme yapılması gibi unsurların etkisi vardır (İlhan, 2007: 11). Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkardığı vergi erozyonunun, vergi mükellefiyetini doğru bir şekilde yerine getiren bireyler üzerindeki vergi yükünün daha fazla arttırılması, toplumda adalet duygusunun zedelenmesine sebebiyet vereceğinden, kayıt dışı ekonominin neden olduğu vergi gelirlerindeki azalışın, kayıt dışı ekonomiyle daha fazla mücadele ederek ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Aşağıda yer alan Tablo 1’de, Güler ve Toparlık (2018, 217)’in Türkiye özelinde kayıt dışılık hesaplarının ekonomideki ağırlığı gösterilmektedir. Ekonomideki kayıt dışılığın büyüklüğü 2001 yılında yüzde 59,4 tahmin edilirken, 2016 yılında dikkate değer bir azalmayla yüzde 27,3 olarak tahmin edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin 2000 yılında yüzde 24,7 tahmin edilirken 2001 yılında büyük oranda yükselmesinin nedenleri arasında, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin ortaya çıkardığı etkiler ve akabinde yapılan yapısal değişiklikler gösterilmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü, 2001 – 2016 (Cari Fiyatlarla Milyon TL)

Yıllar	Dolanımdaki Para	Hesaplanan Dolanımdaki Para	Sıfır Vergi Oranında Hesaplanan Dolanımdaki Para	İllegal Para	Paranın Gelir Hızı	Kayıtdışı Ekonomi	Yüzde
2001	939.904.850	2.116.734.610	1.558.187.655	558.546.955	25.6	14.275.533.265	59.4
2002	1.295.682.350	3.317.710.671	2.435.715.837	881.994.834	27.0	23.857.552.801	68.1
2003	1.782.164.458	4.462.009.322	3.246.762.324	1.215.246.998	25.5	31.011.213.806	68.2
2004	2.579.470.341	5.646.250.688	4.121.221.635	1.525.029.053	21.7	33.051.033.414	59.1
2005	3.531.057.629	6.753.286.155	4.868.183.998	1.885.102.157	18.4	34.644.083.968	53.4
2006	6.498.796.272	8.110.966.018	5.860.159.636	2.250.806.382	11.7	26.266.261.443	34.6
2007	6976828505	9.194.623.894	6.635.532.472	2.559.091.422	12.1	30.927.672.401	36.7
2008	8026300798	10.604.456.489	7.666.104.660	2.938.351.829	11.8	34.798.148.266	36.6
2009	9329788403	10.555.907.982	7.609.347.678	2.946.560.304	10.2	30.083.97.5908	31.6
2010	11520984966	12.387.528.644	8.895.289.923	3.492.238.721	9.5	33.306.784.455	30.3
2011	14590965529	15.127.819.028	10.857.179.101	4.270.639.927	8.9	37.982.858.926	29.3
2012	16125440878	16.581.419.784	11.913.327.029	4.668.092.755	8.8	41.014.362.409	28.9
2013	19873312388	18.608.009.270	13.362.119.443	5.245.889.827	7.9	41.371.194.238	26.4
2014	23669805673	21.227.710.462	15.302.239.238	5.925.471.224	7.4	43.763.426.861	25.0
2015	28824054698	24.333.645.801	17.511.903.033	6.821.742.768	6.8	46.212.779.862	23.7
2016	33734342570	32.644.621.351	23.428.922.572	9.215.698.779	6.1	56.008.012.509	27.3

Not: Paranın gelir hızı GSYİH/M1 dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 1.'de görüldüğü gibi ülke ekonomisinde kayıt dışılığın arttığı durumda o ülkelerde, iktisadi göstergeler eksik ve yanlış olarak hesaplanacağı için ülke ekonomisi için büyük riskler ortaya çıkacaktır. Bu duruma örnek olarak kişi başına düşen milli gelir, bütçe gelir ve giderleri, enflasyon ile işsizlik gibi toplumu doğrudan etkileyen makro iktisadi değişkenlerin doğru bir şekilde ölçülememesi politika yapıcıların doğru bir yol izlemesinin önüne geçecektir. Bu durumun sonucu olarak ülkedeki sosyo-ekonomik istikrarın sağlanması için alınması gereken önlemler, zamanında veya hiç alınamayacak ve bu da vatandaşların sosyal refah düzeyinde artış olmamasına neden olacaktır. Bu nedenle mükelleflerin dayatma olmaksızın iradi olarak vergi yükümlülüklerine uygun hareket etmeleri ve kayıt dışı aktivitelerinden gönüllü olarak vazgeçmeleri önemlidir. Vergi ahlaki bu sonucun ortaya çıkması adına önem arz etmektedir. (Sandalcı, 2017) Bu yöntemlerin uygulanmasının temel koşulu ise toplumdaki kayıt dışı ekonomiye yönelimin nedenlerinin doğru bir şekilde teşhis edilmesi ve buna yönelik yapısal reformların hayata geçirilmesidir.

Mükelleflerin vergi sistemine güven kazanmalarının şartlarının başında, o ülkede mükelleflerin, sistemin verimliliğine olan inancı yer almaktadır. Bu sebeple vergi idaresinin hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde vergi sistemini sürekli reforma tabi tutulması vergi salınımı ve hasılatı açısından önemli bir yer tutmaktadır. Vergi idaresi vergileme olgusunu organizasyon ve kadro oluşumuyla yerine getirmektedir. Vergi mevzuatının hazırlanması, karara bağlanması ve kanunlaşması sonrasında uygulama alanı bulmaktadır. Uygulama sonuçları sonrasındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulduğu personel, idareler ve yönetim paydaşları vergi idaresinin yapısal tarafını yansıtmaktadır. Türkiye'de vergileme çalışmalarının yetersizliği ile vergi konularındaki eksiklikler ve vergi kaybının asgari düzeye çekilememiş olması, vergi idaresinin reforma tabi tutulması gerekliliğini gözler önüne sermektedir (Tezcan, 2003). Vergi sistemindeki eksiklikler ve aksaklıklar, vergi kayıplarına neden olmaktadır. Eksiklik ve aksaklıklara başta mali yanılısma ve popülizm gibi alt başlıkların oluşturduğu siyasal nedenler ile idari, bürokratik, sosyo-psikolojik, ekonomik unsurlar neden olmaktadır.

3. İKTİSAT YAZININDA MAHALLİ İDARELER

Devletler günümüz demokrasilerinde, insanların ihtiyaçları ve özgürlükleri temelinde hizmet üreten, kamu menfaatinin korunması ve gelişmesi amacıyla hizmet eden birer aygıt konumundadır. Bu görev ve yetkilerin uygun bir şekilde yerine getirilmesinde, kamusal harcamalar ile kamusal gelirleri de içerisinde barındıran kamu maliyesi önemli bir yer tutmaktadır. Kaynak dağılımında etkinlik, gelir dağılımı işlevi, istikrarlı ekonomi ve düzenleme-denetim işlevleri kamu maliyesinin temel fonksiyonlarındandır.

Kamu maliyesi, merkezi idare ile yerel yönetimler arasındaki görev dağılımı ile işlevsellik kazanmaktadır. Günümüzde kamu görevlerinde etkinliğin

sağlanması; merkezi idare ve yerel yönetimler arasında verimliliğe dayanan ve açık bir şekilde belirlenmiş kuralların oluşturulmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu etkinliğin sağlanabilmesi, kamusal faaliyetlerin sağlıklı ve düzenli olması ve vatandaş memnuniyetinin azami düzeye çıkarılması; bu alanda yapılan çalışmaların temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

3.1. Desantralizasyon Kavramı

Devletin merkezi idaresinin yetki ve görevlerini ve bunların icrasını sağlayacak kaynakları yerel idarelere aktarmasına, genel tanım olarak desantralizasyonun denilmektedir. Desantralizasyon yani yetki aktarımı yerel idarelere olabileceği gibi; kamu tüzel kişiliğine haiz diğer kamu kurumlarına, meslek kurum ve kuruluşlara yapılabilmektedir.

Desantralizasyonu bir yöntem olarak benimsemenin dayanakları arasında (Eryılmaz, 1997, s.123-124);

- Baskı ve çıkar gruplarının politika yapımcıların mali özerklik çalışmalarını desteklemesi,
- Merkezi yönetimin iş yükü ve teşkilat yapısı nedeniyle vatandaşlara doğrudan ve etkili hizmet verme kabiliyetinin zayıf olması,
- Siyasi mekanizmanın, yerel dinamikleri görmezden gelerek yapılaşma şansının olmayışı,
- Doğrudan ve etkin hizmet sunumunu sağlayabilmek için üst kademeler dışındaki teşkilat şemasında veri akışının ve sorumluluk bilincinin gelişmesi gerekliliği gibi unsurlar yer almaktadır.

Yerel idareler, şehirlerdeki kamu hizmetlerindeki verimlilik ve etkinlik olarak, vatandaşların menfaatlerinin yansıtılmasında merkezi idareye göre çok daha fazla avantajlı olabilir. Bölge, il veya ilçe düzeyinde, yerleşim birimleri arasındaki mücadeleci hizmet verme yarışı, uygulanacak plan ve programların daha nitelikli olmasına zemin hazırlayabilir. Fakat bu durumlar bazı olası sorunları beraberinde getirmektedir. Merkezi yönetimin temel amaçlarının başında ekonomik sürdürülebilirlik gelmektedir. Ancak yerel idarelerin ekonomik açıdan ayakları üzerinde duramayacak yapıda olmaları ve mali açıdan yeterince desteklenmemeleri ile kendi öz gelirlerinin çok kısıtlı olmaları, merkezi idareden destek beklentisi içerisine girmelerine bu durumda makro düzeyde merkezi idarenin plan ve programlarından sapmaya neden olmaktadır. Bölge, il ve ilçe gibi yönetim kademeleri arasındaki mali ve sosyolojik farklılar nüfus politikasını doğrudan etkileyerek iç göçü tetikleyebilir. Ayrıca yerel idarelerin seçmen gruplarının baskısı altında olmaları nedeniyle kaynak ve yetkilerin iyi niyetle kullanılmasının önüne geçebilir (Aktan vd., 2012, s.6). Devletlerin vatandaşlara karşı görev ve hizmet sorumluluklarını merkezi idare yerine, yerel yönetimler aracılığıyla sunması, hizmetlerin çık-

tılarının doğrudan yerel halk tarafından yorumlanması; hizmet arz eden yerel idareler ile hizmet talebinde bulunan vatandaşlar arasındaki uyumun çok daha etkin bir şekilde oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

3.2. Tiebout Teorisi: Ayağıyla Oy Verme

Charles Tiebout'un (1956) "Yerel Harcamaların Saf Bir Teorisi" başlıklı makalesiyle açıkladığı ve kamu görevlerinin yerelleştirilmesi ve aktifleştirilmesini konu almaktadır. Bu model, yerel düzeydeki kamusal malların yerel vatandaşların istekleri uyarınca sunulması ve kamu harcamalarının vatandaşlara aktarılması ile merkezi idarenin, mahalli idarelere nazaran etkinliğinin çok daha az olduğu saptanmaktadır. Kamu harcamalarında tercihleriyle ön plana çıkan vatandaşlar, bunu istekleri doğrultusunda mali imkanlar sunan mahalli idarelere oy vererek fırsat haline getirmektedir (Tiebout, 1956, s.416). Mahalli idareler sosyal ve kültürel hizmetlerin yapılmasında, belde vatandaşlarının katılım ve dayanışmasını sağlamak amacıyla gönüllü katılım faaliyetlerinde de bulunabilmektedir.

Mahalli idarelerin sağladığı hizmet maliyetlerinin o bölgede yaşayan vatandaşlara yüklenmesi durumunda, vatandaşlar da bu durumu göz önüne alarak kendilerine uygun lokasyonda yaşama tercihinde bulunma hakkını elde etmiş olurlar. (Musgrave R., ve Musgrave P., 2007, s.453). Bu durum insanların yaşamak istedikleri yeri tercih etmelerine olanak sağlamaktadır. Ayrıca yerel idarelerde sağladıkları hizmetleri, çok daha homojen bir halk kitlesine hitap edebilmesini kolaylaştırmaktadır.

Fayda maksimizasyonunu ilke haline getirmiş bireyler çıkarları doğrultusunda davranacakları için "pareto etkinliği" karar mercileri için gerçekleşmiş olacaktır. Ayrıca hizmet üreten idareler arasında yarışmanın olması, birimlerin daha düşük ve aynı maliyetle çok daha fazla mal ve hizmetin, halkın kullanımına sunulmasına zemin hazırlayacaktır (Stiglitz, 1999, s.735). Bu durumda, politik süreçte oy maksimizasyonunu arzulayan siyasi partiler, seçmenlerin fayda maksimizasyonuna yönelik daha fazla çaba harcaacaklardır.

Seçmenlerin kendi iradeleriyle oy vermeye gideceklerini ileri süren Tiebout modeli, seçmenlerin kamu malları açısından seçimlerini, özel mallardaki şekliyle mahalli idareler konusundaki tercihleri doğrultusunda açıklayabileceklerine değinmektedir. Bu şekilde kamu gelirleri ve kamu harcamaları açısından tahsil edilen vergilerin mahalli idareler arasındaki rekabetçi yapıyı, verilen hizmet ve alınan vergiler açısından idareler arasındaki rekabet dolaısıyla rantabiliteyi yükseltecektir. Buradaki amaç kamu beklentilerin en iyi şekilde vatandaşın kullanımına sunulmasıdır. Bu durumun gerçekleşmediği durumda yerinden yönetimler arasındaki kamu gelir ve harcamaları arasındaki değişiklikler sebebiyle iç göçte artış meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Özetle mahalli idarelerin vatandaşların seçimleri doğrultusunda vergi ve ihtiyaç karmalarını tayin etmeleri önem arz etmektedir (Stiglitz, 1994,

s.790). İhtiyaçların yanlış tespit edilmesi veya vatandaşların istediği düzeyde olmaması durumunda, mahalli idareler arasındaki rekabetçi yapı bozulacaktır. Tüm bunların sonucunda iç göç hareketleri başlayabileceği gibi, halkın mahalli organizasyonlara olan ilgisinin de azalmasını neden olabilir.

Bu modelin incelenmesinde mahalli alanlar arasındaki vergi yüklerinin farklı olması, vergi oranları arasındaki yarışmayı savunanların görüşüne göre, vergi yüklenicilere yaşayacakları yeri belirleme konusunda seçim yapma imkânı tanımaktadır. Modeli benimseyenler bu sebeple, mahalli birimlerin bireylerin talep ve gereksinimlerini göz önünde tutarak hizmet sunma şekil ve çeşitliliğine önemli katkılarda bulunacağını düşünmektedirler (Öz ve Yaraşır, 2009, s.451).

Ülkemizde mahalli idarelerin tahsil ettiği vergilerle ilgili farklı oran ve matrahlar belirlenmemektedir. Ancak mahalli idareler başta içme suyu ücreti olmak üzere, halkın kullanımına sunduğu çeşitli hizmetler üzerinden indirimle giderek vatandaşların, kendi mahalli çevrede ikamet etmelerine yönelik adımlar atabilmektedir.

Mahalli idareler yer değişikliğine müsait seçmenlerin, vergi matrah veya oranlarını düşürecek çalışmalar yaparak vergi yüklerini azaltabilmektedir. Vatandaşlar, seçimlerine uyumlu olan ve faydalarını maksimize edecekleri şehirlerde yaşamayı tercih ederken, mahalli idareler, çalışmalarıyla ulaşılabilecek en yüksek seviyede ve etkili görev sunumuna ulaşmış olurlar (Çiftçi ve Organ, 2019). Böylece mahalli idareler arasında hizmet sunum ve tedarik süreçlerinin, rekabet içerecek şekilde tasarlanması sağlanmış olmaktadır.

Tiebout modelinin işlevsellik kazanması ise birtakım şartlara bağlıdır. Bu şartlar aşağıda sıralanmaktadır (Backhaus ve Wagner, 2004, s.451):

- Mahalli idarelerin yapmış olduğu işler, geriye kalan idareler açısından pozitif veya negatif anlamda maliyet getirmemelidir.
- Kamu harcamalarının maliyeti, vergi oranları farklılık gösterme imkanıyla, alışılmış bir vergi ile karşılanmalıdır.
- Vatandaşlar bölgeler arasında geçişte sınırlandırılmamalıdır.
- Vatandaşları yaşama ve çalışma yerlerindeki diğer idarelerin yetkisel çeşitlilikleri etkilemez. Onlar için önemli olan husus kazançlarıdır.
- Vatandaşlara yeterli sayıda yaşayabilecekleri mahalli yer imkânı sunulmalıdır.
- Bireyler yaşadıkları yerin kamusal harcama ve gelirleri hakkında ek bilgiye sahip olmamalıdır. Kamusal harcama ve gelir seviyesindeki değişiklikler sonucunda vatandaşlar, tercihlerini istedikleri gibi yönlendirebilmelidir.

Stiglitz'e göre yukarıdaki varsayımların aksine, farklı şehirlerde ikamet eden insanların zenginlik farkı, göz ardı edilmeyecek şekilde yüksek olabilmektedir. (Stiglitz, 1999, s.736). Bu durumun temelinde mahalli idarelerin; jeolojik, matematik ve özel konumlarının etkisi ile şehirlerin yönetim kabiliyetleri arasındaki farklar öne çıkmaktadır.

4. MAHALLİ İDARELER ÖZELİNDE KATMA DEĞER VERGİSİNİN KAMU HARCAMALARINA ETKİSİ

Mahalli İdareler gelirleri ve giderleri sonucunda merkezi idare lehine, katma değer vergisinin tahsiline aracılık etmekte, ilgili mevzuatlarda yer alan ve katma değer vergisine konu olan bazı giderlerini ise tahsil ettiği vergiden mahsup etmektedir. Bu haliyle katma değer vergisi özünde belediyelerin geliri veya gideri değildir. Geliri olmamasının nedeni ilgili verginin merkezi bütçesinde yer almasıdır. Gideri olmamasının sebebi ise nihai tüketici olarak mal veya hizmet üreticilerinin vergiyi yansıtmaması nedeniyle, asıl mükellefin vergi borcunu tahsiline aracılık etmektedir. Kamu idaresinin geliri veya gideri sayılmayan bir kalem mahalli idarelerin gider ve gelir bütçelerinde yer almamaktadır.

Mahalli idarelerin sıklıkla yaptıkları hatalardan birisi indirim konusu yapılamayacak katma değer vergilerinin, indirim konusu yapılmasıdır. Bu durum, mahsuplaşma sonucu vergi dairelerine yatırılacak katma değer vergisinin eksik hesaplanmasına ve mahalli idarelerin mahsuplaşma sonucu, merkezi idareden alacaklı olmasına neden olmaktadır. Ayrıca muhasebe hesaplarının, mali tablolarda olması gerekenden fazla görünmesine sebebiyet vermektedir. Bu durum mahalli idareler aleyhine vergi cezası doğurabileceği gibi T.C. Sayıştay Başkanlığınca yapılan mali denetimlerde eleştiri konusu yapılmaktadır.

Verginin mahsuplaşma sürecinde kalan bakiye verilmeyeceği düşünülürse, bütçede yer almaması bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü bütçede yukarıda yer verilen; subjektif ve objektif doğruluk ile denklik ilkesine zıt olabilecek gelebilecek bir sonuçla karşılaşmamış oluruz. Ancak mahsuplaşma sürecinde mahalli idarenin, merkezi idareden katma değer vergisi alacağından daha fazla olması durumunda yorumlamamız farklı olacaktır. Zira merkezi idare bu alacağı, mahalli idareye yıl içerisinde direkt ödememekte, sonraki yıllarda oluşabilecek katma değer vergisi beyanlardan mahsuplaşılması yoluna gitmektedir. Bu durumda mahalli idarenin vergi bakiyesi sonraki dönemlere devredilmektedir. Ancak bütçenin yapılma aşamasında böyle bir durum öngörülmediği için bütçede yer almayan devreden bakiye, bütçenin temel ilkeleri olan doğruluk ve denklik ilkelerinin uygulanmasına aykırılık teşkil etmektedir. Yine örneğin bir taşınırın maliyetine eklenmek suretiyle muhasebeleştirilen bir vergi, maliyetin vergisiz olarak hesaplanmasından dolayı bütçede gözükmeyecek ve bu durum bütçe ilkelerine aykırılığa neden olacağı gibi denetimini de zorlaştıracaktır.

Çalışmaya dayanak teşkil eden mahalli idarelerden Ankara Büyükşehir Belediyesinin 2022 mali yılı kapanış bilançosunda 190 Devreden Katma Değer Vergisi hesabının 5.618.607.312,96 TL; 2021 yılı için bu tutarın 4.573.541.862,62 TL olduğu incelenmiştir. Muş ili Rüstemgedik Belediyesinin 2022 mali yılı kapanış bilançosunda 190 Devreden Katma Değer Vergisi hesabının 2.120.748,88 TL; 2021 yılı için ise 1.489.294,96 TL olduğu dikkat çekmektedir. Bütçe imkân ve olanakları dikkate alındığında, Ankara Büyükşehir Belediyesinin 2022 yılı gelir kesin hesabı 19.136.697.060,97 TL olarak gerçekleşmişken; Rüstemgedik Belediyesinin 2022 yılı gelir kesin hesabı ise 6.836.082,81 TL olarak gerçekleşmiştir. Ankara Büyükşehir Belediyesinin net tahsilatları, Rüstemgedik Belediyesinin net tahsilatından yaklaşık olarak 2.799 kat daha fazlayken, devreden katma değer vergisi hesaplarının bakiyeleri arasındaki farkın ise 2,65 kattan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu haliyle bütçe imkanları arasında büyük bir fark bulunan iki mahalli idarenin, gelir-giderleri sonucunda oluşan katma değer vergisi tahsilatı ile ödemeleri sonucunda oluşan devreden katma değer vergisi hesapları arasındaki farkın, bütçe imkanları göz önüne alındığında çok düşük kaldığı görülmektedir. Bu durumun nedenleri arasında Ankara Büyükşehir Belediyesinin katma değer vergisi ekleyerek muhasebeleştirdiği gelirlerinin, katma değer vergisi ödediği giderlerine oranının; Rüstemgedik Belediyesi'ne nazaran daha fazla olmasıdır.

Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin, büyükşehir belediyesi olması nedeniyle görev ve sorumluluklarının çok daha fazla olduğu ve bu nedenle daha fazla harcama yaptığı bir gerçektir. Öte yandan Büyükşehir Belediyesinin, belde belediyesine göre gelirlerinin büyüklük ve çeşitlilik açısından fazla olduğu da dikkate alınmalıdır. Ayrıca belediyelerin kuruluş amacına uygun; ticari, zirai ve mesleki faaliyet dışında kalan teslim ve hizmetleri katma değer vergisinden muaftır. Katma Değer Vergisi Kanununun 29-34 maddeleri gereği teslimleri vergiden istisna edilmiş olan mal ve hizmetlere ilişkin faaliyetler için belediyelerce yapılan harcamalar nedeniyle ödenen katma değer vergileri indirim konusu yapılamadığı halde belediyeler yapmış oldukları giderlerinde, katma değer vergisi indirimi yapabilmektedirler. Bu durum katma değer vergisinin mahsuplaşma sürecinde mahalli idareleri, merkezi idareden alacaklı hale getirmektedir. Ankara Büyükşehir Belediyesinin gider türleri ile bu giderlerin bedellerinin yüksek olması, şüphesiz Ankara Büyükşehir Belediyesi ile aynı büyüklükteki belediyelere katma değer vergisi indirimi konusunda avantaj sağlamaktadır. Öte yandan mevzuatsal hükümlere uygun şekilde vergi giderlerinin tamamını gider olarak göstermeyen mahalli idareler açısından ise bu durum oldukça dezavantajlı bir hale gelmektedir. Nitekim daha fazla gider gösterilemeyen vergi, diğer belediyelere nazaran mahsuplaşma döneminde o belediye açısından indirilecek katma değer vergisi miktarının düşük çıkmasına neden olmaktadır. Bu durumda kurallara uyan belediyeler, bu davranışları nedeniyle dezavantajlı bir konuma gelmiş olmaktadır.

5. SONUÇ

Çalışmada bölgesel, nüfus ve ekonomik alanlarda avantaja sahip ve bu alanlarda daha az avantaja sahip farklı iki mahalli idare bütçe ve harcamalar açısından karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. İdarelerin yapmış olduğu kamusal harcamalar ve bu harcamalar üzerinden merkezi idareyle yapılan KDV mahsuplaşmalarının, mevzuatta öngörüldüğü şekilde yapılmadığı, bu durumun mahalli idareler arasındaki hizmetsel kabiliyetler arasındaki farkı, avantajlı olanın lehine artırdığı anlaşılmaktadır.

Merkezi idarece, mahalli idarelere aktarılan kaynakların arttırılması ve bu kaynakların elde edilmesi konusunda, mali imkanları yetersiz mahalli idareler lehine düzenlemeler getirilmesi mümkündür. Mali imkanları yetersiz olan mahalli idarelerin, kamu harcamaları üzerinden tahsil edilen KDV'nin istisna kapsamında değerlendirilmesi ve/veya KDV düzenlemelerinin açıklık prensibi özelinde tekrar ele alınarak mahalli idarelerin mali denetim etkinliğinin arttırılması ve/veya mevzu harcamalar üzerindeki KDV oranının, merkezi idare bütçe kabiliyetinin elverdiği ölçüde indirilmesinin; kamusal ihtiyaçların karşılanması açısından olumlu etkileri olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C. Dileyici, D. ve Vural, İ.Y. (2006). *Vergileme ekonomisi ve vergileme psikolojisi*. Seçkin Yayınevi 1.bs. Ankara. ss.125-136.
- Aktan, C.C. vd. (2012). “Yeni” maliye değişim çağında kamu maliyesi: Yeni trendler, yeni paradigmlar, yeni öğretiler. Ankara: Yeni Perspektifler.
- Arıkan, Zeynep ve Bahçe, Abdullah Burhan (2011), “OECD ve AB üyesi ülkelerde vergi sistemlerinin stratejik tasarımı: karşılaştırmalı ülke analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 61(1), 27- 80.
- Backhaus J. G., Wagner R. E. (2004). *Handbook of public finance*. Boston/Dordrecht/ New York/London: Kluwer Academic Publishers.
- Çiftçi, T. E., & Organ, İ. (2019). Yerel vergileme. *OPUS International Journal of Society Researches*. 10(17), 1705-1734. <https://doi.org/10.26466/opus.530820>
- Eryılmaz, B., (1997). *Yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Güler, H. ve Toparlak, E. (2018). Türkiye’de kayıtdışı ekonominin ölçümü ve avrupa birliği ülkeleriyle karşılaştırılması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 11(1), 209-220. <https://doi.org/10.25287/ohui-ibf.356041>
- İlhan, G. (2007). *Vergi Ödemeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler*. Akademik Bakış (12), 1-13.
- Koyuncu, İ (2010). Gelir vergisi sistemleri. *Vergi Sorunları Dergisi*, Mayıs, (260), 1-6.
- Maç, M. (2005) “KDV-6” (e-Kitap). BDO Yayıncılık, <http://www.denet.com.tr/vergi/dosyalar/kdv6/ KDV6-11.pdf> (28.04.2019)
- Musgrave R. A. ve Musgrave P.B. (2007). *Public finans in theory and practice*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Öz E., Yaraşır S. (2009). Global bir kavram vergi rekabeti. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*. 52. Seri, Prof. Dr. Şerafettin
- Aksoy’a armağan. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/iktisatmaliye/article/view/177>, (10.02.2014).
- Pehlivan, O. (2018). *Kamu maliyesi*, Trabzon.
- Sandalcı, U., ve Sandalcı, İ. (2017). Vergi ahlaki ve kayıt dışı ekonomi ilişkisi: oecd ülkeleri özelinde bir inceleme. *Sakarya İktisat Dergisi* 61. 70-93.
- Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu kesimi ekonomisi*,
- Stiglitz, J. E. (1999). *Economics of the public sector*. Third Edition, New York/London: W.W. Norton&Company.
- Tekbaş, A. (2012). Vergi kanunlarının tabi olduğu anayasal ilkeler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 12, 2012, 123-191.

- Tezcan, D. K. (2003). Türk vergi idaresinin tarihsel gelişimi ve bu süreçte geçirdiği aşamaların etkinlik açısından değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(12).
- Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. *The Journal of Political Economy*. 64(5), 416-424.
- Yurdakul, A. (2013). *Vergi ahlakı ve vergi ahlakını belirleyen faktörlerin analizi: Bursa İli Örneği*, Dora Yayıncılık, Bursa.

Bölüm 11

TÜRKİYE'DE MUHASEBE DENETİMİ VE TARİHÇESİ'NE GENEL BAKIŞ

Emine CAN¹

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID NO :0000-0002-1807-9349

Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Muhasebe ve Finansman Ana Bilim Dalı

GİRİŞ

Günümüz dünyasındaki hemen her alanda artan küreselleşme olgusu ve ülkeler arası ticaretin ve yatırımın yaygınlaşması nedeniyle ulusal ve küresel piyasalarda farklı ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler ile eş güdümlü olarak yanıtıcı bilgi ve verilerden kaynaklı ekonomik krizlerin yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bu krizlerin yüzlercesinden biri olan yakın tarihte gerçekleşen Enron vakası piyasalara olan güvenin azalmasına neden olmuş ve ekonomi alanında tekrar güven tazelemek gerekliliği ortaya çıkmıştır. Güven tazelenen en önemli araçlarından biri ise bağımsız, şeffaf ,dürüst ve tarafsız denetimin sağlanmasıdır. Tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar olan denetim, ekonomiye güvenilir, şeffaf ve tarafsız veri sağlayarak geçmişten bugüne kadar tüm ekonomik örgütlerin içinde varlığını güçlendirmeye devam etmektedir. Denetim faaliyetinin bu denli önemli oluşu ve ekonomik iş ve işlemlerde bir güvence kaynağı haline gelmesi nedeniyle denetimin ve tarihinin araştırılması zorunlu bir hal almıştır.(Köroğlu, 2015)

1. MUHASEBE DENETİMİN TARİHÇESİ

Günümüzde ifade ettiği anlamı ve kapsama alanını daha iyi anlayabilmek için muhasebe denetiminde yaşanan gelişmelere bir göz atmakta yarar vardır. Muhasebe denetimi ticari hayatın ve maliyenin varlığı ile eş zamanlı gelişme göstermiştir denilebilir. Çok eski dönemlerden sanayi devrimine ve hatta günümüze kadar mali anlamda sorumluluğu bulunan kişilerin dürüst bir şekilde işlerini yapıp yapmadıklarının tespiti noktasında bir denetlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Muhasebe denetiminin gelişimi esasen sanayi devriminden bugüne hızlanmıştır.

Sanayi devriminden öncesinde denetim resmîyette kabul gören mesleklerden biri değilken, aynı zamanda denetimin çok eski dönemlerden beri farklı şekillerde de olsa yürütüldüğü bilinmektedir. Sanayi devriminden başlayıp 1900'lere kadar ki zaman diliminde sermaye brikimin artması, üretimde sermaye yoğun teknoloji modeline yöneliş, üretim performansının artış yönünde değişim göstermesi ve mamul hatlarının kurulması gibi gelişmelerin sonucunda büyük ve yenilikçi organizasyonlar geliştirilmiş ekonomi dünyasında önemli değişimler yaşanmıştır. Ekonomik büyüme sonucu kayıt ve işlem sayısı artmış, denetçinin her bir işlemi tek tek gözden geçirmesi zor hale gelmiştir. Bu dönemde tüm kayıtların tek tek denetiminin yapılması yerine örnekleme yardımıyla denetim uygulaması gündeme gelmiştir.(Güredin,1999)

Sanayi devriminden 1900'lere kadar ki süreçte yaşanan gelişmelere bağlı olarak anonim şirket şeklinde büyük şirketler kurulmaya başlanmış dolayısı ile sermaye sahiplerinin bağımsız denetime olan ihtiyaçları artmıştır. Bağımsız denetime ihtiyacın artmasının sebepleri arasında artan şirketleşme ve bu şirketlerde sahip ve yönetim olarak ayırımın ortaya çıkması, sahip ve yöne-

tenlerin farklı kişiler olması yolsuzluk ve güven sorununun artması yatar. Bu dönemde yürütülen denetim faaliyeti defter kayıtlarını sağlamasını yapmak, hata ve hile varsa tespit etmekten ibaretti. 20. yüzyılın ilk çeyreğinden bugüne bu anlayış önemini yitirmiş, ikinci aşama olarak bahsedilebilecek olan bu dönemde bilanço vb. mali tablolarda bulunan bilgilerin doğruluğunun araştırılması öncelikli amaç olmuştur. Bu gelişmenin temelinde ise; işletme sahiplerine ek olarak kredi verenler, devlet gibi yeni çıkar gruplarının ortaya çıkması ve bu çıkar gruplarının mali tabloları sık kullanması, muhasebe uygulama ve raporlama tekniğinde ortaya çıkan gelişmeler, denetim çalışmalarını zorunlu kılan yasal düzenlemelerden bahsedilebilir. 1930 sonrası dönemde ise iç kontrol sistemi önem kazanmış ve sisteme dayalı denetim yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bugün halen etkinliğini sürdüren bu yaklaşım “bir işletmenin muhasebe ve iç kontrol sistemi, bu düzen içinde hazırlanmış olan mali tabloların güvenilirliğinin göstergesidir” varsayımına dayanır. Elektronik bilgi sistemlerinin zamanla gelişmesi muhasebe denetimi uygulamasında ve iç kontrol sistemlerinde önemli gelişmeler meydana getirmiştir. Bu gelişme sonucu geleneksel hale gelmiş olan denetim prosedürlerinin de tekrar gözden geçirilmesi ve gerekirse değiştirilmesinin önü açılmıştır. Elektronik bilgi sistemi ile birlikte aynı zamanda denetimin kapsamı genişlemiş, muhasebe denetimi sadece muhasebenin denetlenmesi olmaktan çıkmış ve işletmenin diğer tüm faaliyetlerinin etkililik ve etkenlik yönünden denetlenmesi önemli hale gelmiştir.(Gürbüz,1995)

Diğer bir yönüyle sanayi devriminden önceki kapsayan ve 1900’lü yıllara kadar ki dönemde ekonomi yaşamındaki gelişmelerin de etkisiyle şirketlerde kurumsallaşma ve yönetimde profesyonelleşme artmıştır. Bunun sonucu olarak sermaye sahiplerinin işletmeden güvenilir bilgi alma ihtiyacı artmış, denetçiler ise belge denetimine öncelik vermiş ve bu çalışmalara belge denetimi yaklaşımı adı verilmiştir.1900-1930 arası dönemde ise yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak işletmelerin mali tablolarının bir bütün olarak incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan mali tablo yaklaşımı ile hata ve hilelerin teker teker tespit edilmesi yerine finansal tablolar ile ilgili genel bir denetim görüşü oluşturmak mümkün olmuş ve günümüz denetim anlayışının temelleri atılmıştır.1930’lu yıllardan sonra bu alandaki gelişme hızlanmış, işletmelerin içinde gelişen iç kontrol sistemi denetçilerin çalışmalarına yön vermeye başlamış ve günümüzde de önemini koruyan sisteme dayalı denetim anlayışı adı verilmiştir. Geriye kalan ve günümüze kadar gelen süreçte ise; denetim çalışmalarında bilgisayar programlarının kullanımı artmış, analitik inceleme prosedürleri geliştirilmiş ve denetimin alanı büyümüş muhasebe haricindeki yönetim işlevleri hakkında da denetçiler işletmelere hizmet verir hale gelmiştir. Bu yaklaşıma ise hali hazırda “yönetim denetimi yaklaşımı” adı verilmiştir.(Bozkurt,2010)

Denetim çalışmalarında en esaslı gelişme 1950 ve sonrası yaşanmıştır. Bugün hali hazırda faaliyet gösteren denetçiler bütün işletmelerde etkin niteliklere sahip iç kontrol sisteminin kurulmasının gerekliliğini bilmekte ve çalışmaya ilk olarak iç kontrol sistemini incelemekle başlarlar. Artık günümüz denetim anlayışında, “çağdaş denetim geçmişteki faaliyetlerin gözden geçirilmesi işlevinden çıkarak, iç kontrol sisteminin gözden geçirilmesi esasına dönüşmüştür” denilebilir.(Güredin,1999)

2.DENETİM KAVRAMI VE DENETİMİN GENEL ESASLARI

Denetim kavramı, farklı alanlarda farklı ifadeleri olmakla birlikte günlük yaşamda denetleme olarak ifade edilmektedir. Bu terimin kökeni Latince'dir ve 'audire' kelime kökünden türemiştir. Audire; işitmek, dikkatle dinlemek anlamına gelmektedir ve günümüz Batı dillerinde 'audit' kelimesi ile adlandırılmakta ve anlam bulmaktadır..(Kütük,2008,s.8)

Denetimin, değişik kullanım bölümlerinde değişik bir çok şekilde tanımlanmakta ve gündelik hayatta denetleme olarak bilinmektedir. Denetim kelimesinin kökeni Latince'dir ve 'audire' kökünden türetilmiştir. Audire; işitmek, hassas bir biçimde dinlemek manasına gelmekte ve bugünün Batı dillerinde 'audit' olarak bilinmektedir. (Kütük, 2008:8).

Türk Dil Kurumu'nun yaptığı tanıma göre “denetim, bir işin yöntemlere uygun ve doğru bir şekilde yapılıp yapılmadığının irdelenmesi, murakabe edilmesi, teftiş ve kontrol edilmesidir.” Hukuki anlamda ise “gerek kamu kurum ve teşkilatının ve gerek özel hukuka tabi kurum ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda kanun, nizamname ve statüleri hükümlerine uyumlu çalışıp çalışmadığının analiz edilmesidir”. Avrupa komisyonu ise denetim, işlemlerin, prosedürlerin yahut raporun bütün yönlerinde doğrulama yapacak biçimde yapılan tüm incelemedir.(Tosun, 2021)

Bir diğer husus ise, muhasebe denetiminin sadece özel girişim ve işletmeler için değil, devlet, yerel yönetimler, mesleki kamu kurum ve kuruluşları, vakıf, dernek vb. için de gerekli, faydalı hatta zorunlu olduğu da söylenebilir. Muhasebenin gerekli olduğu ve var olduğu her yerde muhasebe denetiminin de bulunması gerekir. Bu bakımdan değerlendirecek olursak; kamu müfettişlerinin dernek vakıf vb. işletmelerin muhasebe hesapları ve işlemleri üzerinde yaptıkları incelemeler, Sayıştay'ın yürüttüğü Devlet muhasebesi işlemleri muhasebe denetiminin alanına girer.(Baklacioğlu, 1992)

Muhasebe denetimi belirli ekonomik dönem ya da birime ait rakamsal olarak ifade edilen bilgi setlerinin önceden çerçevesi çizilmiş kriter ve kıstaslara uygunluk düzeyini belirlemek ve bu konu ile ilgili analiz yapma, rapor sunma amacı ile bağımlı veya bağımsız bir veya birden fazla uzmanın yaptığı kanıt toplama ve analiz etme sürecidir.(Gürbüz,1995,s.5)

Yukarıdaki tanımdan hareketle denetim aşağıdaki süreçleri takip eden aşamalı bir süreçtir.(Karanfiloğlu, 1999)

1.Denetim bir karşılaştırma çalışmasıdır: Denetimde amaç muhasebenin ürettiği rakamsal veriler ile önceden ortaya konan kıstasların uyum derecesini belirlemektir. Denetim yapmanın birinci koşulu bu rakamsal verilerin elde edilmesidir, veri elde etme çalışmasını muhasebe yapar. Elde edilen bu veriler tablolar,tutarlar, ve kayıtlar vb. olabilir. Denetim işte bu rakamsal ifadelerin denetim kıstasını oluşturan kabul görmüş muhasebe ilkeleri, yasa, yönetmelik ve sözleşme şartları vb. uyumunu inceler.

2.Denetim belirli ekonomik birime ait olan bilgilerden oluşur.

Denetimin çerçevesi genellikle devlet, firmalar, ortaklar, tüzel kişiler vb. ekonomik birimler olarak belirlenebilir. Denetimin yürütüldüğü dönem ise genellikle bir yıldır. Günümüz de denetim dönemi olarak aylık veya birkaç yıldan oluşan periyodik dönemler belirlemek de mümkündür.

3.Denetim kanıt toplama ve analiz etme sürecidir.

Denetim kanıtları, denetlenen işletmenin çalışanlarının veya 3. kişilerin yazılı veya sözlü beyanları, denetçinin kendi gözlemleri vb. olabilir. Denetimin hedeflediği sonuçlara ulaşması için denetçinin kanıt toplaması zorunludur. Kanıt toplamak denetimin en kritik aşamasıdır.

4.Denetim, bu alanda uzmanlaşmış ve bağımsız kişi kişiler tarafından yapılır.

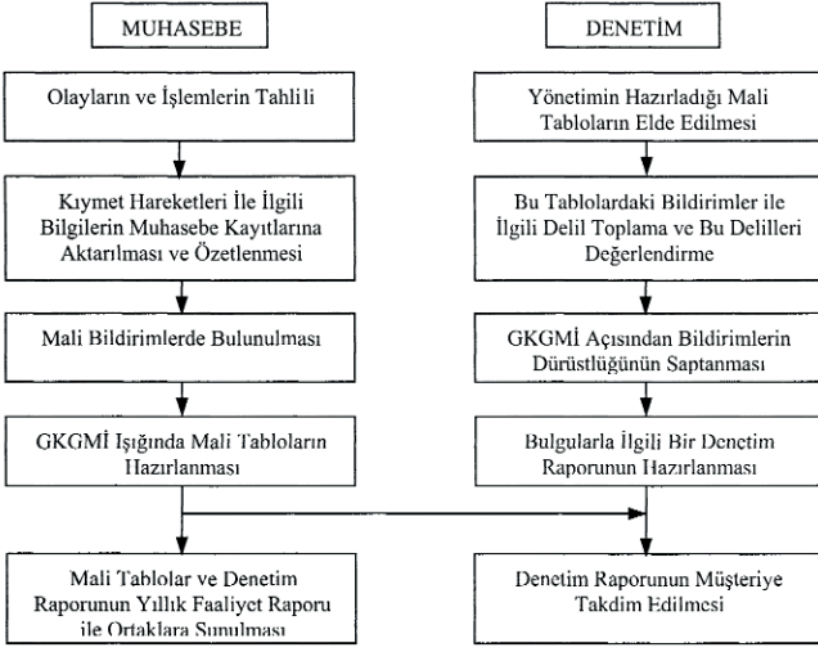
Denetimi yapacak olan uzman kişi kanıt toplama yöntemlerine hakim olmalı, topladığı kanıtları analiz edeceği kıstaslar ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmalıdır. Ayrıca denetçi topladığı kanıtlardan bir kanaate ulaşacak kadar ileri düzeyde mesleğin gerektirdiği yeterliliğe sahip olmalıdır.

3.DENETİM VE MUHASEBE İLİŞKİSİ

Finansal tabloların hazırlandığı muhasebeleştirme sürecinin amaç ve yöntemleri ile, bu tabloların uygunluk ve güvenilirliğinin incelendiği denetim sürecinin amaç ve yöntemleri arasında önemli farklar mevcuttur. Denetleme çalışması muhasebenin kurallara, yasalara, ilke ve yöntemlere uygunluğunun tespiti iken muhasebe denetimin temel dayanağıdır. Muhasebe denetimi, muhasebenin aksak yönlerini eksikliklerini tespit eden bir görev üstlenmektedir. Sonuç olarak muhasebe olmadan denetim dayanaksız, denetim olmadan muhasebe de sağlamasıdır.(Erdoğan, 2002)

Bu çerçevede, Denetim ve Muhasebe Arasındaki İlişki Şekil:1'de gösterilmiştir.

Şekil:1 Denetim ve Muhasebe İlişkisi

Kaynak:(Erdoğan, 2002)

4.DENETİM TÜRLERİ

Denetimi çeşitli kriterlere göre tasnif etmek mümkündür. Bu kriterler denetimin kamusal veya özel sektör kaynaklı olup olmaması, denetçinin statüsü, denetlenen kurumlar, denetleyen kurumlar, denetimin yapıma amacı ve kapsamıdır.

4.1.Amaçlarına Göre Denetim Türleri

a) Finansal Tablo Denetimi

Finansal tablo denetimi, kamu da görevli denetçiler veya bağımsız denetçiliği meslek edinen kişiler tarafından işletmelere ait finansal tabloları önceden belirlenmiş kıstas ve kriterlere uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı konusunda görüş açıklamasıdır. (Ulusoy,2005)

Bu kıstaslar denetimin nitelik ve özelliklerine göre değişkenlik göstermektedir ve aşağıdaki gibidir. (Çaldağ,2007 aktaran Çavuş2021)

- ❖ İşletmeyi yönetenler tarafından oluşturulan yönergeler,
- ❖ Ulusal ve uluslararası muhasebe standartları,
- ❖ Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri,

- ❖ Vergi mevzuatı,
- ❖ Kamu denetimleri için Sayıştay Mevzuatı,
- ❖ Muhasebenin Temel Kavramları
- ❖ Sermeye Piyasası Kurulu mevzuatı ve yasal çerçevesi sayılabilir.

Bu denetim çalışması, işletmeye ait mali tabloların mevcut mali durumu ve faaliyetlerin sonuçlarını gerçekçi olarak yansıtıp yansıtmadığı, faaliyet sonuçlarının kabul görmüş muhasebe standartlarına uyumlu olarak beyan edilip edilmediği konusunda bir kanaat oluşturma çalışmasıdır. (Bozkurt,2007)

Tablo 1.Finansal Tablolar Denetimi

Amaç	Finansal verilerin doğru ve güvenilir olup olmadığının incelenmesi
Kapsam	Finansal tablo seti ve ekleri
Ölçüt	Finansal bilgileri etkileyen çeşitli düzenlemeler ve genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri

Kaynak: (“ISMMMO”, 2009)

Yukarıda denetime tabi tutulan mali tablolar aşağıdaki gibidir:

- Bilanço
- Gelir Tablosu
- Fon Akım Tablosu
- Nakit Akım Tablosu
- Kar Dağıtım Tablosu
- Satışların Maliyeti Tablosu
- Öz kaynak Değişim Tablosu' dur.

Mali tablolar denetiminin taşınması gereken özellikler aşağıda sıralanmıştır.

I. Finansal tablo denetiminin amacı işletmenin mali tablolarının güvenilir olmasını sağlamaktır.

II. Finansal tabloların denetimini yapan denetçi bağımsız bir kişiliğe sahiptir.

III. Finansal tablo denetiminde amaç iş ve işlemlerin kasıtlı veya kasıtsız olarak yanlış beyanların ortaya çıkarılmasıdır.

IV. Bu denetim türünde denetçi mali tablolar ile alakalı bir bütün olarak tek kanaat oluşturmaktadır. Tek tek mevcut hatalar üzerinde durulmamaktadır.

Denetçi bu tabloların güvenilirliği ile ilgili kanaatini makul bir temele dayandırmalıdır. Bu durumda bile finansal tabloların %100 güvenilir olduğuna dair güvence verilemez.(Bozkurt, 2007)

b) Uygunluk Denetimi

Bir işletmenin mali iş, işlem ve faaliyetlerinin, yasama organı, işletmeyi yönetenler veya diğer yetkili kurumlar ve kişilerce kararlaştırılmış, kurallar kıstaslar ve ilgili mevzuatlara uygun olup olmadığı ile ilgili yapılan değerlendirmenin adıdır. İşletmede mevcut bulunan muhasebe bilgilerinin önceden konulan kural ve kıstaslara uyularak elde edilip edilmediğinin incelenmesi çalışmasıdır. Örneğin devlet işletmelerin vergi mevzuatına uygun bir muhasebe bilgi sisteminin olup olmadığını denetleyebilir, yapılan muhasebe kayıtları mevzuata uygun mu bunun denetimi yapılmış olur bu şekilde. Diğer örnekler olarak işletme içinde hazırlanmış olan ödeme programına uyulup uyulmadığı veya işletmenin muhasebe kayıtlarının, dosyalama biçimlerinin vs. incelenmesi de uygunluk denetimidir. Vergi denetimi işi ile uğraşan denetim elamanlarının yaptığı incelemeler de aynı zamanda uygunluk denetimidir. (“ISMMMO”, 2009)

Tablo 2.Uygunluk Denetimi

Amaç	İşletme faaliyetlerinin önceden belirlenen kıstaslara uygunluk derecesinin araştırılması analiz edilmesi
Kapsam	İşletmenin tim faaliyetleri, iş ve işlemleri
Ölçüt	Kanunlar, yönetmelikler, şirkete ait sözleşmeler, işletme içine yönelik yönetmelik ve sirküler, işletmeyi yönetenlerin belirlediği iç kontrol ve politika prosedürleri

Kaynak:(“ISMMMO”, 2009)

3)Faaliyet Denetimi

İşletmenin amaçlarına ulaşılma düzeyinin incelenmesi ve işletmenin verimliliğinin tespiti için yapılan aynı zamanda da işletmeye ait politikaları ve bunlara ait uygulama sonuçlarını ölçümüne ve analizine yarayan denetim türüdür. Diğer bir tanımıyla faaliyet denetimi işletmenin iş akışlarını, organizasyon yapısını ve yönetim performansını tespit etmeye yönelik kapsamlı bir araştırma çalışmasıdır. İşletmenin pazarlama, finans, satın alma, ar-ge vb. bölümlerinin işletme politika ve prosedürlerine ne düzeyde uyumlu çalışma sürdürdüğünün incelenmesi faaliyet denetiminin konusudur. Bu denetim işletme yönetimin etkinliğinin ve performansının ölçülmesi ve değerlendirilmesinde önemli bir aşamadır. Faaliyet denetiminin amaçları aşağıdaki gibidir:(“ISMMMO”, 2009)

- İşletmenin mevcut performansını analiz etmek,

- Hedeflerin gerçekleştirilme ölçüsünü tespit etmek,
- Verimli çalışılma düzeyinin ölçülmesi

Tablo 3.Faaliyet Denetimi

Amaç	Faaliyetlerin verimli olup olmadığının ve etkinliğinin ölçülmesi
Kapsam	İşletmenin tüm faaliyetleri
Ölçüt	Performans ölçütleri, bütçeler, verimlilik oranları vb.

Kaynak:(“ISMMMO”, 2009)

4.2.Denetçinin Statüsüne Göre Denetim Türleri

Denetim faaliyeti işi ile uğraşan denetçiler farklı unvanlar altında çalışabilirler. Denetçilere taşıdıkları unvanlar ile alakalı olarak bağımsız denetçi ,iç denetçi ve kamu denetçisi adı verilir.

4.2.1 İç Denetim

İç denetim: işletme içinde iş akdine bağlı olarak daimi çalışan denetçiler tarafından yapılan mali nitelikli veya mali nitelikli olmayan bütün işletme faaliyetlerinin yönetim adına denetlenmesidir. İç denetçiler işletmelerde üst yönetime yaptıkları denetim çalışmaları sonucunda elde ettikleri bilgileri sunan kişi ve kişilerdir ve ait oldukları örgütün iç kontrol yapısını izlemek ve üst yönetime önerilerde bulunmak asli görevleridir. İç denetim işletme faaliyetlerinin etkinliğini denetlemek suretiyle hedeflere ne ölçüde ulaşıldığını ortaya çıkarır ve iç denetçiler yönetim kuruluna bağlıdır ve kurulun oluşturduğu görev alanına tabi olarak çalışma yaparlar.(“ISMMMO”, 2009)

İç denetçilerin görevleri aşağıdaki gibidir:

- İşletmelerde yürütülen muhasebe işlemlerinin ve bu işlemler sonucunda hazırlanan raporların doğru olup olmadığını belirlemek,
- İşletmede yapılan çalışma ve faaliyetlerin işletme üst yönetimi tarafından önceden konmuş bütçe hedeflerine ve planlara uygunluğunun tespiti,
- İşletmede ki iş ve işlemlerde yapılan hata ve hilelerin tespit edilmesi ve raporlanması,
- Uygunluk denetimi, faaliyet denetimi ve yönetimin istediği özel denetim çalışmalarının yürütülmesi

4.2.2 Kamu Denetimi

Kamu denetimi kamusal örgütlere bağımlı olarak çalışan kamu denetçilerinin kamu ve ya özel işletmelerin yönetmelik, yasa, devletin yürüttüğü ekonomi politikasına ve kamu yararına uygun faaliyet yürütüp yürütmediğinin araştırılmasını amaçlayan denetim türüdür.(Şentürk, 2017)

4.2.3Bağımsız Denetim

İşletmenin kurulca istenecek veya kamuya açıklanacak finansal bilgi ve tablolarının, finansal raporlama standartlarına uygun olup olmadığı ve doğruluk düzeyi hakkında makul güvence düzeyini sağlayacak uygun ve yeterli denetim kanıtının temin edilmesi maksadıyla bağımsız denetim standartlarında vurgu yapılan bütün bağımsız denetim tekniklerinin uygulanması ve defter kayıt, belgeler vasıtası ile değerlendirilerek denetlenmesi ve raporlanmasıdır. (Sermaye Piyasalarında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ: SERİ: X, NO:22, Md.4.)

Bu tanımdan bağımsız denetimin sermaye piyasası kurumlarının hesap ve işlemlerinin vergi kanunlarına uyumu yönünden incelendiği anlaşılmamalıdır. Bağımsız denetçi, yönetimin yasalara aykırı iş ve işlemlerini bulup raporlamaktan sorumlu değildir görevi mesleki standartlara uygun bir çalışma faaliyeti sürdürmekle sınırlıdır. Yasalara uymayan iş ve işlemleri tespit etmek hukukun işidir. Aksine denetçinin hukuk uzmanı gibi davranması mesleki sınırların dışına çıkmak olur. (Erdoğan, 2002)

Diğer bir tanım ile bağımsız denetim; işletmenin ekonomik iş ve işlemleri ile ilgili bilgi edinmek için ,Yeminli Mali Müşavir ,Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yetki verilmiş ,denetleme yapma işine yeterliliği olan alanında uzman bilirkişilerin genel kabul görmüş muhasebe standartları ve denetim standartlarını kullanarak mali tabloların gerek niceliği ve gerekse niteliği açısından önemli yanlışlık riski taşıyıp taşımadığı konusunda delil toplaması, değerlendirme yapması ve ilgili taraflara rapor sunmasına bağımsız denetim, bu faaliyeti yapan kişiye de bağımsız denetçi denir. (Şentürk, 2017)

Bağımsız denetim, düzenlenen mali rapor, belge ve tabloların sağlıklı olup olmadığını belirlemek amaçlı işletme ,girişim veya birimin muhasebesini yansız bağımsız muhasebe denetçileri tarafından maddi vakalar, belgeler, muhasebe kayıtları, raporlar ve gerekli görüldüğünde ilgili kişi ve kurumlardan bilgi almak v.b suretiyle denetim faaliyetinin sürdürülmesi sonuçlar hakkında kaanet bildirilmesi ve rapora bağlama çalışmasıdır. (Baklacioğlu, 1992)

Bağımsız denetimin tanımından yola çıkarsak, denetimin özellikleri aşağıdaki gibidir: (Dönmez, 2008)

- ❖ Bağımsız denetim sistematik olarak ilerleyen bir süreçtir,
- ❖ Konu olarak bağımsız denetim ekonomik olayları ve çalışmalarını kapsar,
- ❖ Denetim kanıtların tespiti ve analizi sürecidir,
- ❖ Denetim çalışması sonucunda elde edilen değerlendirme sonuçları ilgili taraflara raporlanır.

5.DENETÇİ VE ÖZELLİKLERİ

Denetçi denetim faaliyetini sürdüren mesleki yeterliliğe sahip kişidir.

Denetçinin taşıması gereken özellikler aşağıdaki gibidir:(Tosun, 2021)

- ✓ Gerekli mesleki bilgi, birikim ve deneyime sahip olmalı,
- ✓ Bağımsız ve yansız olmalı
- ✓ Etik değerlere sahip, yüksek ahlaki değerler taşımalı,
- ✓ Çalışmalarında gerekli mesleki özeni ve dikkati göstermelidir.

Denetçiler bağımsız olma özelliği açısından aşağıdaki şekilde adlandırılmaktadır.

- Bağımsız Denetçiler
- İç Denetçiler
- Kamu Denetçiler

6.DENETİM STANDARTLARI

6.1 Standart Tanımı

Standart, belirli olan bir veya daha çok kriter ve kıstasa uygun nitelik karşılaştırma ölçüsüdür. TDK' ne göre standart, bir nitelik veya bu niteliğin kabul edilmiş hali, temel ya da örnek oluşturabilen, belirli bir tip üzerine uygulanmış, yapılmış normlara ,kural ve kavramlara vb. uygun olan şekilde ifade edilebilir.(Erol & Aslan, 2017)

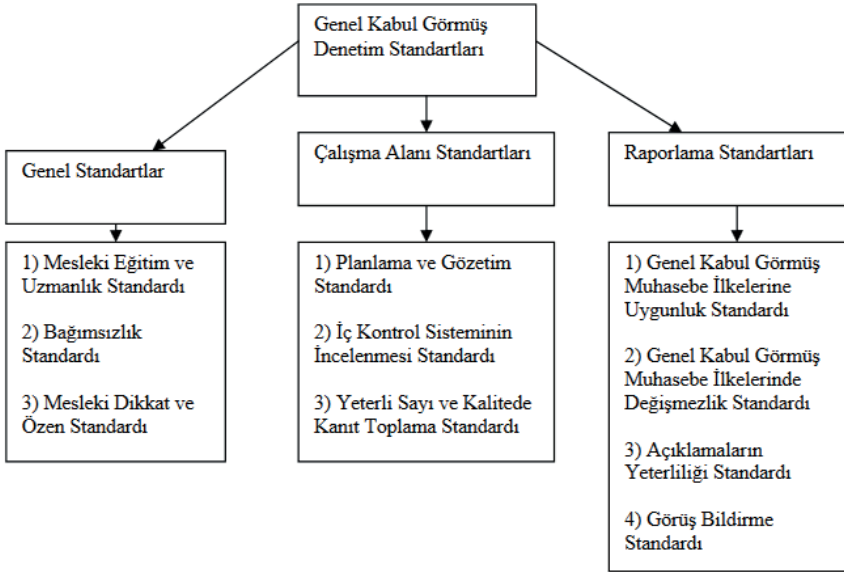
6.2 Denetim Standartları

Denetim Standartları, denetçiye denetim faaliyetini yürütürken üzerine düşen mesleki sorumluluklarını yerine getirmesi noktasında yardımcı olan, ona denetim faaliyeti sırasında yol gösteren ilkeler bütünüdür. Yapılan bu denetim çalışmalarının uygun kabul edilmesi ve geçerli olması için denetçinin bu ilkeler ile bağıını koparmaması gereklidir. Meslek örgütlerinin kabul ettiği ve denetim kurum ve kuruluşları ile mevcut denetçilerin tabi olduğu kural-lara denetim standartları denir. Bu standartlar denetim faaliyetleri sürecinde uyulması gereken asgari kurallardır.(Erol & Aslan, 2017)

6.2.1 Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları

Bir çok ülke tarafından kabul edilmiş ve benimsenmiş olan genel kabul gören denetim standartları ilk defa 1947 yılında yayınlanmıştır. Burada bahsi geçen denetim standartları şekil:2 'deki gibidir:

Şekil:2 Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları

Kaynak:(Dönmez, 2008)

6.2.1.1 Genel Standartlar

Genel standartlar denetçinin taşıması gereken nitelikler ve denetimin kalitesi ile alakalıdır. Bu standartlar;(Erol & Aslan, 2017)

Meslek Eğitimi ve Yeterlilik: Mesleği yapacak derecede yeterliliğe ve eğitim seviyesine sahip olmayan kişiler denetim yapmamalıdır. Denetçi sıfatıyla çalışan kişi mesleki bilgi sahibi olmalı ve ayrıca denetim, muhasebe, istatistik, hukuk, maliye, vergi ve ilgili kanun yasa ve düzenlemeler hakkında deneyimli olmalıdır.

Denetçiler mesleki yeterlilik düzeyine ulaştıracak yüksek kaliteli eğitimi tamamlamalarına ek olarak akabinde meslekle ilgili burs, özel eğitim, mesleki konular ile ilgili sınav ve uygulama deneyimleri de edinmelidir.

Mesleki yeterliliğin korunması, denetim, muhasebecilik konularında ulusal ve uluslararası yenilik ve kararları diğer kuralları da kapsayan muhasebe mesleğindeki yenilikleri sürekli olarak takip etmeleri gerekmektedir.

Bağımsızlık, Doğruluk ve Meslek Ahlakı: Denetçiler denetim faaliyetlerinin bağımsız bir ortamda ve tam anlamıyla kendileri sorumluluk olarak yürütmelidirler. Bağımsızlık mesleğin temeli ve vazgeçilemez bir temel taşıdır. Meslek mensupları bağımsızlıklarını azaltacak ve riske atacak her türlü kişisel ilişki ve davranışlardan uzak durmalıdır.

Dürüstlük, güvenilir ve tarafsız olma şartı denetim mesleğini yürütenler için olmazsa olmazdır. Meslek elemanlarının meslek ile ilgili konularda yürüttükleri çalışmalarda başarılı olmaları ancak dürüst, yansız ve güvenilir davranış geliştirmeleri ile gerçekleşebilir.

Mesleki ahlak sahibi olmak, ruhsatlı, meslek mensuplarının tarafsızlık, yeterlilik ve bağımsız kararlar alabilme, kendi kendilerini denetleme cesaretini gösterebilme ve dürüst davrandığının da önemli bir göstergesidir.

Mesleki Dikkat ve Özen: Denetim faaliyetini yürütenler, iş ve işlemlerini yaparken yaşanabilecek çıkar çatışmalarından uzak kalmalı ve mesleklerini icra ederken mesleki titizlik ve özeni göstermelidir. Denetim meslek elemanları mesleki görevlerini yerine getirirken topluma ve yöneticilere karşı sorumluluk taşırlar ve işletme sahip ve yöneticilerine yerinde karar almaları için güvenilir bilgi sağlarlar.

6.2.1.2 Çalışma Alanı Standartları

Bu başlıkta anlatılacak standart denetim çalışmasının planlanması ve yürütülmesini kapsar.

- Denetim süreci yeterli olacak şekilde planlanmalı, yatırımcılar takip edilmelidir.
- Denetlenen çalışması sonucunda bir kanaate ulaşılabilmesi için denetlenen işletme ile ilgili yeterli delil toplanması gereklidir.
- Denetim sürecinin planlanması ve çalışmaya uygun örnek kitlenin seçimi için denetlenecek işletmenin iç kontrol sistemi analiz edilmelidir.

Çalışma alanı standartları 3 bölümden oluşur;(Kutluay, 2015)

- **Planlama ve Gözetim Standardı:** Faaliyet yeterli düzeyde planlanmalı ve eğer yardımcıları mevcut ise kontrol edilmelidir.
- **İç Kontrolün İncelenmesi ve Değerlendirilmesi Standardı:** Denetim çalışmasının bağlı olduğu test sonuçlarının tespit edilmesi için iç kontrol sistemi iyi şekilde analiz edilmeli ve değerlendirilmelidir.
- **Kanıt Toplama Standardı:** Mali raporlarla ilişkili sonuca ulaşabilmek için gözlemler, teftişler, soruşturmalar sonucunda yeterli kalite ve sayıda kanıt elde edilmelidir.
- Denetimde planlama yapılırken personel, zaman planlaması ve kaynakların etkin kullanımı gibi planlama çalışmaları yapılır. Çalışma alanı standartları denetçinin denetim çalışmasını yaparken uyması gereken kurullar bütünüdür.

6.2.1.3 Raporlama Standartları

Raporlama standartları, denetim çalışması sonucunda ulaşılan sonucun ilgili taraflara iletilmesini kapsamaktadır. Bu bölümde bahsedilen standartlar daha çok finansal tabloların denetimini kapsayan standartlardır.(Erol & Aslan, 2017)

Raporlama standartları, raporun yapısı, kapsamı ve düzenlemeleri ile ilgili konular dahil olarak denetim faaliyetinin ürettiği denetim sonuç ve görüşlerini belirten standartlardır. Bu standartlar dört ana başlık altında incelenir. Bu başlıklar aşağıdaki gibidir:

- Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uyumluluk,
- Mali tabloların açıklamalarının yeterli olması,
- Tutarlılık,

Denetçinin görüşüdür.(Agyei-Mensah, 2019,aktaran (Tekin, 2022)

7.TÜRKİYE'DE DENETİM STANDARTLARI İLE İLGİLİ YAPILAN DÜZENLEMELER

Türkiye’de denetim standartları ile ilgili düzenlemelerin büyük bir bölümü SPK’nın 22 sayılı “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ” inde yer almıştır. Denetim standartları ile ilgili bir diğer düzenleme ise 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu’nun 50. Maddesi uyarınca hazırlanan Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Esasları Hakkında Yönetmeliktir. Ayrıca denetim ve muhasebe standartları ile ilgili olarak 3 üç önemli kurul kurulmuştur.(Kutluay, 2015)

7.1 Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (TMUDESK)

TMUDESK, muhasebe ve denetim standartlarını belirlemek amacıyla TÜRMOB tarafından 9 Şubat 1994 yılında kurulmuştur. TMUDESK’ in kurulma amacı; denetlenen finansal tabloların açık, anlaşılır, güvenilir, karşılaştırılabilir, ihtiyaca uygun nitelik taşıması için ulusal muhasebe ve denetim ilkelerinin gelişmesini sağlamaktır. Ayrıca kamu yararı için çalışmalarında uygulanacak muhasebe standartları ile muhasebeyi meslek edinmiş meslek icracılarının denetim faaliyetlerini kurallı yürütebilmelerine yardımcı olacak denetim standartlarını geliştirmek ve yayımlamaktır. TMUDESK ilk olarak 14/02/1996 tarihinde olacak şekilde, faaliyette bulunduğu zaman diliminde 19 adet standart yayımlamıştır. TMUDESK’ in standart oluşturma görevi 15.12.1999 tarihinde yapılan yeni bir düzenleme ile yeni kurulmuş olan Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu’na devredilmiştir.

7.2. Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK)

2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’na 18/12/1999 tarih ve 4487 sayılı Kanunla eklenen Ek-1 Maddesi uyarınca finansal tabloların gerçeğe uygun,

karşılaştırılabilir, anlaşılır, güvenilir, ihtiyaca uygun bir biçimde hazırlanabilmesi için ulusal muhasebe ilkelerinin kabul edilmesini ve kamu yararının sağlanması amacıyla uygulanacak muhasebe standartlarını oluşturmak, yayınlamak üzere kamu tüzel kişiliğine ve idari mal bağımsızlığı olan Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu kurulmuştur. TMSK muhasebe denetimi ile ilgili standart yayımlamamıştır. Ancak kurulun kurulması muhasebe uygulamalarında tek düzenin sağlanması açısından önemli bir gelişmedir.

7.3.Türkiye Denetim Standartları Kurulu (TÜDESK)

Türkiye’de denetim alanında yaşanan önemli yeniliklerden biri de 22 Ocak 2003 yılında Türkiye Denetim Standartları Kurulu’nun kurulması olmuştur. TÜDESK, TÜRMOB tarafından kurulmuş olup kuruluşu bir kanuna veya yönetmeliğe dayanmamaktadır. Kurulun amacı,3568 sayılı kanuna tabi ruhsata sahip meslek mensuplarının yapacakları denetim faaliyetini disiplinli ve kurallı yürütebilmeleri için Ulusal Denetim Standartlarının belirlenmesi, yayınlaması ve güncelliğinin korunmasıdır.

7.4.Türkiye Denetim Standartları ve Kamu Gözetim Kurumu

660 sayılı KHK, Türkiye Muhasebe Standartlarını, uluslararası standartlara uyumlu bir şekilde oluşturmak ve yayımlamak amacıyla kurulmuştur. Kurumun amacı; bağımsız denetimde uygulamada birliği sağlamak, gerekli kalite ve güveni sağlamak, standartları belirlemek ve bağımsız denetim kuruluşları ile bağımsız denetçileri yetkilendirmek, bunların yürüttükleri çalışmalarını denetlemek ve bağımsız denetim sahasında kamu gözetimi yapma yetkisine haiz olmak üzere Kamu Gözetimi ve Denetim Standartları Kurumunun hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır.

8. DENETİM KANITI TANIMI

Tanımlamak gerekirse “Denetim kanıtı, denetlenen bilgilerin önceden belirlenmiş ölçütlere uygunluk derecesini belirlemek amacıyla denetçi tarafından kullanılan her türlü bilgi, belge ve kayıtlardır”. Farklı ifade ile denetçiyi mali tabloların muhasebe standartlarına uygunluğu noktasına ikna etmeye yardımcı olan araçtır.(Bozkurt,2010,s.53)

Kanıt türlerine örnek olarak; muhasebe kayıtlarının tutulduğu defterler, çalışma kağıtları, hesap planları ve açıklamaları, sözleşmeler , çekler, senetler gibi belgeler ve soruşturma gözden geçirme teftiş ve fiziki inceleme aracılığıyla elde edilen bilgiler verilebilir.

9.DENETİM PROSEDÜRLERİ

Denetçi tarafından denetim faaliyetini sürdürürken kanıt toplama ve değerlendirme aşamasında kullanılan yöntem ve teknikler sürecidir.(Bozkurt,2010,s.63)

o Satış faturalarının, işletmeye alınan mal ve hizmetlerin mantıklı olup olmadığı bu mal ve hizmetlerden yeterli düzeyde yararlanılıp yararlanılmadığı noktasında incelenmesi,

o Satış kayıtlarından, olağan olmayan ve büyük tutarlı işlemlerin taranması,

o Stok devir hızının sayısal olarak hesaplanması ve önceki dönemlerle kıyaslanması,

o Birim satış fiyatlarının ve toplamalarının, işletmenin yaptığı hesaplamaların doğruluğu noktasında yeniden hesaplanması,

Bilanço tarihine kasada mevcut olduğu kabul edilen nakdin sayılması.

10. DENETİM SÜRECİ

Denetim süreci biri diğerini zincirin halkaları gibi iç içe geçecek şekilde takip eden safhalardan oluşur. Denetim çalışmasının birinci bölümü ve ilk adımı müşterinin seçimi ve denetim işinin kabul edilmesidir. İkinci aşama denetimin planlanması ve denetim çalışması ile devam eder ve denetimde elde edilen çıktı ve görüşlerin raporlamak suretiyle açıklanarak son bulur. Bu aşamalar aşağıdaki gibidir.(Güredin,1999,s.65)

10.1 Müşteri Seçimi ve İşin Alınması: Denetim çalışmasının ilk aşaması müşteri kabulü ve işin alınmasıdır. Denetçi müşteri ile görüşme yaparak topladığı bilgileri değerlendirerek işin kabulüne veya reddine karar verir. Yeni müşteri kabulüne karar verirken denetimin riski açısından denetçi göz önünde bulunduracağı kısıtlar şunlardır:

- ✓ Müşteri kabul politikası göz önünde bulundurularak lazım olan verilerin tespit edilmesi,
- ✓ Bir önce işi üstlenmiş olan denetçi ile iletişime geçmek ve görüşme sağlamak,
- ✓ Denetim çalışması için anlaşma mektubunun yazılması.

10.2 Denetimin Planlanması: Denetim sözleşmesinin imzalanması ve işin kabulü ile denetim çalışması başlamıştır. Bu denetim işinin genel kabul görmüş denetim standartlarına uyumlu olarak yapılması ve denetim riskinin en aza indirilmesi amacıyla denetim süreci doğru planlanmalı ve plana uygun şekilde çalışma yürütülmelidir. Denetimin planlanması denetim görüşünün elde edilmesinde denetçinin çalışmayı ne şekilde yürüteceği konusunda davranışların düzenlenmesini ifade eder. Denetim planlamasının aşamaları aşağıdaki gibidir:

1.Müşteri olarak kabul edilen işletmeyi tanımak amacıyla işletme faaliyetleri ile ilgili bilgi toplamak,

2.Denetimin programının hazırlanması,

3.Denetim çalışmasında kullanılacak iş gücü ve zamanın planlanması

10.3 Denetim Programının Yürütülmesi: Denetimin planlaması ile ilgili çalışma yapıldıktan ve denetimi oluşturan konu çeşitli sahalara ayrıldıktan sonra her bir sahaya uygulanacak denetim işlem ve yöntemi belirlenir ve bu aşamadan sonra denetimin asıl işi olan kanıt toplama aşamasına geçilir. Denetim programının yürütülmesi bölümü ise denetim kanıtlarının elde edilip analizinin yapıldığı kısımdır. Yukarıda bahsi geçen aşama denetimin temelidir.

Bu aşama aynı zamanda denetim çalışmasının yürütme aşamasıdır. Bu adımda gözden geçirerek yeterli miktarda ve uygun kanıt toplama, incelemede bulunma ve kanıt toplama sürecidir. Bu süreç, iç kontrol yapısının irdelenmesini ve denetim prosedürlerinin detaylı bir şekilde uygulanması ve hesap kalanlarının gerçekçiliğinin araştırmasını içerir.(Tekin, 2022)

Denetim programının yürütülmesinde aşağıdaki adımlar izlenir.(Bozkurt,2010,s.67)

- a) İç kontrol sistemi incelenir ve değerlendirilir,
- b) Gerekli görüldüğü durumda denetim programında farklılaştırmaya gidilmesi,
- c) Hesap bakiyelerinin doğru olup olmadığının irdelenmesi,
- d) Elde edilen kanıtların analiz edilmesi.

10.4. Bulguların Raporlanması: Bu aşama denetim sürecinin son aşamasıdır. Bu aşamada denetim görüşü oluşturulur rapor olarak yazılır ve açıklanır. Denetçi bu aşama da mali tabloların dürüst bir biçimde hazırlanıp hazırlanmadığı hakkında bir yargıya ulaşmıştır. Bu yargı şekillendirilir denetim raporu yazılır ve yayınlanır.

SONUÇ

Sonuç olarak günümüz teknoloji çağında artan globalleşmenin ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimin bir sonucu olarak ticaret hacmi artmıştır. Bu artış sonucunda işletmelerin faaliyetlerinin sonuçları ilgilenen kesimlerin sayısında önemli artış yaşanmış ve dinamik bir şekilde yaşamaya devam etmektedir. Dolayısı ile işletme ile ilgili önemli bilgilerin kaynağı ve göstergesi olan mali tabloların güvenilir olup olmadığı daha da önemli hal almıştır. Bu güvenilirliğin sağlanması ise ancak bahsi geçen tabloların çıkarılacak olan hukuki ve idari düzenlemeler ile bağımsız denetim standartları çerçevesinde denetlenmesi ile mümkündür. Başta ABD ve AB olmak üzere dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkan ekonomik sistemdeki skandalların da etkisiyle denetim firmaları ve denetçilere olan güven azalmıştır. Daha kötüsü ise bu

dönemde yaşanan bu güvensiz ortam sınırları aşarak diğer ülkelere de yayılmıştır. Söz konusu güvenin yeniden sağlanması mecburi hale gelmiştir. Bu mecburiyet kapsamında dünyanın çeşitli ülkelerinde köklü düzenlemeler devreye sokarak denetim faaliyetinde kamu yararını öncelikle bağımsız denetim kurulu tarafından izlenmesi yönünde kararlar alınmış düzenlemeler yapılmıştır.

Türkiye’de bu tarz skandallar yaşanmamış ancak ekonomi dünyasında banka krizleri görülmüştür. Türkiye de bağımsız denetimin gözetiminin farklı kurumlarca yapılması ve denetimle ilişkili standartların dağınık şekilde düzenlenmiş olması mesleğin kalitesini ve geleceğini kötü etkilediği söylenebilir. Bağımsız denetim noktasında dağınık olan bu sistemin yeniden düzenlenmesi ve şeffaf bir modelin kurulması kuşkusuz ülkemizde bağımsız denetimin daha yağın ve etkili bir statüye erişmesi noktasında faydalı olacaktır. Türkiye’de TBMM’de yasalaşan yeni TTK’nda bağımsız denetime önem verildiği ve önemli düzenlemelerin yapıldığı görülmüştür. Yeni TTK uyarınca bağımsız denetim ve gözetimde mevcut düzensiz olan yapının iptal edilerek, tek ve yetkili bir organ olan kamu tüzel kişiliğine sahip KGK kurulmuş ve denetim standartlarının belirlenmesi temin edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Baklacioğlu, S. (1992). Türkiye’de bağımsız muhasebe denetim sistemi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(03). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/36554>
- Bozkurt, Z. (2007). *Muhasebe denetimi sürecinde analitik inceleme prosedürleri* (PhD Thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)). Marmara Üniversitesi (Turkey). <https://search.proquest.com/openview/57dab83872ebb83c7256a25dff09fb7/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y>
- Bozkurt, N. (2010), *Muhasebe Denetimi*, Alfa Basım. İstanbul.
- Çavuş, P. (2021). *Muhasebe Denetiminde Kanıt Toplama Tekniklerinin Bağımsız Denetim Üzerine Etkisi ve Bir Araştırma*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Dönmez, A. (2008). *Bağımsız denetim sürecinde kullanılan analitik inceleme prosedürlerinin denetim standartları açısından değerlendirilmesi ve Türkiye’de SPK’dan yetki almış denetim firmaları üzerine bir araştırma*.
- Erdoğan, M. (2002). MUHASEBE, DENETİM VE BAĞIMSIZ DENETİMİN GEREKLİLİĞİ. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 3(1), 51-63.
- Erol, M., & Aslan, M. (2017). Uluslararası Muhasebe ve Denetim Standartlarının Gelişmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (12), 55-86.
- Güredin, E (1999) ,Denetim ,Beta Basım Yayım,9.Baskı ,İstanbul
- Gürbüz,H (1995), *Muhasebe Denetimi*, Bilim Teknik Yayınevi,4. Baskı .İstanbul.
- ISMMMO. (2009). Geliş tarihi 02 Haziran 2024, gönderen <https://ismmmo.org.tr/Yayinlar/E-Kitap/sayi-49/--2212>
- Karanfiloğlu, A. Y. (1999). Muhasebe Denetimi Kavram İlke ve Yöntemleri. *Sayıştay Dergisi*, (35), 28-37.
- Koroğlu, Ç. (2015). TÜRKİYE’DE CUMHURİYETİN İLANINDAN GÜNÜMÜZE KADAR MUHASEBE DENETİMİ KONUSUNDA YAŞANAN GELİŞMELER. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 31-44.
- Kutluay, K. (2015). Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu ile ABD ve AB Ülkeleri Kamu Gözetimi Kurulları Karşılaştırılması. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kütük, İ. (2008). Kamu ve Bağımsız Muhasebe Denetiminde Kanıt Toplama Teknikleri. Tekirdağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sermaye Piyasalarında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ:SERİ: X, NO:22. (t.y.). <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=9&MevzuatNo=10384&MevzuatTertip=5>
- Şentürk, U. (2017). *Muhasebe denetiminde e-devlet uygulamaları ve bir araştırma*. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tekin, Ş. (2022). Üniversitelerde Muhasebe Denetiminin Etkinliğinin Arttırılmasına Yönelik Strateji Önerileri. İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tosun, A. (2021). Muhasebe Denetimi ve Denetim Türleri. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 7. http://ibaness.org/bnejss/2021_07_special_issue/11_Tosun.pdf

Bölüm 12

MUHASEBENİN TARİHSEL GELİŞİMİNDE HESAP KAYIT YÖNTEMLERİ VE HESAP PLANI KODLAMA YÖNTEMLERİ¹

Necati Demirbaş²

Zülkif Yalçın³

1 Bu çalışma "Isarc Uluslararası Karadeniz Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Kongresi 23-24 Aralık 2023 Trabzon"da tam metin olarak sunulan "Muhasebenin Tarihsel Gelişiminde Hesap Kayıt Yöntemleri ve Hesap Planı Kodlama Yöntemleri" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

2 Doktora Öğrencisi, Munzur Üniversitesi, ORCID.0000-0002-1205-2778, necatidemirbas23@gmail.com

3 Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, ORCID.0000-0002-4118-8316, zulkifyalcin@gmail.com

Muhasebenin evrimi, insanlık tarihi boyunca ekonomik faaliyetlerin ve işlemlerin karmaşıklığına paralel olarak gelişmiştir. Tarih boyunca muhasebe, sadece bir ticaret faaliyetinin kaydedilmesi değil, aynı zamanda toplulukların ekonomik yapılarını ve kaynaklarını izlemeleri için kritik bir araç haline gelmiştir. Bu evrim, çeşitli medeniyetlerdeki ekonomik ihtiyaçlar ve ticaretin artan karmaşıklığına yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Defter tutma, mali işlemlerin kaydedilmesidir ve iş dünyasında ve diğer kuruluşlarda muhasebe sürecinin bir parçasıdır. Bir işletmenin tüm işlemleri, operasyonları ve diğer olayları için kaynak belgelerin hazırlanmasını içerir. Ayrıca, defter tutma yöntemlerinin evrimi ve çeşitli standart defter tutma yöntemlerinin ortaya çıkışı üzerine odaklanmak, muhasebenin profesyonel standartlarını ve işleyişini anlamak açısından önemli olacaktır. Tek taraflı ve çift taraflı defter tutma sistemleri gibi farklı metodolojilerin nasıl geliştiği ve hangi koşullarda tercih edildiği konusundaki analizler, muhasebenin pratik uygulamalarının nasıl evrimleştiğini gösterir. Tek taraflı ve çift taraflı defter tutma sistemleri de dahil olmak üzere çeşitli standart defter tutma yöntemleri vardır. Bunlar “gerçek” defter tutma olarak görülse de, mali işlemlerin kaydedilmesine yönelik her türlü süreç bir defter tutma işlemidir. Monist ve dualist muhasebe sistemleri, bir şirketin muhasebe kayıtlarını ve raporlamasını düzenleme yöntemlerini ifade eden iki farklı yaklaşımı temsil eder. Monist muhasebe sistemi genellikle küçük işletmelerde kullanılır ve tek çift muhasebeye dayanır. Bu sistemde, her işlem için sadece bir kayıt yapılır. Yani, bir varlık artışı bir hesapta kaydedilirken, aynı zamanda bir borç artışı da başka bir hesapta kaydedilir. Ancak, bu sistemde her işlem için eşit sayıda varlık ve borç hesapları kullanılması gerekmez. Monist muhasebe sistemi, işletme sahipleri için genellikle daha basit ve anlaşılır bir yöntem sunar. Ancak, büyük işletmelerde ve karmaşık finansal yapılarla uğraşan şirketlerde eksikliklere neden olabilir. Dualist muhasebe sistemi, genellikle büyük işletmelerde ve muhasebe standartlarına tabi olan şirketlerde kullanılır. Bu sistem, her finansal işlem için iki taraflı (çift çift) kayıt yapmayı gerektirir. Her kayıt, bir varlık veya gider hesabında bir artışı ve bir borç veya gelir hesabında bir artışı içerir. Dualist muhasebe sistemi, mali denkliliği vurgular. Yani, bir varlık veya gelir artışı bir borç veya gider artışı ile eşleştirilir. Bu, şirketin mali durumunun ve faaliyetlerinin daha doğru bir şekilde izlenmesini sağlar. İlgili tarihsel kayıtlara bakıldığında bulunan ilk hesap kayıt örneklerinin tarihi M.Ö. 3400’lü yıllara dayanmaktadır. Günümüzde, bilgisayar teknolojisinin hızlı gelişimi ve global ticaretin artmasıyla birlikte, muhasebe sistemleri dijitalleşmiş ve otomatikleşmiştir. Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS) gibi global standartlar, işletmeler arası mali bilgi alışverişini kolaylaştırmak için benimsenmiştir. Çalışmamız Muhasebe Tarihi boyunca hesap kayıt yöntemleri ve hesap planı kodlama yöntemlerinin gelişimini inceleyecektir. Bu şekilde çalışma muhasebe literatürüne ve muhasebe bilimine katkı tarihsel boyutu ile katkı sunacaktır.

1. 15. Yüzyıl ve İlk Örnekler

15. yüzyıl, muhasebe alanında önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde muhasebenin evrimi, ticaretin artması ve ekonominin gelişimiyle birlikte hız kazanmıştır. Bu süreçte defter tutma terimi gelir ve gider işlemlerinin kayıt altına alınması amacıyla kullanılmıştır. Kayıtlar tarihsel sıralamaya göre yapılmış, hesapları bir düzen içerisinde tutmak ve kalıcı hesap oluşturmak tutulan belgeler sonra bir hesap defterine aktarılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile Luca Pacioli'nin Summa'sının yayımlanması arasındaki bin yıl, geniş çapta bir muhasebe durgunluğu dönemi olarak görülmekte ve İtalya dışındaki orta çağ uygulamaları, tarihsel özetlerde sıklıkla göz ardı edilmektedir (Alexander, 2002).

Luca Pacioli 15. Yüzyılda çift taraflı kayıt yöntemini geliştirmiş ve tarih boyunca muhasebe alanında görülen en büyük devrimi yapmıştır. Bu sayede muhasebe alanında gelişmeler hızlanarak geçirdiği çeşitli evrimlerle günümüzdeki halini almıştır. Muhasebenin ilk zamanlarında işlemler kalem ve kağıt kullanılarak defterlere manuel olarak kaydediliyordu. Hesap özetleri elle yazılıyordu ve kodlar genellikle basit semboller veya kısaltmalardı. Monist muhasebe sistemi de tarih boyunca küçük işletmeler ve bireyler tarafından kullanılmıştır. Antik çağlarda, basit takas ekonomisinden daha karmaşık ekonomilere geçildikçe, işletmeler basit kayıt tutma yöntemlerini benimsemişlerdir. Orta Çağ'da, İtalyan tacirler arasında yaygın olan tek çift muhasebe, işlemlerin takibini basitleştirmek için kullanılmıştır. Dualist muhasebe sistemi, Rönesans döneminde, özellikle 15. yüzyılda İtalyan matematikçi ve tacir Luca Pacioli tarafından sistematik bir şekilde açıklanmıştır. Pacioli'nin "Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita" adlı eseri, çift çift muhasebenin temel prensiplerini anlatır ve bu, çift çift muhasebenin ilk sistemli açıklaması olarak kabul edilir. Sonrasında, çift çift muhasebe, işletmelerin finansal durumunu daha etkili bir şekilde takip etmelerini sağlayarak popülerlik kazanmıştır.

Çift girişli defter tutmanın güvenilir olduğu kanıtlanmıştır. 1494 yılından bugüne kadar çift yanlı kayıt yönteminde önemli değişiklikler yaşanmamıştır. Luca Pacioli'nin "Summa" adlı çalışmasında matematiksel bir yaklaşım olarak görülen borç-alacak mekanizmasına dayanmaktadır (Sony Warsono, 2013).

Esasen, çift taraflı kayıt muhasebesi, bir varlığı tutan şey ile bu malların menşey kaynakları arasında daha iyi bir dengenin var olduğu fikriyle başlar. Temel olarak, bir "formül hesapları" ve buna ilişkin "açıklama" ve "tutarlar"ı içeren "muhasebe kalemi" aracılığıyla muhasebe diline çevrilen işlemin muhasebe analizinden başlar. "Basit veya birleşik" formül hesapları, bu varlığın mirasındaki tüm değişiklikleri, bir veya daha fazla hesabın borçlandırılmasıyla, bir veya daha fazla hesabın alacaklandırılmasına karşılık gelen bir işlem tarafından üretilen değişiklikleri grafiksel olarak ifade eder. Bu işlemlere ilişkin hesaplardaki kayıtların amacı, her mali yıl sonunda işletmenin malvarlığının o andaki durumunu gösteren mali durumunu düzenlemektir (E.Merce 2010).

Çift taraflı defter tutma, hesaplar arasındaki yazışmalara, yalnızca varlık hesapları veya borç hesapları arasında veya karma hesaplar arasında yapılabilen yazışmalara dayanmaktadır. Ayrıca 15. yüzyılda Avrupada, özellikle İtalyada, zengin tacir sınıfının güçlenmesi ve bankacılık faaliyetlerinin artmasıyla birlikte muhasebe daha da karmaşık hale geldi. Büyük ticaret şehirlerinde faaliyet gösteren zengin tacirler, şirketlerinin mali durumunu daha etkili bir şekilde yönetmek amacıyla muhasebe sistemlerini geliştirdiler.

2. 18. ve 19. Yüzyıl

18 ve 19. yüzyıllar, muhasebe alanında önemli değişimlere tanıklık etti. Bu dönemler, sanayi devrimi, ticaretin ve sermaye birikiminin artışı, şirketleşme süreçleri ve finansal piyasaların gelişimi gibi faktörlerle şekillendi. Britanyadaki endüstriyel muhasebenin en eski örneklerinden bazıları gayrimenkullerle ilgilidir. Sanayi Devrimi'nin şafağında arazi mülkiyetinin en büyük, en zengin ve en net tanımlanmış iş organizasyonu türü olduğu göz önüne alındığında bu şartırtıcı değildir (Pollard 1965).

Dahası, İngiliz toprak sahipleri, yasanın onlara toprakları altındaki kömür, demir taşı, kurşun ve diğer maden yataklarına hak vermesi ve mülklerinin ekonomik olarak sömürülmesine ilişkin hiçbir toplumsal onaylamama olmaması nedeniyle kıtadaki benzerlerinin çoğuna göre göreceli bir avantaja sahipti. (Habakkuk 1953). Defter tutma konusuna gelince, bireysel kâhyalar tarafından hazırlanan ücret ve ibra hesapları, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca mülklerde hakim muhasebe biçimi olmaya devam etti (Napier 1991, 1997) ve mülklerdeki endüstriyel faaliyetleri kaydetmek için kullanıldı. (James 1955; Hatcher 1993). Bunlar çift taraflı formatta ve bazı durumlarda tam çift girişli sistemin parçası olabilir. (Kral, 2010). 19. yüzyılın sonlarında delikli kartların ve mekanik muhasebe makinelerinin ortaya çıkışıyla birlikte makineleşmeye doğru bir geçiş oldu. Delikli kartlardaki çeşitli işlem türlerini temsil etmek için basit kodlama sistemleri tasarlandı.

Tutulmuş kayıt türlerindeki çeşitlilik, suçlama ve ibra beyanlarına ek olarak bir dizi farklı raporun hazırlandığı İngiltere'nin kuzeydoğusundaki on sekizinci yüzyıldaki mülklerin belirgin bir özelliğiydi. Operasyonlara katılan tarafların sayısı oldukça dikkat çekicidir ve çok sayıda farklı türde alt yüklenicinin yanı sıra kahyaları, kiracıları, ortakları, hissedarları, işçileri, acenteleri ve kiracıları da içermektedir. Bu ilişkileri düzenlemek için kullanılan yöntem, uyumu izlemek ve gerekirse mahkemede tazminat istemek için muhasebe tarafından desteklenen, yasal olarak uygulanabilir sözleşmelerdi. Bu nedenle, emlak operasyonları boyunca, gerçekleşen çeşitli takasların miktarını belirlemek ve takip etmek için defter tutma kullanıldı ve bu olmasaydı, çeşitli katılımcılar ticaret yapamazdı. (Oldroyd 2007).

Romanya'da ilk çift taraflı muhasebe kitabı, 1837 yılında Braşov'da Emanoil Ioan Nechifor tarafından yayımlandı ve "Pravila comerciala" (ticaret kitabı) adıyla çift taraflı muhasebe konusunda pratik bir rehberdi. Birkaç yıl sonra Eflak'ta Basil

Urzescu ve Dimitrie Jarcu'nun muhasebe kavramlarını içeren kitapları yayımlandı. 1874 yılında prof Theodor Stefanescu "Çift girişli muhasebe kursu"nu yayınladı; bu, Romanya muhasebesine yeni bir yol açan ilk çalışma olarak kabul ediliyor. 1898'de I.C.Pantu ilk çift girişli muhasebe kitabını yayınladı ve 1990'dan sonra birkaç yazar daha yayınladı (A.T.Tudor, D. Matis, 2010).

Mülkiyet haklarını koruma ihtiyacı, mülklerdeki defter tutma düzenlemelerinin ana motivasyon kaynağıysa, operasyonların planlanmasına ve yatırım kararlarının bilgilendirilmesine yardımcı olmak için ayrıntılı maliyet kayıtları da tutuldu. (Ibid.: 107).

Bu aynı zamanda, bazı durumlarda mali ve idari kayıt tutma sistemlerinin ayrı tutulduğu, diğerlerinde ise entegre edildiği diğer ilk sanayi kuruluşları için de geçerliydi. 1760 ile 1850 yılları arasında 25 İngiliz firmasının incelenmesi, 'maliyetlendirme faaliyetlerinin finansal muhasebe kayıtlarında nadiren rapor edildiğini' ortaya çıkardı (Fleischman and Parker 1991). Buna karşılık, 1690 dolaylarında Sheffield'deki demir yapımı endüstrisinde 'entegre bir mali/yönetim muhasebesi sistemi' ortaya çıkarıldı. (Edwards and Boyns 1992).

Bu mülkler tarafından kullanılan ana defter tutma yöntemi, kâr hesaplamak isteniyorsa, borçluların, alacaklıların ve hisse senetlerinin açılması ve kapatılmasına ilişkin ayarlamalarla birlikte, nakit tahsilatlarının ve ödemelerinin iki taraflı kaydedilmesi idi. Onsekizinci yüzyıl arazilerinde ikili nakit muhasebesi olağan bir uygulama gibi görünmektedir. Bununla birlikte, ikili kayıt yönteminin çift kayıt yöntemine göre göreceli avantajı, uzman defter tutma bilgisi gerektirmeden açıklanan tüm ticari durumlara uygulanmasına olanak tanıyan basitliğinden kaynaklanmaktadır. (Oldroyd 2007).

On dokuzuncu yüzyıl, Birleşik Krallık için, çift yanlı kayıt yönteminin bugün iddia etmeye devam ettiği hegemonyayı üstlendiği iddia edilen dönemdir (Yamey 1956: 11; Hoskin ve Macve 1986).

Bu değişikliği iki faktör destekledi: birincisi, işletmelerin finansal raporlama uygulamalarında bir dönüşümü zorunlu kılan, sanayileşmenin arttığı bir dönemde yatırımcılar ve yöneticiler arasında genişleyen uçurum; ikincisi, tek tip muhasebe yöntemlerinin eğitim ve öğretimi yoluyla benimsenmesi ve yayılmasıyla sonuçlanan muhasebeciliğin artan profesyonelleşmesi. (Dobbie ve Olroyd).

Bu hesapların tam bir çift girişli kayıt seti içermesi pek olası değildir; bunun yerine, kullanılan tekniklerde çok az gelişmeyi temsil eden, gelirleri ve harcamaları, kredi işlemleri listelerini ve bunların müteakip ödemelerini ve mal stoklarını listeleyen bir kasa defteri içermiş olabilir. Bu dönemlerdeki muhasebe evrimi, işletmelerin büyümesi, sermaye piyasalarının gelişimi ve yasal düzenlemelerin etkisiyle şekillendi. 18. ve 19. yüzyıl muhasebesi, modern muhasebenin temellerinin atıldığı ve finansal yönetimde önemli bir araç haline geldiği bir dönemi yansıtmaktadır.

3. Sanayi Devrimi ve Sonraki Dönem

Sanayi Devrimi, el işçiliğine dayalı üretim yöntemlerinin yerini makineleşmiş ve fabrikalarda üretime dayalı yeni bir ekonomik düzenin ortaya çıkmasıyla karakterizedir. Bu devrim, muhasebe uygulamaları üzerinde de çeşitli etkiler yaratmıştır. 1900'lü yıllarda Sanayi Devrimi neticesinde ulaşımın güçlenmesi ve pazarların büyümesi sermaye talebinin artmasını sağlamıştır. Giderek artan sayıda şirket çift taraflı kayıt yöntemini kullanmaya başladı ve hatta esas sözleşmelerinde veya eşdeğerlerinde çift taraflı kayıttan özellikle bahsetmiştir (Lemarchand 2016).

Hükümetlerce bazı sınırlı müdahaleler gerçekleşmiş, ancak 1928 Şirketler Kanunu'na kadar şirketlerin geneli açısından bilançonun biçimini ve içeriğini belirlemek için herhangi bir girişimde bulunulmamıştır (Edey 1968). 1950'lerde ve 1960'larda bilgisayarlar daha yaygın hale geldikçe, kodlama sistemleri elektronik veri işlemeye uyum sağlayacak şekilde gelişti. COBOL (Ortak İş Odaklı Dil), iş uygulamaları için popüler bir programlama dili olarak ortaya çıktı ve veri temsili için kodlama standartları geliştirildi. Veritabanlarındaki kodlama yapıları, karmaşık sorguların oluşturulmasına olanak sağladı ve hesap özetlerinden belirli bilgilerin çıkarılmasını kolaylaştırdı. 1990'lı ve 2000'li yıllarda finansal yazılımların yaygınlaşması, daha karmaşık kodlama yöntemlerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Şirketler, finansal işlemlerin kesintisiz kodlanmasına ve işlenmesine olanak tanıyan bütünleşmiş kurumsal kaynak planlama (ERP) sistemlerini benimsedi.

Sanayi Devrimi ile birlikte işletmelerin büyüklüğü ve karmaşıklığı arttıkça, muhasebe sistemleri daha sofistike hale gelmiştir. 19. yüzyılın ortalarına doğru, muhasebe standartları ve düzenlemeleri oluşturulmuştur. Bu dönemde çift çift muhasebe, genellikle kullanılan standart muhasebe uygulaması haline gelmiştir. Bilgisayar teknolojisinin yükselişi ile birlikte, 20. yüzyılın sonlarından itibaren muhasebe yazılımları ve bilişim teknolojileri muhasebe süreçlerini daha da otomatikleştirmiştir.

1900 – 1950 yılları Romanya'da muhasebe mesleğinin ekonomik hayatta uygulanmasıyla karakterize edilmiştir. 1950'den sonra Romanya, muhasebe mesleğinin ruhunu ve mesleğini fiilen yerle bir eden muhasebe sovyet modelini benimsedi. 1990'lı yıllardan bu yana Romanya, benimsenen en iyi muhasebe sistemi olarak kabul edilen Fransız muhasebe modelini devralarak muhasebe sistemini büyük ölçüde geliştirmiştir (A.T. Tudor, A.Mutiu, 2007).

Yukarıda anlatılan defter tutma ile ilgili bilgiler uzun bir periyodu ifade etse de bazı ortak noktalara değinmektedir. Bunlardan en önemlisi, defter tutmanın mülkiyet haklarının korunmasında oynadığı roldür; bu olmadan ticaret mümkün olmazdı. Funnell (2001) muhasebe, adalet ve mülkiyet arasındaki ilişkiyi ele alır ve muhasebenin hayati önem taşıdığı mülkiyet haklarının korunmasının, adaletin nihai amacı olarak kapitalist hukuk kodlarının kalbinde yer aldığını savunur. Bu nedenle esasen kastettiği şey defter tutmaktır; çünkü

mülkiyetle ilgili hak ve yükümlülükleri takip eden ve mahkemede icra edilecek talepler için gerekli yasal delilleri sağlayan muhasebedir. Bu bölümde, muhasebe, adalet ve mülkiyet hakları arasında var olan üçgen ilişkinin kapitalist toplumlarla sınırlı olmadığını göstererek, Defter tutmanın Klasik çağlardan itibaren bu işlevleri yerine getirdiği gözlemlenmiştir.

İkinci tema, olaylardan uzak olmanın acente ilişkileri yaratmada oynadığı roldür; bu da acenteleri sorumlu tutabilecek muhasebe sistemlerini gerekli kılmıştır. Bu, on dokuzuncu yüzyıldaki mülkler veya on altıncı yüzyıl tüccarlarının veya hissedarların çıkarlarını koruma arzusunun daha iyi kayıt tutma için bir ivme sağladığı Viktorya dönemi anonim şirketlerinin faaliyetlerinde olduğu gibi, orta çağ mülkleri için de geçerliydi. Dolayısıyla bu bölümde muhasebenin bu iki ilgili işlevi yerine getirmek için sürekli olarak çeşitli organizasyonel kontrol modlarına uyum sağladığı gözlemlenmiştir. Ayrıca bu dönemde Maliyet Muhasebesi, Envanter Yönetimi ve İnsan Kaynakları Muhasebesi gibi kavramlar önem kazanmıştır. Sanayi Devrimi, muhasebenin daha karmaşık ve işletmelerin finansal yönetim ihtiyaçlarına uygun hale gelmesine neden olmuştur. Bu dönemdeki muhasebe uygulamaları, modern muhasebenin temelini atmış ve işletmelerin büyümesi ve gelişmesiyle paralel olarak evrim geçirmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Tarihi boyunca defter tutma, çeşitli sözleşme durumlarında, operasyon modlarında veya iş ortamlarında etkili bir şekilde uygulanmıştır. Ancak burada bir paradoks vardır; muhasebenin sergilediği uyum yeteneği, tarihinin büyük bölümünde basitliğinden kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Muhasebe yöntemlerinin tarihsel gelişimi, basit kayıt tutma sistemlerinden karmaşık, teknoloji odaklı sistemlere doğru bir ilerlemeye tanık olmuştur. Bu tarihsel gelişim boyunca öncelikli hedefler, hesap özeti kodlama yöntemlerinin doğruluğunu, verimliliğini ve standardizasyonunu iyileştirmek, değişen teknolojik ortama ve düzenleyici gerekliliklere uyum sağlamak olmuştur. Günümüzün muhasebe ortamı, işletmelerin ve düzenleyici ortamların gelişen ihtiyaçlarını karşılamak için otomasyon, standardizasyon ve uyarlanabilirlik ile karakterize edilmektedir. Çoğu şirket geleneksel maliyetleme sistemlerini terk etmiş ve değer ve performans kavramına dayalı bilgisayar sistemlerini benimsemiştir. Roma toplumunda defter tutmanın kullanıldığı durumların çeşitliliği buna bir örnektir. İncelenen sürecin çoğunda, varlık ve yükümlülüklerle ilişkin tamamlayıcı çizelgelerle desteklenen nakit muhasebesi yeterli olmuştur. Gerçekten de tek girişli kayıt sistemlerinin çift girişli kayıt sisteminin icadından çok sonra elde ettiği başarı, çift girişli kayıt sisteminin kaçınılmazlığı konusunda soru işareti yaratmaktadır. Tarihi boyunca defter tutma, çeşitli sözleşme durumlarında, operasyon modlarında veya iş ortamlarında etkili bir şekilde uygulanmıştır. Monist ve düalist sistemler yasal düzenlemelere ve şirketin büyüklü-

ęne, karmaşıklığına, yapısına ve faaliyet türüne bağlı olarak tercih edilebilir. Dualist muhasebe sistemi, genellikle daha karmaşık finansal yapılarla başa ı-kabilen, geniş ölçekli işletmeler ve şirketler için standart uygulamadır. Devam eden eğilimler, muhasebe uygulamalarının teknolojik gelişmelere ve değişen iş dinamiklerine yanıt olarak gelişmeye devam edeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Güvemli, Oktay (2000), Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimata Kadar, Süryay Yayınları, İstanbul
- İslam Ansiklopedisi, (1993) Cilt 6 Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- Sony Warsano (2013): Solving the mystery of double entry bookkeeping, Social Science Research Network, NY, Available at SSRN 2339864.
- E.Merce, Ileana Andreica, F.H.Arion, Diana E.Dumitras, Cristina B.Pocol (2010): Management and economic management units in the agriculture, Editura Digital Data, Cluj-Napoca, pag.333-370.
- A.T.Tudor, D. Matis (2010): Option for a Modern Accounting System in 19(th) Century Transylvania, Transylvania Review, vol.19, no.1, pag.47-60.
- A.T.Tudor, A.Mutiu (2007): Important stages in the development of the Romanian accounting profession (from 1800 up to now), Revista Espaniola di Historia de la Contabilidad, ISSN-e 1886-1881, no.6, pag.183-199.
- Edwards, J.R. and Boyns, T. (1992) Industrial organization and accounting innovation: charcoal ironmaking in England 1690–1783, Management Accounting Research, 3 (2): 151–69.
- Oldroyd, D. (2007) Estates, Enterprise and Investment at the Dawn of the Industrial Revolution: Estate Management and Accounting in the North-East of England c.1700 1780 (Aldershot: Ashgate).
- James, M.E. (1955) Estate Accounts of the Earls of Northumberland 1562–1637 (Durham: Surtees Society, 163).
- Napier, C.J. (1991) Aristocratic accounting: the Bute estate in Glamorgan 1814–1880, Accounting and Business Research, 21 (82): 163–74.
- Habakkuk, J. (1953) Economic functions of English landowners in the seventeenth and eighteenth centuries, Explorations in Entrepreneurial History, 6: 92–102.
- Pollard, S. (1965) The Genesis of Modern Management
- Yamey, B.S. (1956) Introduction, in A.C. Littleton and B.S. Yamey (eds) Studies in the History of Accounting, pp. 1–13
- Lemarchand, Y. (2016) Revisiting the birth of industrial accounting in France, a return to the actors involved, Accounting History Review, 26 (3): 351–71.

Bölüm 13

SIYASAL İLETİŞİM

Göktuğ ŞEKER¹

Siyaset ve İletişim Hakkında

İletişim sözcüğü, ortak manasında olan Latin dilindeki *communis* sözcüğünden türetilmiştir. Bu nedenle iletişim, fikirlerin ortak paylaşımı manasını taşır. İletişimi kavramsal olarak birçok anlam barındıran bir ifade olduğundan tanımlamak kolay değildir (Boztepe, 2013: 101). Kısa olarak Oxford İngilizce sözlüğüne göre iletişim, “fikir, bilgi aktarımı veya alışverişi” anlamına gelir. Konuşma, yazma veya işaretlerle olsun iletişim, bir kişi bilgiyi ve anlayışı başka bir kişiye aktardığında gerçekleşir. Birden fazla birey arasında görüş ve bilgi transferini ifade etmektedir (North & Fiske, 2015: 72-74). Başka bir tanımda iletişim, olguların, bilgilerin, fikirlerin, önerilerin, emirlerin, taleplerin, şikayetlerin değiş tokuşudur. İletişim, bir kişinin bilgiyi başka bir kişiye iletme ve anlama sürecini içerir. Bu, bir kişinin diğerinin zihninde anlayış yaratmak istediğinde yaptıklarının toplamıdır. Bu durum bir anlam köprüsüdür. Sistematik ve sürekli bir ifade, dinleme ve anlama sürecini içerir (Vural ve Yarasa, 2010). Tüm iletişim tanımlarından anlaşılabilirliği gibi, iletişim sürecinde bazı temel yapılar ve unsurlar vardır. İletişim olgusu, farklı ortamlarda farklı amaçlar için gerçekleşen bir mesaj aktarımıdır. Farklı özelliklere sahip unsurlar bu fenomeni yaratır. Bu unsurların birleşimi iletişim yaratır. İletişimin elemanları ise İletişimin kaynak (verici) birimi, mesaj, kanal ve hedef (alıcı) birimi, geri bildirimdir. Tam bir iletişim olgusu ve süreci hakkında konuşmak için bu beş temel unsurun mevcut olması gerekir. İletişim, kişiler arası köprü görevi gören ve onları toplu halde hayat sürmeye yönelten kuvvetli bir bağıdır. Bundan dolayı toplumsal hayatta iletişimsiz bir şekilde yapılabilecek etkinlik sayısı yok denecek kadar azdır. İletişim yalnızca gönderenden, iletilene mesaj gönderme şeklinde kabul edilirse doğru bir sonuca ulaşılmayacaktır. Kaynağın gayesi yalnızca iletiyi göndermek değildir. Kaynak, iletinin, alıcı tarafından algılanabilmesini, alıcıyı etkileyebilmesini ve alıcıyı harekete geçirebilmesini ister. İletişimdeki ana faktör, algılanabilecek iletilerin gönderimi ve alıcının düşünce ve eylemlerinde farklılık oluşturmak istemesidir. İletişimin gayesi, ihtiyacı karşılamayı hedefleyen faaliyet ve ilişkiyi içermektedir (Erdoğan, 2008: 68). İnsanların hangi sebeple iletişim içinde bulunduğu sorusunun yanıtı şu şekilde verilebilir. Bireyler iletişim kururlar çünkü iletişim varoluşun faydasıdır. (Fidan, 2011: 28-29).

İletişimin önemli bir unsur olduğunun farkına varılması ise eski çağlara dayanmaktadır. İletişimin başlı başına bir bilim olduğu gerçeği henüz tam olarak ortaya çıkmamıştır. Özellikle sosyologlar insanları ve toplumları inceler, mühendisler mesaj aktarımını inceler, politikacılar propaganda ve seçmen ilişkilerini inceler ve uluslararası ilişkiler uzmanları devletler arasındaki ilişkileri inceler. Bu özelliklerinden dolayı iletişim disiplinler arası bir çalışma özelliğine sahiptir. İletişim, insanlarla başlayan ve insanlarla devam eden bir süreç olduğu gibi yaşamın her alanında karşılığını bulmuştur (Cüceloğlu, 2012: 40).

İnsanlar sosyal varlıklardır. Bu varlıkları iletişim yoluyla korur ve geliştirirler. Bu gelişme bir amaca bağlıdır. İletişimin amacı ve biçimi, insanların içinde bulunduğu farklı sosyal grupların özelliklerine bağlı olarak değişmektedir. Kişi iletişim yoluyla çevresinde ve hayatında aktif olmayı arzu eder. Genel olarak iletişimin ana gayeleri var olmak, bilgi sahibi olmak, düşüncelerini paylaşmak, kurduğu iletişim sayesinde muhattaplarını etkileyebilmek, ilişkiler kurabilmek, gereksinimleri karşılamak vb. sayılabilir. İletişim, bireyin biyolojik gelişimine, toplumsal ortamdaki etkileşimine katkı sağlayan bir süreçtir. İletişim kurduğumuzda geçmişte yaşamış olduğumuz deneyimlerimiz, bilgilerimiz, başarılarımız, yanlışlarımız, beklentilerimiz ve geleceğe dair umutlarımız ortaya çıkar. İletişimin etkili olabilmesi için konuşma esnasında yanıt vermek ve konuşanın görüşlerini yansıtması önem arz eder. Temasa geçilen bireye açık sorular sormak, sözsüz ipuçlarını anlamak, gelen iletilere istenen cevapları vermek, dinlemeye istekli olmak ve diğer kişiyle göz teması kurmak gerekir. Söylenene ve karşısındakine odaklanmak, geri bildirimde bulunmak, Ben mesajıyla cevap vermek, eleştiriye açık olmak, tartışmaları yönetebilmek, problemleri en doğru biçimde çözmek ve hiçbir koşul olmadan kabul etmek etkili olmanın temel koşullarıdır.

Her zaman iletişim akışı istenildiği şekilde olmayabilir. Gönderen ile iletiyi alan arasında eğitim düzeyi ve kültür gibi konularda farklılıklar bulunursa iletişim başarısız olabilir sebebi ise bu tür etmenlerin iletişim sürecini negatif etkilemesidir. Böyle faktörlere iletişim engelleri denir. Engeller, iletişim sürecinin verimliliğini ve kalitesini düşürür. İletişimin etkili bir şekilde gerçekleşebilmesi için iletişim engellerini ortadan kaldırmak gerekmektedir. İletişim engellerini minimuma düşürmek ve sıfıra indirmek için iletişim engelleri belirlenmeli, iletişim engelleri konusunda farkındalık oluşturulmalı ve ardından bu engelleri yok edecek çözümler bulunmalıdır. Yeni medyadaki iletişim engelleri beş kategoride sınıflandırılmıştır bunlar; teknik ve fiziki engeller, yapısal engeller, psikolojik engeller, sosyal engeller ve kültürel engellerdir (Berge, 2013: 375).

Siyaset, hem kavram olarak hem de gündelik hayatla bağlantısı açısından kökeni çok eskilere uzanan bir kavramdır. Siyasetin temel anlamlarından birisi yönetim sanatıdır. Modern dönemde siyaset, devlet içinde ve onunla birlikte yönetime yönelik örgütlerin bütünü anlamına gelir. Siyaset kavramının üzerinde anlaşılmış tek bir tanımı yoktur. Siyasetin bazı tanımları şu şekildedir: Vatandaş ya da belirli bir kesimi alakadar eden durumlarda karar almak, etkilemek ya da uygulamak için hem işbirliği hem de birliktelik içinde ait olunabilecek değişen toplumsal ilişkiler yapısıdır (Taşkın, 2014: 19). Bu terim yalnızca belirli grupları yönetme sanatı değil, bununla beraber toplulukları yönetmeye aday gruplar arasındaki politik ve iletişimsel çatışma alanları olarak görülmektedir. Siyasetin bir çatışma alanı olması sadece günümüz şartlarında değil eski zamanlarda da geçerli olan bir durumdur. Örnek verecek

olursak demokrasilerin zayıf olduğu zamanlarda siyaset hem idari kesimi hem de kurumları ve çatışmayı içerir. Bu durum gelişmiş demokrasilerde biçim değiştirmesine rağmen devam etmektedir. Geleneksel siyaset anlayışında siyasi mücadeleler farklı gayrimeşru veya yasal yöntemlerle yürütülürken, modern zamanda siyasal mücadele ve rekabet daha çok medya ve propaganda yoluyla sağlanmaktadır (Kapani, 1983: 2). Siyaset, halkın yönetimi şeklinde toplumsal ve kurumsal yapıların işleyişi manalarına da gelir. Bu anlamda siyaset kurumu bir taraftan toplumun yönetimini sağlıyorken diğer taraftan da bu yönetimin sürdürülebilirliğini sağlayan kurumlar kurar. Eğitim, sağlık, güvenlik ve adalet gibi ana sosyal yapılar, halkı yöneten siyasetin temel dinamikleridir.

Küreselleşen dünya ve teknolojinin gelişmesi siyasetin sosyal yönetim üzerindeki etkinliğinin değişmesine neden olmuştur yaşanan değişim bir çeşit çeşitlenme olarak da söylenebilir. Çeşitliliğin ön saflarında geleneksel iletişim ve yeni medya yer almaktadır. Medya büyük bir kesime seslendiği için onların fikir ve davranışlarını etkiler. Siyaset tanımında da yer alan bir kavram olan ikna ile medyanın toplumların yönetimindeki en büyük etkisinin açıklanması doğru olacaktır. (Dursun, 2012: 13). Siyasette ikna hem hitabet sanatı şeklinde ifade edilir hem de çağdaş zamanlarda medya aracılığıyla gerçekleştirilir tarihi süreç değişse de ikna hala siyasetin merkezinde yer alan kavramlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Kitleleri etkilemek, politikacının yönetimin başında kalması için önem arz eder ve o bireyin hitap yeteneğinin bir parçasıdır. Antik Yunan döneminden bu yana medya ile teknoloji yoluyla ikna biçimi değişse de aslını müdafaa etmiştir. Böylelikle modern zamanlarda ikna siyasetin bir parçası olarak devam etmekte ve vatandaşın oy kullanma yönünü etkilemektedir. İkna, yalnızca oylar açısından değil, süreçte gelişen farklı kararlara katılım anlamında da kendini gösterir. (Bozkanat ve Göksu, 2020: 85) İkna açısından politika, insanları veya grupları fikrinize inandırmak anlamına gelir. Ancak, herkes bir başkasını kolayca ikna edemez. Bunun liderlik kadar yetenek meselesi olduğu da söylenmelidir. Weber, siyasete ve liderliğe bu şekilde bakan önde gelen teorisyenlerden biridir. Weber, vatandaş, kendisinin fikirlerine inanmaya ikna edebilecek bireylerin karizmatik lider olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, dil yalnızca bir iletişim aracı olmaktan ziyade, karşı tarafa politik mesaj vermek sebebiyle bilenmiş bir silah olma özelliğine sahiptir (Heywood, 2015: 22). Siyaset teriminin açıklanmasında iknaya beraber ön planda olan diğer bir kavramda güç ve kontrol ve bu kavramların oluşturduğu adalettir. Siyaset, halkın beraberlik içinde yaşaması sebebiyle kurumların yönetimine dayandığından ötürü iktidarın uygulanması ve denetimlerin yapılması adaletin işleyişi için önem kazanmaktadır. Siyaset topluluğu yönetme işi olduğu için bu yönetim yalnızca ikna ve iletişim süreçleriyle değil, kontrol ve güçle de çalışır. Çünkü siyaset aynı zamanda adaletin sağlanmasından sorumlu bir kurumdur (Gökçe, 2021: 41).

Siyasal İletişim

Siyasal iletişim terimi, iletişim araştırmaları ve kuramları içerisinde önem derecesi yüksek bir türdür. Çünkü iletişim araştırmalarının bilim olarak algılanmasında siyasal iletişim kavramına büyük önem verilmiştir. Siyaset ve iletişim ilişkisiyle ilgili birçok teori öne sürülmüştür. Siyasal iletişim terimi, siyasal unsurların ideolojik amaçlarını çeşitli gruplara, kitlelere veya devletlere aktarmak ve bu ideolojileri eyleme yansıtmak amacıyla gerçekleştirdikleri iletişim yöntemidir (Karlı, 2011: 143).

Genel bir bakış açısıyla iletişim ve siyasal iletişim aşamaları arasında fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir. İletişim sürecinde var olan beş temel unsur siyasal iletişimde de bulunmaktadır. Siyasal iletişimin kusursuz şekilde gerçekleşmesi için iletişim sürecinin unsurlarının eksiksiz bir biçimde uygulanması gerekir. Siyasi iletişimdeki mesaj genellikle kuruluşlar tarafından gönderilir. Bu örgütlenme biçimi altında, siyasi kimlikleri ile bir kuruluş veya grup için faaliyet yürüten kişi veya topluluklar yer almaktadır. Siyasal iletişimdeki mesajlar politik özellikler içerir. İletilen mesajların gayesi, teşkilatın farklı dönemlerdeki siyasi davranışlarını kapsar. Bu mesajların kapsamı hedef kesimin ilgi ve beklentilerine göre hazırlanmaktadır. İletişimde kullanılacak dil, alıcı kesimin anlayabileceği bir şekilde sade yapıda olmalıdır. Politik iletişimde amaca ulaşmak için bu bileşenlerin alıcı kesime uygun şekilde düzenlenmesi gerekir. Böylelikle politik iletişim sonucunda hedef topluluk etkilenebilir. Bu kitlenin hissettiği veya düşündüğü şey, hedef kitlenin verdiği geri bildirimlerle anlaşılabilir (Yumlu, 1994: 34). Siyasal iletişim süreci devam ederken bazı işlevleri yerine getirir. Siyasal iletişimin üç temel işlevi yerine getirdiğini belirten Wolton, bu üç işlevi şöyle sıralamıştır: Ortaya çıkan siyasi sorunların açıklanmasına katkı sunmak, sorunların siyasi rekabet ortamına sokulmasına meşruluk kazandırmak ve rekabet konusu olmayıp ortak bir uzlaşmaya varmak. Kararlaştırılan konuları gündemden çıkarmak. Siyasal iletişim kavramının birinci işlevi olan siyasi sorunların açıklanmasında siyasiler ile medya araçları başrol oynarken, diğer işlevde kamuoyu çalışmaları ve siyasetçiler önemli rol oynamaktadır. Üçüncü işlevde ise kamu gündemini belirleyen medya ön plandadır (Oktay, 2002: 24). Siyasal iletişim işlevlerini kapsamlı bir şekilde değerlendiren Uslu, yedi temel özelliğe odaklanmaktadır. Bu özelliklerden ilki siyasi mesajların iletilmesidir. Siyasi partiler; Siyasi sembolleri, ideolojik argümanları, siyasi hedefleri ve toplumsal sorunlara yönelik çözümleri mesaj olarak topluma aktarırlar. Toplumdaki herkesin anlayabileceği bir biçim ve içerikte olması gereken bu mesajları istenilen biçimde iletmenin önemli yolu siyasal iletişim biçimleridir. İkinci işlev ise iletilerin etkinliğini ve kalıcılığını arttırmaktır. Siyasi süreçte sadece mesajı oluşturmak ve ilgisine ulaştırmak yeterli olmamaktadır; Pürüzsüz bir siyasi süreç için verilmek istenen mesajların etkinliği ile kalıcılığı da sağlanmalıdır. Siyasal iletişim, ikna etme, demokrasinin ilkelerini ön planda tutma, şeffaf ve açık

teknikler kullanmak, siyasal faaliyetleri seçmenin isteklerine göre yönlendirme ve bunlar yapılırken siyasi yapının bağımsızlığından ve ana ilkelerinden ödün vermeme özelliklerinden ötürü iletilerin etkililiği ve akılda kalıcılığını sağlar (Uslu, 1996:791). Üçüncü işlev, halkın beklentilerini ölçmektir. Siyasi partiler, doğrudan ve dolaylı iletişim yöntemleriyle ölçülebilecek kamu beklentileri ve bu tekniklerde elde edilen datalar değerlendirilerek daha sağlıklı kararlar alabilir ve toplumun beklentilerini karşılayacak şekilde yapılandırılabilir. Buradaki siyasi iletişim, siyasal partilerin politikalarını ve halkın isteklerini ortak bir yerde bir araya getirme işlevi görür. Siyasal iletişim teknikleriyle vatandaşın beklentileri göz önüne alınarak daha sağlıklı bir arz talep dengesi kurulur. Halkın partinin politikaları ve mesajları hakkında hangi fikirde olduğunu öğrenmek için seçimlerin tamamlanmasını beklemeye gerek yoktur. Kamuoyunun düşünce ve tepkileri kamuoyu araştırmaları ile belirlenebileceğinden parti bu veriler doğrultusunda yeniden değerlendirilebilir. Siyasal partilerin başarısında önemli rolü olan bu dördüncü işlev, geri bildirim kanallarının kurulmasıdır. Siyasal iletişimin beşinci işlevi kanaat önderlerini etkilemektir. Kanaat önderliği, farklı konularda düşünce ve yorumlarını topluma sunan gazetecileri, yazarları, akademisyenleri, aydınları, seçmeni etkileme kuvvetine sahip bireyleri ve genel olarak illerde örgütlenebilecek baskı gruplarının başındaki kişileri içeren bir kavramdır. Kanaat önderlerini siyasi partinin düzenlediği etkinliklere davet etmek sadece siyasi mesajların ülke geneline yayılmasına yardımcı olmakla kalmayacak, aynı zamanda kanaat önderlerinin bu siyasi mesajları kendi yorum ve değerlendirmelerini ekleyerek iletmeleri de mesajların toplum nezdindeki güvenilirliğini ve kabul edilebilirliğini artıracaktır. Altıncı işlev, gündemi belirleme yeteneğini arttırmaktır. Partiler, topluma siyasi mesajları etkin bir şekilde sunabilmek için gündemi sürekli belirleyebilmelidir. Bunun için siyasal iletişim yöntemlerinden yararlanmaları gerekir. Siyasal iletişimin yedinci ve son işlevi, siyasi rakiplere karşı avantaj elde etmektir. Bugün siyasi rakipleri üzerinde güç kazanmayı hedefleyen bir parti için demokratik teknikler etrafında kullanılacak en önemli aktör siyasal iletişimdir (Uslu, 1996:791). Hobbes, siyasal iletişimin değerini, hükümetin egemen gücünü yürütme, yargı ve devletin diğer kollarıyla birleştiren “devlet yönetiminin sınırları” olarak tanımlar. Siyasal iletişim, başka bir deyişle “siyasal bilgi aktarma süreci”, hükümet ile toplum arasında iletişimsel bağların kurulduğu eski zamanlardan beri yürütülmektedir. Bu anlamda siyasal iletişim hem kavramsal tanımı hem de üstlendiği işlevler açısından oldukça kapsamlıdır. Literatüre sadece geçen yüzyılda bir kavram olarak girmiş olmasına rağmen kökenleri Aristoteles ve Platon’a kadar uzanmaktadır. Siyasal iletişim kavramının bu kadar farklı açıklamalara sahip olmasının nedeni aslında bu kavramın tarihsel süreçteki gelişimi ve değişimlerinden kaynaklanmaktadır. Siyasal iletişim olgusu ve süreçleri, eski çağlardan Orta Çağ’a, modern çağdan günümüze kadar değişmektedir. Siyasal iletişim terimi II. Dünya Savaşı’ndan sonraki süreçte ortaya çıkmış ve

birçok bilimsel alan tarafından benimsenerek kullanılmıştır. Özellikle siyaset bilimci Harold Lasswel, sosyolog Paul Lazarsfeld ve sosyal psikologlar Kurt Lewin ve Carol Hovland, iletişim alanının multidisipliner yapısını örnekleyen ampirik araştırmalar yaptılar. Bu çalışmalarda siyasal iletişim yoğun bir şekilde tartışılmıştır.

Siyasal iletişimin geçmişten günümüze geçtiği dönemlere baktığımızda; eski çağlarda sözlü iletişim ve retorik yoluyla siyasal iletişim; daha sonra yazının ortaya çıkmasıyla gelişen yazılı dönem siyasal iletişimdi; Bunlar, siyasal iletişimin ortaya çıkmasıyla uygulanan siyasal iletişim dönemi olarak sıralanabilir. Siyasi iletişimin önemli bir alan olarak yoğun kullanımının Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlere denk geldiği bilinmektedir. 1930'larda radyo toplumda yaygınlaştıkça, özellikle Faşist İtalya ve Nazi Almanyası'nda radyo bir siyasi iletişim aracı olarak kullanıldı. Bu süreci televizyon sosyal hayata girerken ikna etmeyi amaçlayan siyasi söylemler izledi. Seçim dönemlerinde siyasal iletişim faaliyetlerinin kullanımı ilk olarak 1948'de Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kullanılmıştır. Günümüzde internet ile birlikte ortaya çıkan yeni kitle iletişim araçlarıyla kağıt, matbaa ve elektronik araçlar ve siyasal iletişim sağlandı. Türkiye'de siyasal iletişim alanındaki yenilikler, Avrupa ve ABD ülkeleriyle aynı dönemde gerçekleşmedi. Bunun nedeni demokratik seçimlerin çok geç bir tarihte yapılmış olmasıdır. İlk çok partili seçimin yapıldığı 1950 yılında siyasi partiler bu dönemde ilk kez radyo aracılığıyla siyasi iletişim faaliyetlerine yer verdiler. Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişle görülen birinci seçim kampanyası, Adalet Partisi'nin 1950 senesinde gerçekleştirilen seçimlerde unutulmaz bir anekdot haline gelen 'Milletin Sözü Yeter' sloganıydı. 1950 seçimleri Türkiye'de radyonun siyasi propaganda aracı olarak kullanıldığı ilk seçim olma özelliği de taşımaktadır (Özkan, 2004: 25-26). Demokrat Parti'yi gerçekten iktidara getiren iletişim çabaları, Ülkemizde siyasi iletişimin gelişim göstermesinin temel taşlarını oluşturdu. Partilerin siyasal iletişim konusunda profesyonel olarak yardım talep etmeye başladığı süreç 1977 seçimleriydi. Ülkemizde televizyonun siyasi iletişim aracı olarak kullanılması 80'li yılların ortasına kadar uzanmaktadır. TRT, seçimlere katılım hakkı kazanan bütün siyasi partilere kendilerini seçmene anlatabilmeleri için eşit uzunlukta konuşma hakkı vermiştir. Böylelikle ülkemizde siyasal iletişim süreçlerine farklı bir kitle iletişim kanalının dahil edilmesi siyasi iletişim açısından yeni faaliyet alanları açmıştır (Sağnak, 1996: 301). İnternet kullanımının artmasıyla birlikte internetteki çeşitli alanlar siyasetçiler için propaganda kanalına dönüşmektedir. Politikacıların içerik üretmesi kolay bir alan olan bu propaganda şekliyle istenilen içerik istenilen bireye istenildiği zamanda ulaştırılabilir ve alıcı her zaman bilgi edinme özgürlüğüne sahiptir. Kullanıcılardan büyük ilgi gördükleri için bu kanallar politikacılar için de ideal propaganda alanları oluşturuyor. Kampanyalar ve vaatler hakkında bilgi verilerek, siyasetçilere

özel olarak açılan web sitelerinde veya sosyal medya hesaplarında reklam verilirken veya paylaşarak özel günler kutlanarak halka ulaşılır.

İletişim olgusu ve sürecinin işleyişi, siyasal iletişim olgusu ve sürecinin işleyişine benzediğini yukarıda bahsetmiştik açıklamak gerekirse, iletişimdeki gönderen, alıcı, mesaj, kanallar ve geri bildirim unsurları da siyasal iletişim olgusu ve sürecinde mevcuttur. Bu bağlamda siyasal iletişim sürecinde “verici” rolünü üstlenenler siyasal aktörler olarak bilinir. Siyasal iletişim aktörlerinin her biri toplumsal ilişkiler çerçevesinde rollerini yerine getirir. Bu aktörler siyasetçi, meclis hâkim, bürokrat, devletin içindeki aktörler ve devlet dışındaki diğer aktörler dahil edilerek açıklanmaktadır (Köker, 1998: 15). Bu nedenle siyasal aktörlerin siyasal iletişim çalışmalarının oluşumunda önemli rolleri vardır. Bu bağlamda siyasal iletişim sürecinin siyasal iletişim aktörleri tarafından yürütülmesi, demokratik bir sistemin oluşması için önemli bir yapı taşı oluşturulmaktadır. Devlet başkanı, politik iletişim aktörünün ilk örneğidir. Bir ülkenin siyasi gücü, toplumsal uzantıların yanı sıra devlet başkanı ve hükümetten oluşur. Siyasi iletişim çabalarında bulunan bir ülke içindeki en yüksek otorite, o ülkenin en yüksek yöneticisi, yani devlet başkanı, cumhurbaşkanı veya imparator, kral, prens vb. o ülkenin, hükümet biçimine bağlı olarak. Yöneticiler sever. Bu açıdan söz sahibi yöneticiler topluma verilecek mesajlarda siyasi bir politika izlerler. Siyasi iletişim açısından toprak bütünlüğü gibi konularda iletilen mesajlar kaçınılmazdır. Bir ülkeyi yöneten hükümet sadece bir siyasi partinin devamı değil, aynı zamanda siyasi iletişimin aktörlerinden biridir. Demokrasiyle yönetilen ülkelerde hükümet, belli bir süre yapılan seçimleri kazandığında partiyi veya yönetimi tek başına devralacaktır; Çoğunluğa ulaşamadığı durumlarda siyasi partilerin oluşturduğu koalisyon hükümetleri bir araya gelir ve hükümeti siyasi güçler yönetir. Bu nedenle hükümet, bir veya daha fazla partinin bir araya gelmesiyle oluşan bir yönetim mekanizması olarak da karşımıza çıkmaktadır. Siyasal iktidarın kanadını oluşturan hükümet, siyasal iletişimin önemli aktörlerinden biridir; kendi iktidarını savunarak veya ona karşı çıkararak siyasal güçler arasında aracı rolünü üstlenir. Siyasi iletişimde bir diğer önemli aktör ise siyasi partilerdir. Siyasal iletişim çalışmalarının yapıldığı en çok tercih edilen yer siyasi partilerdir. Bu bağlamda, siyasi parti içindeki konumu ve konumu ne olursa olsun herkese siyasi iletişim aktörü denir. Bir başka aktör de yerel yönetimlerdir. Çağdaş demokratik yapılarda yerel düzeydeki yönetimler demokrasinin vazgeçilmez kurumlarıdır. İl, ilçe ve belde gibi yerleşim alanlarında seçilen ve o bölgenin yereldeki hizmetlerini koordine edip gerçekleştirmeye çalışan yereldeki yönetimlerdir. Merkezi yönetim ve yerel yönetim arasındaki ilişki; ülkenin siyasi yapısına ve yasal düzenlemelerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Yerel yönetimler ve siyasi partiler arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır, bu bağlantı da yerel yöneticilerin seçiminde önem arz etmektedir. Yerel yönetimlere aday olan siyasetçilerin seçim propagandaları ve si-

yasi iletişim faaliyetleri genel olarak bağlı oldukları tarafça yürütülmektedir. Sivil toplum kuruluşları çağdaş demokrasilerin oluşturduğu sivil örgütlerdir. Çeşitli konu ve alanlarda kurulmuş olan ve faaliyetlerini bireylerin, toplumun hatta doğa ve hayvanların yararına yürüten bu örgütler, siyasi yönetimler, siyasi partiler ve yerel yönetimler üzerinde denetleyici bir rol üstlenmekte ve politika oluşturma süreçlerine müdahale etmektedir. Tarihsel süreçte örnekler ilk olarak meslek grupları veya loncalar şeklinde ortaya çıkmışken sonraki süreçte meslek odaları, sendikalar, vakıflar, dernekler ve sendikalar bu tür teşkilatlanmalara örnek gösterilebilmektedir. Baskı Grupları herhangi bir kanuni dayanağı bulunmayan lakin belirli gayeler için bir arada bulunan bireylerin oluşturduğu yapılardır. Henüz net bir şekilde kurumsallaşmamış olan bu yapılar bazen tek bir konu için bir araya gelerek netice almaya çalışırlar. Böylece seslerini siyasi iktidara, meclise, medyaya ve kamuoyuna duyurmak için farklı iletişim tekniklerini kullanmaktadırlar. Bazen bu tür gruplar diğer bazı siyasi aktörler tarafından yönlendirilmekte veya desteklenmektedir.

Bir siyasal iletişim faaliyetinin başarısını etkileyen en temel faktör şüphesiz mesajı iletmek için kullanılan yöntemdir. Bu bağlamda, mesajın iletileceği hedef kitlenin tüm özelliklerini dikkatle incelemek ve hedef kitle için en erişilebilir ve en kolay yöntemi seçmek siyasal iletişim faaliyetinin başarısı için hayati önem taşımaktadır. Bu süreçte farklı yöntemler kullanılsa da literatürde siyasal iletişim sürecinde kullanılan teknikler genel olarak iki ayrı grupta değerlendirilmektedir. Yüz yüze siyasal iletişim sürecinde kaynak ve alıcı aynı alanda yer alır. Böyle bir ortamda mesajlar genellikle sözlü olarak verilir ve geri bildirim daha hızlı alınır. Yüz yüze iletişim sürecinde alınan geri bildirimler hedef kitle sayısına ve alanın genişliğine göre değişmekle birlikte çoğu zaman anında alınabilmektedir. Buna göre, büyük katılımlı bir mitingde tezahüratlar ve alkışlar geri bildirim sağlarken, daha küçük bir toplantıda sorular ve cevaplar şeklinde geri bildirim gerçekleşir. Mesafeli siyasal iletişim, adından da anlaşılacağı gibi, hedef kitle ve kaynak yakın bir ortamda veya yüz yüze olmadığında gerçekleşen siyasal iletişimdir. Siyasi aktörlerin daha geniş bir hedef kesime ulaşabilmek için farklı iletişim teknik ve araçlarına ihtiyaçları vardır. Geçmişte mektup, telefon, telgraf, faks gibi eski yöntemler kullanılırken günümüzde teknolojiye ve internet ağındaki gelişmelerle birlikte kitle iletişim araçları da kullanılmaktadır. Kitle iletişim araçları, demokratik toplumlarda yöneticiler ve yönetilenler arasındaki bilgi akışının sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Nitekim kamuoyunun oluşum sürecinde kitle iletişim araçlarının en önemli etken olduğu belirtilmektedir (Bekiroğlu ve Bal, 2014: 128). Birçok iletişim çalışmasına baktığımızda kitle iletişim araçlarının kişilerin politik düşünce, değer ve inançları üzerinde etkileri olsa bile bu etkilerin kişilerin aile hayatı, eğitim hayatı, iş hayatı ve arkadaş çevresi gibi sosyal çevresi kadar etkili olmadığı görülmektedir (Kalaycıoğlu, 1984: 177). Kişinin sosyal çevresinden kitle iletişim araçlarından daha

fazla etkilenmesinin en mühim sebebi, kişilerarası ilişkilerin, özellikle yüz yüze iletişimin, kitle iletişim araçları aracılığıyla gerçekleştirilen iletişim biçiminden daha büyük bir etkiye sahip olmasıdır. Özellikle iletişim sürecinde beden dilinin karşı taraf üzerinde %60 etkisi olduğunu düşünürsek ve önemi günümüzde giderek daha fazla ön plana çıkan iki yönlü iletişimin özellikleri nedeniyle yüz yüze iletişim, kitle iletişim araçlarının tek yönlü iletişim biçiminden daha etkili olmaktadır. Ancak yeni medya olarak tanımlanan internet, iletişime farklı bir bakış açısı katmakta ve her bilgiye anlık erişim olanağı sağlamaktadır.

Siyasi parti çalışanlarının ve partilere bağlı bireylerin partileri hakkındaki pozitif içerikli paylaşımları, partilerin yeni medyadaki önemli kazanımlarından birisidir. Yeni medya her insana açık olduğu için partiler ve adaylarla ilgili negatif ve gerçekçi olmayan mesajlara da yer veriliyor. Bu nedenle, sosyal medyanın en aktif kullanıcıları yeni medyayı denetleyebilir. Öyle ki kitleler için önemli bir hareket alanı haline alan internet, siyasi düşüncelerin paylaşıldığı önemli bir siyasi katılım alanına dönüşmüştür. İnsanlar politik fikirlerini internette açıkça paylaşabilirler. Siyasi iletişim sürecinde, uygulayıcıların hedef kesimi genellikle ülke içinde bulunur; Ancak yurt dışında yaşayan kişilerle, kriz dönemlerinde veya amaçlar doğrultusunda yönlendirilmek isteyen diğer ülke halkıyla da siyasi iletişim kurulabilmektedir. Seçim sürecinde uygulanan politiklardan etkilenen hedef grup daha çok ülke sınırları içinde olduğu için iletişim faaliyetlerinin büyük kısmı ulusal boyuttadır. Genel olarak bahsedilen iletişim türleri, örnek verecek olursak siyasi partilerin görüşlerini, hedef seçmen tabanı olan ülkeye yöneliktir. Benzer şekilde devlet başkanlarının, hükümetin mesajları, STK ve çeşitli baskı gruplarının vermiş olduğu mesajlar da amaçlarına bağlı olarak ülkeyle alakalıdır. Bazı durumlarda bu söylemler uluslararası bir boyut da kazanabilmektedir. Özellikle ülke menfaatleriyle ilgili olarak, yerli halka dönük bir görüş, direkt yabancı ülkelere mesaj göndermekten daha etkili olabilir (Aziz, 2007: 39). Siyasi partilerin kampanyaları genel olarak ülke içinde oy kullanma potansiyeli olan kişiler tarafından hedef alınır. İdeolojik söylemin biçimi, hedef seçmenler tarafından belirlenir. Bu söylem biçimini belirleyebilmek için partinin, hedef kitlesinin demografik niteliklerinin doğru bilinmesi gerekir. Bu nitelikler seçmen ile etkili iletişimi sağlayacaktır. Ülke içi siyaset iletişimini ikiye ayırabiliriz: Bunlardan ilki seçim döneminde seçmeni etkileme için gerçekleştirilen seçim kampanyası, ikincisi ise seçimi kazanan siyasi partinin hedef kitleyi elde tutma faaliyetleri. (Kılıçaslan, 2013: 44). Siyasi iletişim, ülke eylemlerinin anlatılması, diğer ülke vatandaşlarıyla iyi ilişkiler sağlanması ve yapılacak çalışmalarda dış ülke halkının desteğinin sağlanması açısından önem arz etmektedir bu duruma örnek olarak kamu diplomasisi verilebilir. Ülkeler arası politik iletişim, iç politik iletişim kadar önemlidir. Küreselleşme olgusu ve süreci 20.yy son çeyreğinde ve 2000'li yılların ilk dönemlerinde

etkisini büyük ölçüde artırmıştır. Bu olgu ve sürecin getirdiği birlikte yaşama ve bölgesel işbirliği yaratma gerekliliği sebebiyle uluslararası siyasi iletişimin önemi artmıştır (Aziz, 2007: 39). 21. Yüzyılda başta uydu teknolojisine dayalı radyo, televizyon ve internet kullanımını olmak üzere kitle iletişim araçlarının küresel ölçekte gelişmesi ve yaygınlaşması sonucunda ülkelerin siyasi görüşleri uluslararası boyuta taşınmaktadır. Siyasilerin verdiği mesajlar, kitle iletişim araçları aracılığıyla kısa bir süre sonra uluslararası hedeflere ya da halka ulaşır. Konuya tarihsel gelişimi içinde baktığımızda, devletlerin yabancı ülkelerdeki temsilcileri; Büyükelçilikler ve konsolosluklar ülkeler arasında her türlü siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkileri başlatmış ve kurmaya devam etmektedir. Bu klasik yöntem hiçbir zaman önemini yitirmemiştir, ancak hem küreselleşmenin hem de kitle iletişim araçlarının bu kadar önemli ölçüde geliştiği bir ortamda, temsilciler aracılığıyla siyasi iletişimi sürdürme çabası yetersizdir. Ancak iç politik iletişimde kullanılan her türlü kanal ve mesaj uluslararası düzeyde de farklı ölçeklerde ve içeriklerde kullanılmaktadır. Kuşkusuz burada medya en önemli iletişim kanallarından biri olarak düşünülmelidir (Aziz, 2007: 40-41). Dış politik iletişimin en açıklayıcı örneği Amerika'nın Irak'ı işgal sürecinde görülür. Amerika, medya aracılığıyla tüm dünyaya demokrasi getireceğini söyledi. İşgali gerçekleştirebilmek için bazı devletlerin desteğini aldı. Irak'ın işgalinden sonra çok sayıda insanın öldürülmesi iktidardakilerin siyasi iletişimin ne kadar tehlikeli olabileceğini gösterdi. (Kılıçaslan, 2013: 45)

Siyasal iletişim disiplini, siyaset ve iletişim gibi iki geniş disipline dayanır multidisipliner bir yapıya sahiptir. Siyasal iletişim kapsamında ele alınan disiplinler, siyasal iletişim sürecindeki hedeflere ulaşmak için yöntem veya araç olarak kullanılmaktadır. Demokrasinin gelişmesiyle birlikte siyasi ve toplumsal hayatta ortaya çıkan siyasal pazarlama, demokratik ülkelerde siyasi partilerin ayakta kalabilmesi ve büyüebilmesi, rakiplerinin önüne geçip iktidara gelebilmesi için kullanılmaktadır. Politikanın kendisini bir hizmet olarak görmek, politik pazarlamada hizmet kavramına vurgu yapılmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, siyasi partiler ya da partideki adaylar ile seçmenler arasındaki ilişki sürekli olmalı, hizmet sağlayıcılar ve hizmet alıcıları etrafında toplanmalıdır. Bu bağlamda siyasi partilerin ürünleri olarak ele alabileceğimiz liderlerin, adayların ve parti programlarının vatandaşlarca talep edilebilir hale getirilmesi için yapılan çalışmalar etrafında pazarlama ve siyasal iletişim ilişkisi değerlendirilmektedir. Kısaca seçim sürecindeki çalışmalara yön veren bu faaliyetlerin siyasi partilerin amaçlarına yönelik çözümler sunarak siyasi pazarlama disiplini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Siyasi iletişimle propaganda arasındaki ilişki, hedef kesimi etkilemeye ve ikna etmeye dayanır. Bundan dolayı çeşitli kitle iletişim araçlarını kullanarak geniş kesimlere ulaşmak isteyen siyasi kişiler propaganda teknikleriyle iktidarı ele geçirmeyi veya elinde tutmuş olduğu gücünü korumayı amaçlamaktadır. Medya ile yakın ilişkiler kurmaya çalışan siyasi aktörlerin halkla ilişkiler faaliyetlerine

verdiği değer her geçen gün artmaktadır. Hedef kitleyle iletişim yöntem ve stratejilerinin belirlenmesinde etkili olan halkla ilişkiler uygulamaları, siyasi halkla ilişkiler çerçevesinde partilere ve adaylara yardımcı olmaktadır. Diğer faaliyetlerden farklı olarak medyanın girişimiyle siyasi aktörleri hedef kitle ile buluşturmanın siyasi halkla ilişkilerin önemli bir özelliği olduğunu da söyleyebiliriz. Siyasal iletişim ile reklamcılık arasındaki ilişkinin, siyasal aktörlerin seslerini duyurmak ve başarıya ulaşmak için çeşitli yöntemler araştırmasıyla başladığını söyleyebiliriz. Kitle iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle reklamcılığın yaygınlaşması ve geniş bir alanda kullanılması, siyasal iletişim faaliyetlerinin bu alandan daha fazla yararlanmasına neden olmuştur. Siyasi reklamlar, gayeleri, kapsamları ve uygulama alanları gibi çeşitli kaynaklarda farklı kategorilerde tartışılmaktadır. Çankaya siyasi ilanları; Partizan siyasi reklamları, adaylara dayalı siyasi reklamlar, hükümete yönelik siyasi reklamlar, sosyal gruplara yönelik siyasi reklamlar, gizli siyasi reklamlar, olumsuz siyasi reklamlar ve toplumsal amaçlı reklamlar olarak sınıflandırılır. Sonuç olarak, politik reklamcılık, politik iletişim kampanyalarını ve uygulamalarını destekleyen araçlardan biri olarak düşünülebilir. Siyasi reklamlar, özellikle siyasi kampanyalar sırasında kullanılanlar, reklam veren tarafından kontrol edilme olanağına sahiptir. Temelde seçmenleri ikna etmeyi amaçlayan siyasi reklamlar, medyadan yer ve zaman satın alınarak uygulandığı için her parti veya aday için aynı faydayı sağlayamaz.

KAYNAKÇA

- Aziz, A. (2007) *Siyasal İletişim*, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bekiroğlu, O., & Bal, E. (2014). *Siyasal reklamcılık*. İstanbul: Literatürk Academia.
- Berge, Z. L. (2013), Barriers To Communication In Distance Education, Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE January 2013 ISSN 1302-6488 Volume: 14 Number: 1 Article 31, (S. 374-388)
- Dursun, D. (2012). *Siyaset bilimi* (6. Baskı). Beta Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyaset teorisine giriş* (H. M. Köse, Çev.). Küre Yayınları.
- Gökçe, A. F. (2021). *Siyaset bilimi kavram ve tanımlar*. Nobel Yayıncılık.
- Karlı, İ., & Değirmencioğlu, G. (2011). Siyasal İletişim Açısından Siyasal Partilerin İnternet Mecrasından Yararlanma Biçimleri Ve Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Mar-mara İletişim Dergisi*. 18: 141-161.
- Kılıçaslan, Çakmak E. (2013), *Siyasal İletişim: İdeoloji ve Medya İlişkisi*, Paradigma Akademi Yayınları, Ankara.
- Erol Çankaya, İktidar Bu Kapağın Altındadır: Gösteri Demokrasisinde Siyasal Reklamcılık, İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2008, s.48-53.
- Hülya Öcal vd., “Siyasal Pazarlama Faktörlerinin Seçmen Eğilimleri Üzerindeki Etkileri: Afyonkarahisar İl Merkezinde Bir Uygulama”, NWSA: Social Sciences, 6(4), 2011, s.403.
- Köker, E. (1998). *Politikanın İletişimi, İletişimin Politikası*. Baskı:1, Vadi Yayınları, Ankara.
- Yumlu, K. (1994). *Kitle İletişim Kuram Ve Araştırmaları*. Nam Basım, İzmir.
- Oktay, M. (2002). *Politikada Halkla İlişkiler*. İstanbul: Derin Yayınları, 24.
- Özkan, A. (2004). *Siyasal İletişim*. İstanbul: Nesil Yay.
- Sağnak, M. (1996). *Medya-Politik (1983-1993 Yılları Arasında Medya-Politikacı İlişkileri)*. İstanbul: Eti Kitapları.
- Vural, Z. A., & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal Of Yasar University* (20).

Bölüm 14

OSMANLI EKONOMISİNDE DUYUN-I UMUMİYE İDARESİNİN ROLÜ¹

Aysun Geze²

¹ Bu çalışma yüksek lisans sürecinde yazar tarafından ödev olarak yapılmıştır. Yazar tarafından güncellenerek kitap bölümü haline getirilmiştir.

² <https://orcid.org/0000-0002-2802-4560>
aysungeze6261@gmail.com, Fırat Üniversitesi

GİRİŞ

Ekonomi, bir devletin ayakta durmasını sağlayan temel unsurlardan biridir. Bozulan bir ekonominin düzeltilmesi için başvurulan yöntemlerden biri de borçlanmadır. İç ve dış borçlanma şeklinde gerçekleşen bu uygulamalar, genellikle zorunluluktan kaynaklanır ve kolay bir çözüm olarak tercih edilir. Ancak kolayca başvurulan bu yöntem, uzun vadeli sonuçlarıyla da beraber gelir.

Osmanlı Devleti, dış borçlanmaya pek yanaşmasa da Kırım Savaşı sırasında ilk dış borcunu almak zorunda kalmıştır. Dış borçlar, Türkiye Cumhuriyeti dönemini de etkilemiş ve son taksiti 25 Mayıs 1954'te ödenmiştir. Bu nedenle borçlanmanın etkisi uzun yıllar boyunca hissedilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde alınan bu borçların ödenmemesi sonucunda Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu idare, Osmanlı Devleti'nin son yıllarını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını kapsayan önemli bir kurumdur ve devlete birçok etkisi olmuştur. Bu sebeple Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin incelenip değerlendirilmesi önemlidir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin çalışmaları, ekonomiye etkisi, devlete olan etkileri ve devleti bu kuruma iten sebepler ele alınmaktadır. İdarenin tam olarak anlaşılabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nun almış olduğu dış borçlara da değinilmektedir. Bu sayede idare ile ilgili birçok detay verilmiş olmakla birlikte o dönemin gözüyle kurumun ekonomi üzerindeki etkisi ve devlete olan etkileri açıklığa kavuşmuş olacaktır. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Osmanlı ekonomisi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini birlikte analiz etmek çalışmanın temel amacıdır.

1. DIŞ BORÇ

1.1. Tanımı ve Nedenleri

Dış borç, bir ülkenin borcunun ticari bankalar, diğer hükümetler veya uluslararası finans kurumları (Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi) dahil olmak üzere ülke dışındaki alacaklılardan alınan kısmı olarak ifade edilebilir.

Dış borçlanma, devletlerin kendi iç kaynaklarından yeterli finansmanı sağlayamadıkları durumlarda, yabancı kaynaklardan fon temin etmeleri anlamına gelir. Bu yöntem, birçok ülkenin ekonomik politikalarında önemli bir rol oynamaktadır. Dış borçlanmanın bazı nedenleri ve sonuçları:

1. Fon Açığı: Devletler, bütçe açıkları veya diğer finansal zorluklar nedeniyle iç kaynakları yetersiz kalabilir. Dış borçlanma, bu açığı kapatmak için bir seçenek olabilir.

2.Dış Ticaret Açığı: Bir ülkenin ithalatı, ihracatından daha fazla olduğunda dış ticaret açığı oluşur. Bu durumda dış borçlanma, dış ticaret açığını finanse etmek için kullanılabilir.

3.Olağanüstü Durumlar: Doğal afetler, savaşlar veya diğer olağanüstü durumlar, devletlerin acil finansman ihtiyacını artırabilir. Dış borçlanma, bu tür durumlar için hızlı bir çözüm olabilir.

4.Borçlanma Baskısı: İç piyasalardan yeterli borçlanma sağlanamıyorsa, devletler dış borçlanmaya yönelebilir. Bu, iç piyasaların aşırı borç yükü altında ezilmesini önleyebilir.

Dış borçlanmanın avantajları ve dezavantajları vardır. Avantajları arasında hızlı fon temini, projelerin finansmanı ve ekonomik büyüme yer alırken, dezavantajları arasında geri ödeme yükümlülükleri ve döviz kuru riski bulunmaktadır. (Çetin, 2018, s. 235).

1.2.Osmanlı Dış Borç Serüveni

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlanma süreci, 16. yüzyılda yaşanan bütçe açıkları ve iç borçlanmanın yetersiz kalmasıyla başlamıştır. İç borçlanma, devletin kendi iç kaynaklarından yeterli finansmanı sağlayamadığı durumlarda dış borçlanmaya yönelmesine neden olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise Osmanlı Devleti dış borçlanmaya gitmiş ve bu süreç Osmanlı'nın dış borç serüvenini başlatmıştır.

Dış borçlanmayı iten sebepler arasında şunlar sayılabilir:

1.Mali Sebepler: Devletin iç kaynakları yetersiz kaldığında, dış borçlanma bir alternatif olarak görülmüştür. Bütçe açıkları ve mali zorluklar, bu ihtiyacı artırmıştır.

2.İktisadi Nedenler: Ekonomik projelerin finansmanı için dış borçlanma gerekebilir. Örneğin, altyapı yatırımları veya sanayi projeleri için dış kaynaklara başvurulmuştur.

3.Olağanüstü Durumlar: Savaşlar, doğal afetler veya diğer acil durumlar, hızlı finansman sağlama ihtiyacını artırabilir. Bu tür durumlarda dış borçlanma yaygın olarak kullanılmıştır.

4.Diğer Nedenler: Siyasi veya stratejik sebepler de dış borçlanmayı etkilemiştir. Örneğin, dış ilişkiler veya uluslararası ticaretteki baskılar (Çetin, 2018).

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıl boyunca birçok zorlukla karşılaştı ve bu dönemde dış borçlanmaya yönelmek zorunda kaldı. Bu sürecin bazı önemli noktaları:

1.Mali Bunalım ve Direnme: Osmanlı Devleti, mali bunalımlarla karşı karşıya kaldığında dış borç almamak için direnmiş olsa da 1854-1914 yılları

rı arasında dış borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde alınan borçlar, devleti zor duruma düşürmüş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırmıştır.

2.Avrupa ile Uyum Sorunu: 19. yüzyıl Osmanlısı, Avrupa'daki sanayi devrimi ve diğer gelişmelere ayak uyduramamıştır. Batıya kapalı bir politika izlemiş ve ekonomik bunalımlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Reform girişimleri sonuçsuz kalmış ve gelir-gider dengesini sağlamak için vergiler yetersiz kalmıştır.

3.Borçlanma Kaçınılmaz Oluyor: Gelir kaynakları yetersiz kaldığında Osmanlı Devleti, iç borçlanma ile bu açığı kapatamamıştır. Bu nedenle dış borçlanmaya yönelmiştir. Ancak alınan borçların yanlış kullanılması, devleti çıkmaza sürüklemiştir. 1875 yılında borçları ödeyemeyeceğini ilan etmek zorunda kalmıştır (Geyik, 2011).

Osmanlı Devleti'nde borçlanma aşamaları ise şöyledir:

- İç Borçlanma ve Galata Bankerleri: Osmanlı İmparatorluğu, iç dinamikler ve dünya ekonomisindeki gelişmelerin etkisiyle önemli değişimler yaşadı. İç borçlanma, Galata Bankerleri gibi yerli finansörler aracılığıyla gerçekleşti. Bu bankerler, Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynadılar ve ekonomik çıkarlarını korudular.
- Dış Borçlanma ve Avrupalı Devletler: Osmanlı İmparatorluğu, dış borçlanma yoluyla da finansman sağladı. Avrupalı devletlerle yapılan ticaret anlaşmaları, savaşlar ve kapitülasyonlar gibi faktörler, dış borçlanmayı tetikledi. Bu süreçte Avrupa'daki sermaye birikimi de etkili oldu.

Sanayileşme ve Ekonomik Gelişme: Ne yazık ki, tüm bu çabalara rağmen Osmanlı İmparatorluğu, sanayileşme ve ekonomik gelişme konusunda başarılı olamadı. Dünya ekonomisinin kritik bir yüzyılında olmasına rağmen, iç ve dış faktörler nedeniyle istikrar sağlanamadı.

1.2.1.İlk Borç

Osmanlı İmparatorluğu, 1854 yılında Kırım Savaşı'nı finanse etmek amacıyla ilk kez dış borçlanmaya başvurdu. Bu tarihten sonra devlet, dış borçlanma sarmalına girmiş ve birçok ülkeden borç almıştır. Osmanlı'nın dış borçlanma süreci:

1.Dış Borçlanmanın Başlangıcı: Kırım Savaşı sırasında artan bütçe açıkları nedeniyle Osmanlı Devleti, 1854 yılında İngiltere'den ilk dış borcunu almıştır. Bu 200.000 sterlinlik borç, Osmanlı'nın ilk dış borcu olmuştur.

2.Borçlanma Süreci: 1854-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti toplam 347 milyon Osmanlı lirası borçlanmış, ancak bu süreçte devletin eline geçen miktar 233 milyon Osmanlı lirası olmuştur.

3.Kapitülasyonlar ve Sömürü: Dış borç alınan ülkeler, Osmanlı devletini söz sahibi yapmış ve iç işlerine müdahale edecek düzeye getirmiştir. Ayrıca, dış borçlarla birlikte kurulan bankaların imtiyazları, bankacılık sektörünü olumsuz etkilemiş ve yabancı üstünlüğünü artırmıştır (Çetin, 2018).

Osmanlı Devleti, dış borçlanma konusunda karmaşık bir tarih yaşamıştır. Bazı önemli noktalar:

1.Dış Borçlanma Tarihi: Osmanlı Devleti, 1854 yılında Kırım Savaşı'nı finanse etmek amacıyla ilk defa dış borçlanmaya başvurmuştur. Bu tarihten sonra devlet, dış borçlanma sarmalına girmiştir. 1854-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti toplam 347 milyon Osmanlı lirası borçlanmış, ancak eline geçen miktar 233 milyon Osmanlı lirası olmuştur.

2.Borç Sebepleri: Osmanlı'nın dış borç alma sebepleri arasında savaşların uzaması ve kaybedilmesi, vergi gelirlerinin düşmesi, ticari yolların dışında kalınması, merkezi yönetimin vergi gelirleri üzerindeki denetiminin azalması, taşıma uygulamaları, kapitülasyonların etkisi, saray masrafları, rüşvet ve yolsuzluklar, iç borçların çevrilememesi gibi faktörler yer almaktadır.

3.İlk Dış Borç: Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sırasında artan bütçe açıkları nedeniyle 1854 yılında İngiltere'den ilk dış borcunu almıştır. Bu 200.000 sterlinlik borç, Osmanlı'nın ilk dış borcu olarak kayıtlara geçmiştir.

4.Ramazan Kararnamesi ve Moratoryum: 1875 yılında bütçenin %51'i borç ve faiz ödemelerine ayrılmıştır. Aynı yıl Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Ramazan Kararnamesi'ni yayınlarak ödenmesi gereken borç tutarının yarısının ödeneceğini ve geri kalanının %5 faizli tahvil ile ödeneceğini açıklamıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin haysiyetini zedelemiştir.

5.Son Durum: 1. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'nin 156,4 milyon Osmanlı lirası dış borcu vardı. Lozan Barış Antlaşması'nda ise Osmanlı'nın dış borçlarının %67'sinin Türkiye tarafından ödenmesi kararlaştırıldı (Kartopu, 2012, s. 39).

Bu tarihler ve olaylar, Osmanlı Devleti'nin ekonomik zorluklarını ve dış borçlanma sürecini yansıtmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlanma süreci, ekonomik ve siyasi sonuçlarıyla birlikte imparatorluğun çöküşünü hızlandırmıştır. Bu süreç, Osmanlı'nın iç ve dış politikasını derinden etkilemiştir.

2.DUYUN-I UMUMİYE İDARESİ

2.1.Tanımı

Düyun-ı Umumiye, 1881-1923 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış borçlarını denetleyen bir kurumdur. II. Abdülhamit döneminde kurulmuştur ve "Genel Borçlar" anlamına gelir. Bu idare, Osmanlı Devleti'nin eko-

nomik ve mali yaşamı üzerinde etkili olmuştur. İstanbul-Eminönü ilçesinde bulunan Duyun-u Umumiye binası, bu dönemin izlerini taşımaktadır.

Duyun-u Umumiye İdaresi, Muharrem Kararnamesi ile kurulan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış borçlarını denetleyen bir kurumdur. İsmi, Muharrem ayına denk gelen tarihte yayınlanan bu kararnameden gelmektedir. Daha ayrıntılı bilgiler:

- **Muharrem Kararnamesi:** 1881 yılında dış borçları ödemekte zorlanan Osmanlı, Muharrem Kararnamesi'ni yayınlamak zorunda kaldı. Bu kararname gereği Duyun-u Umumiye İdaresi kuruldu. Kararnamenin tam adı Duyun-u Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi'dir. Muharrem Kararnamesi, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış borçlarını düzenlemek amacıyla II. Abdülhamid döneminde, 15 Ekim 1881 tarihinde açıklanan ekonomik kararlardır. Bu kararnamenin amacı, borçların yapılandırılması ve borçlu olduğu kişi ya da devletlere karşı kötü duruma düşmemektir. Osmanlı yönetimi bu dönemde hem iç hem dış kaynaklardan yüksek miktarda borç aldı. Ancak bu borçları doğru şekilde yönetemedi ve daha fazla kişiden borç alınmasına neden oldu. Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı Devleti ödemesi gereken tüm paranın yarısını ödeyeceğini, kalan yarısını ise %5 faiz ile ödeyeceğini açıkladı. Ancak toplam borcun yarısını bile ödeyemedi ve bazı iç borçların ödenemeyeceği açıklandı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak iflas ettiğinin somut bir kanıtıdır. Ayrıca bu iflas durumu hem içerideki hem de dışarıdaki ilişkilerini olumsuz etkiledi ve Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan saygı ve güven bağlarını zedeledi.

Duyun-u Umumiye İdaresi: Muharrem Kararnamesi ile kurulan bu idare, Osmanlı Devleti adına bazı vergileri toplayarak alacaklı devletlere aktaran bir kurumdur. Toplamda 7 delegeden oluşur ve genellikle **Genel Borçlar İdaresi** olarak anılır. Bu idare, Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığını kaybetmesine yol açmıştır. Duyun-u Umumiye İdaresi, Avrupalı alacaklı devletlerin temsilcileri ile Osmanlı Devleti temsilcilerinin bir komisyon oluşturarak devletin borçlarını ödeme şekillerini ve bu işlerin takibini yapmıştır. Bu önemli girişim, Osmanlı Hükümeti'nin en üst düzeydeki yetkilileri tarafından yönetilmiştir.

Bu kurum, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunu etkileyen önemli bir adımdır ve Osmanlı'nın dış borçlarının ciddi bir biçimde indirilmesine katkı sağlamıştır. Muharrem Kararnamesi ile kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki mali kriz ve iflas sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

2.2. İdarenin Yapısı ve Çalışmaları

Duyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış borçlarını denetleyen bir kurumdu ve yönetim kurulu 7 kişiden oluşuyordu. İşte bu üyelerin temsil ettikleri ülkeler ve gruplar:

- 1.Fransa: Fransız alacaklıları temsil eden bir üye.
- 2.Avusturya: Avusturya alacaklıları temsil eden bir üye.
- 3.İtalya: İtalyan alacaklıları temsil eden bir üye.
- 4.Almanya: Alman alacaklıları temsil eden bir üye.
- 5.İngiltere ve Hollanda: İngiliz ve Hollandalı alacaklıları birlikte temsil eden bir üye.
- 6.Osmanlı İmparatorluğu: Osmanlıları temsil eden bir üye.
- 7.Galata Bankerleri: Galata Bankerleri olarak bilinen bankerler grubunu temsil eden bir üye.

İdarenin merkezi İstanbul'daydı, ancak devletin birçok şehrinde de büroları bulunuyordu. Bu bürolar, borçların takibi ve yönetimi için önemli bir rol oynadı. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşu ve faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunu etkileyen önemli bir adımdı ve Osmanlı'nın dış borçlarının ciddi bir biçimde indirilmesine katkı sağladı (Adiloğlu ve Yücel, 2021, s. 74).

Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış borçlarını denetleyen bir kurumdu. Bu idare, çeşitli faaliyetler yürüttü ve önemli gelir kaynaklarına sahipti. Bu faaliyetler ve gelir kaynakları:

1.Borçlanma Yönetimi: Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış borçlarını yönetmekle görevliydi. Borçların yapılandırılması, ödeme takibi ve alacaklı devletlerle iletişim bu faaliyetler arasındaydı.

2.Demiryolu İmtiyazları: İdare, demiryolu projeleri ve imtiyazları konusunda da çalışmalar yürüttü. Demiryolu inşaatları ve işletmeleri, Osmanlı'nın modernleşme sürecinde önemli bir rol oynadı.

3.Vergi Toplama: Düyun-ı Umumiye İdaresi, bazı vergilerin toplanmasından sorumluydu. Vergi gelirleri, Osmanlı Devleti'nin bütçesine katkı sağladı.

4.Gelir Kaynakları: İdarenin gelir kaynakları arasında şunlar bulunuyordu:

- Pul Resmi: Pul resmi, posta pulları ve diğer resmi belgeler için alınan bir vergiydi. İdare bu gelir kaynağını yönetiyordu.
- Balık Vergisi: Balıkçılık faaliyetlerinden alınan vergi de Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin gelirlerinden biriydi.
- Alkol Vergisi: Alkol üretimi ve satışından alınan vergi de idarenin gelirlerine katkı sağladı.
- Tuz Tekeli: Tuz, Osmanlı Devleti için önemli bir gelir kaynağıydı. Tuz

tekeli, tuz üretimi ve satışını düzenleyerek vergi geliri sağladı (Doç. Dr. Başak Ergüder, Maliye tarihi, s. 123).

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin çalışmaları, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunu etkileyen önemli bir adımdı. Ancak zamanla bu idarenin etkinliği azaldı ve Osmanlı'nın iflas sürecine girmesine neden oldu.

Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı ekonomi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır ve hem olumlu hem de olumsuz etkileriyle hatırlanmaktadır.

2.3. İdarenin Olumlu Etkileri

Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir finansal kuruluşu. Bu idarenin olumlu etkileri:

1. İtibar Kazanma: Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada itibarını artırmıştır. Borçlarını düzenli ödeme ve finansal disiplinle hareket etme sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu, diğer devletler arasında saygın bir konuma yükselmiştir.

2. Sermaye Piyasalarına Entegrasyon: İdare, Osmanlı'nın sermaye piyasalarına entegre olmasına yardımcı olmuştur. Bu, yabancı yatırımcıların Osmanlı ekonomisine güvenmelerini sağlamış ve sermaye akışını artırmıştır.

3. Borç Vadesinin Uzatılması: Düyun-ı Umumiye, Osmanlı borçlarının vadesini uzatmış ve böylece mali sıkıntıları hafifletmiştir.

4. Kurum Denetimi ve Memur Performansı: İdare, kamu yönetimindeki yetersizlikleri aşmak için kurum denetimini etkin bir şekilde gerçekleştirmiştir. Başarılı memurları ödüllendirmiş ve başarısız olanları görevden almıştır.

5. Mali İslahatlar ve Vergi Toplama: Düyun-ı Umumiye, mali ıslahatlara destek vererek vergi toplamada iyileşmeler sağlamıştır. Bu, devlete önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

6. Muhasebe Kayıtlarındaki Yenilikler: İdare, muhasebe kayıtlarında yenilikler getirerek finansal yönetimde daha etkin bir sistem oluşturmuştur.

7. Avrupa Devletleri ile İlişkilerin Düzelmeye: Düyun-ı Umumiye, Avrupa devletleriyle ekonomik ve mali işleri düzelterek siyasi ilişkilerin de gelişmesine katkı sağlamıştır (Gürsoy, 1984, s. 36-47).

8. Para Girişi ve Güven Ortamı: Düyun-ı Umumiye, yabancı yatırımcıların Osmanlı ekonomisine güvenmelerini sağlamış ve ülkeye sermaye girişini artırmıştır. Özellikle demiryolu yatırımları gibi büyük projeler, ekonomik büyümeyi desteklemiştir.

9. Borç Ödemelerinin Düzenlenmesi: İdare, Osmanlı'nın dış borçlarını düzenli ödeme yaparak piyasalarda itibarını yeniden kazanmasına yardımcı olmuştur. Bu, tahvil fiyatlarının artmasına ve yatırımcıların güvenini kazanmasına yol açmıştır.

10.Sermaye Girişi ve Yatırımcı İmkanları: Düyun-ı Umumiye sayesinde Osmanlı, yatırımcılar için cazip bir iş yapma ortamı oluşturmuştur. Bu, ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunmuş ve sermaye akışını artırmıştır.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin bu etkileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun finansal yönetimindeki önemini vurgular (Özcan, 2011).

Düyun-ı Umumiye, alacaklıların menfaatini korumak ve borçların ödenmesini planlı bir şekilde yürütmek amacıyla kuruldu. İdare, vergi toplama ve gelir kaynaklarını işletme yetkisine sahipti. Ancak bu durum, Osmanlı Devleti'nin ekonomik sıkıntılarına çözüm olmadı ve zamanla devletin bağımsızlığına gölge düşürdü.

2.4.İdarenin Olumsuz Etkileri

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin olumsuz etkileri, Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir tartışma konusudur. Bu olumsuz etkiler:

1.İmtiyazlı Kişiler ve Kurumlar: İdare içinde imtiyazlı kişiler ve kurumlar bulunması, adil bir ekonomik yapı oluşturulmasını engellemiştir. Bu, Osmanlı devletini içeriden zayıflatmış ve ekonomik adaletsizliklere yol açmıştır.

2.Kapitülasyonların Devamı: Düyun-ı Umumiye İdaresi, kapitülasyonların devamı olarak anılmıştır. Kapitülasyonlar, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında özel ayrıcalıklara sahip olmalarına izin veren anlaşmalardır. Bu, Osmanlı'nın egemenlik haklarını sınırlamış ve ekonomik bağımlılığa yol açmıştır.

3.Kurum Kapitalizmi ve Zor Durum: İdare, kurum kapitalizminin ülke içine girmesine katkıda bulunmuştur. Bu, Osmanlı ekonomisini zor duruma düşürmüş ve yerli üreticileri olumsuz etkilemiştir.

4.Emperyalizmin Aracı Olarak Hizmet: Düyun-ı Umumiye, emperyalist devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Bu, Osmanlı'yı emperyalist güçlerin aracı haline getirmiş ve ülkeyi yarı sömürge durumuna sokmuştur.

5.Yabancı Denetim ve Mali Kontrol: İdare, Osmanlı maliyesi üzerinde yabancı denetim kurmuştur. Bu, devletin mali bağımsızlığını sınırlamış ve ekonomik karar alma süreçlerini etkilemiştir (Gürsoy, 1984, s. 21-36).

6.Devlet Kaynaklarının Sömürülmesi: Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı devletinin kaynaklarını yöneterek borç ödemelerini sağlamıştır. Ancak bu süreç, bazıları tarafından devletin bağımlılığını artırdığı ve kaynakların yabancı çıkarlara hizmet ettiği şeklinde eleştirilmiştir.

7.Avrupa Devletleri ile İlişkiler: İdare, Avrupa devletleri ile ilişkilerde aracılık yapmıştır. Bu, Osmanlı'nın dış politikasını etkilemiş ve bazen yaptırımlara yol açmıştır.

8.Kapitülasyonlar ve Ekonomik Bağımlılık: Düyun-ı Umumiye İdaresi, kapitülasyonların devamı olarak anılmıştır. Bu, Osmanlı'nın ekonomik bağımlılığını artırmış ve yerli üreticileri olumsuz etkilemiştir.

9.Emperyalizmin Rolü: İdare, emperyalist devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Bu, Osmanlı'yı emperyalist güçlerin aracı haline getirmiş ve ülkeyi yarı sömürge durumuna sokmuştur (Acar, 1985, s. 75).

Bu olumsuz etkiler, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki karmaşık etkilerini göstermektedir.

Düyun-u Umumiye İdaresi, bütün kaynakları kendi kontrolüne alarak kaynakların gelirlerine de sahip olmuştu. Bu şekilde devlet ekonomik özgürlüğünü kaybetmişti (Geyik, 2013).

Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin büyük bir kısmını elinde tuttu. 1881'de devlet gelirlerinin yaklaşık %17'sine, 1912'de ise %35'ine el koyar hale geldi. Bu durum, Osmanlı vatandaşlarının psikolojik olarak zorlanmasına ve kurumların yıpranmasına neden oldu.

Genel olarak değerlendirildiğinde;

Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarını yönetmek ve ödemek amacıyla 1881 yılında kurulmuş bir kuruluştur. İdaresi, Osmanlı'nın dış borçlarını denetlemek, tahsil etmek ve ödemeleri düzenlemekle görevliydi. Ancak bu idarenin etkisi hem olumlu hem de olumsuz olarak değerlendirilebilir:

Olumlu Etkileri:

1.Finansal Düzen: Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı'nın dış borçlarını düzenleyerek finansal istikrar sağladı. Bu, yabancı yatırımcıların güvenini artırdı ve Osmanlı ekonomisine katkıda bulundu.

2.Modernleşme: İdaresi, modern finansal yönetim uygulamalarını Osmanlı'ya tanıttı. Bu, ekonomik modernleşmeye katkıda bulundu.

Olumsuz Etkileri:

1.Egemenlik Kaybı: İdaresi, Osmanlı'nın egemenliğini kısmen kaybetmesine yol açtı. Dış borçlarını yönetmek için yabancı temsilcilerin müdahalesine izin verildi.

2.Ekonomik Bağımlılık: İdaresi, Osmanlı'nın dış borçlarını ödemek için ülkenin gelirlerini kullanıyordu. Bu, Osmanlı'yı ekonomik olarak bağımlı hale getirdi.

Sonuç olarak, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Osmanlı ekonomisine etkisi karmaşık ve çelişkiliydi. Hem olumlu hem de olumsuz sonuçları vardı.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde teknoloji alanındaki yetersiz gelişmeler ve Avrupa'yı takip etmeme politikası, devletin gerilemesine ve çöküşünün hızlanmasına yol açtı. Sanayi İnkılabı ile birlikte ekonomik kayıplar yaşayan Osmanlı, Avrupalı devletlerin gerisinde kaldı ve açık pazar olmaktan kurtulamadı. Devlet, bazı ıslahatlarla toparlanmaya çalışsa da sonuç alamadı ve günü kurtarmaya yetmedi. Bu zor durumda borçlanma kaçınılmaz hale geldi. Her geçen gün artan borçlar, devleti çıkmaza sürükledi ve borçların ödenemeyeceği noktaya gelindi. İşte bu noktada Düyun-ı Umumiye İdaresi devreye girdi.

Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı'nın dış borçlarını yönetmek ve ödemek amacıyla 1881 yılında kuruldu. İlk olarak borçları denetlemek için kurulan bu idare, ilerleyen süreçte farklı politikalar izledi. Ancak yabancı devletlerin etkisiyle kurulan bir kurumdu ve kuruluşundan faaliyet gösterdiği son döneme kadar tartışma konusu oldu. İdaresi, Osmanlı ekonomisini çağdaş yapıya bürünmesini sağladı, ancak aynı zamanda Osmanlı'yı kendine bağımlı hale getirdi. Mali piyasalarda saygınlık kazandırmak ve ülkeye sermaye girişini sağlamak gibi olumlu etkileri oldu, ancak emperyalist devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket ederek Osmanlı'yı zor duruma düşürdü.

Sonuç olarak, Osmanlı devletinin almış olduğu dış borçlar, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasına zemin hazırladı ve devlet bu mecburiyetle karşı karşıya kaldı. İdaresi, ülke ekonomisine faydalar sağladı, ancak bir karar mercii gibi hareket ettiği için ülkenin bağımsızlığını zedeledi. Tarihin bu kesitinden çıkarılacak birçok ders olduğu gibi günümüz Türkiye'sine de ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. (1985). *Muharrem Kararnamesi ve Duyun-ı Umumiye*. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Türk İktisat Tarihi Araştırmaları Merkezi.
- Adiloğlu, B., & Yücel, G. (2021). Duyun-ı Umumiye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* (21), 67-78.
- Çetin, E. C. (2018). DÜYUN-U UMUMİYE VE OSMANLI DIŞ BORÇ TARİHİ GENEL BİR BAKIŞ. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 234-249.
- Ergüder, B. (2010) Maliye Tarihi.
- GEYİK, S. (2013). 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlanma ve Duyun-ı Umumiye İdaresi. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürsoy, B. (1984). 100. Yılında düyun-u umumiye idaresi üzerinde bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4).
- Kartopu, S. (2012). Duyun-u Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 1(2), 32-40.
- Özcan, M. (2011). *Düyükun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı İktisadi Üzerine Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.